XIIIE JAARGANG No. 1 7 JANUARI 1914

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

1914

Wij willen den nieuwen jaargang van „De Bouwwereld" ditmaal niet openen met een terugblik op 1913 maar uitsluitend de aandacht wijden aan wat wij van 1914 willen verwachten. Een nieuwe wensch is dat niet. Immers, reeds meer dan éénmaal is als de voornaamste zorg voor de bouwkundige wereld de noodzakelijkheid vooropgesteld naar meerdere samentrekking van krachten te streven.

Die samentrekking diende door de even groote moreele als materiëele beteekenis de beheerschende gedachte te zijn.

Verschillende gebeurtenissen uit het verloopen jaar wijzen ten duidelijkste op de urgentie van dat streven, wil op den duur het evenwicht in de verschillende groepen der bouwkundige samenleving niet geheel ten nadeele der architekten worden verbroken.

De fuzie tusschen de beide architekten-vereenigingen Mij. tot Bev. der Bouwk. en Bond van Ned. Arch. maakt in engeren kring nog steeds een onderwerp van overleg uit. Maar reeds wordt luide verkondigd wat velen vermoedden: dat die fuzie niet in den ontworpen vorm eener volkomen samensmelting zal slagen. Mocht zij tot stand komen bij wijze van compromis, dan is, zeggen velen, een nieuwe vereeniging waarschijnlijk welke òf op zwaarder òf op lichter toelatingseischen gebaseerd is al naar gelang bij het compromis het tegenwoordig standpunt der Mij. dan wel dat van den Bond domineert.

De eenheid der architektenwereld diende naar buiten te blijken door hunne organisatie in ééne vereeniging.

Het schijnt echter onmogelijk de verschillende inzichten en beginselen door opofferingen over en weer tot samengaan te brengen. Door architekten in de „provincie" wordt daarenboven veelal geklaagd dat hunne soms moeilijke positie niet voldoende in aanmerking wordt genomen door de enkele kollega's die in de vereenigingen den toon aangeven en de regelen van het beroep zoo exclusief vaststellen, dat het hen — kleineren luyden — praktisch niet mogelijk is eraan te beantwoorden, zelfs al zijn zij bereid die in theorie te onderschrijven.

Alleen door samenwerking zullen de architekten hunne positie in de maatschappij kunnen versterken en bevestigen. Dat te bereiken is echter een zaak van beleid, want voor krachtsproeven is de tijd niet rijp.

Van pogingen het doel te bereiken door de teugels straf aan te trekken – zooals ter aanzien van de prijsvraagregelen — is geen succes te wachten. Tegenover schaarsche gevallen van aanvaarding, staan vele waarin men liever een anderen weg insloeg dan zich te onderwerpen. Na 25 jaren blijkt zelfs eene zoo billijke regeling als de honorariumtabel nog verre van algemeen erkend. Dat is leerzame waarschuwing.

In de eerste plaats is noodig in eigen kring meer eenheid en eensgezindheid ter doorvoering van een breedopgezet programma.

De departementen van buiten- en binnenlandsche zaken der architekten-gemeenschap maken echter niet den indruk dat zij eene krachtige en tevens beleidvolle taktiek opstelden om hun invloed volgens een welomlijnd plan stelselmatig te bevorderen. De nadruk moet gelegd worden op al wat in staat zou zijn te vereenigen, waarover men het althans principiëel eens is, op gemeenschappelijke belangen, op zaken die voor volkomen objectieve oplossing vatbaar zijn. En instede daarvan ziet men dikwijls juist meer op den voorgrond brengen de punten van oneenigheid, van subjectieven aard en viert de kritiek hoogtij. Elke misstap wordt zwaar gestraft; elk punt van meeningsverschil wordt breed uitgesponnen; ieder overtreder achterhaald. Dat kan tot zekere hoogte rechtvaardig wezen, verstandig is het daarom niet altijd. Vooral niet waar de buitenwereld getuige is van dien strijd en er zijn voordeel mede doet. Veel arbeidskracht wordt aldus verspild en onderlinge samenwerking bemoeilijkt. Vergelijkt men de bouwkundige organisaties met eene vereeniging als de Ned. Aannemersbond, dan rijst de vraag of het der eerste dikwijls niet aan eene krachtige, nuchtere leiding ontbreekt. De richtige waarneming van functies in het bouwkundig vereenigingsleven stelt blijkbaar eischen waaraan slechts enkelen kunnen of willen voldoen.

Zij vraagt ook onafhankelijke, krachtige personen, die zich gedragen weten door zooveel vertrouwen in hun beleid dat zij — blijvend binnen de groote lijnen — kunnen doortasten zonder vrees aanstonds te worden gedesavoueerd. Het zijn daarbij volstrekt niet altijd de grootste artisten die beschikken over de eigenaardige talenten welke onder de huidige omstandigheden de leiding en vertegenwoordiging eener vereeniging vragen. „Integendeel", zeide mij nog onlangs iemand die in de ontwikkeling van het bouwkundig vereenigingsleven vooraan staat, „de knapste architekten zijn dikwijls de minst geschikte bestuurders." Weinigen bezitten de daarvoor onmisbare kwaliteiten, en men moet die personen — ook al zijn zij bijv. geene bijzondere artisten — in het vereenigingsleven meer erkennen en naar voren brengen opdat zij het noodige prestige

kunnen ontwikkelen en lust krijgen in een taak die uitsluitend in de waardeering van kollega's belooning vindt.

Naar aanleiding van het artikel „Stedenbouw. Een arbeidsveld van den architekt bedreigd?" ontvingen wij een lang schrijven van een oud-, maar geenszins rustend bouwmeester, wiens ambt hem de gelegenheid opent menig oordeel over architekten te vernemen. En daaraan ontleenen wij deze scherpe beschouwing die de aandacht verdient.

„De architektenstand is er nog niet in geslaagd het publiek onder de suggestie te brengen dat hij onmisbaar is voor de samenleving. Zijne leden nemen in de maatschappij nog niet eene plaats in als die welke de ingenieur zich daarin veroverd heeft.

„Wat is daarvan de reden? Is het omdat de architect in Nederland zich bij voorkeur en in hoofdzaak bezighoudt met diepzinnige beschouwingen en met kibbelarijen die den stand als stand in de oogen van het publiek belachelijk maken, of door steeds felle critiek op elkander en elkanders werk te leveren en aldus het vertrouwen van het publiek naar vermogen te ondermijnen?

„Wie gelooft nog in een architect als hij waarneemt hoe zij steeds elkander te lijf gaan? De kracht van de medische kaste en van de ingenieurs-kaste is juist dat men daar elkaars — werkelijke of vermeende — fouten en gebreken niet publiek maakt en de meening der leeken niet verwart door eindeloos en niets ontziend geharrewar."

Hoe weinig komt met dat al tot stand, hoe gering succes is te boeken tegenover menige teleurstelling en miskenning. Dat zelfs nu, bij den aanvang van 1914, de lang aangekondigde revanche-tentoonstelling te Amsterdam waar de architekten den indruk hunner verdringing van de laatste „Vier-jaarlijksche" zouden uitwisschen, nog volkomen onzeker is, stemt bedroevend als een bewijs van onmacht. Deze tentoonstelling, waarop onze bouwkunst zou bewijzen „ausstellungsfähig" te zijn zoo goed als schilder- en beeldhouwkunst, is eene eerezaak, eene levenskwestie. Komt zij niet tot stand of slaagt zij niet, dan zal het protest der architekten voortaan met een minachtend schouderophalen voor zooveel aanmatiging worden terzijde geschoven. Moge 1914 hen voor die ervaring bewaren!

J. H. W. LELIMAN. B.-I. WONINGBOUW TE AMSTERDAM

Door het Bestuur der Burgerpatroonsvereeniging in het Timmerbedrijf „De Eenheid" is in de maand December een adres gericht tot den amsterdamschen Raad dat eene waarschuwing wil zijn tegen voorstellen „die Uwen Raad zullen bereiken van Soc.-Dem. Vereenigingen of van hare leden, om ter voorziening in den zoogenaamden woningnood, de gemeente als eigenbouwster, of wel als hypotheekgeefster van 100 pCt. en meer hypotheek te doen optreden."

Wanneer uit deze zinsnede soms volgt dat adressanten het ondenkbaar achten dat van niet-sociaaldemocratische zijde gepoogd werd de gemeente in die richting te stuwen, dan wijst dat op eene vergissing. Immers afgezien van alle politieke opvatting is bij velen de overtuiging gevestigd dat althans voor sommige bevolkingsklassen — en zulks met name voor de armen en voor groote gezinnen — het woningvraagstuk niet dan door directe inmenging van overheidswege kan worden opgelost.

Intusschen, voor zoover adressanten zich richten tegen woningbouw en -exploitatie van gemeentewege, zullen wij op hunne beschouwing thans niet ingaan. Er is immers daarin een punt van nog meer algemeen en urgent belang, daar het de thans reeds bestaande, op de Woningwet gebaseerde bemoeiing der gemeente met de volkshuisvesting raakt.

Het adres keert zich n.l. ook tegen de door Amsterdam gehuldigde opvatting om ten bate der vereenigingen die overeenkomstig den zin der Woningwet werkzaam zijn in het belang der volkshuisvesting, tot het volle bedrag der bouwsom borg te staan bij het Rijk. Dat immers moet de beteekenis zijn der niet juist geformuleerde zinsnede „dat uw Raad (zie de becijfering van den heer F. M. Wibaut) sinds 1908 een bedrag van meer dan vijf millioen gulden als eene honderd procent hypotheek op verschillende onderpanden voteerde, tegen een rente van ten hoogste 4 pCt., terwijl de gemeente zelf $4^1/_2$ pCt. moet betalen (zie de uitgeschreven leening)."

De zinsnede wil den indruk wekken dat de gemeente hier een groote strop zou hebben. Niets echter is minder juist. In de eerste plaats al omdat adressanten blijkbaar niet eens weten dat de bedoelde hypotheken niet uit gemeenteleeningen worden betaald.

De toestand in 1914 is de volgende:

De gemeente staat voor f 6.238.000 borg tegenover het Rijk (terwijl nog f 1.468 000 aangevraagde voorschotten bij de Regeering in behandeling zijn) en voor f 1.860.000 tegenover de Rijkspostspaarbank (dit laatste ten bate der Vereeniging „Bouwmaatsch. tot verkrijging van eigen woningen", welke niet is eene z.g.n. toegelaten vereeniging in den zin der Wet en voor welke dus niet de Rijkskas voor voorschotten geopend is). In totaal is dus de gemeente voor f 9.566.000 bij de verbetering der volkshuisvesting geïnteresseerd (ongerekend de aanvrage van f 410.000 voor het Tehuis voor ongehuwden). Voor deze bedragen zijn gebouwd 1698 woningen, in aanbouw 1469 woningen en in voorbereiding 1499, totaal: **4666 woningen.**

De gemeente heeft de gelden uit de Rijkskas ontvangen in den vorm van voorschotten welke in annuïteiten worden terugbetaald door de vereenigingen. Niet alleen dat de gemeente daar zelf geen cent bij heeft te leggen, maar, integendeel, zij heeft er slechts direkt zoowel als indirekt voordeel van. In de eerste plaats in hare hoedanigheid van eigenaresse der voor de normale canon in erfpacht uitgegeven terreinen.

De risico welke de gemeente op zich neemt, is, vooral door haar toezicht op de vereenigingen minimaal en veel geringer dan die welke zij beloopt bij uitgifte van terreinen aan partikuliere bouwers.

Voor sommige kategoriën der bevolking die finantiëel niet in staat zijn zelf een passende woning te betalen en in wier nooden het partikuliere bouwbedrijf mitsdien niet voorziet, alsmede voor bouw onder bijzondere omstandigheden — als nu door de vereeniging „Oud-Amsterdam" of wel op Uilenburg gaat geschieden — zal, op de wijze als in de Woningwet voorzien is, van overheidswege het tekort moeten worden aangezuiverd. Velen zullen nog moeten gewennen aan het denkbeeld dat in de naaste toekomst op onze gemeentebegrootingen, zoo goed als voor brandweer, politie, volksgezondheid, ook voor de volkshuisvesting een post gaat voorkomen.

Eene toeslag waar het geldt verbetering der volkshuisvesting is echter geen „schadepost" voor wie zich rekenschap geeft van de eminente beteekenis welke de woningtoestanden bezitten.

En nu klagen de partikuliere bouwers, bij monde van de Burgerspatroonsvereeniging „De Eenheid" dat het partikulier initiatief en de ondernemingsgeest zullen worden doodgedrukt. Als men echter nagaat wat dit partikulier initiatief op het gebied der volkshuisvesting heeft gewrocht, dan kan men niet anders dan toejuichen zoo het nu eens eenige jaren heeft toe te zien hoe anderen aan de herstelling zijner misslagen werken. De amsterdamsche eigenbouwer heeft te weinig redenen tot sympathie gegeven dan dat hij nu moraliter op eenigerlei konsideratie aanspraak zou kunnen maken. Hij heeft in de dagen zijner gulden vrijheid schromelijke wantoestanden in het leven geroepen en het peil der woningen alleen verhoogd wat betreft de huurwaarde. Zijne woningen beantwoorden niet aan elementaire eischen van soliditeit, gerief, hygiëne of veiligheid.

Als nu de adressanten verzekeren dat er genoeg „ondernemende partikulieren" zijn die bereid zijn woningen „voldoende aan de eischen van soliditeit van den tegenwoordigen tijd" te bouwen, tegen huren van f 2.25 à f 3.50, dan zou er groot gevaar dreigen voor een teruggang van de nauwelijks tot billijke hoogte opgevoerde woningstandaard. Stellen zij niet immers zelf als voorwaarde op den voorgrond dat de gemeente „in milderen zin de bouwverordening zou toepassen en af wilde zien van de vaak overdreven eischen van brandweer en andere instellingen."!

Daar wringt de schoen.

Nu wil het ongeluk dat juist in de laatste jaren verschillende huiseigenaren zeer kwade ervaringen opdeden met de opvattingen over soliditeit welke in de dagen van een slapper bouwtoezicht door spekulatiebouwers konden worden in praktijk gebracht. De gevolgen van schromelijke onachtzaamheid en nalatigheid deden zich gevoelen en huizen van een kwarteeuw ouderdom bleken feitelijk bouwvallig.

Behooren zulke opvattingen nu tot het verleden? De jaarlijksche verslagen van het amsterdamsche B. en W. Toezicht leeren beter. Zij deelen nog recente staaltjes mede van pogingen tot geknoei. Er bestaat dan ook allerminst aanleiding om in het algemeen de verzekering te aanvaarden dat bij die „ondernemende partikulieren in het bouwbedrijf" — alias spekulatiebouwers — de opvatting over „de eischen van soliditeit van den tegenwoordigen tijd" in 1914 noemenswaardig zou zijn gestegen sinds bijv. 1884. Tot mildere toepassing van de bouwverordening bestaat dan ook allerminst reden, ook niet in het belang der toekomstige huiseigenaars en, als op erfpacht gebouwd wordt, in laatste instantie niet van de gemeente zelf. De architekten dienen de eerste te zijn om tegen zulke mildere toepassing op te komen, wijl juist de strenge doorvoering der bouwverordening het krachtigste wapen is tegen beunhazerij en geknoei die het aanzien van het bouwvak naar beneden halen.

Maar ook wat betreft de voorschriften over de indeeling der woningen zouden mildere bepalingen misplaatst zijn. Het woningpeil is zeer zeker niet overdreven opgevoerd door hetgeen in de verordening is bepaald ten aanzien van verlichting of ventilatie van woningen en trappenhuizen, van toelaatbare bebouwing in hoogte en oppervlak, van het verzekeren van zgn. „self-contained tenements", van veiligheid en hygiëne. En hebben niet noodlottige branden in de spanen doozen der voorgaande periode aangetoond dat ook de eischen der brandweer ten volle gewettigd zijn? De onthulling van adressanten „Dat het overdrevene van deze eischen een soort arbeiderswoningen heeft doen ontstaan, welke voldoen aan de letter der verordening maar in het geheel niet aan de eischen van brandweer en hygiëne" (bedoeld is vermoedelijk aan de eischen van v e i l i g h e i d bij brand, immers aan de eischen der b r a n d w e e r zal wel degelijk voldaan zijn) zal zeker met dank voor den wenk worden nagegaan. En als daarbij blijkt dat hygiëne en veiligheid niet voldoende tot haar recht komen, zullen nadere maatregelen daarvan het gevolg moeten zijn, die aldus in beginsel bij voorbaat op de instemming van adressanten mogen rekenen. Zij zeggen: „dat de toepassing dezer verordeningen waarbij het maken van alcoven werd verboden, ten gevolge heeft gehad, dat in onze moderne arbeiderswoningen tal van menschen slapen in ruimten die niet voor slaapgelegenheid zijn bedoeld." Dat is ongetwijfeld een fout waarin moet worden voorzien. Het B. en W.-Toezicht heeft reeds verschillende gevallen achterhaald of trachten te voorkomen. Dat het daarin in den vervolge mag rekenen op de medewerking van adressanten zal een groot gemak zijn. Maar als deze soms mochten meenen, dat de algemeene remedie zou worden gezocht in het herstel der verderfelijke alcoven, dan zouden zij van een koude kermis thuis komen.

De bouwverordening van 1905 heeft die broeinesten van ziektekiemen voor den vervolge onmogelijk gemaakt.

Maar helaas, een halve eeuw te laat!

Toen, in 1905, is ten langen leste de fout hersteld die de Raad in 1858 beging met de verwerping van het voorstel zijner leden Heshuysen, Insinger en Jolles, beoogend, dat iedere kamer onmiddellijk licht en lucht van buiten zou ontvangen. De verwerping van dat voorstel was een historisch moment van de eerste orde in de ontwikkeling der amsterdamsche volkshuisvesting. De hervatting van het denkbeeld in de bouwverordening van 1905 was een tweede zoodanig moment. De Raad zal er ons in 1914, door terugkeer tot het standpunt van 1858, geen derde bereiden.

(Slot volgt.)

D. J. VAN DER VEN. HET OUDE DANZIG, DE STAD DER STRATEN- EN GEBOUWENSCHOONHEID (HIERBIJ EENE DUBBELE LOSSE PLAAT)

NADRUK VERBODEN

Hoch über Alt Danzigs stolz ragende Giebel
Strebt massig der Dom St. Marien empor,
Geschlechter entstanden, Geschlechter entschwinden
Nur er unerschüttert steht fest wie zuvor.

Ja, zoo mag KATARINA KLINGER in fijngevoelde gedichten zingen van het oude eerwaardige Danzig, dat ééns als „Koningin der Weichsel" haar invloed onaangetast gevestigd zag ver over Duitschlands rijksgrens tot in Galicië en Hongarije, tot diep in Polen en Rusland waar het achterland rijkte tot aan het stroomgebied van den Dnjepr.

Maar het „Amsterdam van het Oosten" heeft ondervonden hoe de aanleg van spoorwegen het verkeer wel eens langs en niet in oude handelssteden heeft geleid en hoe het jongere nederzettingen tot hoogeren bloei wist te brengen ten koste van centra van oeroude beschaving, handel en industrie.

Zoo dreigde de handel van het eens zoo machtige Danzig onder te gaan in de 19e eeuw, welke door veranderde toestanden zoo afwijkende eischen stelde en die het verkeer, niet meer uitsluitend en alleen aanwees op de Weichselstad, doch naast Königsberg ook Russische havens tot in- en uitvoerplaatsen van het groote achterland verhief.

Dank zij echter de bewonderenswaardige energie van Danzig's burgerij, welke zich groote finantiëele offers getroost heeft om door het aanleggen van moderne havencomplexen en het in orde brengen van uitgestrekte, aan spoor- en waterwegen gelegen industrieterreinen de bronnen van inkomsten, welvaart en toenemenden bloei terug te winnen, heeft de stad zich in de laatste tientallen jaren weer uit den toestand van achteruitgang weten op te heffen en gaat ze een toekomst tegemoet, welke ook nu reeds gekarakteriseerd mag worden met die historische woorden van een oudmiddeleeuwsch kroniekschrijver n.l.: „sie ist auf Handlung fundieret und muss durch Handlung, wo sie anders in gutem Stande verbleiben soll, erhalten werden."

Maar al valt het niet te ontkennen, dat dit betrekkelijke isolement, door het niet aan, doch afzijdig liggen der groote internationale spoorlijnen, merkbaar geen gunstigen invloed heeft uitgeoefend op de regelmatig-harmonische ontwikkeling van Danzig tot machtige handels- en industriestad, deze tijdelijke afzondering heeft toch ook hare goede zijde gehad daar zij als een van de voornaamste oorzaken is te beschouwen, waardoor het zoo schoone stadskarakter dat nergens — Neurenberg misschien uitgesloten — zoo sterk spreekt van het historisch verleden dan juist hier in deze Oostzeestad, vrijwel onaangetast bewaard bleef.

En de oude eerwaardige renaissancegebouwen, die overhellend elkaar aan weerszijden der gebogen straten toeneigen en wier rijk gebeeldhouwde gevels zich in wondervolle harmonie naast elkaar rijen tot stratenbeelden van zeldzame schoonheid, lokten van vroege tijden af reeds met geheimzinnige banden kunstenaars naar de Weichselstad, waar ze wandelend in de stille, van druk verkeer verstorven „Gassen" droomden visioenen van eeuwen terug zooals KATARINA KLINGER het ons vertelt in:

Ein Hauch der Vergangnen, die einst hier gewandelt
In zahllosen Scharen, umweht unser Sinn
Versunkene Zeiten entstehen und schreiten
Erklärend und lehrend zur Seite uns hier.

En die bewondering heeft ertoe geleid, dat kunstenaars in oude en jonge tijden de huizenschoonheid van Danzig hebben vastgelegd in nu wereldberoemde doeken, allen getuigend hoe Danzig de stad is welke tot in onze dagen de schoonste monumenten van kerkelijke en wereldlijke architectuur bezit.

Wie voor zijn oogen wil zien opleven met zeldzaam frissche kleurigheid het 18-eeuwsche leven in de stad der Beischläge, hij neme het boek van den Danziger koperetser DANIËL CHODOWIECKI (1726—1801) ter hand, waarin hij zijn: „Reise von Berlin nach Danzig 1773" verlucht heeft met de prachtigste schetsen en gravures van de oude Oostzeestad.

Vol piëteit heeft JOH. CARL SCHULTZ omstreeks het midden der 19e eeuw de bouwkundige schoonheid van de stad vastgelegd in talrijke portefeuilles, wellicht bang zijnde dat de sloping der wallen ook het karakter van de binnenstad niet weinig zou doen veranderen.

Nu zijn alle bastions geslecht en breede wandelwegen, plantsoenen en boulevards zijn aangelegd op de plaats waar eens grimmig de houwitsers, zestien- en twaalfponders stonden, maar gelukkig heeft de oude stad, zooals die zich het schoonst nog laat bewonderen aan de oevers van den Mottlau en rond de bedehuizen van St. Maria en St. Katarina in Frauen, Jopen, Heiligengeist- en Brotbänkengassen, zich niet laten verleiden ook mede te doen aan de 19-eeuwsche moderne bouwkunst; die op menig punt zich vrij goed heeft weten aan te passen met de binnenstad, onderling weer verdeeld in Vorstadt, Rechtstadt, Altstadt, Niederstadt en Speicherinsel.

Reeds getuigde ik hoe menig kunstenaar hier studiën gemaakt heeft en hoe menig schilder en teekenaar onder de bekoring van het historisch 17-eeuwsche karakterbeeld der straten tot machtig scheppen de impressie ontving.

Hier dient zeker wel het eerst genoemd te worden de nestor in de Danziger kunstenaarswereld, Professor WILHELM STRYOWSKI, beroemd door zijn krachtig sprekende doeken voorstellende tafereelen uit het

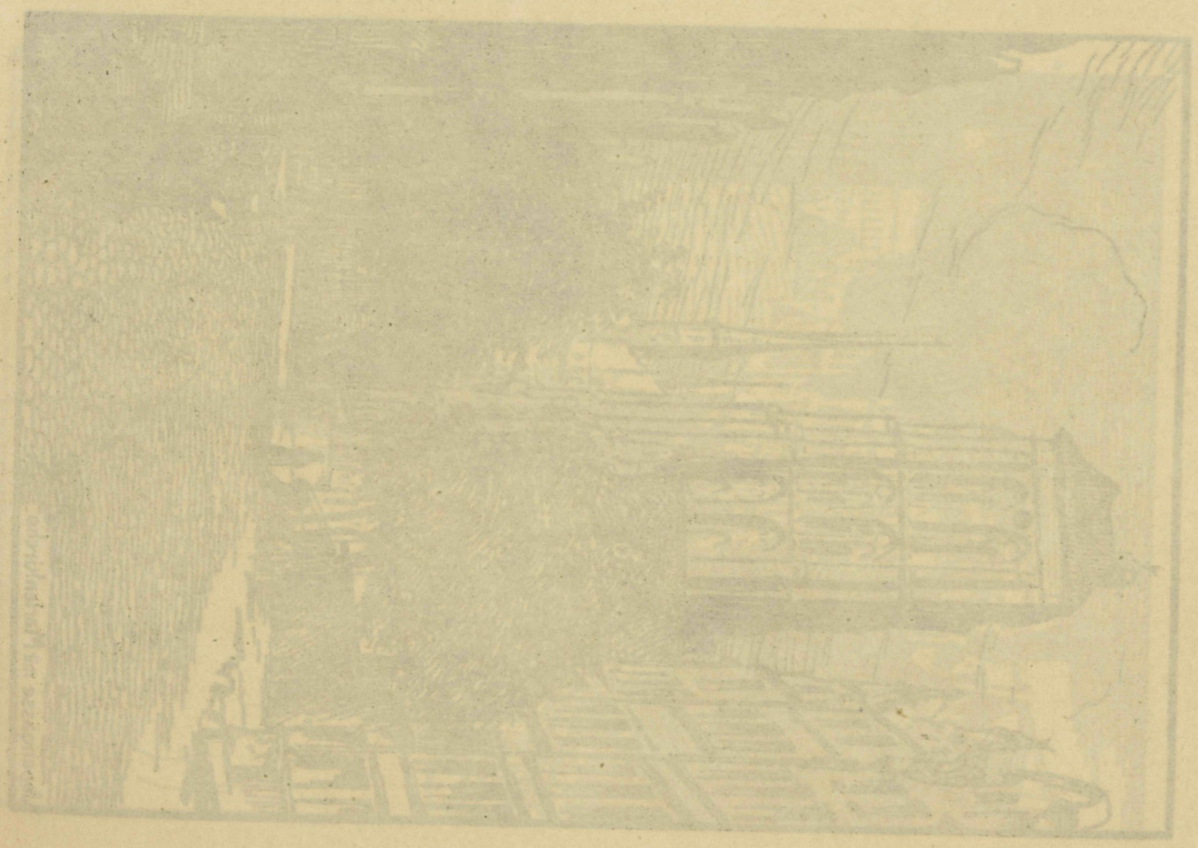

Jopengasse mit Marienkirche. B.H.

Frauengasse. B.H.

STADSGEZICHTEN IN DANZIG

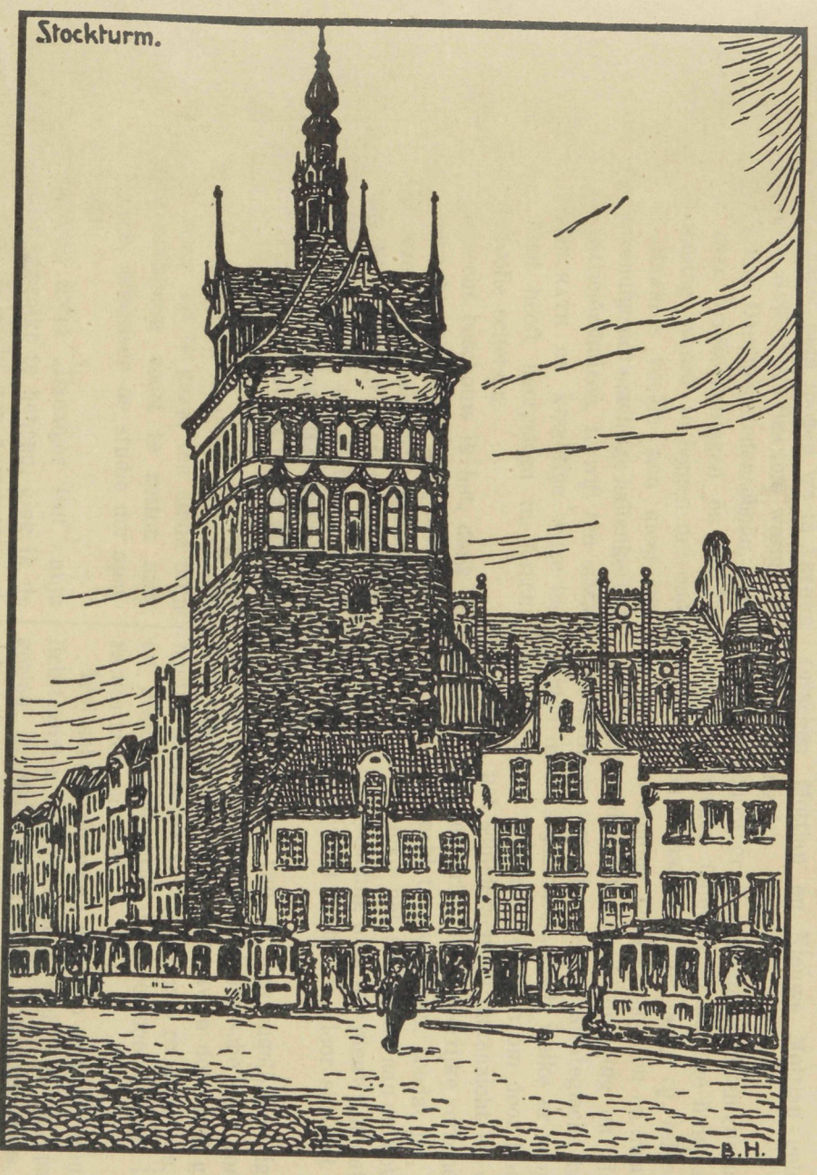

BIJVOEGSEL VAN „DE BOUWWERELD" VAN 7 JANUARI 1914. NR. 1

BUITENGEZICHT VAN "DE BOUWMEESTER" AAN 'T HAMMAM 1814. NR. 1

STADSGEZICHTEN IN DAMASCUS

joodsche volksleven. Naast hem mogen we in ARTHUR BENDRAT en Professor AUGUST v. BRANDIS warme bewonderaars huldigen van Danzig's stedenschoon. Heeft de eerste vooral door krijtteekeningen en talrijke schilderijen de stemming weten te leggen der oude straten, AUGUST v. BRANDIS voelde zich meer aangetrokken tot het inwendige der machtige hallenkerken en der weelderige patriciërshuizen, terwijl ten slotte ook BERTHOLD HELLINGRATH op krachtige wijze het schoon van zijn stad heeft neergelegd in forsche teekeningen en kunstvolle schetsen.

Als een groot voorrecht beschouw ik het, dank zij mijn in Danzig gemaakte relatiën met den heer DINCKELACKER, mijn lezers eenige van deze teekeningen als verluchting van dit artikel te kunnen aanbieden, teekeningen die in forsche lijnen het picturale accentueeren van enkele der vele schilderachtige stadspunten.

Danzig leerde ik kennen in Februari van dit jaar, toen ik terugkeerend van het nuchtere Königsberg er tegen den avond aankwam met het plan er den volgenden morgen weer uit te gaan, ten einde mijn reis over Sassnitz-Trelleborg voort te zetten naar Zweden en Noorwegen, waarheen de studie der openluchtmusea mij lokte.

Na in mijn prachtig hôtel „Danziger Hof" mijn „Kaffee mit Kuchen" gebruikt te hebben, ging ik de stad eens in, die naar ik dacht aan architectonisch schoon me even weinig als Königsberg zou geven.

Maar toen ik mijn weg gevonden had over Heu- en Kohlenmarkt naar den laat-Gothischen poortbouw, welke als „die Halle" met de Langgasser Tor den toegang vormt tot Danzig's slagader van het verkeer — de breede Langgasse — en ik deze inwandelend, getroffen werd door de façadepracht van particuliere woningen als Nr. 28, 35 en 37 . . . steeg mijn belangstelling steeds meer, werd ik bij grootere oplettendheid gewaar hoe met sierlijke bocht de drukke Langgasse uitmondde op de langgerekte niet zeer breede markt, waar ik in bewondering opkeek naar het prachtige raadhuis met zijn 82 meter hoogen ranken klokkentoren en naar de spitsbogen vensters van den Artushof, die mij besluiten deden te blijven om ze te genieten in het volle zonlicht van een zwoelen voor-lentedag, als de takkenschaduwen er trillend op spelen.

Maar toen ik verder wandelend ook de markt weer afgesloten vond door een trotsche renaissancepoort met drie schoone siergevels uit het jaar 1568, geraakte ik in stijgend enthousiasme, wat me menigmaal mijn schreden deed inhouden om in me op te nemen indrukken van schoone stadsbeelden op een zachten Februariavond.

Lang, zeer lang, heb ik gestaan op de „Grüne Brücke". Deze verbindt de oude stad met het historisch merkwaardige Speicherinsel, waar in vroeger eeuwen het middelpunt te zoeken was van Danzig's handels- en havenleven, en waar nu in de eenvoudige Fachwerk pakhuizen nog voor millioenen koren opgeslagen wordt, zoodat ook in onze dagen dit sikkelvormige eiland tusschen Mottlau en Nieuwe Mottlau gelegen van groot belang is.

En ik genoot er dien maanverlichten Februariavond. Voorovergebogen leunden er de lage huisjes vertrouwelijk tegen elkaar in lange, lange rij, telkens onderbroken door somber donkere poorten en zware torens, welke ééns dienden tot verdediging en als zoovele steunpunten van niet geringe strategische beteekenis golden in de stadsmuren, doch welke er voor mij dien avond alleen schenen te staan om door hun forsche daklijnen, het schilderachtige dakenzicht en door hun massale bouwgevaarten de wonderrijke verscheidenheid van het kadebeeld te verhoogen, zoodat hij, die ééns getroffen werd door het stadsbeeld aan de Mottlaukade steeds en bij herhaling weer iets nieuws meent ontdekt te hebben, dat weet te boeien, door silhouet of lijnenschoonheid.

En te midden van al deze ongelijkvormige gevels rijst op het oer-oude middeleeuwsche Krahntorgebouw, met zijn hoogen door de eeuwen dof-zwart geworden houten voorbouw en zijn stugge ronde torens, massaal en gesloten machtig overheerschend, wat links en rechts zich aansluit.

Wel scheen de maan aan een met zilveren wolkjes lichtblauwen hemel, maar toch zou dit panorama gezien in den vollen glans van een alles grooter schoonheid gevende morgenzon aan kleur en schaduwpartijen winnen en daarom besloot ik dien volgenden morgen het eerst mijn schreden te richten naar de oevers van den Mottlau, die Danzig's roem en grootheid het eerst tot volle uiting zagen komen. En teruggekeerd in „Danziger Hof" las ik vlijtig de gidsen en historische overzichten, opdat ik iets wist van het veelbewogen verleden en daardoor mij meer vertrouwelijk zou voelen met de monumenten, welke ik dien volgenden dag wilde bezoeken.

Bij een zóó groote gebondenheid aan plaatsruimte, waardoor ik mij genoopt zie in enkele kolommen te behandelen, wat pagina's zou vullen, kan ik natuurlijk niet met u van kerk tot kerk, van huis tot huis gaan.

Maar samenvattend wat ik gezien heb op dien morgenwandeling, kan ik het den schrijver van „Der Freiherr" nazeggen als hij het oponthoud van het jonggetrouwde paar in de Oude Hansastad schilderend, zich aan de zijde schaart van Prins EMIL VAN SCHÖNACH en schrijft:

„Zij hadden oer-oude steden bezocht, wier leven het krachtigst klopte aan de waterzijde, waar pakhuizen en spijkers op paalwerk gebouwd, tot in het slijkerige brakke water verrezen, waar aan stille marktpleinen, trotsche raadhuizen te droomen stonden, van de macht der gilden en de tijden der verzonken Hansa heerlijkheid.

„Zij hadden langzaam gewandeld door de leege straten, tusschen huizenrijen, waar uit de vensters soms vrouwen hen verwonderd hadden nagekeken; vrouwen van hooge gestalte, die in zware lichtblonde haarvlechten groote kammen van geel barnsteen droegen.

„Zij hadden de voorvaderlijke huizen bewonderd, die achter hun met beeldhouwwerk overladen gevels, kostbaar huisraad bergden, getuigend van de weelde en pracht der rijke Patricierstijden."

En geheel stem ik in, wanneer de auteur van zijn bruidspaar zegt:

„Nur ungern hatten sie jene reizende Städte ver-„lassen welche da liegen in Erinnerung alter Herrscher „tagen in deren Gassen noch denksame Menschen „wandeln und von dessen Kirchtürmen im harten „Seewinde der anheimelnde klang eines Klockenspieles „über die kupferen Dächer melodisch dahin fliegt."

(Wordt vervolgd)

■ NATIONALE PRIJSVRAAG VOOR EEN MONUMENT TER HERDENKING VAN HILDEBRAND (BEETS) ■

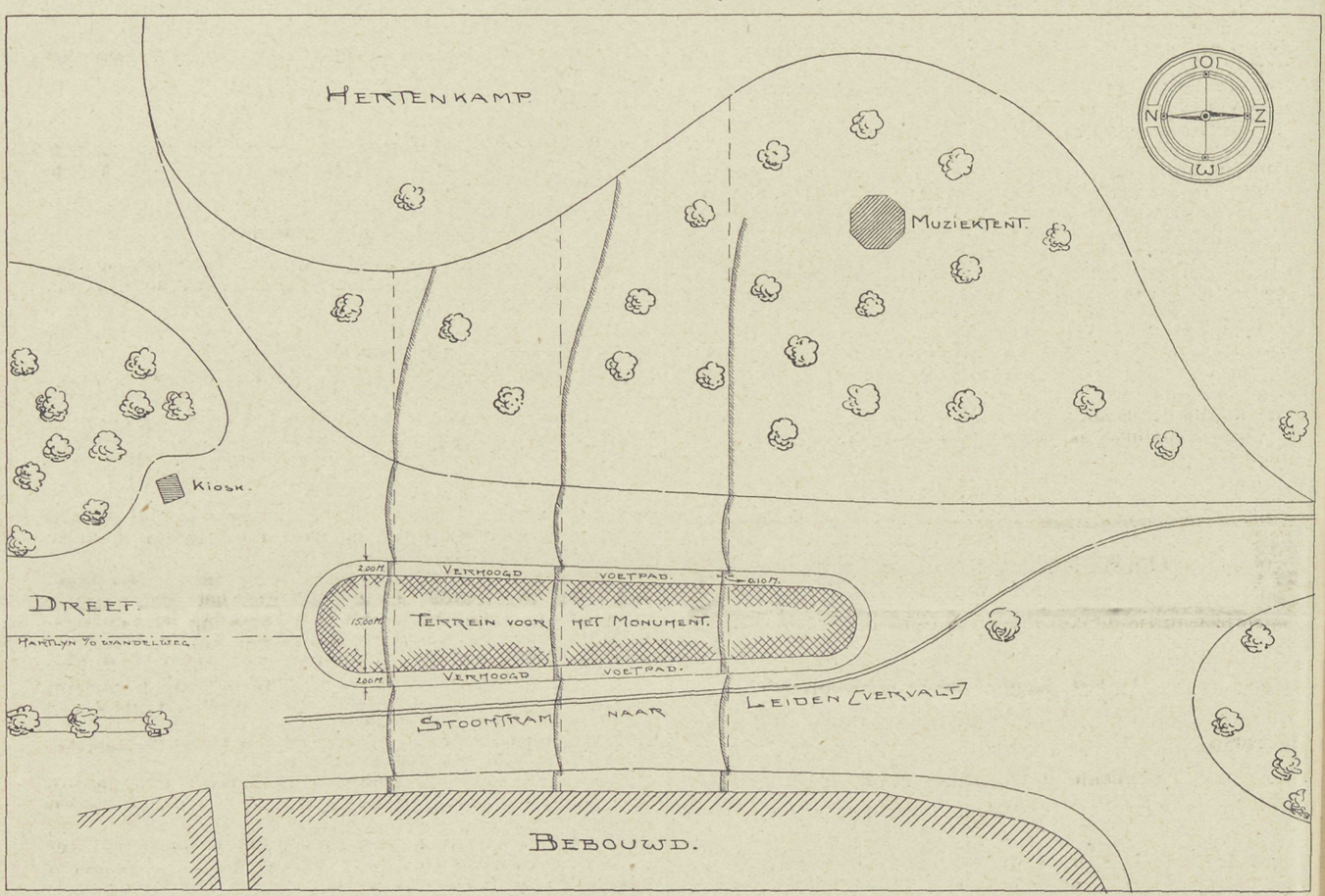

HOOGTESCHAAL 1 A 100 SCHAAL 1 A 1000

Artikel 1.

Het terrein is op bijgaande situatieteekening aangegeven. Het is geheel ter beschikking van de ontwerpers, en kan voor architectonische of sculpturale versiering, beplanting en waterpartij benut worden. De bedoeling is een monument, waardoor de gemoedelijke verhalende schrijver van de „Camera Obscura" (HILDEBRAND) herdacht wordt

De liefde van NICOLAAS BEETS tot de natuur zal uitgedrukt moeten worden door als deel van het monument een waterpartij te ontwerpen.

Het geheel zal moeten worden een waardige beëindiging van den Dreef, zonder dat het doorzicht wordt belemmerd. Het monument moet van alle kanten goed te bezien zijn.

Artikel 2.

Elke inzending ter beantwoording der prijsvraag moet bestaan uit:

A. Een schets in gips van het monument op een schaal 1 à 10 en een teekening van het geheel 1 à 100.

B. Situatie-teekening 1 à 100.

C. Het belangrijkste sculpturale gedeelte in gips op schaal 1 à 4. (niet gekleurd)

D. Het belangrijkste architectonische detail op een schaal 1 à 5.

E. Een toelichting, bevattende een nadere omschrijving der idee, die aan het ontwerp ten grondslag ligt; een beschrijving der te gebruiken materialen en een gespecifieerde begrooting van kosten, fundeering inbegrepen, eventueele salarissen en honoraria te vermelden, alles te zamen tot een maximum van f 10000.—. De beplanting moet wel aangegeven worden, doch behoeft niet in de begrooting te worden opgenomen.

Een vaste zandbodem is aanwezig.

Wat niet gevraagd is, wordt ter zijde gelegd, zonder beoordeeling.

Artikel 3.

Als eerste prijs wordt beschikbaar gesteld f 1000.—.
„ tweede „ „ „ „ „ 600.—.
„ derde „ „ „ „ „ 300.—.

Mocht echter geen der ontwerpen voldoen aan de eischen, die voor het monument kunnen worden gesteld, dan zal de Jury de geheele of een deel van de beschikbaar gestelde totaalsom onder de beste mededingers, naar gelang der verdienste van het ontwerp, verdeelen

Artikel 4.

De winner van den eersten prijs aan wien de uitvoering van het monument wordt opgedragen, zal gehouden zijn, zijn ontwerp uit te voeren volgens de begrooting bedoeld in Art. 2 sub E.

Artikel 5.

Eventueele inlichtingen betreffende het programma moeten schriftelijk gevraagd worden aan den secretaris van de Monument-Commissie.

De antwoorden worden in het „Bouwkundig Weekblad," „Architectura," „De Opmerker" en „De Bouwwereld" gepubliceerd. Bovendien zullen 15 Maart de ingekomen vragen en antwoorden verkrijgbaar zijn bij den secretaris van de Monument-Commissie.

Deze inlichtingen zullen beschouwd worden als een onderdeel van het programma.

Na 15 Maart 1914 worden geen inlichtingen meer verstrekt.

Artikel 6.

Onder een motto of kenteeken moeten alle ontwerpen anoniem ingezonden worden. De anonimiteit mag op geen wijze verbroken worden. Geschiedt dit toch, dan wordt de betrokkene uitgesloten.

Behalve het motto. op alle stukken te vermelden, moet een gesloten enveloppe bijgevoegd worden, waarin wordt medegedeeld:

Ondergeteekende, inzender van het ontwerp motto . . . . . verklaart dat dit ontwerp zijn geestelijk eigendom is. Op de buitenzijde van deze enveloppe moet behalve het motto nog staan: „Verklaring". Een tweede gesloten enveloppe; evenzoo van motto voorzien, moet het correspondentie-adres bevatten en buitenop vermelden „Correspondentie-adres".

Het handschrift van den ontwerper mag niet voorkomen. Alle ontwerpen moeten goed verpakt, de teekeningen op karton geplakt, doch niet geëncadreerd en vrachtvrij ingeleverd worden vóór of op 15 Juli 1914 aan het adres van den secretaris van de Monument-Commissie. Op de verpakking moet vermeld staan: „Nationale Prijsvraag Hildebrand-Munument". De dagteekening van het bewijs van verzending, dat desgewenscht overgelegd moet worden. wordt als datum van inlevering aangenomen. Niet op tijd ingeleverde ontwerpen zullen buiten beschouwing blijven, en onmiddellijk aan het opgegeven adres teruggezonden worden.

Artikel 7.

De Jury verplicht zich uitspraak te doen vóór 15 Augustus 1914 en haar oordeel over alle ontwerpen in een rapport mede te deelen. Dit Jury-rapport wordt gepubliceerd.

Artikel 8.

De ontwerpen zullen door de Monument-Commissie tentoongesteld worden, terwijl deze tevens het recht heeft de ontwerpen af te beelden en deze afbeeldingen te verspreiden, ten einde zooveel mogelijk publiciteit aan het werk te geven.

De ontwerpen zijn van het oogenblik van aankomst af aan het opgegeven adres tegen brandschade verzekerd, elk ter waarde van f 1000.

Vóór 1 October 1914 worden alle ontwerpen franco aan de opgegeven adressen teruggezonden.

De mededinging is voor alle Nederlandsche Kunstenaars opengeteld.

De Jury:

K. P. C de Bazel, Prof. Bart van Hove, Prof. A. J. der Kinderen, J. Limburg, B. I., Jac. van Looy, Prof. A. W. M. Odé en Leonard A. Springer.

De Monument-Commissie:

Jhr. A. W. G. van Riemsdijk, Voorzitter; J. C. van Loghem, B. I., Secretaris, G. D. Gratama, Louis Raemaekers. A. van Rossum en Leonard A. Springer.

Het Nationaal Comité:

Dr. J. B. Schepers, Voorzitter en Jhr. Dr. C. G. S. Sandberg, Secretaris.

Dit programma en de situatieteekening zijn op aanvraag kosteloos te verkrijgen bij den secretaris van de Monument-Commissie J. B. VAN LOGHEM B I., Zonnelaan 2, Haarlem.

GEMENGDE BERICHTEN

L. S.

Men wordt in het belang eener spoedige afdoening verzocht stukken de Redactie van „De Bouwwereld" betreffend, niet te adresseeren aan den Redacteur J. H. W. LELIMAN persoonlijk, maar aan: Redactie „De Bouwwereld". Amsterdam Keizersgracht 559.

„Architectura et Amicitia" in 1913. Het ledental is van 459 op 1 Dec. 1912 gestegen tot 477 in midden Dec. 1913, waaronder 164 (164) gewone en 214 (197) buitenleden.

Het Bestuur is samengesteld als volgt: PAUL J. DE JONGH, voorz.; J. H. DE GROOT, 2e voorz.; G. J. RUTGERS, 1e secr.; J. ROOSING JR., 2e secr.; A. A. KOK, penningmeester; W. A. E. VAN DER PLUYM, bibl.-arch.; ADR. MOEN, plaatsverv. lid.

Medegedeeld wordt in het verslag dat de Commissie voor de oprichting van een architectuurmuseum ernstig werkzaam is maar nog geene mededeeling omtrent resultaten kan doen. Met statuten en werkwijze van de Commissie tot behoud van het stadsschoon kon het Genootschap zich niet vereenigen weshalve het zich van medewerking onthield.

Het Genootschap was vertegenwoordigd in de „Schoonheidscommissie", in de Commissie voor de bestudeering van de Gemeentelijke Verordeningen op het Bouwen, in de Commissie van advies voor den Bond Heemschut in zaken van Bouwkunst, in het Verbond van Nederlandsche Kunstenaarsvereenigingen en in de Permanente Prijsvraag-Commissie.

APELDOORN. De „prijsvraag" voor een 2e Ned. Herv. Kerk (zie het bericht in „De Bouww." 1913 blz. 406) geeft aan den Directeur der ambachtsschool aldaar aanleiding tot de verklaring dat hij niet voornemens is mede te dingen, zulks in afwijking van hetgeen „De Opmerker" mededeelde

De kwestie heeft nog verschillende verklaringen in de „Nieuwe Apeldoornsche Courant" uitgelokt. De eenen zijn van oordeel dat het hier geen prijsvraag betreft, dat de kosten daarvoor te hoog zouden zijn, dat de kerkvoogden zich nog levendig hunne ervaring herinneren met de prijsvraag der 1e kerk (die ten slotte niet volgens het bekroonde ontwerp is uitgevoerd) enz. De anderen hebben meer of minder ernstige bezwaren tegen de belangrijke afwijkingen welke de door kerkvoogden vastgelegde voorwaarden vertoonen van de Nationale Prijsvraag-Regelen.

BERGEN OP ZOOM. De restauratie der Groote (voormaals St. Geertruida) Kerk wordt naar het „Hbl." bericht op grond eener mededeeling bij de behandeling der gemeentebegrooting, door de regeering overwogen. Het blad voegt er aan toe dat de burgerij zeer ingenomen zou zijn met deze restauratie welke van den, na het beleg uit 1747 gebouwden peperbus opnieuw een slanke toren zou maken. Velen zullen daar echter anders over denken.

Het klokkenspel is in 1747 door de Franschen buitgemaakt en moet nu ergens in Frankrijk hangen

„Ook binnen in de kerk ligt werk onafgedaan. Jaren geleden heeft de regeering de restauratie der fraaie grafmonumenten in het koor gestaakt; men beweert dat zich in Den Haag nog altijd stukken van die monumenten bevinden, die er voor het maken van afgietsels heen gezonden zijn, en dat te Bergen op Zoom nog gereedschap ligt van de menschen, met de restauratie belast".

DELFT. Het huis „De Hantboogh" (zie beschr. en afb. in „Bouwwereld" 1912, blz. 93). Uit een legaat van wijlen den heer F. M. TH. GIJSBERT HODENPIJL wordt door Curatoren der Techn. Hoogeschool om het andere jaar uitgereikt eene gouden medaille voor dengeen die het meest heeft bijgedragen tot behoud van een vóór 1700 dagteekenenden gevel te Delft. Daartoe is benoemd eene commissie van advies bestaande uit de hoogleeraren H. EVERS en T. K. L. SLUYTERMAN, Mr. Dr. J. C. OVERVOORDE, A. LE COMTE en J. F. DE VOGEL (secr. van Curatoren) Op advies van dezen wordt 8 Januari a. s. de medaille uitgereikt aan den heer H. ROODENBURG met het oog op de restauratie (volgens ontwerp van den heer W. SCHEEPENS, arch.-teek. bij het Dept. van Binnenl. Zaken, afd. K. en W.) van het welbekende huis „De Hantboogh" Koornmarkt 81.

De tweede Heemschutconferentie welke te Amsterdam gehouden werd, heeft een zeer bevredigend verloop gehad. De belangstelling was groot en de stemming opgewekt.

Wij zien er van af om van de gehouden voordrachten een resumé te geven. Zij zouden in de onvermijdelijk sterke bekorting niet tot haar recht komen. Wij verwijzen naar de dagbladen en vooral naar het geïllustreerd verslag der conferentie dat zal worden gepubliceerd.

Slechts eene enkele opmerking van algemeenen aard. Het bestuur eener eventueel volgende conferentie zal goed doen om de sprekers met klem op het hart te drukken zich aan hunne onderwerpen te houden opdat de bedoeling van het programma der conferentie verwezenlijkt wordt.

Dit wijst op den wensch om de onderscheiden bij Heemschut

betrokken groepen van belangstellenden ter conferentie door een speciaal onderwerp te vertegenwoordigen. Die wensch nu is slechts ten deele verwezenlijkt. Het behoud der natuurmonumenten is door de ziekte van den spreker niet behandeld. Dat is overmacht. Vele der aanwezigen hadden echter — gelijk voor de hand lag — verwacht dat door den rechtsgeleerden spreker speciaal de bestrijding der inbreuken op natuur- en stadsschoon in verband met onze wetten en jurisprudentie zou zijn behandeld; dat daarbij ook zou zijn uiteengezet op welke juridische beginselen de wetgeving op dit stuk in andere landen berust, enz. In tegenstelling daartoe kregen zij nu in hoofdzaak philippica's tegen architekten en grondspeculanten te hooren. Wij hopen dat hierin bij de uitgave van het verslag nog kan worden voorzien, terwille van de praktische beteekenis. Misschien wil ook de heer J. GRATAMA overwegen of het geene aanbeveling verdient zijne algemeene beschouwingen aan te vullen met een overzicht der hier te lande nog beoefende uitingen van volkskunst en hare techniek.

De beide eerste Heemschutconferenties hadden in hoofdzaak algemeen propagandistische beteekenis tegenover het publiek. In overeenstemming daarmede waren de onderwerpen gekozen en werd de bespreking beperkt opdat den tegenstanders geene welkome aanknoopingspunten geboden werden.

Niet altijd echter hebben de sprekers dat laatste gemakkelijk gemaakt door 'tzij bij hunne onderwerpen zooveel mogelijk op den voorgrond te stellen waarover men het in beginsel eens was, 'tzij een neutraal, beschrijvend standpunt in te nemen. Niet zelden werd daarentegen een zeer persoonlijke meening op den voorgrond gebracht voor wier bespreking eene conferentie als die van Heemschut niet de aangewezen plaats was.

Bij eene eventueel volgende conferentie zal er wellicht op worden aangedrongen, om naast de meer algemeene beschouwingen ruimer plaats voor discussies in te ruimen. Het zou dan aanbeveling verdienen om deze discussies in een beperkter kring van belangstellenden te houden.

Dit laatste uitbreidende, kan men zich echter ook op het standpunt stellen dat een groot deel der mogelijke besprekingen in het bijzonder thuis behooren in de bij den Bond aangesloten vereenigingen, en dat de Bond en zijne conferenties in de eerste plaats dienen om de door de vaklieden in onderlinge bespreking vastgelegde beginselen te verspreiden en te populariseeren.

Kalenders 1914. Door verschillende firma's zijn ook dit jaar overeenkomstig oud gebruik kalenders rondgezonden. Het is echter merkwaardig dat nog door enkelen niet wordt begrepen dat de daaraan verbonden uitgaven weggegooid geld zijn, wanneer niet de kalender aan zekere eischen van welstand beantwoordt. Een op het dunste floddерpapier, met ordinaire letter, op smakelooze wijze gedrukte maandkalender vindt op alle architektenbureaux zijn weg direkt in de prullenmand. Daarentegen zal aan een flink uitgevoerd stuk drukwerk gaarne een blijvende plaats in kantoor of teekenkamer worden ingeruimd. Te ver gedreven zuinigheid bedriegt ook op dit gebied de wijsheid.

De N. V. Industrieele Maatschappij van F. J. STULEMEYER & Co., Breda, verspreidt eene kalender met 12 losse bladen, prijkende met goede reproducties naar schilderijen. Deze zouden gewonnen hebben wanneer zij in bescheidener omlijsting waren geplaatst.

De firma FRED. STIELTJES & Co., Amsterdam, heeft op het blad harer kalender een vogelvlucht-afbeelding van het Panamakanaal, „het grootste feit in de geschiedenis op het gebied der techniek", waarvan op een begeleidend tekstblad eenige belangrijke feiten in cijfers worden medegedeeld.

„The Ocean" geeft op het schild harer kalender (die voorzien is van een flinke notitieruimte) de kleurrijke aquarel van een gezicht te Venetië, met Dogana en de Santa Maria della Salute op den achtergrond.

Eene zeer praktische herinnering zijn de drie bloc-noten met aluminium wandhanger van de firma SLOTBOOM ('s Gravenhage)

De firma BLADERGROEN (Amsterdam, Rotterdam, Delft) heeft een eenvoudige maar keurige wandkalender met zak-agenda verspreid, de firma G. & J. COOL een bloc-note; de afdeeling water van R. S. STOKVIS & ZONEN Ltd. een eeuwigdurende kalender, op een weinig aantrekkelijk schild. De houthandel P. ROT CZN. te Westzaan publiceerde een flinke bruikbare agenda, met enkele tabellen, kasboek en memorandum.

Een aantal ontvangen kalenders die geheel de kwaliteiten hebben van scheurpapier zullen wij niet vermelden.

Het Woolworth-Building overtroffen. „The Builder" bericht dat te New-York plannen bestaan om een gebouw van 900 voet hoogte te stichten. Dit zou het hoogste ter wereld worden en het „Woolworth-Building", dat thans het record houdt, ver achter zich laten. Het is bestemd voor eene permanente tentoonstelling der gekombineerde Amerik. republieken.

De eerste verdieping zal geheel zijn ingenomen door één reusachtige hal van 200 voet in het vierkant en 30 voet hoogte Deze zal steeds bestemd zijn voor een blijvende tentoonstellin. van werktuigen.

De tweede verdieping wordt beschikbaar gesteld voor wekelijksche tentoonstellingen van lokale produkten. De nijverheid van het noorden, oosten, zuiden en westen zal elk een der volgende verdiepingen met hare produkten kunnen vullen. Vier verdere verdiepingen zijn vrij gehouden voor de latijnsche republieken van Zuid- en Midden-Amerika. De grootere van deze beschikken elk over een geheele verdieping, terwijl de kleinere bij twee of drie gezamenlijk op eene verdieping zijn gegroepeerd.

Daarboven zijn ontworpen zeven verdiepingen met kantoren voor exporteurs, kooplieden, vertegenwoordigers enz. Nog hooger komen verdiepingen met societeits ruimten en eene bibliotheek betrekking hebbend op Latijnsch-Amerika. Een afzonderlijke verdieping is bestemd voor statistieken op handels- en zakengebied In deze streek van het gebouw zijn ook de vergader- en eetzalen gelegen. Weer hooger in het torenvormig gedeelte van het huis, zijn de vertrekken ontworpen voor de ontvangst van hooge bezoekers, de presidenten en de hooge ambtenaren der republieken. Zoo gaat het al maar door tot 901 voet hoogte.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Carl Zetzsche. Eisen und Bronze Ihre Gewinnung, Verarbeitung und künstlerische Gestaltung, insbesondere für Bauzwecke bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts. (Band IV 2. Halbband von Die Konstruktionen und Kunstformen der Architektur, herausgegeben von Constantin Uhde) Verlegt bei ERNST WASMUTH A. G. Berlin (Prijs ingenaaid 15 Mark, gebonden 18,50 M.)

Na het overlijden van CONSTANTIN UHDE heeft de voltooiing van het standaardwerk, waaraan hij zijne laatste levensjaren gewijd had, vele jaren op zich laten wachten. Het laatste halve deel dat het metaal moest behandelen (Deel I bevat de algemeene beschouwingen, Deel II den houtbouw, Deel III den natuursteenbouw, Deel IV 1e helft den baksteenbouw), is, door CARL ZETZSCHE bewerkt, gewijd aan ijzer en brons en wel in hoofdzaak aan de aesthetische zijde hunner toepassingen. De toepassing der metalen heeft echter in de laatste jaren zulk een vlucht genomen dat een aanvullingsdeel behandelend „Der Eisenbau bis zur neuesten Zeit" noodig bleek.

Ruim 250 figuren op vele waarvan een serie afbeeldingen vereenigd is, geven in dit werk een schitterend overzicht van het belangrijkste en mooiste wat in ijzer en brons in den loop der eeuwen voor de meest uiteenloopende doeleinden van bouwkundigen aard gewrocht is. En daarbij zijn ook zeer bijzondere toepassingen: de smeedijzeren preekstoel in de kathedraal te Avila, het ijzeren monument in moskee-vorm boven het graf van Mohammed's dochter te Damaskus, een ijzeren tabernakel ter hoogte van ruim 10 M. in de kerk te Feldkirch (Tirol) dat de allerrijkste vormen der laat-gothiek vertoont. Misschien zou de opmerking kunnen worden gemaakt dat te veel aandacht is op de rijke en groote toepassingen, op pracht portalen en monumentale hekken en deuren, op de rijkbewerkte trapleuningen van paleizen, op het deur beslag en de altaar kandelabers van kathedralen en dat daarentegen de sobere eenvoudige werkstukken in slechts geringen getale, of soms ook niet, vertegenwoordigd zijn. En, tweede opmerking, wij gelooven bescheidenlijk dat de Nederlandsche smeed- en gietkunst van vroege eeuwen een ruimer plaats in dit werk ten volle zou verdiend hebben.

Maar afgezien daarvan is het werk van ZETZSCHE een waardig slot van UHDE's standaardwerk dat voor hen, wien de ontwikkeling der metaalverwerking in hare bouwkundige toepassing interesseert, 'tzij voor historisch aesthetische studie, 'tzij als bron van vormenkennis, van groote waarde is.

PERSONALIA

J. VAN DER KOOGH. †

De „Zaanl. Cour." van 31 Dec. wijdt een zeer waardeerend woord aan den onlangs overleden oud-gemeente-architect van Zaandam, de heer J. VAN DER KOOGH. Hij wordt daarin genoemd een man met schoonheidszin niet alleen op het gebied der bouwkunst, maar ook op dat der schoone letteren.

„Het kan geen bevreemding wekken dat deze man van smaak niet allen en niet altijd voldeed; om met een onzer staatslieden te spreken zijn tijdrekenkunde bleek wel eens onvoldoende m.a.w. onder zijn beheer werd niet altijd alles op tijd opgeleverd. Oorzaak daarvan was een zekere artistieke zorgeloosheid.

„Maar ook onkreukbare trouw en strikte eerlijkheid benevens groote onbaatzuchtigheid waren sieraden van zijn karakter. Zij deden kleine tekortkomingen in de praktijk gaarne vergeven".

XIIIE JAARGANG No. 2 14 JANUARI 1914

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

EENE HEEMSCHUT-NOVELLE

P. H. van Moerkerken. De ondergang van het dorp. Amsterdam. P. N. van Kampen & Zoon.

Eene bespreking over letterkundige waarde zou in „De Bouwwereld" niet op hare plaats zijn. Het is dan ook onder vooropstelling van het onderwerp en van de scherpe typeering van toestanden en personen, wanneer ik hier beken sinds jaren geen belletrisch werk met meer aandacht ten einde toe te hebben gelezen dan deze Heemschut-novelle: „De ondergang van het dorp." Welk dorp? Het kan — voor zoover dan „Wahrheit und Dichtung" mogen onderscheiden worden — nauwelijks twijfelachtig zijn dat, de verwording van Aarloo in de Holtmarke beschrijvende, den auteur de „beschaving", de „bloei" van het Gooische Laren voor den geest stond.

De lezer wordt onwilkeurig herinnerd aan zeker scherp ingezonden stuk uit „De Telegraaf" van eind Dec. 1912, waarin „Index" de onverschilligheid der Larensche schildersbent hekelt toen de verkoop van het „Bosch van Mauve" aan de orde was. „Zich opsluitend in binnenhuisjes, of om het biljard van Hamdorff's koffiehuis, dampend en borrelend, hebben ze kalm Mauve's grond laten versjaggeren door speculanten, die 't weinig kon bommen of hier een traditie, een wereldroem te loor ging" en later: „Doch nu ziet men gelaten toe, dat het mooiste fragment van Mauve's bosch is afgerasterd voor villabouw, een heerlijk mooie dennegroep — vol stemmige zonnigheid bij helder weder — vol frissche schoonheid wanneer de hemel grauwt — vol droombetoovering wen 't maanlicht langs de boompijlers glijdt. Laren's schilders weten hier nauwelijks van, groccen rustig om Hamdorff's biljart en doen daar nieuwe inspiraties op voor nieuwe binnenhuizen. Hamdorff wrijft zich de handen, Laren's ondergang is zijn bloei. Hotelhouders en winkeliers leven ruimer in stijve villastadjes, dan in een rustig, schoon dorp, met wereldreputatie."

Zulk een gegeven wordt ook door van Moerkerken verwerkt.

„Vele tijden waren gegaan over de liefelijke streek. Doch hare schoonheid was gebleven, eeuwen lang, al hadden de oorlogsbenden de hoeven verbrand, al waren nieuwe huizingen verrezen in de luttele jaren van vrede."

Binnen een menschenleeftijd zou dat alles veranderen, toen een ongelukkig gesternte den hotellier en terreinspeculant Dirk Boersink er toe leidt Aarloo te kiezen tot zijn arbeidsveld en tot zijn levensdoel de „beschaving" der Holtmarke, wier eigenaardige schoonheid een wereldroep had verkregen door het werk van twee schilders die haar kort te voren ontdekten.

Naar een hunner werd de streek „het land van Grave" genoemd. En nog bleef, nadat te Aarloo alles verdwenen, vernield, omgehakt was wat er eens hun oog boeide, het dorp beroemd tot in de kunstenaarskringen van verre werelddeelen. „Het bleef beroemd om zijn landelijkheid, zijn lieflijk geboomte, zijne wijde velden en heiden, al was ook het hout gerooid voor bouwterrein, al kronkelden breede villawegen, waar voor luttele jaren de boekweit geurde op golvende akkers en de schapen graasden over wilde heuvelkling." De ontnuchtering zal te wreeder zijn, naar zij later komt.

Wij volgen de steeds rasser voortschrijdende verwording van het dorp in de geschiedenis der gemoedelijke dorpsherberg. „Van ouds het Postpaard", waar de waard Tymen 't Hoen voor de fonkelende karaffen stond, wordt aldra „Hotel Boersink, van ouds het Postpaard". Wij zien dan den chef-kok, de engelschsprekende kelners, de gérants verschijnen en, met den ouden naam, de laatste herinnering aan den bescheiden en landelijken oorsprong verdwijnen. Was het oude geschilderde uithangbord reeds aanstond vervangen door een kleuriger, thans prijkt op het zinken dak in reuzenletters, à jour in ijzer bewerkt: „Hotel Boersink". Niets is gebleven dan, bij wijze van curiositeit, de gele gelagkamer. Daar was het meubilair aangevuld met een friesche klok, een antiek pijpenrek, eenige kopergravures van geringe waarde. Opgetogen vreemdelingen kochten er, voor echt, nagemaakte komforen en tinnen aschbakjes. En wij plegen den Italianen hunne „vreemdelingen-industrie" te verwijten!

De oude hoeven, die onder de breed neergetrokken bemoste pannen- of rietendaken, zonder het te weten kunstwerken waren, verdwijnen de een voor, de ander na, om plaats te maken voor nieuwe producten die geene kunstwerken werden, omdat zij het tot elken prijs wezen wilden. Slechts ééne, reeds ingeklemd tusschen de blinde muren der steedsche buurhuizen, bleef gespaard: „op advies der Rijkscommissie voor Monumenten door de regeering aangekocht, in vlekkeloos zuiveren stijl gerestaureerd en gemeubeld. Japanners en Amerikanen kwamen de merkwaardige huizinge bezoeken en zonden prentbriefkaarten van interieurs en gevel naar Yokohama en Cincinnati." Aldus moest het laatste specimen eener uitgestorven soort, de

laatste uiting eener volkskunst die een generatie tevoren nog gemeen goed was, voor uitroeiing worden gespaard. Zoo rekt in Amerika de laatste, zorgvuldig getelde kudde bisons, die eens de prairie beheerschten, in een „Reservation" haar weemoedig bestaan.

Wij zien de bosschen omhakken „om er tusschen enkele nieuwgeplante sparretjes eenige dozijnen leelijke villa's te bouwen." De natuur wordt ontzield, de dorpen worden geschonden, de boeren en boerinnetjes veranderen in heeren met zwarte dophoedjes, in juffrouwen wier trots op hare steedsche japonnen te dwazer is, wijl zij eenige „modes" ten achter zijn.

„Deze wereld van oude en zuivere schoonheid" was gedoemd te verdwijnen, toen Dirk Boersink — „Nooit had zijne ziel ervaren wat schoonheid was"! — er zich in had genesteld. Zij was eene generatie te vroeg ontdekt. En toen het besef doordrong welke ideëele waarde hier meedoogenloos vernietigd werd — zonder noodzaak of nut dan voor de zakken van enkele geslepen grondspeculanten — toen was het te laat. De verwachting dat de hier opgedane ervaring elders tijdig zal worden benut is slechts schrale troost.

Het boek sluit met een blij verschiet. Terwijl Boersink vernielt, verrijst in de ongerepte wouden van den Ravenhorst eene modelboerderij, een dorp en villabuurt, stichting van Jhr. Hendrik Bolaert. Hij wilde de oude bezittingen van zijn geslacht niet aan exploitatie onttrekken, overtuigd dat zulks niet was vol te houden. Het leven stelde zijne eischen. Maar hij werd door anderen, hoogeren geest geleid dan een Boersink, dan de azende speculanten die op de bouwvallen der oude schoonheid hun sinister werk volbrengen, die „de bosschen rooien, de heuvelen en donkere ravijnen effenen tot een barre zandvlakte, villastraten bouwen langs de doodsche avenues." De Ravenhorst werd krachtens andere beginselen ontsloten. Het schoone werd in eere gehouden en wat er nieuw bij kwam vereenigde zich met het bestaande tot een harmonisch geheel.

Die denkbeelden kwamen een kwart eeuw te laat voor Aarloo.

„Het dorp was ten ondergegaan, maar een nieuwe gemeente opgebloeid boven den ouden grond. De stulpen van het Vier-end, de groote hoeven van Midden-Aarloo, de landpaden en heggen en stil-bloeiende tuintjes waren verdwenen voor effen-geplaveide straten, gerieflijke stedehuizen, artiestenwoningen met weelderige ateliers. De namen der oude dorpswegen leefden alleen in den mond van grijze boeren en wevers; die spraken soms nog, onder elkander, van de Schapenbuurt en de Drift, van het Duvelshegje en het Weerdje, nu verdoopt met roemrijke namen van stadshouders, veldheeren en vergeten dichters."

En hoe zagen zij er uit! In hunne vereeniging van het potsierlijke met het banale bieden zij eene verschijning, wier belachelijkheid het afgrijzen ontwapent dat zooveel leelijkheid moest inboezemen.

Van Moerkerken schetst van dat nieuwe Aarloo een meesterlijk beeld, sober, zonder overdrijving. Maar iedere zinsnede van den onbarmhartigen opmerker is als een zweepslag.

„Aarloo was het hart der bloeiende landouw. Fraaier en grooter werden er de openbare gebouwen hersticht. Het Postkantoor, het Raadhuis verrezen met nieuwe muren, met blinkende sieraden en stralende spiegelruiten. Een geïllustreerd weekblad te Rantfoord gaf er zinco's van; men roemde den rijken bouwstijl en prees de groeiende gemeente.

„Rond den brink stonden reeksen voorname huizen, hoog als op een stadsplein, met kleine, zorgzaam-onderhouden tuintjes. Het was er licht en vroolijk, nu het vooruitstrevend gemeentebestuur de iepenrijen om de andere had gerooid: te menigvuldig waren, in rekwesten en courant, de klachten geworden over de sombere schemering van den ouden, dorperlijken brink. Te heftig ook, in de vergaderingen van den raad, was een ergernis gestegen over de geuren van het Wolmeertje; de oude heideplas werd gedempt en een boschje rhododendrons, met twee smalle paadjes, verborg er nu het eerste gemeentelijk urinoir.

„En ieder jaar bracht sierlijker straten, ruimer winkels, oorspronkelijker gevels. De architecten en zelf-bouwende aannemers zochten steeds nieuwer vormen waarin zij het streven naar welvaart en beschaving konden uiten. Wel waren vele hunner motieven ontleend aan de historische stijlen van duitsche Bilder-boeken, maar hun kunstenaarsfantasie wist de oude gegevens te herscheppen tot een nooit gezien geheel. Er ontstonden moorsche hoefbogen naast platte ijzer-afdekking, romaansche welvingen boven ionische balkonzuiltjes. De vrije gedachte der twintigste eeuw trachtten sommigen, boven loggia of breed winkelvenster, uit te drukken in een boog van losgeteekende lijn, vrij van den dringenden constructieven passer. Een enkel huis, waar een modern meubileeringsartiest zich vestigde, had vijfhoekige vensters en deuren. Het was de eerste nog bescheiden stameling eener nieuwe stijlwereld, die, volgens prospectus van den sierkunstenaar, eenmaal wellicht in de rij der groote bouwvormen na de renaissance hare plaats zou vinden."

De schrijver — behoeft het na deze aanhalig nog gezegd? — beschikt over een spitse pen. Met bittere ironie, met snijdenden spot teekent hij zijne personen. Mensch en woning staan plastisch voor ons als hij vertelt van de renteniertjes die in hunne buitenhuisjes uitrusten van hun levenstaak en de geraniums langs het kronkelend tuinpad begieten; dan rijst het schrikbeeld der optrekjes — villa's op de helft der ware grootte in plaats van het zelfstandige cottage-type — met hunne pieterige in krakelingvormen aangelegde terreintjes. Ze leven voor ons: de Boersinken met hun plebeïschen, ordinairen zin, de aestheten en wereldhervormers, dragers eener dekadente kultuur, die de holheid van hun wezen niet met al hunne frazes kunnen vullen.

In enkele woorden stort de schrijver een oceaan van hoon uit over de hoofden zijner slachtoffers. Hij boeit, maar prikkelt. De lezer die niet beschikt over de filosofische berusting van den ouden Jhr. Bolaert — die, al vindt Boersink hem een „verdomde, ouwe

VERBETERBLAD. VOOR DEN BINDER

gek", doof blijft voor de verleiding van den speculant en hem de bosschen van den Ravenhorst onthoudt — wordt tot een machtelooze ergernis opgezweept. Met dat al overdrijft hij niet. Maar dat is ook niet noodig. De scherpe opmerker kan zich bepalen tot het leukweg mededeelen van wat hij zag. Het is niet alleen een BOERSINK, niet alleen een HERMAN VAN AKEN — oud-journalist, thans leider van den kunsthandel „Landhuis Grave" — die in het boek zijne pluimage moet laten. Was het oude volk van Aarloo en zijne omgeving niet onverdeeld sympatiek, de nieuwe bevolking, die er zich vestigt, is het ten deele evenmin. De omgeving van Aarloo wordt het el-dorado eener ongeordende samenleving van dekadente aestheten, wereldhervormers en natuurmenschen, fanatieke theoretici, beoefenaars der occulte wetenschappen, warhoofden — getypeerd door een hunner van wie gezegd wordt: „Zij bewonderde elke kunst wier uiting onklaar was, vertroebeld in de lijnen van andere kunsten" — die zich in frazes verliezen en, in overmaat van belachelijkheid, opgaan in onderlinge verheerlijking. Als inderdaad „le ridicule tue" dan zal dit boek, dat „het vrije leven in naam der kunst" dier zich uitverkoren wanende „moderne" kliek zoo onbarmhartig aan de kaak stelt, daartoe het zijne bijdragen.

Maar BOERSINK is, heel het boek door, de demonische kracht. Elders en anders aangewend had zijn doorzicht in zaken, zijn energie en ondernemingszin mogelijk een nuttig arbeidsveld kunnen vinden. Hier, te Aarloo echter moest iedere uiting van zijn groven, onbeschaafden zin een wandaad zijn, tot een ergerlijk vandalisme leiden. Zijn wezen wekt slechts weerzin, zijn persoon, met het brutale gemeenzame optreden, den breeden glimlach op het geschoren gelaat, niet minder. Hij ziet de wereld slechts als bouwterrein.

Hij droomde, neen maalde, van villaparken en bouwspeculaties. Zoo was zijn eerste optreden, de ontsiering van een der schoonste punten.

„Hij liet de boomen vellen en op het hoogste punt, dat verre zichtbaar was, een houten toren bouwen, chineesch van trant, met landelijk restaurant in de bel-etage. Een aangrenzend perceel verkocht hij terstond met honderd percent winst aan een gepensioneerd majoor, die er tegen 't eind van den winter, een woning bouwde met oud-Hollandschen trapgevel en zijmuren zonder vensters".

Hoe bittere ironie!

In die lijn ontplooit zich BOERSINK's activiteit tot steeds grooter, maar tevens steeds vandalistischer plannen.

In deze prachtige streek wordt ook gesticht de gebruikelijke „Vereeniging tot bevordering van het vreemdelingenverkeer en tot verfraaiing der Holtmarke", natuurlijk op BOERSINK's initiatief.

„De notabelen van Aarloo en Nicrode traden toe als lid: burgemeester VETKAMP, YZAK ABELAAR, TYMEN 'T HOEN, de notaris, de drie kroegbazen, de dorpstimmerman, DS. STOEL van Nierode, de jonge kapelaan EVERTS van Aarloo; een enkele slechts uit Rantfoort: BRAM OERMAN, rotswerker en tuin-architect, in wien BOERSINK een sympathieken medewerker begroette..... Zij zouden de plaatsing bespreken van geriefelijke banken op de bekende uitzichtspunten langs den heuvelrand van den eng, op de brinken der dorpen, in het plantsoen der stad. Zij zouden zorgen voor sierlijke wegwijzers, voor reclame-borden die de schoonheid der Holtmarke meer bekend maakten. Rots-, hout- en ijzerindustrie zouden wedijveren in de beoefening van goeden smaak".

Wij zien dien OERMAN in zijne volle kracht bij den aanleg van het villapark „Het Holtpark".

„De aanleg van het woudpark vorderde. Het ongebreidelde woud verdween; het park werd geboren uit de wildernis. Door de oudste en donkerste gedeelten werden breede grindwegen gebaand, met jonge bladerlooze boompjes langs de wandelpaden terzijde. De zomerhemel, op de felle dagen die nu kwamen, laaide er verblindend. Dicht bij den straatweg, achter de entrée, stond het nieuwe restaurant, met wit terras aan den cementen vijver, door BRAM OERMAN met rustieke rotspartijen omgeven. Doch aan den driesprong van Wilhelmina-laan en Oranje-Nassau-allée had hij zijn kunstenaarsfantasie vrij laten gaan in een schepping waarheen familie en vrienden werden gevoerd met een lach van stillen trots. 't Was het sieraad der jonge lanen. Een zware rotsgroep, op haar hoogste punten zich meer dan twee meter verheffend, omgaf den rand van het bosch over een verre lengte; het waren groote blokken, uit gaas en cement gebouwd, in verweeringskleuren beschilderd, geheel in den stijl van de Drentsche hunebedden, van den dolmin aan de Vuursche, van den eenzamen steen op den S. Thomasheuvel, doch hier prijkend met siervarens en hanggeraniums tusschen de voegen. AALTJE BOERSINK speelde er met de kinderen van OERMAN; zij beklommen de rustieke treden en verbeeldden zich een geweldig bergland, als zij op het voetpad boven langs de rotsblokken draafden. En zij verwonderden zich vaak over den geheimzinnigen hollen klank der reusachtige steenen, wanneer zij er tegen stieten of er op stampten, hetgeen door OERMAN verboden was".

Is sarkastischer kritiek denkbaar dan deze simpele beschrijving, geheel op eene werkelijkheid gebaseerd?

Maar zijn meesterstuk zou OERMAN eerst later volbrengen, met den ouden steen van den St. Thomasheuvel buiten Aarloo.

„Sterke fundamenten werden gemetseld waarop de heidensche offertafel met dommekrachten gewenteld werd. Rondom liet OERMAN, van gaas en cement, kunstig-nagebootste keien stellen die den grooten steen te torsen schenen. Den voet van het gevaarte omplantte hij met graszoden en roode geraniums, binnen een hek van prikkeldraad. Een ijzeren mand voor sinaasappelen en boterhampapier zette hij tegen een der stijlen. En BOERSINK kon, in den nieuwen druk van zijn „Gids voor de Holtmarke", dit plekje een der schilderachtigste sieraden noemen van Aarloo".

Wij doen slechts hier en daar een greep uit dit boek. Maar schier geen bladzijde of zij geeselt onverstand en ongevoeligheid, wansmaak en vandalisme.

„De ondergang van het dorp" is echter niet aan

HET GASTHUIS TE KATWIJK AAN ZEE. ARCHITEKT H. J. JESSE

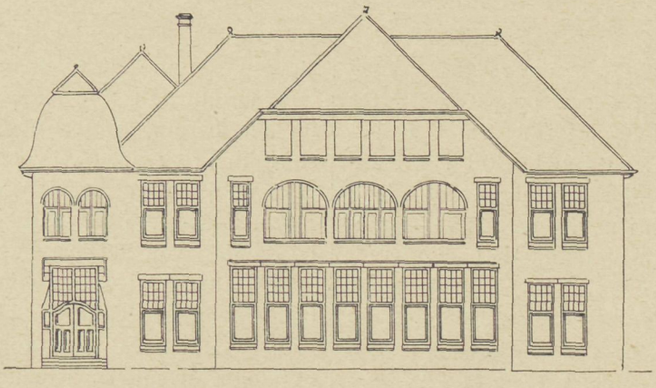

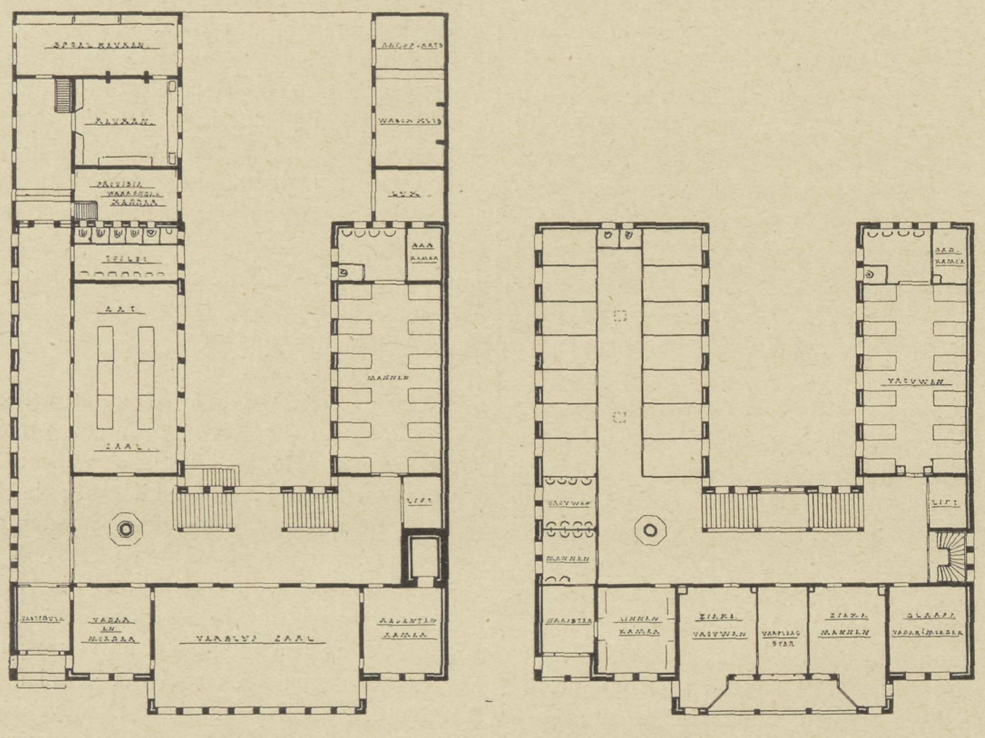

De eisch die door Regenten van het Gasthuis bij 't maken van het ontwerp gesteld werd, was een gebouw dat voldoen moest aan practische eischen en hygiëne daarbij eenvoudig en toch gezellig tehuis voor onde lieden.

Het oude mannen- en vrouwenhuis (in Katwijk zegt men „het Gasthuis") is als het ware een groot huishouden. De verblijfzaal vormt alzoo het middelpunt van de gezelligheid, door acht ramen recht uit en twee ramen links en rechts op de straat uitzicht gevende. Eene verdere beschrijving van de vertrekken is hier niet noodig, daar de plannen hierboven zijn weergegeven.

Onder de hal is een groote kelder, van buiten toegankelijk, waarin geplaatst is de centrale warmwater-verwarminginrichting en een wintervoorraad brandstof geborgen kan worden.

Alle buitenmuren zijn gemetseld van grijze waalklinkers met spouwmuren.

Van alle vertrekken gaan ventilatiekanalen voor afvoer van lucht tot boven de nok; evenzoo kunnen vertrekken met versche lucht geventileerd worden, zonder ramen open te zetten, door middel van schuiven in de penanten twee meter boven den vloer.

Overal zijn de balken gedeeltelijk in 't gezicht gelaten met houten tusschenplafonds.

De gevelsteen (de Vischvangst voorstellende) uit het oude gasthuis afkomstig is naast de hoofdingang geplaatst. Een zonnewijzer siert den gevel.

een plaats gebonden, al heeft ook Laren en zijne omgeving de schrijver menig voorbeeld kunnen leveren. „De ondergang onzer dorpen" kon de algemeene titel dezer Heemschut-novelle zijn want, helaas! ons land telt vele Aarloo's en tallooze Dirk Boersinken belagen zijne schoonheid ten bate van hun buidel. Steeds meerderen zien het en voelen welk nationaal belang op het spel staat.

Anders dan Boersink begrepen zij de legende van de kip met de gouden eieren die Jhr. Bolaert hem voorhield en zij zinnen op remedie.

HET GASTHUIS TE KATWIJK AAN ZEE. ARCHITEKT H. J. JESSE

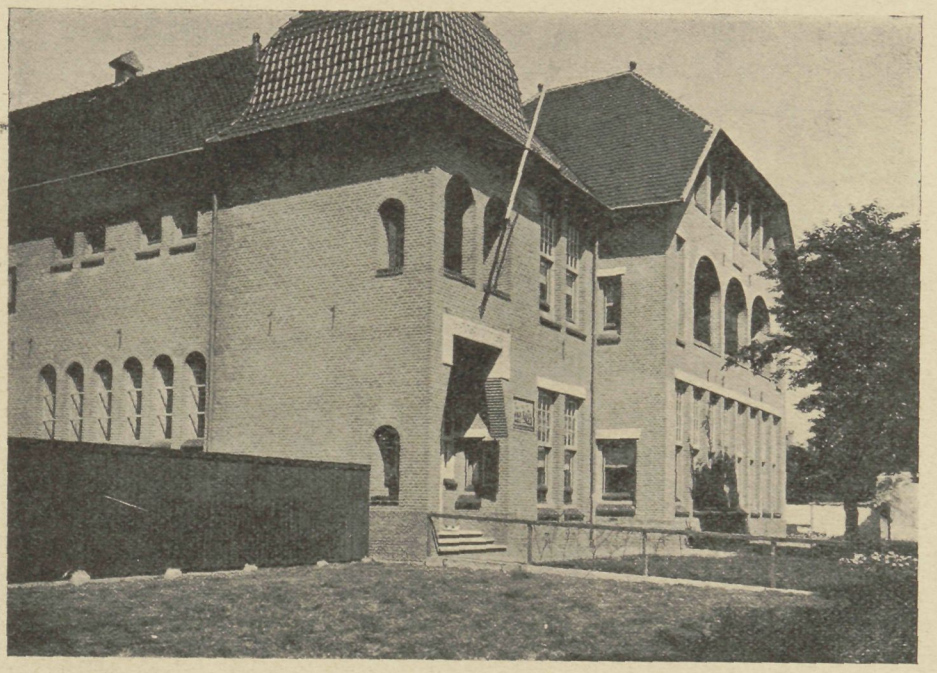

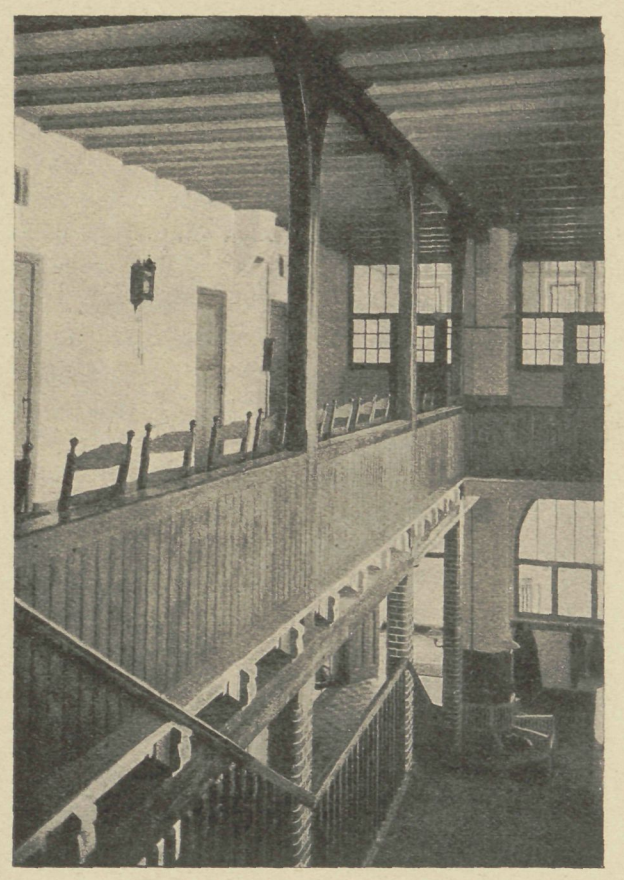

Vanaf den heuvel die Oerman's hunnebed draagt, overziet Boersink met welgevallen zijn werk. Hij, die de Holtmarke vond als een verlaten en vergeten streek, had haar ontsloten voor de weldaden der beschaving. Wij kennen ze! Was de materiëele welstand toegenomen, het was geschied met volkomen opoffering van een hooger bezit der menschheid. De schoonheid ging verloren, voorgoed verstikt en versmoord door tergende leelijkheid. Maar Boersink was een vermogend man geworden.

„De forenzen, opziende van hun geïllustreerde weekbladen, de dagjesmenschen en handelsreizigers,

uitstarend naar de schrale bouwterreinen langs den weg, lazen op hooge en breede borden de namen van auto-firma's, likeurstokerijen, bouwkantoren en de nieuwste zeepfabriek. Gigantische elixerflesschen en chocoladekoppen prijkten er op heuveltjes en kleine graskampen; gigantische auto's schenen voort te rennen langs een eikenboschje; een gansch gigantisch ameublement, stijlvol blank, stond geschaard op de meent, achter het dijkje bij Nierode. Het was alles zijn werk; Boersink voelde het in glimlachende fierheid."

Boersink ontliep zijne belooning niet. Toen hij het zilveren jubileum vierde van zijn verblijf te Aarloo, van zijn onverdroten arbeid voor Holtmarke's bloei en verfraaiing, kreeg hij het ridderlint der orde van Oranje Nassau. En thans dit boek! Daarmede kan hij het voorloopig doen.

J. H. W. LELIMAN. B.-I. WONINGBOUW TE AMSTERDAM

(Vervolg en Slot.)

Wij kunnen het ons weinig sympathieke adres niet op den voet volgen, maar releveeren toch nog — om haar met kracht af te wijzen — de voorstelling als zouden de „maatschappijen tot het bouwen van arbeiderswoningen" — lees de coöperatieve woningbouwvereenigingen — „ondanks 't goedkoope krediet, de hooge hypotheek en de faciliteiten, welke hare architekten bij den bouw verkregen", slechts „huisvesting verleenen aan dat deel der bevolking, hetwelk door vaste en ruime bezoldiging (N.B. die wordt blijkens het adres beschouwd in te gaan bij f 15 weekloon! L.) best een behoorlijke huurprijs kan betalen, in de eerste plaats ambtenaren en onderwijzers."

Zoodanige mededeeling is dermate in strijd met de feiten dat een adres, 'twelk haar bevat, reeds veroordeeld is. De duizende vereenigingswoningen zouden in de eerste plaats ambtenaren en onderwijzers huisvesten! Het was weinig minder dwaas geweest als het adres beweerd had dat die vereenigingen bij voorkeur villa's of vrije heerenhuizen op het Museumterrein stichten. Maar bijzondere aandacht verdient de mededeeling dat de architekten „faciliteiten" zouden hebben genoten. Deze mededeeling kan in verband met het betoog niet anders beteekenen dan dat zij bijzondere bevoorrechting, vergeleken met de partikuliere bouwers genoten of wel vrijstellingen die niet op de bepalingen der verordening zelf waren gebaseerd. Een dergelijke voorstelling nu had aanstonds nadere toelichting geëischt. In afwachting daarvan kunnen wij onze geheel tegenovergestelde ervaring stellen: de architekten der woningbouwvereenigingen wel verre van begunstiging te vinden, worden door het Bouwtoezicht met de uiterste scherpte gekontroleerd èn bij huune ontwerpen èn bij de uitvoering.

Adressanten geven den Raad voorts te kennen dat de oorzaak der huurverhooging niet is de z o o g e n a a m d e — onder verwijzing o. a. naar de cijfers in de interessante reeks artikelen van den heer P. Bakker Schut over onze volkshuisvesting in „De Bouwwereld" 1913 Nr. 47 en vgd. spatiëeren wij deze inderdaad verbijsterende omschrijving uit het adres — woningnood, maar „in het opdrijven van loonen, duurder arbeidsprestatie, onkosten van sociale nooden, kostbaarder openbaar onderwijs, gemeenteschadeposten en het roekeloos afkeuren van woningen, die voor verbetering ruim vatbaar zijn."

Nu is het de vraag of zelfs deze redenen voldoende kunnen zijn ter motiveering van percentsgewijs zóó aanmerkelijke stijgingen der woninghuur in enkele jaren, als bij onderzoek van gemeentewege zijn gebleken. En bovendien: zijn de hoogere loonen, de duurder arbeidsprestatie niet wederkeerig een gevolg van die huurstijging? Het openbaar onderwijs onttrekken wij in zooverre niet aan onze beschouwingen als daaronder toch ook zijn begrepen het zich uitbreidend vak- en teekenonderwijs. De gemeente-schadeposten bestaan, als hier gedoeld is op risico's of deficiten bij woningzorg alleen in de verbeelding van adressanten. Wat betreft de onbewoonbaarverklaringen, gelooven wij, afgaande ook op al wat uit dit adres blijkt omtrent den geest van adressanten, dat wij met hen op de meest volkomen manier van meening verschillen.

De onbewoonbaarverklaringen zijn in Amsterdam vrijwel stop gezet met het oog op den woningnood. Wanneer deze echter, zooals adressanten zeggen, slechts „zoogenaamd" mocht wezen, zou het motief vervallen om niet aanstonds weer dat krachtige middel tot verbetering van woningtoestanden toe te passen, onder dankzegging aan adressanten voor hunne voorlichting en vingerwijzing.

De voornaamste strekking van het adres intusschen is dat de gemeente niet meer voorschotten van 100 % zal verstrekken, maar hypotheken van 85 % rentende $^1/_8$ % boven den heerschenden rentestandaard voor gemeentefondsen. (Adressanten ontwikkelen hier in de gauwigheid een heel ander systeem dan het bestaande der Woningwet, waarbij de koers der Staatsschuld de annuïteit bepaalt.)

Het resultaat daarvan zou in de eerste plaats kunnen zijn eene bemoeilijking van den vereenigingsbouw. In de „Handleiding voor Woningbouwvereenigingen" samengesteld onder de auspiciën van het Bureau voor sociale adviezen (2e druk 1912) is dit punt uitvoerig behandeld. De eisch dat vereenigingen zelf een deel — en dat nog wel een zoo belangrijk deel als 15 % — der aankoop- en bouwkosten zouden fourneeren, maakt de werkzaamheid van coöperatieve bouwvereenigingen vrijwel onmogelijk. Het stellen van dien eisch wijst dan ook doorgaans op kwalijk verholen onwil tot medewerking. De Woningwet stelt dienaangaande geene voorwaarden. Het bijeenbrengen van een eigen kapitaal is voor de uit onbemiddelde personen bestaande arbeidersvereenigingen uit eigen kracht onmogelijk.

Zoodanig kapitaal zou niet gemakkelijk zijn bijeen te

brengen, aangezien de obligaties eener woningbouwvereeniging die krachtens de Wet hoogstens 4 % mag uitkeeren, waarin men zeer weinig medezeggingschap heeft, gebonden is aan allerlei eischen van Rijk en gemeente en feitelijk een 2e hypotheek bezit, incourante fondsen zijn. Deelname in zulk een kapitaal is dus een daad van filantropie. En nu vraagt de „Handleiding": „Is het juist en past het in het systeem der Woningwet dat de werkzaamheid der Woningwet afhankelijk wordt gesteld van de meerdere of mindere filantropische gezindheid op een gegeven oogenblik? Ligt het niet veeleer in de lijn der Woningwet van particulieren initiatief, toewijding, arbeid te verlangen, maar van overheidswege voor het geld te zorgen? Moet bovendien nog het risico particulieren treffen en niet de overheid? Dat deze laatste bij het verleenen van het voorschot al die voorwaarden stelt, die het risico tot het bereikbaar minimum terugbrengen, is verklaarbaar en redelijk. Maar er is geen reden, waarom zij niet, als zij dit eenmaal heeft gedaan, het risico zou aanvaarden. Een zoo bescheiden hulp der gemeenten in het belang der volkshuisvesting is waarlijk niet te veel en het steunen op de particuliere filantropie is een ongezonde grondslag die niet past in het overigens zoo gezonde stelsel der Woningwet."

Het is dan ook volkomen juist dat de gemeente Amsterdam tot nog toe steeds bereid was de volle 100 % te garandeeren en men mag verwachten dat zij aan die uitstekende praktijk in den vervolge zal vasthouden.

Het was voor de Burgerpatroons in het timmerbedrijf een ongelukkig moment toen zij zich in een zoo slecht gemotiveerd en bovendien zóó doorzichtig adres, vereenzelvigden met de persoonlijke belangen van eigenbouwers.

Prof. GUSTAV SCHMOLLER schreef in zijn „Mahnruf in der Wohnungsfrage" dat zelfs groote offers in het belang der volkshuisvesting gebracht, nog slechts eene matig bescheiden verzekeringspremie der bezittende klassen tegen epidemiën en sociale revoluties beteekenen.

Dat oordeel van iemand, die bezwaarlijk kan worden verdacht van de sociaal-democratische neigingen welke op de adressanten blijkbaar bijzonder afschrikkend werken, stemt niet gunstig jegens hen die bij de oplossing van het woningvraagstuk het partikuliere eigenbelang tot een beslissende faktor zouden willen maken. Dat daarvoor de tijd verstreken is, zullen de Burgerpatroons ondervinden.

D. J. VAN DER VEN. HET OUDE DANZIG, DE STAD DER STRATEN- EN GEBOUWENSCHOONHEID

NADRUK VERBODEN (Vervolg)

Van die Patriciershuizen is de in 1776 geheel verbouwde woning in de Langgasse Nr. 12, en alom vermaard als het „Uphagenhaus" zeker wel het schoonste particulier verblijf van een rijkgeworden 18 eeuwsche Danziger. Dank zij de welwillendheid en de liefde voor alles wat verband houdt met de architectuur van de stad zijner inwoning is dit huis tegenwoordig voor het publiek toegankelijk, waar vooral de deel en de merkwaardige hangkamertjes bewondering zullen wekken bij ieder voor antiquarisch schoon voelend bezoeker.

En waar ook elders nog zooveel over is, wat onze herinneringen terugvoert naar de bloeitijden van het oude Danzig, waar heele straten hun typisch karakter ongeschonden mochten behouden, daar wil ik nu eens niet ach en wee roepen over verloren schoonheid, wil ik mij nu eens niet ergeren aan het feit dat in een van Danzigs schoonste huizen, „het Leeuwenslot" en gevestigd Langgasse 35, nu een automaten-restaurant gehouden wordt, zoodat je er voor je 10 pfenning een kop koffie of voor 25 pf. je „Kirschkuchen mit Schlag sahne" kunt krijgen, maar ik wil me veel liever verheugen, dat de afbeeldingen, welke hier gereproduceerd zijn, niet den toestand geven, zooals het was, doch zooals ieder het bij zijn bezoek aan „het Amsterdam van het Oosten" zal vinden.

„Amsterdam van het Oosten" zeide Herr DINCKELACKER, mag men Danzig met meer recht noemen, dan „Het Venetie van het Noorden," zooals het door dichterlijke zielen niet zeer oorspronkelijk in ontboezemingen meer dan eens betiteld werd.

Want evenals ge in Amsterdam naast elkaar kunt vinden de meest uiteenloopende stijlen van den deftigen VINGBOON's tot het wufte Rococo, huizenrijen die toch tot u spreken van een rustige harmonie, zooals ons een afbeelding van 11 December 1912 in „De Bouwwereld" laat zien, kunt ge in oud Danzig naast de gothiek en de renaissance ook de baroc- en de rococco-stijl vertegenwoordigd zien en toch zal voor u de harmonie van het stratenbeeld als geheel niet verbroken worden.

En één der voornaamste schoonheidsfactoren van een stadsbeeld — de afsluiting der straten — zal nergens op volmaakter wijze tot zijn recht komen dan in Danzig waar zelfs de drukste straten en pleinen door poorten afgesloten, een rustig op zichzelf-staand geheel vormen.

De monumentale poorten, dagteekenend uit den bloeitijd van de Hansastad, zijn er niet gesloopt, men heeft ingezien, dat het toenemende moderne verkeer heusch niet zulke onbetaalbare offers eischte, als elders wel eens te vlug beweerd wordt, en men heeft eveneens ingezien, dat ze niet uit het huizenverband mochten gerukt worden om voor toeristen te fungeeren op een ruim plein, omgeven door bloemperken en wat bloemheesters als monumenten uit een ver achter ons liggend verleden, maar men heeft de Danziger stadspoorten intact gelaten met de huizenrijen, waarmede ze tot één vergroeid zijn en men heeft de

schoonheid gewaardeerd en schat de diensten hoog van harmonische straten- en pleinenafsluitingen.

De Danziger stratenafsluitingen, ze maken het stratenbeeld zoo uiterst aantrekkelijk, ze boeien zoo!

Wandelend door de Brotbänken, Jopen- of Frauengassen, door de hoofdstraten of de achterafbuurtjes, steeds vindt het oog een rustpunt en het moet ieder architect opvallen, hoe hierdoor iets intiems verkregen is, 'tzij dat die afsluiting U onder een gothische poort reeds van ver een doorkijkje gunt op een drukke handelskade, 'tzij, dat ge nieuwsgierig zijt om te zien hoe de straat bij een bocht haar verder verloop zal hebben of hoe gij U klein voelt, tegenover de ernstige schoonheid van een oude gothische kathedraal als de machtige St. Mariakerk.

En de stijlverschillen van renaissance en barok, vlak naast elkaar, verminderen uw waardeering niet of zeer weinig, daar het stratenbeeld als geheel toch van ongekende harmonie is.

In Lüneburg, een van de oudste Duitsche steden in het schoone Hannoverland, heb ik met bewondering gekeken naar de oude trapgevels van laat-gothische en renaissancehuizen; „Am Sande" staande, verlustigde ik mij in de diep-roode kleur baksteen der vergrijsde bouwwerken, aan het overal geziene kabeltouwmotief en aan versieringen van zwarte, bruine of groenglazuren tegels, maar als geheel, als pleinbeeld kan dit hooggeroemde plein mij niet bekoren omdat de harmonie verbroken was, omdat zoovele huizen zich hebben trachten aan te passen aan de eischen der nieuwe tijden. Groote winkelruiten, zich door banale leelijkheid alleen onderscheidende burgerwoningen vinden er evengoed een plaats als de heerlijkste uitingen van Lüneburger gothiek en renaissance.

Maar sta nu eens op de Markt te Danzig!

O ja, ik weet wel, ook hier zijn enkele „Beischläge" opgeruimd, ook hier zijn enkele huizen, die zich door niets kenmerken en daarom m.i. een niet genoeg te waardeeren verdienste bezitten omdat zij bescheiden voor zich daar staan en zich niet opdringen.

Maar welk een heerlijk perspectief biedt die langgerekte markt niet, naar de zijde van de Langgasse, die niet in de lengte-as gelegen, er de voortzetting van vormt in de wonderschoon zich ombuigende schilderachtige hoofdstraat.

Hoe waar en juist gezien is het wat GRISEBACH ons vertelt als hij zegt:

„Een wandeling in zulk een gebogen straat is spannend als de lectuur van een goede vertelling; met iedere schrede ontwikkelt zich een nieuwe situatie, een nieuw uitzicht; een gevel, welke het oog van de bocht ziet verdwijnen stelt de fantasie in actie, een torenspits, welke achter de gevels opstijgt, drijft ons naar een doel, dat in zijn verborgenheid ons machtig aantrekt."

Geven dus de straten in hun totaal-aanzicht heerlijke stadsmotieven te aanschouwen, zooals ik reeds terloops getuigde zijn natuurlijk ook vele openbare en particuliere gebouwen ware monumenten uit vroegere bouwkundige perioden.

(Slot volgt.)

SPREUKEN EN CITATEN

De zoogenaamde „goedkoope waar" is eigenlijk duurder dan de dure; ze is geen besparing maar een schadepost. Slechte waar ondermijnt den eerbied voor de dingen en ontneemt hen de opvoedende kracht. Werkelijk goede waar werkt economisch en moreel. Zij bevredigt in het gebruik en wordt den bezitter dierbaar; zij zal een middel zijn tot spaarzaamheid, nauwgezetheid en piëteit. Zij zal weder de schoone en vruchtbare traditie van het „vaderlijk huisraad" opwekken.

Jos. POPP.

GEMENGDE BERICHTEN

Het voor- en tegen der Examens van de Mij. tot Bev. der Bouwkunst. Een lezer zend ons „De Bondsstem orgaan v. d. A. N. O. en T. B." 1913, Nr. 26, waarin de heer VRIJENHOEK kritiek levert op de brochure van den B v. T. Hij werpt daarin een zeer eigenaardig licht op het optreden van de bouwkundige vakgroep van den B. v. T. Deze besloot n.l. in hare vergadering van 24 Augustus 1912 aan te dringen bij de Regeering op het instellen van rijksexamens voor bouwkundigen. „Mocht evenwel de Regeering daartoe vóór 1914 niet overgaan, dan zullen de examens door den..... Bond van Technici zelve worden ingevoerd". De heer VRIJENHOEK vervolgt: „In hoeverre de B. v. T. met zijn examens zal slagen en het vertrouwen zal weten te verwerven van alle belanghebbenden, kan hier buiten bespreking blijven.

„Is het den lezer thans duidelijk, waarom juist de B. v. T. bijgestaan door den heer DE GROOT, het noodig heeft geoordeeld tegen de bestaande Maatschappij-examens te ageeren?

„De feiten spreken tot den aandachtigen lezer der brochure, méér dan de schrijvers ooit hebben durven vermoeden. Hier is niet iemand aan het woord, die uit volle sympathie voor het beginsel, opbouwende kritiek levert, néén, hier komt concurrentie-vrees tot uiting en wel in een zoodanigen onbeholpen vorm, dat de geheele opzet, in het licht van voornoemde feiten gezien, met één slag als een kaartenhuis inéénstort. Het negatieve resultaat is grooter dan het positieve; het plan is al te doorzichtig".

De bom die de bouwkundige vakgroep van de B. v. T. in een slecht bereden oogenblik tegen het gebouw der Examens legde, is wèl verkeerd gesprongen!

NAARDEN. Een ergerlijk vandalisme wordt begaan door het omhakken van de eeuwenoude linde ter zijde van het Raadhuis. Een prachtig stadsgezicht is daardoor geschonden. Aan het stadhuis echter prijken nog altijd de isolatorenrekken der electrische verlichting en over de, langs den gevel opstijgende leiding zijn..... de afwisselende natuur- en baksteenlagen geschilderd! Onze zegsman wist niet of die kabel ook gevoegd was.

Een beeld voor Jacob van Campen. De vier bouwkundige vereenigingen (Mij. t. B. d. B., A. et A., B. en V., B. N. A.) vragen aan „de architekten van Nederland" bijdragen om in een nis van den voorgevel van het Stedelijk Museum te Amsterdam te kunnen plaatsen een beeld van JACOB VAN CAMPEN, door EDUARD JACOBS vervaardigd. Dit beeld zou een pendant worden van het reeds geplaatste van HENDRIK DE KEYZER, door denzelfden beeldhouwer. Bijdragen worden vóór 20 Januari a. s. ingewacht aan het bureau der Mij tot Bev. der Bouwk., Marnixstraat 402 te Amsterdam.

Eene nieuwe Vereeniging. „De Vereeniging van Bouwkundige Ingenieurs afd. der Ver. van Delftsche Ingenieurs" is blijkens circulaire 5 December 1913 opgericht, met het doel eene nauwere aansluiting tusschen de te Delft gediplomeerde bouwkundige ingenieurs — thans 76 in getal — te bereiken.

Het Bestuur bestaat uit de heeren D. E. C. KNUTTEL, voorzitter; J. J. L. BOURDREZ, secretaris-penningmeester; Jos. TH. J. CUYPERS, J. LIMBURG en M. VAN ROOD.

Nagekomen kalenders 1914. Van de Portland-cementfabrik DYCKERHOFF & SÖHNE (vertegenwoordigd door FOLKERS & Co.) de Cement-kalender 1914, uitgegeven onder toezicht van Reg. Baum. a. D. RIEPERT, een zeer nuttig handboek, met vele tabellen, gegevens, berekeningen, normen, leveringsvoorwaarden, voorschriften voor uitvoering enz. betreffende toepassing van cement en gewapend-beton.

De firma VAN LENT & Co in bouwmaterialen te Rotterdam, verspreidt eene maandkalender op wier schild de reproductie prijkt van een portret getiteld „Elaine" door DAGNAN—BOUVERET.

XIIIE JAARGANG No. 3 — 21 JANUARI 1914

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. — AMSTERDAM. — UITGEVER: F. VAN ROSSEN

ST. MARIE EN DE OSSENHUIDEN DOOR J. D. C. VAN DOKKUM

Onder de slechte en afkeurenswaardige daden welke het geweten bezwaren van het aan kunstzin onbegrijpelijk arme tijdperk tusschen 1800 en 1850, behoort onder veel meer (want de slopingswoede raasde toen als een orkaan door Nederland) de stichting van het smakelooze en wansmakelijke Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen te Utrecht in 1845, ter plaatse, waar eenmaal de kapittelkerk stond van St. Marie.

Het is bedroevend voor de nagedachtenis van den overigens niet onverdienstelijken burgemeester Mr. N. J. P. KIEN, dat hij er den 3n Juni 1845 den eersten steen van legde en dat deze hoeksteen tot op den huidigen dag dit betreurenswaardige feit in herinnering brengt. Het plompe, vierkante kleur- en geurlooze blok verrees namelijk op de plaats, waar men kort te voren de laatste reste van een der oudste Nederlandsche kerkgebouwen, weleer een hoogst merkwaardig monument van Romaansche bouwkunst, aan sloopershanden had overgeleverd. Dit was weliswaar slechts een voortzetting van een reeds meer dan ten halve volbracht feit van schoonheidschennis, want het oudste en fraaiste gedeelte der kerk viel onder hamer en breekijzer, in het geweldige jaar 1813, toen Nederland zijn onafhankelijkheid herwon, en aan den wil tot macht van den wereldheerscher NAPOLEON bij Leipzig paal en perk werd gesteld. Het koor, dat al te overvloedige sporen vertoonde van een vernieuwing onder Gothischen invloed, en dat alleen maar naar den vorm in hoofdlijnen het Romaansche cachet bewaard had, werd echter toen gespaard, en dit verdween in 1844. Thans rest van den geheelen bouw nog slechts een uiterst merkwaardige Romaansche kloosterhof, welke tusschen kleine huizen ingebouwd en door de sloopers vergeten was. Weinige jaren geleden werd ze gerestaureerd.

De kerk dagteekende van de 11e eeuw, toen de beroemde keizer HENDRIK IV het Utrechtsche Bisdom met dit fraaie bedehuis begiftigde, ter voldoening aan een gelofte. De soldaten van den vorst hadden namelijk te Milaan (zoo zegt de legende) een kerk verwoest, en hij had beloofd, deze elders in denzelfden vorm weder te doen opbouwen. Dat hij deze gelofte te Utrecht in vervulling deed gaan, was meteen een daad van dankbaarheid jegens Bisschop KOENRAAD, die den Keizer veel sympathie en steun had geschonken in zijn strijd tegen Paus GREGORIUS VII. De vorstelijke bouwheer vond op deze wijze gelegenheid twee religieuse vliegen in één klap te slaan....

Niemand schijnt zich intusschen verzet te hebben tegen het wandalisme der slooping van dit fraaie gebouw, zoomin in 1813 als in 1844, en toch was weleer de kerk van St. Marie in achting bij de Utrechtsche burgerij, niet het minst om het bij klein en groot bekende standbeeld van den Pelgrim van Canossa (HENDRIK IV), dat met rijksappel, scepter en kroon, als een zinnebeeld van de Utrechtsche bisschoppen, die zelfs een Paus GREGORIUS IX durfde trotseeren, zich op den top van het koordak verhief. Ook vertelde men elkander van een gouden drinkhoorn, weleer in de kerkschat bewaard, waaruit FLORIS V, „der keerlen God", in 1296 den edelen bescheid had gedaan, die hem „Sint Geerten minne" toedronken, maar niettemin hem weinige uren later bij Zuilen gevangen namen en ten slotte vermoordden.... Misschien was deze beker-legende even geheimzinnig als het verhaal omtrent de herkomst van een paar andere oudheden, welke hier in vroeger tijd werden vertoond, namelijk het zwaard, waarmede de apostel PETRUS MALCHUS het oor afsloeg, en de stok, waarmede BILEAM zijn ezel geranseld zou hebben, benevens drie hoorns van het middeleeuwsche fabeldier, de „éénhoorn," in werkelijkheid tanden van een Narwal, prachtexemplaren in hun soort, welke tijdens de Fransche overheersching naar een Parijsch museum verhuisden.

Dit waren echter voor het meerendeel dingen, welke in de dagen der slooping tot een grijs verleden behoorden, want de Mariakerk had reeds sedert lang al haar wijding en heiligheid aan den geest der nienwe tijden ten offer gebracht. Haar lotgevallen waren van de zonderlingste geweest, die een kerk beleven kan.

Reeds in 1577 begon haar langzame verwoesting, toen het Spaansche geschut van het kasteel „Vreedenburg" een harer torens deed tuimelen, en reeds in 1582 maakte men aanstalten tot haar geheele slooping, welke echter verhinderd werd.

De vreeselijke orkaan van 1674, die met alle torens en kerken van Utrecht een geanimeerde kegelpartij speelde, was ook voor de St. Marie noodlottig. De verwoestingen, welke de wind hier aanrichtte, waren van dien aard, dat ook de tweede toren verdwijnen moest... en zoo knaagden de natuur en de menschen voortdurend aan dit schoone, oude gebouw, totdat het

eindelijk geheel te gronde ging. Zijn stralenkrans moest deze oude tempel reeds lang vóór dien tijd missen.

Reeds in 1619 werd het koor der kerk, die door de overheersching van den hervormden godsdienst in onbruik was gekomen, door een schrijnwerker ingericht tot een bergplaats voor zijn meubelen. In 1656 intusschen kreeg het weder een waardiger emplooi en nam er de Engelsche Gemeente voor eenigen tijd haar intrek.

De lotswisselingen intusschen voltrokken zich snel, en in 1672 richtten de Fransche soldaten het tot tuighuis in en tot voorraadschuur van levensmiddelen en andere benoodigdheden. Het stal-toebehooren, hooi en stroo, werd er bij groote massa's opgestapeld, en er ontbrak nog maar aan, dat de overweldigers in den Romaanschen tempel hun paarden stalden. Als kerk werd hij na dien tijd nimmer meer gebruikt, maar men stichtte er nu een tempel van Sancta Caecilia, want in 1766, op den 22sten November, den naamdag van de schutspatrones der muziek, werd de Mariakerk ingewijd tot stads-muziekzaal, waar voortaan het Stadsconcert, het „Collegium-musicum Ultrajectinum" naar hartelust kon musiceeren.

Een opschrift in gouden letters boven den ingang vermeldde, dat hier gevestigd was de „Stads-Musicq-zaal". En rustig woonde er het eerwaardige college tot de „Fransche nacht" over Nederland zonk.

Toen in het jaar 1808 de Utrechtsche schouwburg afgebrand was, bemerkte koning Lodewijk Napoleon plotseling, dat hij geen dag buiten een theater kon. Hij moest en hij zou er één hebben, en toen passeerde het bedehuis het verschrikkelijkste wat ooit aan een bedehuis passeeren kan, Satanas in eigen persoon overschreed den heiligen drempel: het werd op dringend verlangen van den Koning van Holland tot hulp-schouwburg ingericht door den architect Zocger. Amphitheatersgewijze oploopende zitplaatsen werden aangebracht, een koninklijke loge werd getimmerd, een tooneel met dekors en kleedkamers werd gebouwd en... le Roi s'amusait. De zaal had nu echter haar fraaie acoustische eigenschappen ingeboet, de muziekkenners wilden er de concerten van het „Collegium" niet meer hooren, het Stadsconcert had een groot deficit te boeken, en verhuisde in 1809 naar een ander lokaal. Eerst in 1815 en nadat het schip der kerk gesloopt was, keerde het „Collegium" in zijn oude woning terug, die nu van den theater-toestel gezuiverd, haar goede eigenschappen als concertzaal opnieuw bewees. Er zullen in die dagen heel wat Utrechtsche burgers geweest zijn, die amper wisten dat de „Stadsmusicq-zaal" als kerk gebouwd was. Toch vertelde het volk nog van moeder op kind als een griezelig plaatselijk sprookje de legende van het „wittebroodskind" dat, wie er behagen in schepte, in 1811 nog door een opening in een der kolommen van het middenschip kon hooren „zuchten en steunen". De kosterin der oude kerk liet er de bezoekers naar luisteren, en jaagde er menig boertje een koude huivering mee door de leden... hoewel ze den verbleekende vervolgens geruststellend mededeelde, dat dit slechts een oud praatje was, en dat men in deze opening het geluid hoorde der overvloedig borrelende wel, die 't kostelijke drinkwater leverde aan de beroemde „Maria-pomp", welke vlak bij de kerk stond, en die zelfs geruimen tijd voorzag in den waternood van Amsterdam.

Deze rijkelijk vloeiende wel echter stond in zeer nauw verband met de bedoelde griezelige legende van „het Wittebroodskind", en tevens met een gewichtig moment uit de stichtingsgeschiedenis der kerk, waarvan men wel nimmermeer zal kunnen uitmaken, of het tot het gebied der sprookjes, dan wèl tot dat der geschiedenis behoort. (Slot volgt.)

SLOOPEND HERBOREN—NEDERLAND

Den 25sten Juni 1784 werd door het stedelijk Bauamt van Eszlingen in Wurtemberg een rapport uitgebracht over de voorgestelde slooping van het „Heiligkreuzkirchlein", even buiten de stad gelegen. „Eerwaardige gedenkteekenen uit ouden tijd, sieraden der stad, zooals voor een deel de torens onzer stad zijn, af te breken en te doen verdwijnen, is onder geene omstandigheden passend en raadzaam, tenzij de uiterste noodzakelijkheid zich voordoet. Nog minder is aan te raden de afbraak van het Heiligkreuzkirchlein aan de buitenste brug; want het bevindt zich nog in tamelijk goeden staat, het bezit een fraai kruisgewelf en is voorzien van een op bijzondere wijze scheef staand torentje en geeft, aangezien het dicht bij de poort staat aan een drukken straat- en heirweg van die zijde aan de stad een aardig aanzien; het is daarom ook op alle van de stad gemaakte aanzichten en kaarten in het bijzonder aangegeven en geteekend." Had zulke opvatting — die, 'tzij gezegd, in het einde der 18e eeuw zijn tijd vooruit was — in het begin en het verloop der 19e eeuw in ons land ook bij de stedelijke publieke werken voorgezeten, ons land zou er nog anders uitzien. En „Buiten" had geene gelegenheid gevonden om in een artikelenreeks, onder den verzamelnaam „Sloopend Herboren—Nederland" in woord en beeld de onttakeling van ons land aan de kaak te stellen. Want hoezeer die artikelen, reeds ter wille der fraaie afbeeldingen de bijzondere aandacht verdienen, het zou verkieselijker geweest zijn indien de stof en de aanleiding ervoor ontbroken had.

De heer C. H. Peters behandelde Groningen en Drenthe, de heer B. von Brucken Fock Zeeland.

Wat zij mededeelen is een doorloopende aanklacht

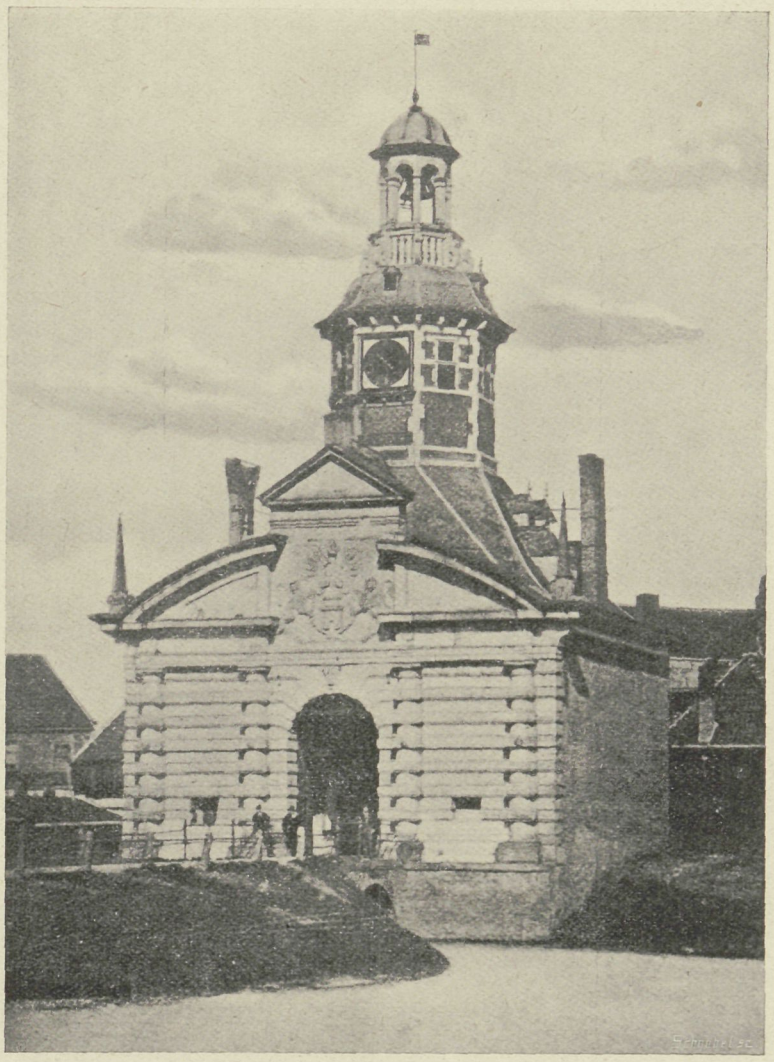

VLISSINGSCHE POORT TE MIDDELBURG (GESL. OMSTR. 1875)

DE ST. PIETERSKERK TE MIDDELBURG (GESLOOPT IN 1834)

AFBEELDINGEN UIT DE REEKS „SLOOPEND HERBOREN—NEDERLAND". WEEKBLAD „BUITEN". UITGAVE VAN SCHELTEMA & HOLKEMA'S BOEKHANDEL. AMSTERDAM

tegen het volslagen gemis aan piëteit waarmede de gedenkteekenen van het verleden werden opgeruimd. Dat is eene droeve erkentenis in het „jubeljaar" 1913 die in schrille tegenstelling staat tot menig aangeheven loflied.

„Een eeuw is dus verloopen sedert de bevrijding van de Fransche heerschappij. Het verstreken tijdperk heeft verstandelijken en wetenschappelijken vooruitgang gebracht, het is waar, doch de schoonheid is op nimmer gekende wijze geweld aangedaan, en vooral de bouwkunst is geheel van haar voetstuk gehaald en jammerlijk miskend". Aldus de heer VON BRUCKEN FOCK over de sloopingsfurie die Zeeland in de 19e eeuw van zijne kasteelen en buitenplaatsen, zijn hout en zijne parken, zijne kerken, poorten en torens beroofde. Ons heele land was nog in den aanvang der 19e eeuw één museum. De welvaart der voorafgaande eeuwen had overheid en partikulieren in staat gesteld om, ieder naar zijn aard, uit ruime beurs te bouwen. Hoe weinig is van die glorie overgebleven en — dit vooral! — hoe onartistiek werd in de 19e eeuw het verdwijnende veelal vervangen! Het was een goede gedachte van „Buiten" om dit in eene samenhangende reeks artikels te doen uitkomen.

De prachtigste en karakteristiekste monumenten gingen te gronde. En dat om welke niet te billijken redenen.

De afschaffing der plaatselijke accijnzen in 1865 maakte een einde aan de laatste praktische bestemming der oude stadspoorten. Zij werden toen geheel overbodig geacht en „daar niemand de verheven monumentaliteit dezer trouwe wachters voelde" wist men niet beter te doen dan ze te sloopen om de onderhoudskosten te sparen. In een ander geval — de Groote Houtpoort te Haarlem — was de uitgesproken reden het streven om de stad te verfraaien.

Wat zou een stad als Middelburg thans een rijkdom — ook in stoffelijken zin — eraan ontleenen wanneer zij toen iets zuiniger was geweest op die oude gebouwen als de Vlissingsche en Dampoorten (die resp. in 1875 en 1874 werden afgebroken). Wie de afbeelding der Vlissingsche poort beziet, welke wij door de welwillendheid van „Buiten" kunnen reproduceeren, zal het nauwelijks gelooven dat even een kwart-eeuw terug dit prachtige karakteristieke gebouw nog in zijne volle glorie overeind stond. Men vindt nauwelijks woorden sterk genoeg om de afkeuring uit te drukken voor zooveel roekelooze vernietiging.

En van het andere plaatje zegt het onderschrift „De St. Pieterskerk te Middelburg, het oudste bedehuis der stad, afgebroken in 1834. Wat de stijlvolle omgeving der kerk betreft, al de op deze afbeelding zichtbare huizen zijn gesloopt of tot onherkenbaar wordens toe verbouwd."

Van de vroegere architektonische schoonheid en schilderachtigheid der Zeeuwsche steden is weinig overgebleven. En dat weinige wordt nog verwaarloosd als aanknoopingspunt voor eene betere toekomst, zelfs niet van overheidswege (postkantoor Middelburg, loodskantoor Vlissingen!) Integendeel.

Ten platte lande was het niet beter gesteld. „Walcheren alléén telde aan het eind der 18e eeuw 120 kasteelen en buitenplaatsen, waarvan het grootste deel in 1813 nog aanwezig was. Van die kasteelen zijn er thans nog t w e e overgebleven. . ." En de heer VON BRUCKEN FOCK had ook de kerken kunnen vermelden waarvan er juist in de laatste jaren verschillende in vandalistische handen vielen, die ze verknoeiden."

De heer C. H. PETERS geeft een lange opsomming van het voornaamste wat in Groningen, Groningerland en Drenthe verdween. Groningen verloor tal van interessante gebouwen in verband met de ontmanteling. Reeds in 1828 waren twee fraaie poorten afgebroken, de Binnen A-poort (van welke forsche middeleeuwsche poorttoren „Buiten" eene afbeelding geeft) en de Binnen-Poelenpoort. Bij de opheffing der vesting vielen in 1875 de overige, waarbij zoo karakteristieke als de monumentale Heerepoort (thans in den tuin van het Rijksmuseum te Amsterdam rug aan rug met de Deventersche Bergpoort herbouwd) en de Boteringepoort die met hare beide wachthuisjes zulk een pittoresk geheel vormde.

Verschillende voormalige kerken en kloosters, openbare gebouwen als de Waag en de Beurs werden afgebroken of gemoderniseerd (het goud- en zilversmidskeurhuis); merkwaardige specimen van partikuliere huizen uit verschillende kunsttijdperken werden gesloopt en verminkt.

„Van de vele vroeger zóó hoogst eigenaardige partikuliere huizen, met hun scheep-ramen, hun topgevels, hun sierankers, sommige mede met kelderwoningen en potkasten nog, andere met afzonderlijke buitentrappen ten behoeve der bovenverdieping, is het meerendeel spoorloos verdwenen en door winkelhuizen met groote spiegelruiten of nieuwerwetsche woonhuizen vervangen."

Waar echter zijn al die fragmenten heengestoven?

En in de omstreken is het niet beter gesteld. 26 kerken, een 30-tal borgen worden vermeld als verdwenen; van de vele vroegere kloosters is geen enkel overgebleven (dat te Ter Apel is geheel verminkt); de oude pastoriën zijn gesloopt of tot onkenbaar wordens verbouwd; de standerd-meulens verdwenen op misschien een enkele uitzondering na.

En ook in Drenthe werd gesloopt, dorpskerken, kerken, havezaten, kloosters en kasteelen, maar ook de schilderachtige oude hoeven. „Met buitengewone snelheid verliest thans dit Gewest al het eigenaardige, al 't karakteristieke en vaak eenig-mooie dat het uit zijn verleden tot heden toe nog had bewaard; binnen een 25 jaar is daarvan zeker niets meer overig, al 't oude is er dan n i e u w geworden en ook d i t Gewest is dan zekerlijk niet meer wat het vroeger was, één groot Openlucht-Museum, hier en daar nog toestanden teruggevend van misschien acht eeuwen her."

Het relaas van zooveel botte vernieling is geene opwekkende lectuur, maar ter kenschetsing eener ten

einde loopende kultuurperiode is het zeer zeker interessant. Bijzondere waarde ontleent het bovendien aan de afbeeldingen die „Buiten" er bij voegt. Deze toonen fraaie gebouwen welke den meesten onzer onbekend zullen zijn. Het is ook daarom dat wij de aandacht op deze reeks artikelen „Sloopend Herboren-Nederland" vestigen en de hoop uitspreken dat zij, door bevoegde schrijvers spoedig voltooid, tot eene afzonderlijke uitgave mag leiden, die een krachtig propaganda-middel voor monumentenzorg zou blijken.

D. J. VAN DER VEN. HET OUDE DANZIG, DE STAD DER STRATEN- EN GEBOUWENSCHOONHEID

NADRUK VERBODEN

(Vervolg en slot.)

Als eerste bezienswaardigheid, ja méér dan dat, als trotsch der stad, en innig verbonden met de ontwikkeling en den afwisselenden bloei- en vervalperioden, staat daar als gloriebeeld van het kerkenbouwende vrome Danzig de oude Danziger dom toegewijd aan de moedermaagd Maria.

Teruggetrokken van het drukke stadsche leven rijst daar de dom hoog uit boven de dakenweelde van de oude Hansastad, predikend voor hem, die de taal weet te verstaan van hoog opstrevende zuilen en slanke torens de verhevenheid der gedachte en het verlangen des geestes.

Wat doet het er toe of de Mariadom als op vijf na de grootste kerk beschouwd wordt in de christenwereld, wat geeft het of zijn lengte 105 M. en zijn breedte 66 M., zijn hoogte 30 M. nog overtroffen worden door de St. Pieter te Rome, de St. Paul te Londen en door de doms van Milaan en Sevilla, dat hij zich op één lijn mag stellen met de Nôtre Dame te Parijs en de St. Stephan te Weenen?

Want groote en verscheidene kunstschatten verheffen den dom te Danzig tot één der merkwaardigste schatkamers van christelijke kunst, die er op aarde gevonden worden. Noemen wij slechts Danzig's grootste schilderijenschat: Hans Memlings „Jungste Gericht", een werk van de oud-Nederlandsche schilderschool, dat eerst na veel wederwaardigheden zijn rustige plaats onder St. Maria's sterrengewelf mocht vinden.

En de cicerone, die met den dreun die geleidsters eigen is, ons in raffeltaal, doormengd met half uitgesproken jaartallen en poolsche eigennamen een wel wat zwaar te verteren geschiedenis geeft, zal ook niet nalaten U de wonderlijke historie te vertellen van dit in 1473 gekaapte kunststuk.

Paul Beneke „en hart Seevogel" zooals de oude kronieken hem noemen, was de zeeschuimer, die met zijn groot kaperschip „Peter von Danzig", het galei wist te nemen, waarmede kunstschatten van zeldzame waarde naar Engeland en Italië werden gezonden. Ofschoon de Paus er lang niet over gesticht was en dreigend er om maande, gaven de Danziger vrijbuiters het niet terug, maar toen de stad in 1807 in handen van Napoleon viel, konden zij niet verhinderen, dat hun eeuwenlang angstig bewaarde kunstschat naar Parijs werd gezonden, waarvan het eerst na de bevrijdingsoorlog door bemiddeling van Koning Frederik Wilhelm III naar Danzig terugkeerde.

Maar ik wil niet dieper ingaan op de kerkelijke schatten welke hier de 30 kapellen sieren en waarvan meer dan één stuk verraadt van Hollandsche afkomst te zijn. Trouwens het ware hoogstwaarschijnlijk een dankbare taak na te gaan hoe en waarin men den Hollandschen invloed in Danzig kan vinden, want door de zeer nauwe betrekkingen van ons land met de trotsche Hansastad, ééns „de Koningin van de Oostzee", is er veel bij de verkeersuitwisseling overgegaan van ons vaderland naar de Weichselstad. Zoo staat bijvoorbeeld als historische zekerheid vast, dat het heerlijke koperen doopbekken in 1554 in Holland gegoten werd.

Hirsch vertelt ons op pag. 209 van zijn uit 2 deelen bestaand en in 1843 bij Anhuth te Danzig uitgegeven prachtwerk: „Die Oberpfarrkirche von St. Marien in Danzig in ihren Denkmälern und ihren Beziehungen zum kirchlichen Leben Danzigs", dat in 1552 de beeldhouwer Cornelius, met de houtsnijwerkers Nienborg en Pasteyde naar Holland gegaan zijn om onder hun toezicht het gieten te doen plaats hebben.

Een hallenbouw is de St. Maria; een godshuis van een overzichtelijke heel natuurlijke eenvoudigheid, dat breed en wijd zijn zware slagschaduwen afwerpt over huizen en boomen, die zich in zijn onmiddellijke nabijheid allemaal stil bij en door elkaar gedoken veilig weten.

En binnentredend zal men er geraken onder de plechtige verhevenheid van de hoog opstrevende zuilenrijen, waaronder de geloovigen het woord Gods vernemen en waar niets U van een naakte, koele protestantsche gothiek vertelt, maar waar allerlei wapens en beelden en oude door de eeuwen reeds half vergane vaandels, welke de laatste rustplaatsen aanwijzen van de krijgsoversten — o.a. ook van den Nederlandschen generaal P. van Perceval — dezen tempel een zeldzaam niet vermoed schilderachtig aanzien geven.

En wilt ge Danzig nog mooier zien, wilt ge nog vertrouwder raken met de dakenwarreling van zijn merkwaardige huizenzee, wilt ge aandoeningen krijgen van perspectief, die er in de gebogen straten gevonden wordt ook van de hoogte? Volg mij dan op Danzig's klokketoren van St. Marie, stijg met mij 76 meter hoog en bewonder er het wijd uitgespreide panorama van Danzig, met den Weichsel, zooals die ginds met krachtige bochten zich slingert naar Neufahrwasser,

waar hij tusschen havenwerken en dokken uitmondt in de Oostzee, zich als een groen-blauwe zonschitterende watervlakte uitstrekkend tot de verre, verre horizont. En volg dan ginds met uw oog de donkere streep van oude lindenboomen, die de beroemde allee vormen welke Danzig verbindt met de voorstad Langfuhr, waar de moderne villa's 's zomers in groen en bloemen verscholen als ideale woningen aan de schaduwrijke lanen liggen; waar de heuvelrijen een aanvang nemen die hun hoogste punt in „der Karlsberg" vindend, voortloopen over Oliva naar Zoppot, het Scheveningen der Danzigers.

En hoe langer je kijkt, des te meer raak je vertrouwd met alles wat daar zoo klein en lief onder je ligt, maar de onvermoeibare cicerone laat je niet lang in bespiegelingen, maar wijst op de zes groote klokken waarvan oude kerkeboeken zeggen „also dasz man sich zu verwundern hat, wie dieselben so hoch sind hinaufgebracht worden." En men vraagt aandacht voor het feit, dat deze klokken eeuwenlang door blinden geluid werden, die met onfeilbare zekerheid de 325 treden van den klokketoren op- en afliepen, en men vertelt U, dat de grootste de „Gratia Dei" een gewicht heeft van 121 centenaars, dat ze tusschen St. Maarten en kerstmis 1453 door meester Benning werd gegoten en in 1454 werd opgehangen, dat ze ook „Ave Maria" of „Bidklok" heet en men is blij verheugd als een breed-uitgalmende klokslag het torengewelf met sonoren galm vullend een eind maakt aan het geraffel, dat vervangen wordt door het jolige wijsje, dat het carrillon van de nabije raadhuistoren uitstort over de pleinen en straten der lustige stad.

Eens Danzig bewonderd vanaf den klokketoren van St. Maria, doet U bij elken slag weer opzien naar de kathedraal en de lokkende Gratia Dei, doet U terugdenken aan de wondere schoonheid van de oude handelstad uit de hoogte van haar als „Wahrzeichen Danzigs" vereerden Domtoren St. Marien.

Wel zijn ook andere kerken als de St. Katharina en de St. Johannes een bezoek overwaard, maar ik kon aan Herr Brausewetters vriendelijke uitnoodiging geen weerstand bieden om een echt Danziger likeur, „Danziger Goldwasser" uit de likeurstokerij „Zum Lachs," te ledigen op het welzijn van Danzig en zijn bewoners. Herr Brausewetter woont in de Frauengasse in één van die fraaie 18e eeuwsche patriciërshuizen, welke in dit gedeelte der Altstadt zich in „erfreulichster Fülle" vertoonen en met hun smalle, hooge, ramenrijke gevels vijf verdiepingen hoog opstijgen boven de schilderachtige Beischläge.

De Beischläge, ofschoon in vroeger jaren ook elders voorkomend, zijn nu nog in de Danziger straten bijna algemeen en vormen er met hun rijk gebeeldhouwde balustrades, hun kunstsmeedijzeren hekken, hun karakteristieke trapleuningen rustend op groote granieten kogels een schilderachtige bekoring, zooals geen ander stratenbeeld — Elbing misschien uitgezonderd — den reiziger te zien en te genieten geeft.

Berthold Hellingrath's teekeningen geven er een artistiek, Kuhn's fotografiën een zuiver waarheidlievend niet minder kunstzinnig beeld van.

Maar onder Danzig's openbare gebouwen is er wel geen van grooter en veelzijdiger schoonheid, dan de Artushof, die op de markt zijn aan de gothiek herinnerende façade verheft, die we hierbij eveneens als foto onzen lezers aanbieden.

Koning Artus, de held van de sagen, die zich van Wallis en Bretagne over de Romaansche en Germaansche over de Noordsche en Slavonische landen uitbreidden, vereenigde zijn twaalf edelste ridders aan zijn legendarische ronde tafel, waar Lancelot en Perceval, Walewein of Eggraveen hun ridderverhalen deden.

In navolging nu van deze bijeenkomsten richtte men in de middeleeuwen gebouwen op, waar de ridders, evenals die der ronde tafel, zich tot vroolijke gelagen vereenden en men noemde deze, ter eere van koning Artus, „Artushoven".

Zoo stichtte nu in 1330 de St. Georgebroederschap, gevormd door de voornaamste Danziger ingezetenen, ook haar Artushof. In 1476 brandde dit „aan voorname gezelligheid en kameraadschappelijke genoegens der stedelijke broederschappen gewijde feestgebouw" af, doch in 1481 verrees het schooner dan ooit te voren, en werd het een feestzaal, die in haar door vier zuilen gedragen gewelf, een van de schitterendste voorbeelden was van gothische wereldlijke bouwkunst. In 1601—1611 kreeg deze feesthal haar tegenwoordige façade, welke met rijk beeldhouwwerk versierd ons terug doet denken aan de bloeitijden van de oude koopstad.

Op vier consoles staan daar Judas Makkabaeus, Themistokles, Camillus en Scipio, terwijl de aan weerszijden van den rijk versierden hoofdingang aangebrachte medaillons waarschijnlijk voorstellen den Poolschen koning Sigismund III en zijn zoon, koning Wladislaus IV.

Voor den Artushof bevindt zich de Neptunusfontein in 1620 door Adriaen de Vries in Augsburg gegoten. Omgeven door een kunstvol smeedijzeren hek verheft zich boven het in 1633 door Abraham v. d. Blocke vervaardigde steenen bekken, een vlakke schaal bekroond met het kunstvolle Neptunusbeeld.

Willen wij een kijkje nemen in de ook nog ten onzen dage dikwijls gebruikte feesthal, dan vinden wij onzen weg door het aangrenzende huis, met de Danziger deel, een met zeer rijke antieke meubelen versierde hal, waaruit een prachtig rijk besneden wenteltrap voert naar de bovenverdieping. Daarna treden we de eigenlijke Artushal binnen, die tot op onzen dag nog in haar oorspronkelijke gothische schoonheid tot ons spreekt van de allervroegste tijden der „Banken". De broederschappen vereenigden zich aan de „banken", ontvingen daarnaar hun naam, kozen zich een Heilige en stichtten in de St. Maria- en St. Nicolaaskerken vele bankkapellen. Zij hebben in het Danziger openbare leven een zeer veelzijdige

rol gespeeld, en houden „weldadigheid en ridderlijkheid" hoog in hun vanen geschreven.

Hier concentreerde zich het „uitgaand" Danzig. Op de Langemarkt werden schitterende tournooien gehouden en aan de feestmaaltijden hielden de Hof-Pfeiffer zittend in de Pfeifferkammer er de vroolijke lustigheid in. En wie zich een beeld wil vormen van alt-Danzig's levenslust, in den karnavalstijd, hij sla de protocolboeken op, die van oude tijden af met breedsprakige uitvoerigheid alles opgeteekend hebben, wat er in dit gebouw zooal voorgevallen is.

Veel te ver zou het hier voeren te trachten ook maar iets meer te geven dan een zeer vluchtige opsomming van de vele en rijke kunstschatten die de Artushof huisvesting verleent. Ik zal dan ook slechts het voornaamste aanstippen.

De vier eenvoudige zuilen moeten volgens de sage afkomstig zijn uit het in 1454 door de burgerij verwoeste slot der Duitsche orde.

Het standbeeld, dat ge in het midden van den achterwand ziet, is van koning August III van Polen (1733—1763) en werd ontworpen door den Danziger beeldhouwer Johann Heinrich Meisner.

Links van de reusachtige kachel, die tot 38 voet hoogte reikt, vindt men het oudste kunstwerk van den Artushof, de geschilderde uit hout gesneden figuur van den H. George.

Verder zijn de wanden der zaal versierd met kunstwerken van groote waarde waarvan het Jongste Gericht door Anton Moeller geschilderd, wel het eerst genoemd mag worden.

In het midden hangt een zeer groote veel-armige koperen kroonluchter en talrijke tot in de kleinste bijzonderheden historisch getrouwe scheepmodellen, waaronder de beroemde „Peter von Danzig" verhoogen de stemmingsvolle bekoorlijkheid van deze feesthal, die als een der merkwaardigste van het Duitsche rijk, één monument is verheerlijkend de macht en roem der oude Weichselstad.

Ondanks dit „grooter dan gedacht" geworden zijn van dit simpele praatje bij mijn plaatjes, wil het toch geen de minste aanspraak maken op een doorwrocht artikel, sprekend tot kunstenaars, bouwkundigen, geschiedvorschers, oudheidliefhebbers of aesthetici; dit zou een taak zijn, welke ver buiten mijn bereik liggend, door mij niet aanvaard zou durven worden, dan na een diepgaande studie.

Maar al mocht ik dezer dagen uit Danzig ook een brief ontvangen waarin Herr Dinckelacker met beminnelijke overdrijving getuigde: „Alle Welt interessiert sich jetzt für Danzig", zoo weet ik zeker, dat de Oostzeestad nog veel te weinig in Nederland bekend is en dat men zeer zeker niets of weinig weet van de belangrijkheid harer kunstgebouwen, de schatten die er in ondergebracht zijn en geen vermoeden heeft van de pittoreske stratenschoonheid van de oud-Danziger wijken.

Danzig is geen „ville morte". Het is het nooit geweest en zal het nooit worden ook, maar wèl heeft het een dubbel sterk leven, omdat die nu reeds zoo vèr verwijderde tijden van Danzig's wereldroem, in 't kort thans het verleden der Hansestad leeft en den geest van ieder voor stedenschoon voelend mensch moet doortrekken.

En terugkeerend naar mijn hôtel, Danzig's hoofdstraat verlatend door de in 1612 in Italiaanschen renaissancestijl gebouwde triumphpoort, mijn blik richtend op den vierkanten torenkolos waarin de Pijnkamer en de militaire gevangenis gevestigd waren, rechts de gevellijn ontwarend van de parel der Danziger Renaissancegebouwen, het in 1605 opgerichte „Zeughaus", nam ik mij ernstig voor Danzig's stadsbekoorlijkheden nader te brengen tot het Nederlandsche volk in het algemeen en tot architecten en aesthetici in het bijzonder, opdat velen het oude Danzig zullen bezoeken, er de architectonische gothische, renaissance en barok-heerlijkheid van zullen leeren kennen..... en opdat er misschien één zich machtig aangetrokken voelt vast te stellen welke invloed onze vaderlandsche zeventien-eeuwsche kunst, onze handel en nijverheid hebben uitgeoefend op die van:

„Het Amsterdam van het Oosten".

Haarlem, 1913.

GEMENGDE BERICHTEN

Opleiding in reclame. Volgens dagbladbericht is men bezig eene instelling op te richten welke zich ten doel stelt eene wetenschappelijke opleiding in de bedrijfsreclame. De bedoeling zou o. a. zijn om in verschillende plaatsen in ons land voordrachten te doen houden. Eene dergelijke instelling zou ongetwijfeld aan velen met nuttige voorlichting kunnen dienen.

Ons treft echter dat bij de docenten — een illustrator, een accountant, een letterkundige, een advocaat, een directeur eener levensverzekering en de onder-directeur eener uitgevers-Mij. — geen dekoratief kunstenaar of architekt genoemd wordt die de leergierige reclamemakers kan vertellen hoe zij zonder met het stedelijk of architektonisch schoon in botsing te komen, aan gebouwen en andersinds uitstekend reclameborden, schilden of opschriften kunnen aanbrengen. Wij hopen dat deze leemte alsnog zal worden aangevuld.

Onze bouwverordeningen. In afl. 1 van het „Tijdschrift voor Sociale Hygiëne" behandelt de heer J. van der Breggen de toepassing der bouwverordeningen. Hij komt daarbij, aan de hand van vele verslagen van gezondheidscommissies tot de conclusie „dat vele plattelandsgemeentebesturen blijkbaar denken, dat de woning- en gezondheidswetten bestemd zijn voor de grootere gemeenten en dat zij daarom zoo nauw niet hebben op te nemen, wat betreft de uitvoering en handhaving der verordeningen, voortvloeiende uit die wetten. Het thans reeds hoogere sterftecijfer voor het platteland, dan dat voor de grootere gemeenten, bewijst, dat zulk een zienswijze volkomen onjuist is en het tijd wordt, dat middelen beraamd worden, om daarin verbetering te brengen". Schrijver acht daarvoor allereerst noodig betere handhaving der bouw- en bewoningsverordeningen door aanstelling van een ambtenaar (desnoods voor eenige kleinere gemeenten gemeenschappelijk, hetgeen in de praktijk mogelijk is gebleken) en voorts is noodig de bouwondernemers voor te lichten, 'tzij vanwege de gezondheidscommissie, 'tzij vanwege de bouwpolitie. Bovendien moeten de gemeentebesturen meer initiatief toonen tot opheffing van onpraktische bepalingen in de verordeningen. Schrijver noemt

daarvan die welke te breede straten voorschrijft en mitsdien het bouwterrein noodeloos duur maakt.

(Zie ook het artikel „Bouwverordeningen" door den heer J. VAN DER BREGGEN in de „Bouwwereld" 1913 blz. 137).

LONDEN. De St. Paul baart nog steeds veel zorg. De oorzaak van de verzakkingen en scheuren wordt gezocht in wateronttrekking aan den bodem waarop zij gefundeerd is. Deze wateronttrekking heeft tot gevolg gehad volumeverandering en beweging van den ondergrond.

In „The Builder" wordt nu een plan besproken van den heer L. C. HOYER dat het Ei van COLUMBUS lijkt. Hij zegt: er is water onttrokken, welnu voeg er thans water bij, om ten minste verdere veranderingen tegen te gaan.

Maar, men kan geen water gieten in een vat zonder bodem en zonder wanden. Een bodem is echter op circa 12 M. diepte aanwezig in den vorm van den ondoordringbaren „London Clay". En de zijwanden van het vat zijn te maken in den vorm van cementijzeren damwanden rondom de kerk. In het aldus gevormde vat wil de heer HOYER door middel van diep geslagen buizen water doen toevloeien.

„The Builder" vindt dit idee niet zoo fantastisch als het aanvankelijk schijnt en is van oordeel dat het van genoegzaam belang is om overweging te verdienen.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Bericht über den vom 25 bis 28 Juni 1913 in Cöln am Rhein abgehalten IX Kongress fur Heizung und Lüftung. — Mit 110 Abb. und 11 Tafeln. — München und Berlin. 1913. Verlag von R. OLDENBOURG.

Het verslag van dit kongres, waaraan eene excursie naar ons land verbonden was, bevat een tweetal bijdragen die ook meer in het bijzonder voor architekten van belang zijn. Dit zijn de „Kritische beschouwingen over den stand der verwarmings- en ventilatie-techniek" door Geh. Reg.rat Prof. Dr. Ing. H. RIETSCHEL en „Het gebruik van ozon bij de ventilatie in hygiënisch opzicht" door Ingenieur VON KUPFFER.

De overige inhoud van het Kongresverslag behandelt speciale vak-onderwerpen voor de verwarmingstechnikus. Te oordeelen naar het verslag heeft de excursie naar ons land, 'tzij hier nog ingelascht, bij de deelnemers den allerbesten indruk achtergelaten.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

NATIONALE STUDIEPRIJSVRAAG VOOR HET ONTWERP VAN EEN TUINSTADWIJK

uitgeschreven door de Sociaal-Technische Vereeniging van Demokratische Ingenieurs en Architecten.

(Zie „Bww." 1913 blz. 267, 300, 316, 368 en 400.)

Vraag 10. Moet bij het opmaken der exploitatierekening, de helft der geprojecteerde weg van 22 M. breed, rondom het terrein opgenomen worden, of kan dit minder zijn?

Antwoord. Het terrein, waarop de prijsvraag betrekking heeft is 500 × 800 M. groot. De wegen van 22 M. breedte, welke het terrein omringen, vallen derhalve buiten het plan; de kosten dezer wegen en van het terrein, waarop zij worden aangelegd, kunnen buiten de exploitatierekening worden gehouden.

Namens de Jury,

A. KEPPLER, Secretaris.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN

Verslag van de 41e Ledenvergadering, tevens Jaarvergadering van de Club van Utr. leden v. h. Gen. „Architectura et Amicitia".

Ingekomen was een schrijven van den Bond v. Ned. Architecten, waarin medegedeeld werd dat inzake de Schouwburgbouw aan den Raad van Utrecht een afzonderlijk adres door den Bond gezonden was.

Een schrijven van den heer RIETBERGEN was ontvangen, waarin genoemde heer zich bereid verklaart, een lezing met lichtbeelden te houden over zijn reis naar West-Indië en de stad Parimaribo en over het nieuwe door hem aldaar ontworpen ziekenhuis.

Van den heer VREDEVELD was het bericht ingekomen, dat hij zijn lezing over „Mogen ambtenaren particulier arbeid verrichten", niet eerder dan half Februari of begin Maart zal kunnen geven.

De secr. leest hierna de Notulen der 2 laatste vergaderingen voor, welke onveranderd goedgekeurd worden.

Het Jaarverslag wordt hierna door den secretaris voorgelezen als volgt:

„Aan het College van B. en W. van Utr. werd 14 Juni een adres verzonden, verzoekende een gevelwedstrijd in de kring der gemeente Utrecht te houden. Een memorie van toelichting, waarin breedvoerig de resultaten der gehouden gevelwedstrijd in andere steden uiteengezet werden en tevens op het nut van zulke wedstrijden gewezen werd, ging daarbij vergezeld. In samenwerking met de Mij. tot Bev. der Bouwk. afd. Utrecht, en het Utr. Kunstverbond werd een Architectuur-Tentoonstelling gehouden en is deze, zoo zeer geslaagde onderneming, een krachtige gelegenheid geweest de bouwkunstbegrippen in ruime kring te verspreiden.

Een verzoek om wederom de hulpdeur door de oude fraaie voordeur van het gebouw der Stads Aalmoezenierskamer te vervangen, werd aan de Gemeente Utrecht gericht. Aan den Minister van Binnenlandsche Zaken werd een adres toegezonden met het verzoek de aanhangige plannen voor de verbouwing van het Gouvernementsgebouw „Paushuize" zoo te wijzigen, dat daardoor het stadsbeeld niet geschaad wordt, voornamelijk met het oog op de ontworpen plannen waarin aan de stalgebouwen een zoo'n voornaam deel van de gevelarchitectuur, zijde Kromme Nieuwe Gracht, gegeven is.

Eene Commissie tot het onderzoeken van gevels, welke in aanmerking komen om van de pleister en verflaag te worden ontdaan, werd dit jaar samengesteld. Een adres werd aan de Gemeenteraad van Utrecht gericht met het verzoek voor de Schouwburgplannen een prijsvraag uit te laten schrijven. De serie lezingen, welke deze winter een aanvang nam, werd geopend door een voordracht van den heer C. DE GRAAF, met het onderwerp „Vormbegrip in de Bouwkunde".

Als lid liet zich inschrijven de heer M. J. RIETBERGEN en als donateur trad toe de heer H. KOHLBRUGGE; terwijl de heer D. J. HEUSINKVELD als lid bedankte. In September had een verdeeling der bestuursfuncties plaats en werd het bestuur als volgt samengesteld:

P. M. C. NICOLAÏ, voorz.; G. C. B. VAN DIJK, vice-voorz.; C. J. DE HAAS, 1e secr.; CORNL. V. STRAATEN JR., penningm.; OTTO SCHULZ, lid."

Dit verslag werd onveranderd goedgekeurd.

De penningm. geeft een overzicht van het boekjaar 1913, 'twelk met een voordeelig saldo sluit.

Door een commissie wordt de rekening en verantwoording nagezien en accoord bevonden.

De afgevaardigde v. h. Utr. Kunstverbond leest hierna het verslag van dat Verbond voor. Het volgende dat hoofdzakelijk betrekking heeft op den bouwkunst luidde als volgt.

10 Febr. geeft de Ned. Bond van Vakschoolleeraren afd. Utrecht zijn lezing voor het Utr. Kunstverbond, spreker de heer C. W. NIJHOFF, spreekt over „ambacht en kunst."

In Juni werd aan de gemeente Utrecht een adres betreffende het houden van een gevelwedstrijd gericht

Een adres werd in Juli aan den Min. v. Binnenl. Zaken toegezonden betreffende het doen herzien van een bij de Prov. Staten ingediend bouwplan voor de verbouwing van het Gouvernementsgebouw. De 11e Nov. werd een adres aan de Gem. gericht met het verzoek ten opzichte van nadere regeling van den bouw van 't Schouwburgbestuur ingediende plan. Op den 19e Nov.vergadering wordt besloten aan „Kunstliefde" te verzoeken in dien maand een lezing voor het Utr. Kunstverbond te geven, waartoe het Genootschap zich bereid verklaarde. Den 30e Nov. werd deze lezing gehouden door den heer J. GABRIELSE over 't teekenen naar 't levend model. Verder werd op de Jaarvergadering van het Verbond besloten om een bouwraad in 't leven te roepen.

Onder dankzegging wordt het verslag voor opneming in de notulen aangenomen.

Besloten wordt eene lezing voor 't Utrechtsch Kunstverbond te houden.

Bij de rondvraag stelt de heer G. C. B. VAN DIJK voor om de excursie, welke de Club dit jaar van plan is ten uitvoer te brengen samen te laten vallen met de excursie van het Gen. A. et A. Dit voorstel wordt door de vergadering zeer toegejuicht en ziet zij daardoor een weg geopend om nauwer band met het Gen. A. et A. te Amsterdam te krijgen.

Niets meer aan de orde, wordt de zeer opgewekte vergadering door den voorzitter gesloten. De secr. C. J. DE HAAS.

WINKELHUIS TE LOCHEM. ARCH. G. J. POSTEL (LOCHEM)

XIIIE JAARGANG No. 4 — 28 JANUARI 1914

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

DR. K. KELLER (BERLIJN). DE INVLOED VAN BOUWBEPERKINGEN OP DEN GRONDPRIJS [1])

Hoowel uit hygiënisch als sociaal standpunt is eene ruime bebouwing, het wonen in één-gezinshuizen, in vergelijk met het hooge verdiepinghuis, als ideaal te beschouwen Ook verwachten velen van een lage bebouwing, van beperkende voorschriften een bevordering van dat doel — eene automatische verlaging der terreinprijzen. De voorstanders van het hooge verdiepinghuis beweren daarentegen dat zoodanige beperkende bepalingen het bouwterrein en het wonen overmatig duur maken. Is dat juist? Is er geen uitweg?

Om de vraag, hoe bouwbeperkingen op de grondprijs werken, op te lossen, moeten wij scherp onderscheid maken tusschen absolute en relatieve terreinprijzen.

[1]) Uit de „Bauordnung und Bebauungsplan". Zie „Bouwwereld" 1913 blz. 181.

Onder absolute prijs hebben wij te verstaan de prijs van het voor den bouw van een huis noodige terrein, onder relatieve prijs daarentegen de prijs per M². woonruimte.

Hoe werken nu bouwbeperkingen op den absoluten prijs? Leiden zij tot het gewenschte doel eener vermindering der grondprijzen?

De volgende beschouwing spreekt er vóór. De aan een M². terrein beantwoordende woonoppervlakte wordt erdoor verminderd. Blijft de prijs per eenheid van woonoppervlakte dezelfde, dan moet de opbrengst van den grond dalen. Daar de grondprijs de gekapitaliseerde grondopbrengst is, daalt ook deze. Dus theoretisch: bouwbeperkingen drukken de grondprijs. Nu kan echter ook de prijs der eenheid van woonoppervlakte veranderen. Daarbij zijn twee gevallen denkbaar:

1. Die eenheid wordt bij het kleine, niet dicht bevolkte huis hooger geschat. Naar deze woningen ontstaat navraag der welgestelde klassen. De prijsverhooging per M². woonoppervlakte kan zoo groot zijn, dat zij tegen de vermindering der terreinexploitatie opweegt, ja deze overschrijdt. De grond krijgt dan een luxewaarde. Aangezien de welgestelde huurders slechts een klein onderdeel der bevolking uitmaken, zal deze werking zich nooit kunnen voordoen in het geheele stadsgebied, maar slechts in die gedeelten welke zich overigens door hunne ligging, landschappelijke schoonheid enz. voor die kringen leenen. De kans is groot dat in deze gedeelten beperkende voorschriften de absolute grondprijs eer verhoogen dan verlagen.

2. Nemen wij aan dat door de een of andere oorzaak het voor bebouwing beschikbare terrein beperkt is, misschien doordien eene natuurlijke belemmering, een rivier bijv., de ontwikkeling bemoeilijkt. Dan kunnen op dat terrein na de invoering niet meer zooveel woningen worden gebouwd als vroeger. Het aanbod van woningen wordt dus beperkt: wanneer de vraag dezelfde blijft, dan moet zulks leiden tot verhooging van de prijs der eenheid van woonoppervlakte. In beide gevallen ontstaat dus ondanks de bouwbeperking geene vermindering van de grondprijs.

Voorts moet nog worden onderscheiden of de bouwbeperking ten doel heeft: hooge grondprijzen achteraf te verlagen of de stijging van lage grondprijzen te beletten. In het laatste geval ontgaat den grondeigenaar slechts het derven van eene winst; in het eerste geval daarentegen lijdt hij dikwijls een werkelijk verlies, daar hij misschien het terrein reeds duur kocht. Het spreekt dus van zelf dat in het eerste geval de tegenstand der grondeigenaars veel krachtiger zal zijn dan in het tweede geval. Aangezien in het eerste geval bij alle betrokkenen dezelfde motieven werken, kan een gezamentlijk optreden — beoogend dat de grond niet verkocht wordt — tot stand komen zonder dat afspraken of overeenkomsten bestaan. De mogelijkheid om de bestaande prijzen te handhaven zal te grooter zijn naar gelang de eigenaars kapitaalkrachtiger zijn. De vooruitzichten om bestaande hooge grondprijzen door bouwbeperkingen te verminderen, zijn dus klein. Daarentegen is het mogelijk hierdoor het verdere stijgen van de absolute grondprijs tegen te gaan.

Nu rijst de vraag hoe bouwbeperkingen de relatieve grondprijs, d.w.z. de belasting per M². woonoppervlak door de grondprijs beïnvloeden? Deze vraag is belangrijker dan de zooeven aangeroerde, daar de hoogte der huren afhangt van de relatieve, niet van de absolute grondprijs. Er zijn drie gevallen denkbaar:

1. De relatieve grondprijs wordt door het stijgen of dalen van de absolute grondprijs in het geheel niet beïnvloed. Het is eene andere omschrijving van dezelfde gedachte wanneer men zegt: de absolute grondprijs stijgt of daalt precies in verhouding tot het gebruik dat men van den grond kan maken. Deze opvatting wordt door Prof. Baumeister verkondigd. Kon hare juistheid bewezen worden, dan zou zulks zeer heuglijk zijn voor de woningreform; want dan zou men de zekerheid hebben, dat eene verbetering der woningen ze nooit duurder zou maken.

2. Het dalen van de absolute grondprijs gaat gepaard aan het stijgen van de relatieve grondprijs, het stijgen van de absolute grondprijs aan het dalen van de relatieve grondprijs. De huurkazerne maakt het wonen goedkooper, het kleine huis maakt het duurder. Dat is de opvatting van Andreas Voigt, Moritz Naumann en Mildschuh.

3. Het dalen van de absolute grondprijs gaat gepaard met eene daling van de relatieve grondprijs, het stijgen van de absolute grondprijs met een stijging van de relatieve grondprijs. Hoe hooger het gebouw, hoe hooger de huren. Deze richting wordt door Eberstadt vertegenwoordigd.

Aangezien door eene kritiek op de beschouwingen sub 2 en 3 tevens de opvatting sub 1 wordt behandeld, kunnen wij ons direct tot de stelling 2 wenden. Haar scherpzinnigste vertegenwoordiger is Naumann. Deze tracht de juistheid van de stelling dat de opeenhooping van verdiepingen inderdaad het bedrag der grondrente vermindert dat valt op 1 M². woonoppervlakte, te bewijzen aan het voorbeeld eener stad, welke zich rondom een verkeersmiddelpunt cirkelvormig uitbreidt.[1])

Daar het uitsparen van de moeite die verbonden is aan het overwinnen van een afstand of aan het bestijgen van eene trap door den huurder betaald wordt, zouden de woningen die in het stadscentrum ten beganen grond zijn gelegen, de hoogste huur moeten opbrengen. De huur zou zoowel met het aantal verdiepingen als naar den omtrek der stad toe verminderen. De ontwikkeling der stad ging dan zoodanig in haar werk dat de eene ring om de andere zich

[1]) Bij de volgende uiteenzettingen kon geene rekening er mede worden gehouden dat 1 M². woonoppervlakte in een huurkazerne met een nauwe binnenplaats en 1 M². woonoppervlakte in een één-gezinshuis met een grooten tuin eigenlijk geen vergelijkbare grootheden zijn. De mogelijke opbrengst van den tuin moet eveneens buiten beschouwing blijven.

vormde, terwijl de huizen der binnenste ringen telkenmale met eene verdieping werden verhoogd. Indien nu door bouwbeperkingen eene grens gesteld werd aan het opbouwen van nieuwe verdiepingen, in het centrum der stad, dan zou dat beteekenen dat het aantal woningen in de binnenste kringen kunstmatig verkleind werd.

Het bouwbedrijf moest dus spoediger dan anders de buitenste ringen in exploitatie nemen, hetgeen zou leiden tot eene snellere stijging van de grondrente in de binnenste ringen en daarmede ook van het, gemiddeld op 1 M². woningoppervlakte vallende deel der grondrente. Volgens NAUMANNS theorie moest dus eigenlijk de bebouwingshoogte naar den omtrek der stad toe voortdurend afnemen en aan den uitersten rand mochten slechts huizen met ééne verdieping staan. Het is echter een feit dat men ook in de buitenwijken van groote steden, waar het door de bouwverordening wordt toegestaan, meestal huur-huizen met vier bovenverdiepingen ontstaan terwijl zich meer naar binnen toe, in de oudere buurten, dikwijls lagere huizen bevinden. NAUMANN kan niet ontkennen dat hier een tegenstrijdigheid bestaat tusschen zijne theorie en de werkelijkheid. Hij tracht deze tegenstrijdigheid op de navolgende manier te verklaren. Het is waar dat ook in de buitenbuurten onzer groote steden huizen met vele verdiepingen worden gebouwd. Dit feit kan echter bij nader overleg ook zeer goed verklaard worden en wel door aan te nemen dat, in strijd met de oorspronkelijke onderstelling, de bovenwoningen dikwijls niet veel minder worden gezocht en dus niet veel lager huur opbrengen dan die in de benedenverdiepingen. In verband met de moeilijkheid om op een voltooid huis een verdieping te zetten, zou het dan raadzaam wezen om in de buitenwijken van snel groeiende steden aanstonds eene verdieping meer te bouwen dan de oogenblikkelijke rentabiliteitsberekening zou veroorlooven.

Wanneer wij treden in eene kritiek op de opvatting van NAUMANN dan moeten wij eerstens konstateeren dat het bedrag van de stijging der grondrente, welke het gevolg zou zijn van eene ruime bebouwing, veel te hoog wordt opgegeven.

NAUMANN meent verkeerdelijk dat eene stad van één-verdiepingshuizen, het vijfvoud inneemt van het oppervlak eener stad van vijf-verdiepingshuizen. Inderdaad beslaat zij echter bij aanhouding van de Baumeistersche stelling (gebouwenafstand = gebouwenhoogte) nog niet eens dubbel zooveel ruimte. Nu zou eene dergelijke ruime bebouwing geene wezenlijke verbetering in hygiënisch opzicht beteekenen. De bevolkingsdichtheid per H. A. zou weliswaar niet onaanzienlijk dalen, de lichttoevoer zou in hoofdzaak onveranderd blijven, de verhouding van vrije luchtruimte tusschen de gebouwen tot de ombouwde ruimte zou zelfs iets ongunstiger worden. In sociaal opzicht zou echter zelfs deze toestand een grooten vooruitgang beteekenen. Maar aan de hygienische voorwaarden is reeds ruimschoots voldaan, wanneer wij aannemen dat de één-verdiepings-stad driemaal meer ruimte beslaat dan de vijf-verdiepings-stad.

Terwijl de zooeven genoemde opmerking niet de kern NAUMANN'S theorie raakt, maar slechts onderdeelen der uitvoering betreft, heeft OSWALT onlangs het zwaartepunt zijner beschouwingen aangegrepen. OSWALT verwijt aan NAUMANN dat hij den oorsprong der grondrente geheel verkeerd afleidt.

De grondrente ontstaat volgens OSWALT niet uit onderscheid in de ligging der terreinen; er zou ook grondrente bestaan wanneer tusschen de terreinen volstrekt geen verschil in bruikbaarheid bestond. De waarde van den bodem dient z. i. veeleer te worden afgeleid uit zijn nut en zijn relatieve zeldzaamheid. Als uitgangspunt der rekening moet men het bedrag beschouwen dat de huurder bereid is te betalen voor het genot van de voordeelen der groote stad. Van deze som moet men de wegkosten (Wegelast) aftrekken. In plaats daarvan berekent men de grondrente van een terrein door van het nulpunt uit te gaan en de lasten die op andere terreinen drukken, bij te tellen. Aangezien eene optelling, in tegenstelling tot eene aftrekking, steeds kan worden voortgezet, zou men tot de veronderstelling komen, dat de grondrente tot in het oneindige zou kunnen stijgen. Dat is niet juist, maar het stijgen van de grondrente vindt zijn grens in het voordeel dat het wonen in de stad afwerpt. Nemen wij eens aan, dat dit voordeel op 1200 Mark geschat wordt. Zoodra de grondrente voor eene woning dit bedrag met aftrek van de bijbehoorende „Wegelast" bereikt heeft, houdt iedere verdere toename van bevolking en grondrente op, onverschillig of de huizen een of meer verdiepingen hebben.

Het verschil tusschen de hoog- en de laag bebouwde stad bestaat er dus niet in dat in de laagbebouwde stad de grondrente hooger zou zijn, maar daarin dat bij haar de bevolkingstoename bij een kleiner getal inwoners tot stilstand komt, dan in een hoogbebouwde stad. De wettelijke beperking treft daarom slechts den grondeigenaar.

Al ben ik het ook met OSWALT eens, dat de RICARDO'sche grondrente-theorie, waarop NAUMANN steunt, eigenlijk alleen de verschillende hoogten eener bestaande grondrente kan verklaren maar niet haar ontstaan zelf; al geef ik hem ook daarin gelijk dat een grondrente ook dàn zou bestaan wanneer er volstrekt geen verschil in kwaliteit van de terreinen zou bestaan, dan geloof ik toch niet dat het hem gelukt is, NAUMANN'S theorie in haar kernpunt te weerleggen. Het is onjuist de geldelijke vergoeding, die betaald wordt voor het genot der voordeelen eener groote stad, als eene voor altijd vaststaande som te beschouwen, gelijk OSWALT doet. Men mag niet uitgaan van de veronderstelling dat de bevolking hiervoor geen 1200 Mark wil of kan betalen. Want eerstens stijgen de voordeelen eener groote stad onder de tegenwoordige omstandigheden in het algemeen met de grootte van de stad zelf.

Tweedens moet zoolang een stad nog groeit, de grootte van het offer, dat voor het genot harer voordeelen wordt gebracht, achterstaan bij de voordeelen zelf. Want als dat niet het geval is, zou elke aantrekkelijkheid om er zich te vestigen volkomen verdwijnen. De vestiging zou ophouden. De prijs van een goed is altijd lager dan de gebruikswaarde voor den kooper. Wanneer dat anders was, zou nooit een koop tot stand komen. Het is ook niet juist dat de prijzen altijd tot aan de hoogste grens van de koopkracht van den kooper stijgen. Heeft de groeiende stad de grens bereikt, bij welke de grondrente door de aftrek voor den weg tot het verkeersmiddelpunt volkomen wordt opgeteerd, waarbij het bouwen dus onrendabel wordt, dan houdt het bouwen dus natuurlijk op. Ik geloof echter niet dat daarmede de toestrooming tot de stad voor goed zou ophouden, maar er zouden velen bereid zijn om de vergoeding voor het wonen in de groote stad van 1200 op 1300 Mark te verhoogen. Het is nu echter duidelijk dat bedoelde grens waarop het bouwen onrendabel is, eerder bereikt wordt bij eene laaggebouwde, dan bij eene hooggebouwde stad. Want geene beslaat een grooter oppervlak en eischt dus grooteren aftrek voor de wegen. Dus zal bij lagere bouw de grondrente spoediger worden opgevoerd boven het maximum van 1200 Mark dan bij hooger bouw. D. w. z. lage bouw drijft toch de grondrente omhoog.

Dit schijnt slechte vooruitzichten te openen voor de voorstanders eener ruime bebouwing. Maar één punt mag men niet vergeten, en daarop komt het bij dit vraagstuk aan. Alles wat zooeven gezegd is, geldt slechts in de onderstelling dat de stad zich ontwikkelt door om één verkeersmiddelpunt voortdurend de eene kring om de andere aan te leggen.

Het resultaat verandert direkt wanneer wij aannemen dat voortdurend nieuwe middelpunten worden gesticht, dat handel en nijverheid worden gedecentraliseerd, dat men de bestaande steden niet in het oneindige laat groeien, maar liever het bevolkingscijfer beperkt en nieuwe steden sticht. Dat nu is het doel der tuinstadbeweging. Zij wil breken met het verderfelijke stelsel dat de grondrente opdrijft en de huren hoog maakt, dat de bevolking in steeds krasser manier samentrekt op enkele punten en het geheele land ontvolkt ten gunste dezer opeenhoopingen. De staat moest deze pogingen tot decentralisatie naar zijn vermogen ondersteunen, eenerzijds door zijne verkeerspolitiek, den bouw van nieuwe spoorwegen, de vermindering der tarieven, den bouw van nieuwe waterwegen, anderzijds door krachtige inwendige kolonisatie welke de ontvolking van het platteland tegengaat.

(Slot volgt.)

OUD-AMSTERDAM

NADRUK VERBODEN.

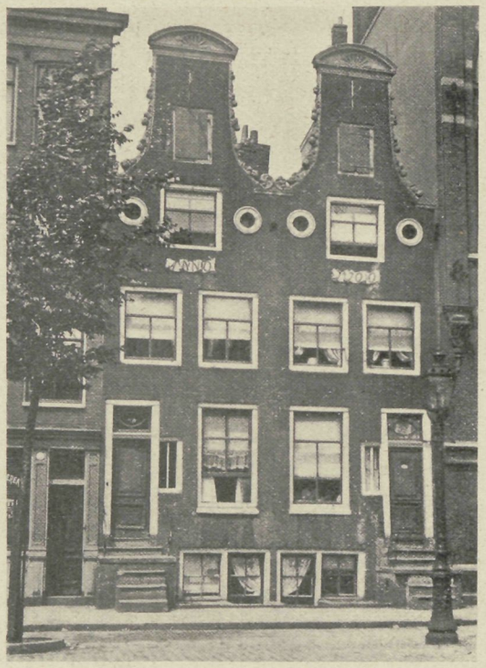

TWEELINGHUISJES AAN DE ROZENGRACHT NRS. 154-156

Sister-houses noemt men, meenen we, in Engeland huizen gebouwd als het hierbij gereproduceerde tweetal. Inderdaad een eigenaardige naam en ware het niet dat DE VRIES & TE WINKEL het woord huis tot „onzijdig" hadden gedecreteerd en verder, dat de Hollandsche vertaling van het woord ons alleen doet denken aan de tehuizen voor pleeg- en andere zusters, wij zouden hem ook kiezen. Evenwel lijkt ons ook „tweelinghuizen" een goede benaming. In éénzelfde jaar (1700)

gebouwd, naar één model. Zijn dit nu niet 'n paar recht knusse geveltjes lezer? Vindt ge ze niet sierlijk van lijn, is het niet opmerkelijk, dat ze na ruim 200 jaar, nog met hunne oorspronkelijke aankleeding zich vertoonen? Alleen de ramen zijn gewijzigd.

Onopgemerkt stonden ze jaren aan het smalle strookje langs de tot voor kort nog „natte" Rozengracht. Vroeger zagen ze alleen sleepers en schuiten langs zich trekken, thans daast de „Electrische" naar Haarlem voor het stel oudjes heen. 't Zijn maar bescheiden woninkjes, de huuropbrengst is waarschijnlijk niet groot. Hoe groot zijn hunne levenskansen? 'n „Bioscoop" staat er gelukkig reeds op de Rozengracht!

C. V.

ST. MARIE EN DE OSSENHUIDEN DOOR J. D. C. VAN DOKKUM

NADRUK VERBODEN

(Vervolg en slot.)

Ernstige mannen, gelijk o. a. de bekende kunsthistoricus en architect C. Kram. hebben de meening uitgesproken, dat de zaak volstrekt niet naar het rijk der onwaarschijnlijkheden verwezen behoeft te worden, en dus zeer wel op historische feiten kan berusten, hoewel ze zeker in geen geval is geschied, gelijk Jacob van Lennep ze in zijn boeiende vertelling „De Friesche bouwmeester" voorstelt. Van Lennep heeft hier de geschiedenis wel wat al te luchthartig bij zijn romantische grillen aangepast, en veel naiever en eenvoudiger is het volksverhaal.

Men vertelt dan, dat in die dagen van Olim. toen de kapittelkerk van St. Marie gebouwd werd (1088), en de werklieden bezig waren met het leggen der fundamenten, een onoverkomelijke hinderpaal den voortgang van het werk belemmerde. Er bevond zich namelijk middenin het terrein een overvloedig opbruisende wel, die voortdurend het geheele terrein onder water zette, en wat men ook deed of niet deed, deze wel scheen niet te stoppen. Men werd er wanhopig onder, en fluisterde reeds over de mogelijkheid, dat men op deze plaats den geheelen arbeid zou moeten opgeven, en een ander terrein voor den kerkbouw zoeken, want de plek waar de weerbarstige waterwel opborrelde, was juist bestemd tot het dragen van een der hoofdzuilen, waarop het gewelf rusten zou.

Toch wilde men geen middel onbeproefd laten, om den bouw te doen slagen, en Bisschop Coenraad loofde nu een belangrijke som gelds uit voor dengeen, die hem een middel aan de hand zou doen, om de wel te stoppen.

Een zekere eenvoudige maar snuggere handwerksman was bekend met een methode, om het grondwater te beteugelen en af te leiden, en maakte zich op, om daar de munt uit te slaan, welke er voor gereed lag in de bisschoppelijke schatkamer.

Hij had echter, in zijn blijdschap over „le gros lot", dat hij verwachtte, de onvoorzichtigheid, er in het huisgezin met zijn vrouw en kinderen over te spreken, en hun het geheele plan uit te leggen.

Kort daarop werd een der jongens door de moeder uitgestuurd, om bij een bakker in de buurt een wittebrood te poffen, dat zij voor het avondeten noodig had.

Toen de bakker bezwaar maakte, om het brood aan het arme huishouden, dat toch reeds flink bij hem in 't krijt stond, op crediet te leveren, begon de kleine jongen te snoeven, dat de baas volstrekt niet bang voor zijn geld behoefde te zijn, want dat vader morgen aan den dag een rijk man zou zijn, omdat hij het geheim kende, om de wel van St. Marie te stoppen.

De bakker, die een listig en geniepig baasje was, begon onmiddelijk het onnoozele kind uit te vragen, en slaagde er na allerlei kunstjes en draaierijen ten slotte in, om door een aantal leugens achter de waarheid te komen, en de uitvinding van zijn klantwanbetaler tot zijn eigen profijt aan te wenden. . . . Toen hij alles wist, gaf hij het kind een reusachtig wittebrood en stuurde het daarmee huiswaarts. Vader en moeder waren verbaasd, dat de bakker, die anders tamelijk hardvochtig was, zulk een prachtig en versch brood op crediet had gegeven, en ze vroegen aan het ventje, hoe hij dit wonder had bewerkt.

Weldra bemerkte men nu, dat de knaap (hij was er zelfs min of meer trotsch op) gesnoefd had op vaders toekomstige rijkdommen, en toen men voortging met vragen, bleek, dat hij aan den arglistigen bakker het complete geheim verklapt had. Hierover werd de vader plotseling zoo verwoed en driftig, dat hij het wittebrood opnam en daarmee het arme kind morsdood sloeg.

De wereld kende nu weldra het geheim door den bakker, die het geld opstreek, terwijl de ongelukkige kindermoordenaar achter slot en grendel ging; maar de wel van St. Marie was gedempt en het statige gebouw kon ongestoord verrijzen.

Toen echter, nadat de kerk voltooid was, de Bisschop de ware toedracht der zaak vernam, liet hij het ongelukkige kind in het koor der kerk begraven, waar een opschrift op een der zerken het tragische voorval aan de nakomelingschap verhaalde. Een dergelijke zerk van gele kleur, schijnt werkelijk in vroeger tijd in de kerk vertoond te zijn, hoewel ze er misschien in later tijd gelegd werd; de bakkerij „het Wittebroodskind" werd nog in het begin der 19e eeuw in Utrecht aangetroffen. Dit zijn intusschen een paar twijfelachtige historische getuigen, aan welke we niet al te veel crediet mogen schenken.

De kolom evenwel, die op het noodlottige en geheimzinnige dempingsmiddel gegrondvest was, stond er, en is door vele onzer voorouders gezien en bewonderd,

want een in den steen gebijtelde inscriptie leverde het mysterie van den bouw over aan de nakomelingschap, hoewel in vage termen, welke tot velerlei gissingen en uitleggingen aanleiding hebben gegeven.

Dit inschrift werd echter vervaardigd door den bekenden schilder JAN VAN SCOREL, die in 1545 kanunnik van St. Marie was. De gegevens er voor putte hij vermoedelijk uit het Chronicon Trajectense van JOHANNES DE BEKA, en uit het werk van den Utrechtschen kunstenaar blijkt dus ten slotte niets meer, dan dat hij aan de woorden van den ouderen kroniekschrijver historische waarde toekende.

De bedoelde inscriptie bestond uit de afbeelding van een hollenden stier, waaronder in gothiek schrift de Latijnsche verzen stonden:

Accipe posteritas, quod per tua secula narres,
Taurinis cutibus funda, solidata columna est.

In letterlijke vertaling wil dit zeggen:

Verneem nakomelingschap, wat gij verder vertellen moet aan uw tijd: met ossenhuiden tot fundament, is deze zuil gevestigd.

We weten dus uit dit korte bericht, dat volgens de overlevering het middel tot demping van de wel heeft bestaan in de aanwending van ossenhuiden. Op welke wijze deze echter zoude zijn toegepast wordt nergens vermeld.

Volgens een niet te controleeren mededeeling zou op een andere plaats in de kerk een ander inschrift hebben gestaan, dat de historie der demping van de wel uitvoeriger beschreef. Dit inschrift (zoo het er werkelijk geweest is) is echter niet bewaard. JACOB VAN LENNEP maakte dus gebruik van zijn goed recht als romanschrijver, door zelf een gissing te opperen over de toepassing van het dempingsmiddel. Hij zegt dat de ossenhuiden in de wel gewrongen (geperst?) werden, zoodat ze het vocht zullen opgeslorpt hebben en het dóórdringen belet.

De bouwkundige KRAM is echter van een andere meening. Hij gelooft, dat men de ossenhuiden gespreid of gespannen heeft; letterlijk verklaart hij, dat de huiden werden aangebracht „met eenige lagen op „elkander als gespannen vellen, welke aan elkander „waren genaaid, en in den omtrek aan eene kuip als „een trommel waren gespannen, ten einde alzoo de „wel te doen stuiten tegen het gespannen vel. Dit „overwonnen zijnde kon men gemakkelijk de steenen „fundeering langzaam op die plaats vestigen, en alzoo „den welsprong stoppen, of liever deze alzoo op zijn „natuurlijke plaats terug houden, en eenmaal door „de opperlast in zijnen vorigen staat terug brengen. „Velen zouden wellicht vermenen, dat men de wel „of het welwater door middel van waterwerktuigen „wel zoude hebben kunnen meester worden, zoo als „men in onze dagen zulks gebruikt, maar er ligt een „wijze voorzigtigheid in de bedoelde daarstelling der „fundering voor een dergelijk gebouw, namelijk om „voor te komen, dat er geen loopzand heeft plaats „gehad, hetwelk altijd het gevaar is bij zware wel„sprongen, daar deze den grondslag ondermijnen, en „men voor den opstand van een groot en hoog ge„bouw alsdan voor verzakkingen niet zeker kan zijn. „Dus waren de ossenhuiden alleen noodig, zooals hier „is aangevoerd, maar niet, zooals men algemeen heeft „gedacht, om een zeer diep gat daarmede te vullen, „alsof het puin ware: dit had niets geholpen, en door „dat dwaas onkundig oordeel is het als eene fabel „geworden, dewijl dergelijk oordeel juist geschikt is „om fabelen te scheppen".

Ik laat aan mijne bouwkundige lezers over te beoordeelen in hoeverre wellicht dit stukje slecht ouderwetsch proza interessant is uit een technisch oogpunt. Het is in elk geval het oordeel van een deskundige en de schrijver steunt bovendien zijn meening door de mededeeling dat ook de Kathedraal te 's Hertogenbosch volgens oude oorkonden op ossenhuiden gegrondvest zou zijn. In de „Oudheden en gestichten van 's Hertogenbosch, Leiden 1749", vertelt hij ons, wordt daarover 't volgende gezegd: „Maar alzoo de kerk van 's Hertogenbosch, op eenen moerigen grond gebouwd is, zoo heeft men eerst het moer moeten uithalen en de basementen der kolommen aan elkander gehecht zijnde, opdat de een niet dieper dan de andere zoude zinken, op ingebracht zand en daarover gespreide ossenhuiden moeten grondvesten, enz." [1])

Hier wordt het uitspreiden of uitspannen der ossenhuiden letterlijk vermeld. Volgens KRAM kan dus de legende van St. Marie zeer goed een profijtelijk stukje waarheid bevatten, dat bij den bouw op sommige gronden overweging verdient. De „wijsheid der voorvaderen" is dus ook hier misschien in 't gelijk, hoewel ik tot mijn spijt moet bekennen, dat er ook een „onwijsheid der voorvaderen" bestaat, waarvan Utrecht een Kampensch staaltje leverde bij den afbraak der kerk in 1813 en volgende jaren.

Als keizerlijk domeingoed werd den 30sten Augustus van dat jaar het schip der kerk voor 18.500 gulden als afbraak verkocht en van den 2den September van dat jaar af tot in December 1816 toe, was men nu bezig dit werk van oude schoonheid te vernielen. In Augustus 1815 moest de beroemde middenzuil eraan gelooven, die SCOREL's inschrift droeg, en toen kwam de kleinburgerlijke nieuwsgierigheid op het zotte idee, nu eens in de grondslagen te onderzoeken of er waarheid school in de legende der ossenhuiden. Gelijk vanzelf spreekt, heeft men van de huiden geen snipper gevonden, want, indien ze er ooit geweest zijn, waren ze natuurlijk in dezen grond na 8 eeuwen reeds lang tot stof en pulver vergaan. Niettemin werd uit dit onderzoek stout-weg de conclusie getrokken, dat de ossenhuidengeschiedenis een fabeltje was. Het fragment der kolom met den stier en het tweeregelige Latijnsche vers werd nu in een der wanden van het koor gemetseld. De steen bleef, maar opdat men niet al te

[1]) De legende van het „Wittebroodskind" van gewijzigden vorm wordt ook van deze kerk verteld. Men zie „Dietsche Warande" 1856, pag. 156.

ijverig den raad van JAN SCOREL zou opvolgen, om het ossenhuiden-wonder aan de nakomelingschap over te brieven, werden er de volgende dichtregels aan toegevoegd :

„Op ossenvel was ik gesticht,
Zoo als de Oudheid hier bericht,
Maar toen men mij in dezen tijde
De oude standplaats eens ontzeide,
Toen stond ik op een grond van klei,
Op geene wel, nog ossehuiden,
Zoo als het opschrift wil beduiden ;
En dus 't verhaal een fabel zij.
Anno 1815.

Deze oorkonde in steen van een Kamper ui in 't hartje van de Bisschopsstad, is misschien op zichzelf de zwaarste straf voor de dwazen, die ondanks den val van NAPOLEON, aan den voortgang van deze daad van wandalisme, geen paal en perk stelden.

SCOREL's inscriptie en KRAM's oordeel hebben, dunkt me, tienmaal meer beteekenis dan de inhoud van het dwaze prulversje der sloopers . . . edoch het zal wel nimmer meer worden uitgemaakt, of de ossenhuiden-historie, legende dan wel geschiedenis is.

Literatuur :

„Utrechtsche Volksalmanak" 1843 p. 65 e. v. 1846 p. 161, 1850 p. 167.

„Tijdschrift voor Oudheden enz. van Utrecht" II (1848) p. 19 e. v.

Wap. De stad Utrecht. XI p. 2–3.

V. J. BLONDEEL. Beschrijving der stad Utrecht. (1757) p. 381.

HEEMSCHUT

De reclame-verordening van Zuid-Holland. Eene provinciale verordening tot het weren van ontsierende reclame is thans ook in de provincie Zuid-Holland afgekondigd. De reclames die op 1 September 1913 aanwezig waren, mogen tot 1 Januari 1916 bestaan blijven. Den eigenaar of gebruiker van eenig onroerend goed is voortaan verboden om daarop of daaraan te hebben muren, getimmerten, borden of andere voorwerpen bestemd en gebezigd tot reclame, of het onroerend goed op eenige andere wijze te bezigen tot reclame.

Noord-Holland, Zuid-Holland en Zeeland zijn, wat het platteland betreft, dus door verordeningen beschermd tegen overwoekering met leelijke reclames. De andere, thans nog onwillige provincies zullen zich op den duur moeilijk aan den invloed van dat goede voorbeeld kunnen onttrekken.

GEMENGDE BERICHTEN

Een kunsthistorikus! Op het landgoed „Duin- en Kruidberg" bij Sandpoort is onlangs een stuk steen uitgegraven dat met 18de eeuwsch ornament versierd is. De deskundige medewerker van „De Prins" geeft bij de afbeelding in het nummer van 17 Januari deze in stylistisch zoowel als stijlkundig opzicht treffende beschrijving: „De steen, die nog geheel gaaf is en waarop eigenaardige(!!) figuren voorkomen, heeft een driehoekig ingesneden voetstuk, dagteekent vermoedelijk uit den Romeinschen(!!!) tijd." Deze kunstkenner — waarschijnlijk dezelfde die destijds de lezers van „De Prins" een 17de eeuwsche schouw voorstelde als eene oud-Germaansche haardstede — verdient ernstig in aanmerking te komen ter vervulling van de eerstvolgende vacature eener leerstoel voor kunstgeschiedenis of schoonheidsleer.

De onzinnige weelde van een milliardairs-woning wordt in een door de „N. R. C." geciteerden brief van Dr. **A.** BREDIUS aldus beschreven.

Een der kostbaarste, fraaiste en merkwaardigste huizen van Amerika is dat van den „Copperkring", Mr. WILLIAM ANDR. CLARK, aan de beroemde Fifth Avenue te New-York gelegen. Van buiten niet zeer gelukkig in stijl, is het van binnen daarentegen een wonder van schoonheid. De eigenaar heeft in den vollen zin des woords kosten noch moeite aan dit gebouw gespaard. Men spreekt van 25 millioen gulden die dit huis gekost zouden hebben, en het kan meer zijn. Een Fransch architect DESGANNES(?) die het Grand Palais te Parijs bouwde, heeft de leiding van den bouw gehad, maar de eigenaar had zelf overal de hand in het werk. In Fransche kasteelen en oude huizen had hij vroeger reeds geheele LOUIS XIV en LOUIS XVI vertrekken gekocht, die in hun geheel hier weer opgehouwd zijn, een o. a. met een charmant plafond met vliegende amoretjes van FRAGONARD. Er zijn drie galerijen met schilderijen, een aparte zaal met majolica's, oud Delftsch en Fransch aardewerk enz. een prachtige rotonde met een Venus van Canova enz. Maar één bizonderheid is in dit huis: bijna alle vertrekken (er zijn er pl.m. 60) ook de plafonds zijn geheel met hout bekleed en alles hout van de fijnste, kostbaarste soorten, cederhout. hout van 1000-jarige eiken, rozenhout enz. en al dit houtwerk is zoo meesterlijk gesculpteerd in de verschillende stijlen der vertrekken als men dit slechts in de beroemde Fransche paleizen of bijv. te Potsdam ziet. Voor dit werk hebben jaren lang 400 der beste houtsnijders, uit verschillende landen van Europa bijeen gezocht, gewerkt, en een arbeid van hooge kunst geleverd. Al het brons en ijzerwerk ontstond in expres daarvoor geschapen werkplaatsen. De kostbaarste marmersoorten kwamen uit Italië, de steen uit Poitiers. Een geheele marmergroeve in Amerika, die een bizonder fijn albastachtig wit marmer leverde, waarmede alle gangen zijn bekleed. is er voor uitgeput. Onder in het huis is een geheele badinrichting met zwembassin, heete lucht en stoombaden, douches enz. De biljartkamer, de schrijfkamer enz. zijn met buitengewone gobelins en tapijten versierd, o. a. 6 Bourgondische tapijten der XVe eeuw van zeldzame schoonheid. Voor de wanden der schilderijzalen gelukte het den heer CLARK meer dan 1000 vierkante meter van het kostelijkste XVIe eeuwsche Genueesche fluweel te verwerven, terwijl de wanden der slaapkamers en andere vertrekken met oud Genueesch geschoren fluweel met bloemwerk bedekt zijn, stoffen van een zeldzame schoonheid. Voor alle ramen van het huis hangen echt kanten gordijnen, in de beroemde kantfabriek op het eiland Murano (Venetië) vervaardigd, elk vertrek weer anders en in overeenkomst van den stijl

Er is ook nog een verzameling kostbare oude kant en op het ledikant van Mrs. CLARK lag een reuzen „sprei" van echte oude Venetiaansche kant van ontzaglijke waarde. De vloeren zijn allen belegd met de kostbaarste XVIde eeuwsche Perzische tapijten; één ervan, in de groote schilderijen-galerij, het grootst bekende van dit soort, koste CLARK een half millioen francs! En wat kleiner zijn er ca. 50 stuks van die nu bijna niet meer te verkrijgen tapijten ... het is om van te duizelen. Maar het geheel is van een geraffineerden smaak en een wellust voor de oogen Waarheen men ziet, ontdekt men iets moois, iets zeldzaams, gobelins van BOUCHER, een LOUIS XVII-ameublement afkomstig van de ongelukkige Princesse DE LAMBALLE, een oude clavecin van MARIE ANTOINETTE, een Italiaansche renaissance schoorsteenmantel van 1528, enz.

Italiaansche beeldhouwers hebben het marmer meesterlijk bewerkt; kolommen van Cipollino en Pavonazetto marmer herinneren aan de pracht in oude Keizerpaleizen te Rome

Leerstoelen voor industriëele gebouwen en volkshuisvesting (Klein Wohnungwesen). Het „Verband Duitscher Architekten- und Ingenieursverein" heeft zich gewend tot Rector en Senaat van de duitsche Technische Hoogescholen met het verzoek de instelling van leerstoelen voor industriëele gebouwen en volkshuisvesting te overwegen.

De Brunswijksche regeering heeft reeds geantwoord dat zij het uit de praktijk gekomen initiatief dankbaar aanvaardde en haar best zou doen voor de verwezenlijking „Der Industriebau" verneemt dat vermoedelijk de eerste zoodanige leerstoel aan de T. H. te Brunswijk zal worden gesticht. Ook de T. H. te Dresden, Stuttgart en Karlsruhe hebben van hunne instemming kennis gegeven en de Pruisische regeering is sympatiek gestemd voor de oprichting dezer leerstoelen. In het genoemde

blad wordt er op gewezen dat de opdringende en toch karakterlooze bouwwijze van het meerendeel der industriëele gebouwen er aan te wijten is dat de technische en artistieke medewerking van den architekt er niet bij wordt ingeroepen. Voor zoover dit nu het gevolg is van de vrees der industriëelen dat de architekten niet van hunne eischen op de hoogte zijn of er niets voor voelen, kan de instelling van eene speciale opleiding tot verandering dier inzichten leiden. Is het echter onverschilligheid, der industrieelen, dan zullen zij de speciale industriearchitekten ook in den vervolge niet raadplegen en mist de maatregel haar doel.

Met betrekking tot de volkshuisvesting schrijft de „Industriebau" dat zij grootendeels berust in handen van niet goedonderlegde krachten. „Dit is reeds daarom in het bijzonder te betreuren wijl voor meer dan 90 pCt. der bevolking kleine woningen moeten worden gebouwd en dientengevolge dus juist de zorg voor de volkshuisvesting is aangewezen om met het meeste succes den weg te banen tot betere toestanden in ons bouwwezen".

In dit verband zij nog eens gewezen op de voor architekten opwekkende konklusie der belangrijke reeks artikelen van den heer P. Bakker Schut over de Ontwikkeling onzer Volkshuisvesting („Bouww." 1913 Nr. 52).

Een oud wendisch dorp is door Dr. Kieckebusch in Hasenfelde bij Fürstenwalde in de Mark Brandenburg ontdekt. Het „Berl. Tagebl." bericht dat het dorp dagteekent uit de 7de tot de 9de eeuw, uit welk tijdperk nog geene dorpen bekend zijn. De huizen van het ontgraven dorp waren gelegen op twee langgestrekte heuvels rondom eene met drie poelen gevulde bodemverdieping. Bijna precies midden in het dorp werden, op den rug van een zeer lage bodemverheffing, groote hoeveelheden van scherven, dierenbeenderen en brandsporen gevonden. Uit het nauwkeurige onderzoek van deze plek, in het volgende jaar, zal moeten blijken of zij het gewijde middelpunt der nederzetting was, dan wel een door alle dorpsbewoners gebruikte plaats om rommel weg te gooien.

Het dorp is een kringdorp in den besten zin des woords. De aanleg volgt op natuurlijke wijze uit den geologischen toestand van het terrein en uit de noodzakelijkheid van gemakkelijke waterverzorging.

De vraag of kringdorpen van germaanschen of wendischen oorsprong zijn, is hiermede geenszins opgelost, maar de wetenschappelijke besprekingen zijn — aldus het „Berl. Tagebl." — door de ontdekking van een zoo oud kringdorp op eene geheel andere basis gesteld. Het wendische dorp bij Hasenfelde ligt tusschen twee grachten die zich in de buurt van het huidige dorp vereenigen. Op ongeveer een half uur afstand verrijst aan het gemeenschappelijk beloop de wendische schans (Burgwall) van Ahrensdorf en weer een half uur verder steekt een tweede wendische schans uit het moeras. De goed bewaarde overblijfselen van den walmuur dezer laatstbedoelde schans zijn eveneens blootgelegd. De ontgravingen zullen in het volgend jaar worden voortgezet met het oog op het groote belang dat deze wendische nederzettingen hebben voor de kennis dier laatste perioden van den duitschen vóór-tijd.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Het jaarboekje voor beeldende Kunsten samengesteld door N. van Harpen met medewerking van J. Gratama, Cornelis Veth, Tjipke Visser en R. W. P. de Vries Jr. — 1914. — Amsterdam Larensche Kunsthandel.

Evenals in den eersten jaargang van dit jaarboek is het overzicht der bouwkunst van de hand van den heer J. Gratama, die zich hierin over het algemeen weinig ingenomen — of in het gunstigst geval weinig enthousiast — toont met het resultaat van 1913: de Rotterdamsche stadhuisprijsvraag, de Amsterdamsche Dambebouwing, het Vredespaleis, het gebouw van Hirsch te Amsterdam, de Effectenbeurs aldaar, het Nederlandsch paviljoen te Gent. Instemming vindt alleen dat te San Francisco Nederland door een modern paviljoen zal vertegenwoordigd zijn.

De kunstnijverheid wordt door R. W P. de Vries Jr. behandeld. Hij wijst daarin op de voorliefde voor de historische stijlen. Deze mag voor de moderne kunstnijveren echter niet uitsluitend ontmoedigend zijn, maar tevens eene aansporing om „hun werk zoo te vervolmaken dat het de concurrentie met het antieke meubel, het antieke koper- en aardewerk kan doorstaan". De schrijver vervolgt:

„Ik bedoel in geen enkel opzicht dat men kwasi-antiek of vermoderniseerd antiek zal gaan maken, maar dat het moderne werk van een dusdanig gehalte worde dat het 't naast een oud meubel, in een ouderwetsche kamer uithoudt. En dan geloof ik dat de menschen die zich nu nog minder willig toonen tegenover de moderne kunstnijverheid hun bezwaren van zelf zullen zien verdwijnen.

„Het is bij velen niet zoozeer de parvenu-achtige trots in een oud-Hollandsche kamer of in een Lodewijk XVI interieur te huizen, dan wel de bekoring, de charme die van zoo'n milieu uitgaat, en die het hedendaagsche interieur nog zoo dikwijls mist.

„Hunne „beginselen" zitten onze jonge kunstnijveren nog wel eens dwars, en verre van mij te wenschen dat zij die geheel prijs zouden geven, zoo geloof ik toch dat zij zelve en ook de hedendaagsche Kunstnijverheid er mede gebaat zouden zijn, wanneer zij zich wat gingen aanpassen aan de verlangens, aan de wenschen van hen voor wien zij toch hunne meubelen, hun interieurs, hun koperwerk maken.

„Ik begeef mij hier op gevaarlijk terrein, ik voel het en hoor al van uit de verte „dat nooit", wij werken niet om het publiek te behagen", „het publiek moet ons werk maar leeren begrijpen" enz. enz. Zeer zeker maar..... het publiek moet langzamerhand in kunst worden opgevoed, moet langzamerhand leeren zien wat mooi en leelijk, wat goed en slecht is; en als wij eens terug zien naar een twintig jaar geleden dan is er toch wel vooruitgang merkbaar".

De aanmaning van den heer de Vries dat de wensch van het publiek toch ook nog wel aandacht mag vinden verdient niet alleen door de kunstnijveren maar ook door sommige architekten te worden ter harte genomen.

Innen-Dekoration. De December-afl. is grootendeels gewijd aan de uitvoerige behandeling eener reeks luxe-hutten (veranda's, slaap-, ontbijt- en woonkamers) op de „Imperator", ontworpen door Ilse Dernburg. Het idee „schip" spreekt — haast zeiden wij: uit den aard der zaak — uit geen dezer weelderige interieurs. De bij den schoorsteen geschoven fauteuils doen eerder aan een landhuis-hall denken dan aan de salon op een boot. Het eenige wat nog op de mogelijkheid van slingeren wijst, zijn de randjes, die aan de bloemenvazen moeten beletten van het schoorsteenblad te glijden. In dat opzicht zijn echter deze kajuiten nog typischer dan verschillende andere interieurs van denzelfden boot. Er is o.a. een hal in oud-Engelschen stijl, met vakwerk en houten balken en een gemetselde schouw.

De aflevering bevat voorts interieurs ontworpen door den architekt Emil Fahrenkamp te Düsseldorf, van Emil Pirchan te Munchen, van Philipp Schaefer te Düsseldorf, Leonard & Otto Heydecker te Kempten en E. S. Margold te Darmstadt.

Interessant zijn een aantal tuinen van de Hamburgsche tuin-architekten Schackenberg & Siebold, zoowel wat betreft den aanleg en de beplanting als de stoffeering met theekoepels, aardige zitjes, bronnen en fonteinen. Ten slotte noemen wij afbeeldingen van glasschilderwerk, lampen en borduurwrek.

Deze aflevering vormt een veelzijdig en rijk slot van den 24sten jaargang van het interessante maandblad.

Innen-Dekoration. De Jubileumsjaargang. Het maandschrift bestaat 25 jaar, wordt door de Januari-aflevering naar inhoud omvang en uitvoering op waardige wijze ingezet. Het landhuis-Bauer te Feldaping, ontworpen door Ino A. Campbell en Rich. Drach wordt onder den titel „Romantiek in den nieuweren landhuisbouw" uitvoerig beschreven. Eene zeer interessante reeks interieurs is die welke door Ferd. Götz op de 4e verdieping van het „Hotel Continental" te München is ingericht; slaapkamers, salons en woonvertrekken, welke deels van de verfijnde luxe in eene hedendaagsche caravanserail getuigen. Een werk van ander genre van denzelfden ontwerper is het ontwerp voor een koffiehuis met bar.

Eenige kleine landhuizen door Heinrich Straumer gebouwd en gemeubeld, het heerenhuis op het landgoed Auermühle in Hannover door den architect Karl Siebrecht ontworpen, zijn beide typeerend voor de moderne duitsche kunstontwikkeling.

Een aantal Kunstnijverheidsvoorwerpen, lampen, kussens, meubels, eenige gedekte tafels voltooien den inhoud dezer aflevering.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Prijsvragen Bouwkunst en Vriendschap.

Naar aanleiding van de door de vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" in 1913 uitgeschreven prijsvragen voor een cottage en voor een dorpskerk, werden ingezonden respectievelijk 97 en 24 antwoorden.

De Jury bestaande uit de heeren G. Diehl B. S.; Jac. van Gils, H. A. Reus, A. P. Smits en G. Versteeg, kende de volgende bekroningen toe.

Voor een dorpskerk 1ste prijs de heeren B. Bijvoet en J. Duiker, beiden B. S. te Den Haag; 2de prijs de heer H. Hemminga te Utrecht; 3de prijs de heer Fr. Hulsbosch te Den Haag en 4de prijs de heer G. Hendriks te Den Haag.

Voor een cottage 1ste prijs de heer A. Smit te Arnhem, 2de prijs de heer Joh G. A. Heineman te Velp, terwijl de winner van den 3den prijs onbekend wenschte te blijven.

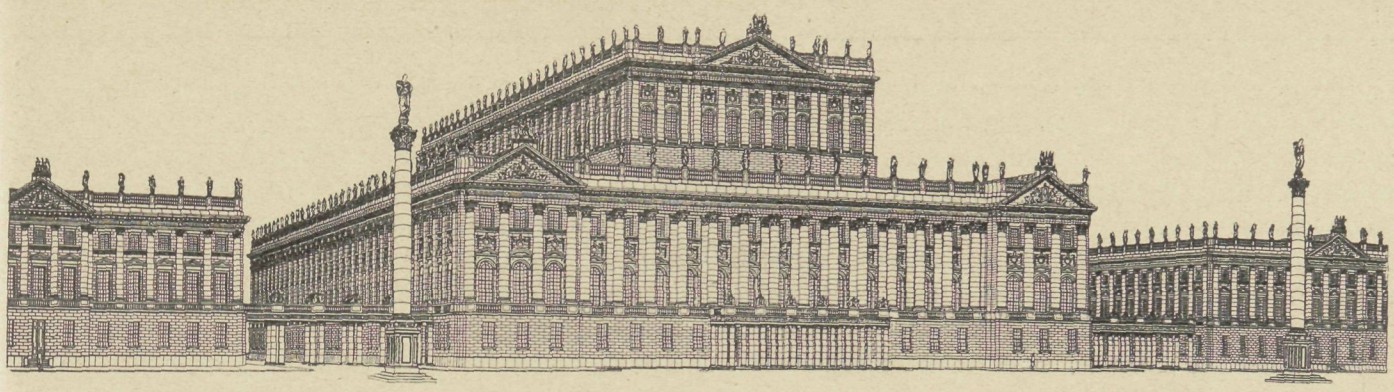

ONTWERP VOOR DE NIEUWE KONINKLIJKE OPERA TE BERLIJN. ARCH. GEH. BAUR. DR. LUDWIG HOFFMANN

XIIIE JAARGANG No. 5 — 4 FEBRUARI 1914

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

DE LODEWIJK XVI-STIJL EN ZIJN ONTSTAAN (MET EENE DUBBELE LOSSE PLAAT)

NADRUK VERBODEN.

Der Stil Louis XVI. Mobiliar und Raumkunst. Herausgegeben von SEYMOUR DE RICCI. Bauformen-Bibliothek. Band 8. Mit 456 Abb. — Verlag von JULIUS HOFFMANN. Stuttgart. (Prijs geb. 25 Mark.)

De mooiste interieurs van paleizen en voorname woonhuizen, de kostelijkste meubelstukken die de naar LODEWIJK XVI genoemde stijl in Frankrijk heeft geschapen, zijn, voor zoover zij niet intusschen het slachtoffer werden van de ongunst der tijden, op de ruim 450 voortreffelijke reproducties van dit boek — het 8e deel in de magistrale reeks der Bauformen-Bibliothek — verzameld. De voorbeelden waren her- en derwaarts gestoven. De revolutie heeft het meubilair der koninklijke paleizen en van de kasteelen van den adel verspreid. Vele der mooiste voorbeelden werden voor spotprijzen verkocht, waarmede vooral Engeland zijn voordeel deed.

Het was daarbij een truc der met de verkooping belaste personen om bijeenbehoorende stellen door achterhouding van een enkel voorwerp, opzettelijk te schenden en ze dan zelf als incompleet voor een schuifje op te koopen. Hoogst interessante gegevens hieromtrent zijn enkele jaren geleden medegedeeld in een reeks artikelen van een engelsch tijdschrift (ik meen „The Art Journal") waarin het meubilair der Engelsche koninklijke paleizen en speciaal dat van Windsor, werd beschreven.

Een groot aantal der in dit boek afgebeelde meubels getuigen thans in fransche en buitenlandsche musea, in de verzamelingen van Sir RICHARD WALLACE, ROTHSCHILD, PIERPONT MORGAN, GOULD of VANDERBILT, van de onnavolgbare meesterschap der toenmalige meubelkunstenaars, een RIESENER vooraan, die nog in 1790 en '91, de prachtstukken voor MARIE ANTOINETTE vervaardigde waarin zijn talent zich op zijn hoogtepunt toonde.

De gewettigde klacht dat het eenvoudige burgerhuisraad uit dien tijd door dergelijke koninklijke stukken geheel uit de belangstelling is verdrongen, wordt echter door dit werk niet opgeheven. Het vervalt, als meerdere andere uitgaven over oud meubilair, in de fout met eene enkele uitzondering alleen de rijkste en weelderigste voorbeelden te brengen. Daardoor is veel kwaad gesticht omdat zij, die om voorbeelden te zoeken dergelijke plaatwerken raadplegen, de bijna steeds noodzakelijke vereenvoudiging plegen te zoeken in vergroving of verhaspeling der rijke detailleering welke zij ten onrechte onafscheidelijk van het genre wanen.

De gewoonte om de in Frankrijk gehuldigde kunststijlen ter onderscheiding te noemen naar den koning onder wiens regeering zij bloeiden, is niet alleen gemakkelijk, maar zij is ook gewettigd, wijl de artistieke toon in Frankrijk steeds door het hof werd aangegeven en bovendien het hof de grootste en de voornaamste opdrachten gaf waarbij de kunstrichting zich het ruimst kon ontplooien.

Eenige voorzichtigheid is echter aanbevolen.

De regeerings- en stijlperioden vallen immers niet volkomen samen. In de inleiding wordt uiteengezet dat dit ook niet het geval is bij den LODEWIJK XVI-stijl, wiens oorsprong aldus wordt geschetst:

„Het is een feit dat de nieuwe stijl zich lang voor Lodewijk XVI aan de regeering kwam, aankondigde, zooveel vroeger zelfs, dat hij zijn hoogtepunt nog in de laatste jaren der regeering van Lodewijk XV bereikte en in het bekoorlijke landhuis te Louveciennes dat Ledoux voor Madame Du Barry bouwde, zijne volmaakste bouwkundige uiting vond. Hieruit zou volgen dat de voorliefde voor den stijl die thans naar Lodewijk XVI genaamd is, moet worden toegeschreven aan Lodewijk XV. Of beantwoordde de nieuwe stijl soms aan de smaak der koningin? Geen van beide is het geval; de persoonlijkheid, die de bedoelde smaakverandering uitlokte, moet blijkbaar gezocht worden bij de minder hoogstaande leden van het hof. Want zooals Courajod in een nog thans, na bijna veertig jaren steeds uitmuntende verhandeling zeer juist inzag, kwam de beslissende verandering in de vormgeving der fransche kunst tot stand onder de bescherming der verstandigste en schoonste der koninklijke geliefden.

„Madame de Pompadour", aldus Courajod [1]), „heeft haar naam weliswaar gegeven ter aanduiding eener periode der fransche kunst; maar het is een tamelijk verspreide dwaling om de meest buitengewoon gevormde en meest verdraaide meubels der 18de eeuw te beschouwen als uitingen dezer stijlrichting. Integendeel, Madame de Pompadour heeft aanleiding gegeven tot geheel nieuwe stijlgedachten, die een einde maakten aan de toenmaals bestaande. Hoewel zij nooit Italië bezocht had, bezat zij niettemin het fijnste gevoel voor de antieken; met de gesneden steenen van Guay, met al de ontwerpen van Bouchardon geloofde zij de oudheid na te volgen en bijna alle kunstenaars, die door haar begunstigd werden, zwelgden in antieke voorstellingen. Aldus Clodion, de auteur van een werk over Herkulanum, aldus Soufflot, die den bouw van het Pantheon begon, en Gabriel, die Petit Trianon en de gebouwen van de Garde-Meuble ontwierp en de Ecole Militaire bouwde. Ten slotte zond zij zelfs haar broeder uit om de antieke kunst aan de nieuwste opgravingen in de buurt van Napels te bestudeeren. De stijl van Meissonier was toenmaals reeds ouderwetsch geworden; thans verkeerde men bij voorkeur bij Dandré-Bardon, de antiquiaire, en nam men deel aan den kraistocht, dien Caylus ten gunste der antieken predikte. Dit feit wordt ten duidelijkste bewezen door de mededeelingen die Duvaux in zijn dagboek doet over de door hem verkochte voorwerpen en hare versieringen. Er blijkt dus dat Madame de Pompadour de smaakrichting heeft aangegeven die later als Lodewijk XVI-stijl werd aangeduid, omdat zij onder de regeering van dien koning de ruimste verbreiding vond. De tijdgenooten noemden weliswaar den nieuwen stijl „à la Reine", maar nog tijdens het leven der maitresse kregen reeds enkele meubels de aanduiding „à la Pompadour"".

Seymour de Ricci haalt in zijne inleiding ook eenige zinsneden aan uit het dagboek van Charles Nicolas Cochin dat in 1880 werd uitgegeven naar het in de Bibliothèque Nationale te Parijs bewaarde handschrift. (Mémoires inédits de Charles Nicolas Cochin. Paris 1880).

Die levendig geschreven bladzijden geven een buitengewoon leerzamen kijk op het ontstaan van den Lodewijk XVI-stijl en op hetgeen toen in de kunstwereld omging. Maar hare beteekenis is nog algemeener. Eigenlijk slaan ze op alle stijlen zonder uitzondering. Zij konden gisteren geschreven zijn, wat den algemeenen geest en de strekking betreft. Zoo weinig verandert in haar wezen de menschelijke aard dat de ervaringen van toen, ook die van heden en morgen zijn. De acteurs zijn door anderen vervangen, het stuk is gebleven.

Cochin verraadt ons de onvoldaanheid van den vooruitstrevenden kunstenaar met de heerschende, verouderde kunstopvattingen. Hij wijst op de ergernis over den opgang van middelmatig werk dat der meerderheid in het gevlei komt. Na langen strijd valt eindelijk de ouderwetsche smaak. Maar de overtuigde aanhangers der nieuwe richting moeten al ras waarnemen dat zij de ontketende beweging geen meester kunnen blijven.

Minder ernstige, minder bekwame personen, dilettanten, handige intriganten misschien, dringen zich op den voorgrond. Zij verhaspelen de beginselen der nieuwe richting. En — bittere ervaring der pioniers! — het duurt niet lang of deze, tot „mode" geworden, vervalt tot weinig geringere dwaasheden, dan waaraan men juist was ontkomen.

Het dagboek van Cochin vat de aanleiding tot het ontstaan van den Lodewijk XVI-stijl en hare ontaarding in de navolgende zinsneden samen:

„Toenmaals, omstreeks 1740 tot 1750, waren er talrijke slechte ornamentteekenaars, die desondanks in groote achting stonden: zoo Pineau, die alle gebouwen van dien tijd met zijne beeldhouwwerken ontsierde, zoo ook La Joue, een vrij middelmatig architektuurschilder, die zeer slechte versieringen ontwierp, welke niettemin buitengewonen aftrek vonden. Iedereen was toen volkomen verblind.

„Meissonier, een kunstenaar die echt talent bezat, maar een talent zonder eenige matiging, dat hij in Italië door zijn algeheele bewondering der kunst van Borromini nog meer bedierf, slaagde erin alle hoofden te verwarren. En daar het veel gemakkelijker was om de buitensporigheden van den meester na te volgen dan datgene wat hij werkelijk goed deed, werkte hij, hoewel hij ook met zijn eigen werk onheil genoeg aanrichtte, toch nog veel verderfelijker door zijne onverstandige navolgers. Toch is hij in zijn tijd vereerd als een halfgod, terwijl de uitstekende goudsmid Germain, wiens werk meerendeels ook een niet al te gelouterden smaak vertoont, beschouwd werd als een kunstenaar zonder gloed. Sedert heeft men hem gerechtigheid doen wedervaren, maar toenmaals had hij veel te lijden onder de onverschilligheid van het publiek.

[1]) Livre-journal de Lazare Duvaux (Paris 1873 8°) Dl. I p. XXXIX.

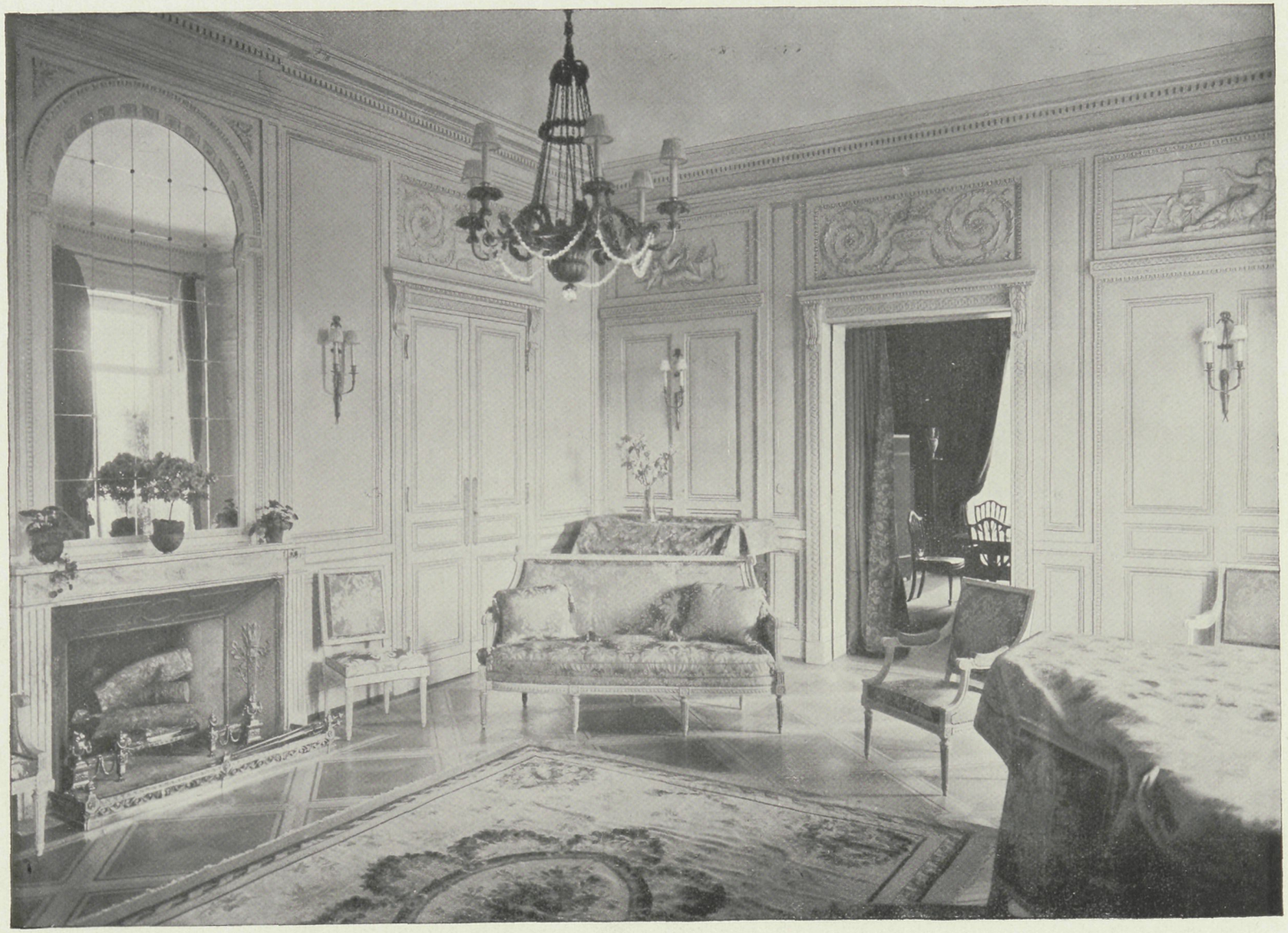

MÜNCHEN. (VERZAMELING JAMES LOEB). SALON MET MEUBELS VAN JACOB EN BETIMMERING UIT VERSAILLES

PARIJS. HOTEL CRILLON. SALON.

(UIT: DER STIL LOUIS XVI. MOBILIAR UND RAUMKUNST) BIJV VAN „DE BOUWW." VAN 4 FEBRUARI 1914. NR. 5

„De architekt OPPENORD was de eerste die den goeden smaak van het tijdperk van LODEWIJK XIV verwaarloosde. Daar hij met toewijding en met vaste en effektvolle stift ontwierp, werkten zijne teekeningen verleidelijk. De overdrijvingen maakten indruk, ontwikkelden zich tot uitspattingen en bereikten ten slotte voor ons gevoel het toppunt van smakeloosheid.

„Het optreden van den architekt LE GEAY, die als prijswinnaar te Rome vertoefd had, kan beschouwd worden als het begin van den terugkeer tot een beteren smaak. .... Daar LE GEAY's smaak uitstekend was, kon hij velen de oogen openen. Alle jonge architekten sloten zich zooveel mogelijk bij hem aan, misschien meer omdat hij op hen den indruk maakte van iets nieuws te brengen, als wel uit werkelijk begrip voor het schoone. Zoo wijzigden zich de bouwkundige opvattingen vanaf de grondslagen, tot de grootste verwondering van alle oude bouwkunstenaars der Academie.

„Intusschen het werkelijke en beslissende keerpunt was de terugkeer van den heer DE MARTIGNY (de broeder van Mad. DE POMPADOUR) met zijn gevolg uit Italië. Nu leerden wij weer juist en met goed begrip zien. Het belachelijke van onze toenmalige kunstopvattingen drong nu ten duidelijkste tot ons aller bewustzijn door en wij trachtten ook niet dat in eenig opzicht te verbergen. Onze klachten hadden echter eerst resultaat toen SOUFFLOT een goed voorbeeld gaf. Hem volgden POTAIN en een aantal andere goede architekten, die juist uit Rome waren teruggekeerd. Ik hielp zelf ook mede, ongeveer zooals de rem den koetsier helpt, want ik stookte in de „Mercure" op tegen de verouderde dwaasheden en maakte ze zoo belachelijk als ik kon.

„Ten slotte keerde iedereen terug tot den goeden smaak van het voorafgaande tijdperk of deed daar althans zijn best toe. En daar in Parijs alles zijn bijnaam moet hebben, noemde men de nieuw-modische architektuur „à la Grecque" en kwam er spoedig toe zelfs kragen en linten „à la Grecque" te fabriceeren. De werkelijk goede smaak werd ook thans slechts door een kleinen kring deskundigen hooggehouden en werd in de handen der overigen tot een bespotting.

„Onze oude architekten, die nooit buiten Parijs waren geweest, wilden toonen dat zij evengoed „à la Grecque" konden werken; zij bleven leerlingen of stumpers. Al deze goede meesters pasten de antieke ornamenten op de verkeerde plaats toe of verknoeiden ze, versierden de borstweringen der vensters met buitengewoon plomp hekwerk en begingen duizend andere dwaasheden. De schilder LE LORRAIN maakte zeer onbebolpen ontwerpen voor de inrichting der woning van den heer DE LA LIVE, een rijk kunstminnaar, die zelf als dilettant een beetje teekende; zij maakten des te meer opgang omdat zelfs de heer DE CAYLUS dit werk met geestdrift prees. Sedert kunnen wij ons verheugen aan guirlandes in den vorm van kettingen, of aan vazen die, in de oudheid gebruikt voor het bewaren van dranken, thans dienen voor staande uurwerken met draaiende wijzerplaten, alles wonderbare uitvindingen, welke door de knoeiers, die Parijs overstroomen met allerlei rommel „à la Grecque", ijverig worden nagemaakt.

„Daardoor wordt de oude waarheid opnieuw bewezen, dat het aantal werkelijk goede voortbrengselen, onverschillig tot welken stijl zij behooren, steeds slechts gering is en dat de onbekwaamheid steeds weer middelen en kansen vindt, in de bouwkunst de overhand te krijgen. Wanneer echter ook thans nog zeer veel leelijks wordt gemaakt, is dat toch in ieder geval beter dan de absoluut smakelooze werkstukken der voorafgaande tijden; ook staat ieder die een weinig natuurlijken smaak bezit, thans dichter bij de vroegere verstandige kunstopvatting, wanneer zijn smaak niet door de schuld van hen, die alles tot een karikatuur maken, zoo verdraaid wordt, dat men hem niet langer kan verdragen."

Van dergelijke karikaturen valt in het besproken werk intusschen niets te bespeuren. Het geeft de zuiverste voortbrengselen van den LODEWIJK XVI-stijl, de, veelal uit de werkplaatsen der toonaangevende meubelkunstenaars, afkomstige en gesigneerde specimen, om zoo te zeggen: stukken met een stamboom.

Behalve interieurs en meubels bevat het werk nog een groot aantal met smaak uitgekozen dekoratieve onderdeelen, die doen uitkomen met welk eene zorg en nauwgezetheid van uitvoering de meest verfijnde smaak gepaard ging. Deze verzameling afbeeldingen ontleent daarbij eene bijzondere beteekenis aan de omstandigheid dat er zoo vele weinig bekende of moeilijk toegankelijke voorbeelden in zijn vereenigd.

Op zijn gebied is dit werk aldus een der beste geworden die in aanmerking komen voor de studie van den Lodewijk XVI-stijl, al moeten wij onze opmerking handhaven dat de aandacht te veel is samengetrokken op de rijkere uitingen van den stijl, terwijl de niet minder belangwekkende burgerijke toepassingen verwaarloosd werden.

DR. K. KELLER (BERLIJN). DE INVLOED VAN BOUWBEPERKINGEN OP DEN GRONDPRIJS

(Vervolg en slot)

Keeren wij thans terug tot de kritiek van NAUMANN's theorie. Wij geven NAUMANN toe dat uit zijne onderstellingen niet volgt dat de terreinen aan den rand der stad slechts waarde bezitten als terrein voor den landbouw, maar het is duidelijk dat eene theorie die de stedelijke grondrente uitsluitend afleidt uit verschil van ligging, gedwongen is tot de veronderstelling dat de terreinen aan den omtrek geene grondrente opbrengen. De opbrengst van een huis aan den omtrek

der stad brengt dus slechts op de rente der bouwkosten en zelfs deze kan niet voldoende zijn. Want er worden volgens NAUMANN verdiepingen gebouwd die eerst in de toekomst ten volle zullen rendeeren. Aangezien de grondeigenaar zich de toekomstige waardevermeerdering laat betalen door den bouwondernemer en deze natuurlijk zijne onkosten wil terugkrijgen, blijft de zaak tenslotte bij den huiseigenaar hangen. De eigenaars van alle nieuw gebouwde huizen zouden zich dus in het eerste jaar moeten vergenoegen met eene onvoldoende rendeering van hun kapitaal. Ik geloof dat deze slotsom die uit NAUMANN's theorie volgt in strijd is met de feiten. Niemand zal een huis koopen dat niet van den begin af aan rendeert. De waardevermeerdering wordt in aanmerking genomen door voor de slijtage van het huis geene afschrijvingen te doen. Onze huiseigenaars verkeeren niet in de mogelijkheid om zoo lichtvaardig afstand te doen van voldoende rentabiliteit van hun kapitaal omdat de huizen meestal tot 90 % met hypotheken zijn bezwaard en de rente daarvan er toch uit moet komen.

De huizen aan den omtrek der stad brengen dus inderdaad eene grondrente op die ontstaat door de verandering van wei- of akkerland in bouwterrein en die wij met EBERSTADT „Hausplatzrente" willen noemen. Bij dit steeds even groot blijvende gedeelte van de stedelijke grondrente komt voor de terreinen in de stadskern nog een tweede gedeelte, dat verandert naar gelang van de ligging van het terrein ten opzichte van het verkeersmiddelpunt, de „Vorzugsrente". Ik deel de meening van hen die van oordeel zijn dat de „Hausplatzrente" in Duitschland bijzonder hoog is. Zij krijgt nog een vermeerdering, die EBERSTADT „Kasernierungsrente" noemt, maar die men misschien beter „Monopolrente" zou kunnen noemen. De oorzaken zijn door VON MANGOLDT scherp geformuleerd, wanneer hij zegt dat een artikel slechts goedkoop kan zijn wanneer de produktiekosten laag zijn en eene scherpe konkurrentie ervoor zorgt dat de verkoopsprijs ongeveer blijft op de hoogte van de produktiekosten vermeerderd met eene matige winst.

De maatregelen van overheidswege verhoogen echter nutteloos de produktiekosten en beperken de konkurrentie doordien van den overvloed van terrein buiten onze steden feitelijk slechts telkens een smalle rand in aanmerking komt. Ik zou nog als een belangrijke oorzaak willen bijvoegen dat de finantiëele zwakte van den bouwondernemer en zijne afhankelijkheid van den terreinspeculant, alsmede de zwakke positie van de huiseigenaars het den terreinspeculanten gemakkelijk maakt hooge prijzen te bedingen. Daarbij komt dat onze duitsche gewoonten minder tegenstand bieden aan de samenpersing der bevolking in huurkazernes dan zulks in Engeland, Holland en België het geval is.

Het wordt nu weliswaar bestreden dat men bij terrein kan spreken van produceeren en productiekosten. Ik geloof dat dit toch het geval is. Om akkerland in bouwterrein te veranderen zijn talrijke maatregelen noodig. Voor zoover niet samenhangende terreinen als bosschen, landgoederen of groote boerderijen in aanmerking komen, moeten de landelijke bezittingen wier grondvorm zich dikwijls niet voor bebouwing leent, worden vereenigd tot grootere groepen en nieuw verkaveld. Daarbij komen de dikwijls zeer moeilijke onderhandelingen met de oorspronkelijke eigenaars. De regeling der hypotheken, het opstellen van een bebouwingsplan, dat dikwijls slechts formeel door de gemeente maar inderdaad door de terreinmaatschappij geschiedt, de aanleg der straten, de zorg voor de noodige verkeersverbindingen, ook het beschikbaar houden van een groote voorraad ten einde daaruit kleine gedeelten naar den zin der afnemers te verkoopen, is een produktief werk. De bouwondernemer die een huis bouwt, kan niet in eens een heele boerderij opkoopen, evenmin als een huisvrouw die voor haar gezin vleesch koopt, een geheel rund te gelijk opdoet.

De boer zal echter doorgaans geen afzonderlijke bouwterreinen verkoopen. Wanneer het beschikbaar houden van voorraad met het doel kleine gedeelten te verkoopen, onproduktief was, dan zou men den geheelen detailhandel onproduktief moeten noemen. Tot het begrip produktie behoort niet dat iets nieuws wordt gemaakt. Alle produktieve arbeid is slechts verandering van stoffen, niet het nieuw maken Ook bij den grond vindt eene omzetting plaats en wel van een vorm die zich niet leent voor bewoning, in een die wèl daarvoor geschikt is. Daarmede zal natuurlijk niet worden bestreden dat er zeer vele onproduktieve terreinmaatschappijen bestaan.

Wij zagen dat in Duitschland het tweede deel van de stedelijke grondrente, de „Hausplatzrente", buitengewoon hoog is, omdat de produktiekosten van den grond te hoog zijn en er geene voldoende konkurrentie is die zorgt dat de prijs van den grond niet te zeer stijgt boven de produktiekosten. Dit bestanddeel van de grondrente kan dus zeer verminderd worden. Zulk eene vermindering kan echter niet bereikt worden door bouwbeperking. Want door deze neemt de vraag naar bouwterrein toe, terwijl het aanbod voorloopig hetzelfde blijft. Dientengevolge zal eerder nog eene stijging der op 1 M². woonoppervlakte vallende „Hausplatzrente" optreden. De bouwbeperkingen hebben dus de neiging om de beide onderdeelen van de stedelijke grondrente, zoowel de „Vorzugsrente" als de „Hausplatzrente" op te voeren. Maar door andere hervormingen in den stedenbouw kan het aanbod van bouwterrein zoo sterk vermeerderd en de „Hausplatzrente" zoo sterk verminderd worden, dat daardoor de stijging welke door de bouwbeperking in het leven wordt geroepen, meer dan goedgemaakt wordt. Deze noodzakelijke hervormingen zijn m.i. het beste uiteengezet in VON MANGOLDT's boek over het stedelijke terreinvraagstuk.

Om de kritiek van NAUMANN's theorie te volmaken,

zou ik nog willen opmerken dat NAUMANN belangrijke motieven die de menschen leiden bij de keuze hunner woningen, geheel buiten beschouwing laat. Daartoe behoort bijv. de wensch van velen om te wonen in een huis alleen of althans niet in een dichtbevolkt huis. NAUMANN houdt alleen rekening met den wensch van den huurder om zoo dicht mogelijk bij het stadscentrum te zijn. Hij toont zeer duidelijk welke de gevolgen van die neiging moeten zijn. Hij bedient zich dus van de zoogenaamde isoleerende methode. Tegen die methode op zichzelf beschouwd is niets aan te voeren. Slechts mag men ten slotte niet vergeten ook de andere motieven, die de menschelijke beslissingen beïnvloeden, bij te voegen en hun effekt in aanmerking te nemen. Men mag niet de abstraktie uitgeven voor het volle leven. Aan dit gevaar is NAUMANN niet geheel ontkomen.

EBERSTADT vertegenwoordigt het tegenovergestelde standpunt als NAUMANN. Hij meent dat door de opeenstapeling van verdiepingen eene verhooging van de relatieve grondprijs in het leven wordt geroepen. Deze verhooging is z. i. een werk van de grondspekulatie die slechts goed kan gedijen bij eene bebouwing met huurkazernes. EBERSTADT's theorie lijkt mij echter op de navolgende gronden niet houdbaar.

Ik kan mij niet aansluiten bij het gevoelen dat de bebouwing met huurkazernes eene voorwaarde zou zijn voor grondspekulatie. De omvangrijke spekulatie die in de buurt van Berlijn, plaats vindt in villawijken, weerlegt dat gevoelen, waarbij echter niet mag worden verzwegen dat het zich meestal handelt om de villa's van welgestelde lieden. Wel is bij de bebouwing met huurkazernes het verschil tusschen de opbrengst als akkerland en bouwterrein grooter, d.w.z. men behoeft om een even groote winst te maken niet zoo groote oppervlakken te koopen als bij een ruime bebouwing. Daardoor vermindert het aantal oorspronkelijke terreineigenaars waarmede moet worden onderhandeld; de moeilijkheid om het voor het welslagen der spekulatie noodige terrein te krijgen vermindert. Van veel grooter beteekenis dan de soort der bebouwing schijnt mij voor de spekulatie te zijn de grootte der betrokken stad; in het algemeen verbeteren de levensvoorwaarden met de toenemende grootte der stad.

Ook de stelling dat de spekulatie de terreinprijs verhoogt door den grond aan de markt te onttrekken, is in den vorm waarop zij door EBERSTADT en de grond-hervormers wordt voorgedragen niet juist. Wanneer een enkel spekulant het terrein terughoudt is dat natuurlijk niet van beteekenis; alleen een gemeenschappelijk optreden der spekulanten zou een prijsverhoogend effekt kunnen hebben. Dat zou het gemakkelijkst bereikbaar zijn door een kartel, dat echter door grondeigenaars uit innerlijke oorzaken moeilijk kan worden gesloten. Want het is slechts dàn gemakkelijk om een kartel te sluiten wanneer het gaat om overeenkomstige waar; bij den grond is echter bijna elk stuk verschillend van ligging of bruikbaarheid. Wel kan de beheersching van verschillende terreinmaatschappijen door één bank leiden tot trustvorming; overeenkomstige toestanden zijn het gevolg van de leiding van meerdere ondernemingen door dezelfde persoon. Men denke slechts aan de positie van Haberland in het zuid-westen van Berlijn. Voor zoover zulke organisaties niet bestaan kon een gemeenschappelijk handelen bereikt worden wanneer dezelfde motieven in alle personen met groote kracht werken. Zulk een motief zou bijv. kunnen bestaan in het zekere vooruitzicht dat bij afwachten de waardevermeerdering het renteverlies zou overschrijden. Zekerheid van dien aard kan echter niet voor alle grondeigenaars bestaan. Voorts moet in aanmerking worden genomen dat de grondeigenaar zich veelal niet bepaalt tot passief alwachten maar dat hij aktief ingrijpt in de ontwikkeling doordien hij door het scheppen van verkeersverbindingen de bouwrijpheid bespoedigt. Daarmede verhoogt hij weliswaar de waarde van zijn eigen terrein, maar hij vermeerdert het aanbod van bouwterrein en drukt de prijs van de andere terreinen.

Met deze verdediging van de speculatie wil ik natuurlijk niet zeggen dat de spekulatieve woningproduktie de denkbaar beste vorm is. Het groote voordeel van iedere coöperatieve produktie boven de spekulatieve bestaat erin dat bij de eerste het doel van den arbeid is om te voldoen aan eene bestaande behoefte, en bij de tweede het najagen van verdienste.

Het voldoen aan de behoefte is in het tweede geval slechts middel tot het doel. Wanneer de producent aan slechte waar meer kan verdienen dan aan goede, zal hij zich niet bedenken om slechte waar te leveren. Dit gevaar bestaat niet bij coöperatieve produktie. Wanneer wij van een hooger philosophisch standpunt de beste bevrediging der menschelijke behoeften mogen aanmerken als het doel van den economischen arbeid, dan is het natuurlijk juister om dit doel te bereiken langs den rechten weg, dat is de coöperatieve, dan langs een omweg, d. i. de speculatieve, partikuliere.

Ook kan ik er niets in zien dat een terrein zou worden geschat naar de hypotheek. Wie een huis koopt zal de koopsom afmeten volgens de huuropbrengt en niet naar de schuld die er op drukt. Ik geloof dat EBERSTADT eene juiste waarneming verkeerd interpreteerde. Het is juist dat een met zware hypotheek belast huis gemakkelijker kan worden verkocht dan een laag, of niet belast huis, maar dit komt eenvoudig omdat er zooveel meer menschen zijn die een klein kapitaal bezitten dan een groot kapitaal. Omdat nu de hooge schuldenlast van het huis den kring der kooplustigen vergroot, kan men voor zulk een huis in verhouding tot de huuropbrengst een hoogere prijs krijgen. Bovendien kan de kooper die slechts een klein voorschot te storten heeft, ook meer betalen dan de kooper die meer moet storten, omdat zijn kapitaal een veel hoogere rente afwerpt. Volgens

Berlijnsche usance moet een huis als overschot opbrengen 5 % van het gestorte bedrag der koopsom en 1 % van de koopsom. Deze 1 % geeft natuurlijk bij een kleine storting een veel hoogere rente dan bij een groote storting. Wanneer men dus 400.000 Mark in huizen wil beleggen, ware het kommercieel geheel verkeerd om één schuldenvrij huis van 400.000 Mark te koopen, maar men koopt acht huizen met een storting van 50.000 Mark op elk huis. Daarmede vermindert men niet alleen de risico van huurderving en waardevermindering, men vermeerdert niet slechts de kans van waardevermeerdering, maar men bereikt ook tengevolge van de geringer stortingen een hoogere rente van zijn kapitaal.

In andere beschouwingen van EBERSTADT erken ik echter gaarne eene grooten wetenschappelijken vooruitgang. Hem is met name gelukt om te bewijzen dat door ons stelsel van stadsuitbreiding de bouwondernemer, huiseigenaar en huurder wordt uitgeschakeld als eene gelijkwaardige kracht van den grondspekulant, welke diens prijsverhooging drukt. In Berlijn komen gevallen voor dat aan een bouwondernemer die kontant betaalt, de vierkante roede terrein à 500 Mark wordt berekend, en aan een die de koopprijs schuldig blijft à 700 Mark. Dit prijsverschil is tot zekere hoogte gerechtvaardigd door de risico van den verkooper. Een huiseigenaar wiens huis met 90 % hypotheken belast is, moet voorts inderdaad zijn eenig doel erin zien om de bestaande huren te handhaven; iedere huurvermindering zou zijne ruïne worden.

Het resultaat van onze beschouwingen is dus dat bouwbeperkingen op zichzelf beschouwd zeer wenschelijk zijn, maar dat zij slechts dàn gunstig kunnen werken wanneer zij gepaard gaan met decentralisatie der stad door stichting van tuinsteden, in het bijzonder coöperatieve, en met andere hervormingen van ons stadsuitbreidings-systeem. Van deze mogen zonder streven naar volledigheid worden genoemd: snelverbindingen, wier verlies op bouw en bedrijf kan worden gedekt uit de waardevermeerdering der in exploitatie gebrachte terreinen; vergemakkelijking en vereenvoudiging van den straataanleg; zachtere handhaving van het gemeentelijk bouwverbod; vermindering van de eischen der bouwpolitie voor kleine woningen; vergemakkelijking van de tweede hypotheek door gemeentelijke bouwbanken.

Ik kan mij echter niet voorstellen dat de belasting op de waardevermeerdering — die ik overigens als een goede inkomstenbron beschouw — de terreinprijzen naar beneden zou drukken. Het is wel niet waarschijnlijk dat de belasting op de waardevermeerdering in de afzonderlijke gevallen zou worden afgeschoven, zoodat drie terreinen die onderscheidelijk met 5.000, 10.000 en 20.000 Mark belasting zijn getroffen, nu ook 5.000, 10.000 of 20.000 Mark duurder worden. Want uit zulk eene onderstelling zou volgen dat twee even groote en even bruikbare terreinen verschillende prijzen opbrachten al naar gelang de verkooper toevallig eene grootere of kleinere winst maakte en dus meer of minder belasting moest betalen. Het is echter wel denkbaar dat de belasting op de waardevermeerdering in het algemeen leidt tot eene verhooging van de produktiekosten van bouwterrein die tenslotte zich uit in hoogere prijzen. Voor zoover het inderdaad voorkomt dat spekulanten hun grond vasthouden, zou dit door eene uitbreiding van het onteigeningsrecht veel afdoender kunnen worden voorkomen dan door de belasting op de waardevermeerdering. Ook om deze waardevermeerdering ten bate van het algemeen te doen strekken zijn er betere middelen dan de belasting, bijv. uitbreiding van het rijks- en gemeentelijke grondbezit en uitgifte in erfpacht of met recht van wederinkoop.

GEMENGDE BERICHTEN

De „prijsvraag" voor eene 2e Herv. Kerk te Apeldoorn. Ingekomen zijn 8 ontwerpen waarvan kerkvoogden mededeelen dat het ingezondene de verwachting verre overtreft, Het „B. W." vermeemt dat aan deze prijsvraag is deelgenomen door de heeren: A. VAN DRIESUM, arch ; J. A. WIJN, arch.; G. W. v. d. BELD, arch ; WIEPKING, timmerman-aannemer; BOLTE, opzichter paleisverbouwing; KWAKKEL, baas in een houthandel; v. LOENEN, opzichter aan het krankzinnigengesticht; HEUVELINK, leeraar Ambachtsschool allen te Apeldoorn. (Een dezer heeren zond twee plannen in.)

DORDRECHT. De gemeentelijke kunstcommissie is geïnstalleerd. Zij bestaat uit de heeren M VAN ZANTEN (voorz.), A. J. LEBRET, Dr. TH. STOOP, H. NIJLAND en B. VAN BILDERBEEK (secretaris). De drie eerstgenoemden zijn gekozen uit den gemeenteraad, de beide laatste door de burgerij.

Bij de installatie heeft de burgemeester herinnerd aan den goeden naam die Dordrecht steeds op artistiek gebied had. Het was hem daarom dubbel aangenaam de eerste gemeentelijke kunstkommissie in ons land te installeeren en hij vertrouwde dat door het optreden der Commissie de kunst als groote factor voor ontwikkeling en beschaving meer op den voorgrond zou treden.

De voorzitter sprak zijne erkentelijkheid uit voor de goede ontvangst die zijn denkbeeld bij B. en W. had gevonden. De taak der Commissie zou vooreerst zijn om door leiding, voorbeeld en voorlichting eerbied en belangstelling voor de kunst op te wekken. Wanneer de sympathie der bevolking in al hare lagen verworven is, zal aan de Commissie wel de gelegenheid worden gegeven om de vleugels verder uit te slaan.

De conferentie en tentoonstelling der Ned. Ver. „Schoonheid in Opvoeding en Onderwijs" bij gelegenheid van haar 10-jarig bestaan georganiseerd, zullen in de a.s. Paaschvacantie te 's Gravenhage worden gehouden. Er zullen vier zittingen der conferentie worden gehouden, waarin de volgende onderwerpen aan de orde komen:

1e. Over de schoonheidsbeweging in het algemeen en het doel dat zij beoogt.

2e. De opvoeding van den schoonheidszin buiten de school.

3e. De opvoeding van den schoonheidszin door het voorbereidend, lager en m. u. l. onderwijs.

4e. De opvoeding van den schoonheidszin door het middelbaar en gymnasiaal onderwijs.

In dit nummer van „De Bouwwereld" is opgenomen het programma der prijsvraag voor een modern ingericht en versierd schoollokaal.

Aan de conferentie wordt verbonden eene tentoonstelling beoogend aan te geven hoe schoonheidszin kan gebracht worden in het leven van het volkskind, zoowel door de opvoeding in school als in het huisgezin.

Er blijkt echter niet dat daarbij ook wordt opgenomen eéne afdeeling: „het schoolgebouw".

Wij hopen dat zulks niet zal worden vergeten, want als de gebouwen niet bevredigend zijn, zullen alle pogingen tot versiering der lokalen lapmiddelen zijn.

De toepassing der Woningwet. Bij de behandeling der begrooting van Binnenlandsche Zaken, heeft 27 Januari l. l. Minister CORT VAN DER LINDEN, volgens het verslag in het „Hbl.", het navolgende verklaard:

Omtrent de toepassing der Woningwet heeft de Min nog geen overeenstemming kunnen bereiken met zijn ambtgenoot van financiën, doch hoopt deze binnenkort te zullen bereiken. Noch in de woorden, noch in den geest van de Woningwet vindt de Min. aanleiding het begrip volkshuisvesting in engen zin op te vatten. Het Rijk geeft krachtens de Woningwet steun. Dat deze alleen aan de mingegoeden moet worden gegeven, staat buiten twijfel, maar er is geen reden deze alleen aan de arbeiders te geven in engeren zin. Die onderscheiding ware ook niet practisch. Men kan absoluut niet controleeren wie in de woningen gaan wonen. Ook de onderscheiding naar het type acht de Min. absoluut verkeerd, want dat type moet progressief zijn en hoe langer hoe beter worden. Bovendien voldoen vaak de woningen, als zij gebouwd zijn, niet aan het voorgestelde type. De Min. acht dan ook de beste gegevens gelegen in den huurprijs, te bepalen voor de verschillende deelen des lands en perriodiek te herzien. Er is geen bezwaar tegen dat ook ambtenaren en onderwijzers van die goedkoope woningen profiteeren. Het is inderdaad een ernstig verschijnsel, dat de allerarmsten niet genoeg geholpen worden door de Woningwet. Dit punt mag wel onder de oogen worden gezien bij de herziening dier wet. Het ware gevaarlijk de gemeente te dwingen woningen voor de allerarmsten te bouwen. Dit ligt op den weg van philantropische vereenigingen.

Het verslag van het 3e Internationaal Congres voor Bouwnijverheid en Openbare Werken te Rome (21—25 April 1912), uitgebracht door den heer W. DE VLUGT als vertegenwoordiger der Nederlandsche Regeering, is opgenomen in het nummer van 29 Januari van het weekblad „Handelsberichten" (uitgave van de afd. Handel van het Ministerie van Handel, Landbouw en Nijverheid).

Groote tentoonstelling Düsseldorf 1915. Nadat Keulen in 1914 met de „Werkbund"-tentoonstelling zijn beste beentje voorzet, wil in 1915 Düsseldorf zijn ouden roem van tentoonstellingsstad handhaven. De voorbereidingen zijn begonnen. Voorzitter der tentoonstelling is Prof. FRITZ ROEBER, Direkteur der Kunst-Akademie te Düsseldorf. Het algemeene plan der tentoonstelling is gemaakt door Prof. W. KREIS.

De tentoonstelling zal de geweldige ontwikkeling toonen van alle takken van industrie, techniek, kunst en wetenschap in de laatste eeuw. Daarbij zal beschikt worden over de verzamelingen van het Deutsche Museum te München, dat in 1915 voor het laatst (in 1916 wordt n.l. het nieuwe museum geopend) zijne schatten gedurende zoo geruimen tijd kan afstaan. Bij het historisch gedeelte sluit zich aan eene groote moderne tentoonstelling, die zeer interessant belooft te worden door de toegezegde medewerking.

De Rijkspostadministratie zal de ontwikkeling van het postwezen demonstreeren. Het handelsministerie, het pruisische ministerie van oorlog en het Rijks-marineministerie zullen aan de tentoonstelling deelnemen evenals invloedrijke lichamen als het Bergbauliche Verein te Essen, het Kali-syndikaat en de automobiel-industrie. Zeer interessant zal de afdeeling van de dagbladpers worden.

De westduitsche kunst in de 19de eeuw zal door Prof. CLEMEN (Bonn) worden georganiseerd en zij zal volgens den voorzitter der tentoonstelling eene „gebeurtenis" worden

Eene internationale prijsvraag voor villa's aan de Lido te Venetië is uitgeschreven door de „Compagnia Italiana dei Grandi Alberghi" te Venetië. Termijn van inzending: 30 Juni a. s. Het totaal bedrag der prijzen bedraagt 25.000 Lire. Juryleden zijn Prof. GIOVANNI BORDIGA, voorzitter van het Kon. Instituut van Schoone Kunsten en van het Collego Veneto van Ingenieurs te Venetië; Prof. MANFREDO MANFREDI, Directeur der werken van het Victor Emanuel-monument te Rome; CAV. FULGENZIO SETTI, stedelijk hoofdingenieur te Venetië en Prof. AUG. SEZANNE, kunstschilder. Inlichtingen worden verstrekt door de bovengenoemde Mij. (Seccione Concorso) te Venetië.

De ontgraving van Ostia, de havenstad van Rome, wordt in de „Ill. Zeit." van 18 Dec. '13 aan de hand van eenige afbeeldingen beschreven. Deze werkzaamheden, welke sinds eenige jaren onder leiding van Prof. VAGLIERI geschieden, vinden naast die te Pompeji, betrekkelijk weinig bekendheid. De stad werd waarschijnlijk in de 3e eeuw vóór CHRISTUS gesticht In de 4e eeuw na CHRISTUS was de stad geheel vervallen en de bouwvallen dienden als steengroeven. Het marmer ging naar de kalkovens.

Ostia was een eenvoudige handels- en nijverheidsstad. Daarvan dragen ook de bouwvallen het karakter, terwijl die te Rome op monumentale pracht, die te Pompeji op weelde en genot wijzen. Verschillende der partikuliere woonhuizen, die soms drie verdiepingen telden en in kleine huurwoningen waren ingedeeld, zijn zeer goed bewaard. Hunne vertrekken zijn met bescheiden en tamelijk middelmatige fresco's versierd en er werd ook slechts eenvoudig huisraad in gevonden. Karakteristiek is het voorkomen van vele groote vensters. De huizen waren meestal niet gepleisterd, maar marmeren versieringen waren dan voor het ruwe muurwerk aangebracht.

De stad telde verschillende monumentale gebouwen: een theater uit den tijd der republiek dat echter later werd vergroot en verbouwd en thans niets bijzonders te zien biedt; thermen waarin nog eenige groote en zeer fraaie mozaiekvloeren werden gevonden; een brandweerkazerne waarvan nog bewaard zijn de hoofdpoort, eenige vertrekken, bronnen en het Caesareum, een soort heiligdom waarin met monumenten en inscripties de keizers verheerlijkt werden en op welks wanden opschriften de belangrijke gebeurtenissen van het korps vereeuwigen.

Belangrijk zijn ook de tempels. Eene kleine is gewijd aan den MITHRAS-dienst. Een grootere, die zeer prachtig moet geweest zijn, aan dien van VENUS, JUPITER, NEPTUNUS en APOLLO, een derde aan VULCANUS. Deze, op een hoogen onderbouw verrijzend, is nog tot aan kaphoogte bewaard en beheerscht het terrein der bouwvallen.

Achter dezen tempel begint de handelswijk met zuilengangen en breede, goed geplaveide straten. Naast de groote Porta Romana bevinden zich de groote keizerlijke magazijnen. Interessant is een oliemagazijn, in welks vloer, bij wijze van reservoirs, reusachtige aarden kruiken zijn ingelaten

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Nederlandsche kasteelen en hun historie door E. W. Moes en K. Sluyterman. Uitg. Mij. „Elsevier".

Afl. 12 voltooit allereerst de beschrijving van het kasteel Weldam. Het kasteel te Vorden — dat echter niet het interessantste in de tot nog toe verschenen reeks is — wordt in zijn geheel behandeld, met afbeeldingen van het uiterlijk en van eenige interieurs. Met de bespreking van het kasteel te Helmond, dat zijn middeleeuwsch allure zoo goed bewaarde, wordt een begin gemaakt, waarbij ook zijn opgenomen eenige oude afbeeldingen van het kasteel zooals het zich in het midden der 18e eeuw voordeed.

Technisch Tijdschrift. Maandblad omvattende machine-, bruggen-, mijn-, spoorweg-, tunnel- en scheepsbouw, waterbouwkunde, electriciteit, electrotechniek, metallographie, militaire techniek, drinkwater- en woningvraagstuk, bedrijfsleer, bedrijfshygiëne enz. enz. Administratie I. H. J. SLUYTER & Co., Amsterdam. Abonnementsprijs f 2.— per kwartaal.

Verschenen is het 1e nummer van dit maandblad, onder redactie van B. A. J. VAN DER HEGGE ZIJNEN, dat beoogt te zijn „eene verzamelplaats van de wetenschappelijke techniek in den ruimsten zin van het woord" en dat aldus wil herstellen de aanraking tusschen de beoefenaren der verschillende technieken welke verloren gaat bij steeds verder voortgezette specializeering der technische wetenschappen.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Examens Technische Hoogeschool.

Geslaagd voor het examen Bouwkundig-Ingenieur: P. F. DE BORDES, M. PH. J. H. KLIJNEN, G. W. LANS en H. E. SUYVER.

Geslaagd voor het cand.-examen bouwk.-ing.: P. H. ENDT, H. J. VAN DER HEYDEN, W. A. MOLENGRAAFF, J. I. PLANJER, H. J. W. THONNISSEN en G. DE ZWART.

PRIJSVRAAG SCHOOLLOKAAL, UITGESCHREVEN DOOR DE NED. VER. „SCHOONHEID IN OPVOEDING EN ONDERWIJS".

Ter herdenking van haar 10-jarig bestaan zal bovengenoemde vereeniging in de Paaschvacantie een Conferentie houden en een kleine tentoonstelling „Schoonheid in het leven van het Volkskind" organiseeren.

Voorts wil zij trachten het vraagstuk van de inrichting en versiering van het schoollokaal iets nader tot een oplossing te brengen. Zij schrijft daartoe onderstaande Prijsvraag uit.

De Vereeniging hoopt met de antwoorden op deze prijsvraag te kunnen aantoonen, dat de inrichting en versiering van een schoollokaal, zonder al te hooge kosten, kunnen beantwoorden aan de practische, hygiënische en aesthetische eischen, welke tegenwoordig in het belang eener harmonische opvoeding daaraan gesteld worden.

Zij heeft zich bij de omschrijving dezer prijsvraag op een practisch standpunt geplaatst, door datgene te vragen, dat nu en in de naaste toekomst in de openbare lagere school bereikbaar is te achten.

PRIJSVRAAG.

Ontwerp voor de inrichting en versiering van een schoollokaal eener gewone lagere school, dat 36 leerlingen moet kunnen bevatten en bestemd is voor òf de lagere klassen, òf de middelklassen, òf de hoogere klassen ter keuze van den ontwerper.

De afmetingen van het lokaal en de plaatsing van deuren en vensters zijn op onderstaande schets aangegeven.

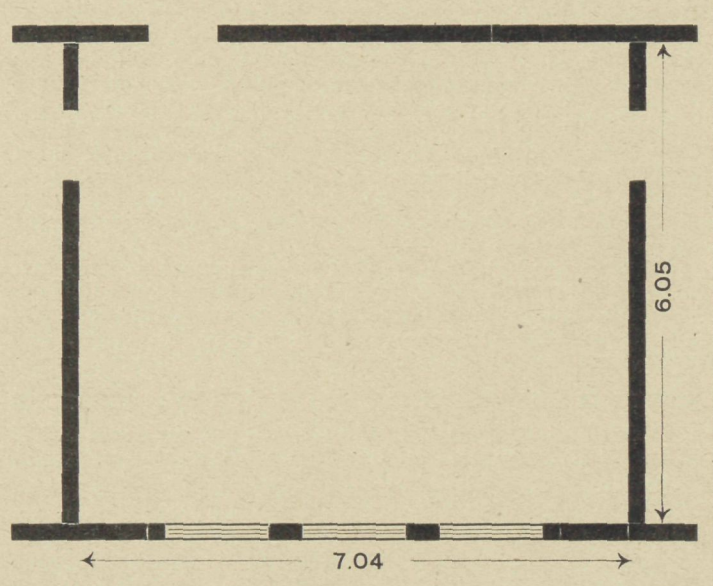

De algemeene regelen omtrent den bouw en de inrichting van schoollokalen voor openbaar lager onderwijs zijn, voor zoover deze in betrekking staan tot bovenvermelde prijsvraag, in achterstaande Bijlage I opgenomen en moeten worden in acht genomen.

De meubelen en verdere inventaris zijn in Bijlage II opgenomen.

De vorm en de plaats van de meubelen alsmede de versiering van de wanden, geschilderd of met toepassing van tegels, zijn aan den ontwerper overgelaten.

De inrichting en de versiering mogen het bedrag van f 900.— niet overschrijden.

Verlangd worden:

a. de teekening van den plattegrond met plaatsing van de meubelen op schaal 1 à 20;

b. de teekening van de vier wanden en het plafond op schaal 1 à 20 óf een perspectiefteekening van het lokaal, waaruit duidelijk de inrichting en de versiering blijken.

Aan het ontwerp moet worden toegevoegd:

a. een mededeeling dat het lokaal is gedacht voor òf de lagere-, òf de middel-, òf de hoogere klassen;

b een mededeeling welk systeem van ventilatie is aangenomen;

c. indien het uit de teekening niet heel duidelijk blijkt, een korte omschrijving van de afwerking of e. t. bedekking van den vloer.

d. een gespecificeerde begrooting.

Alle ontwerpen moeten onder een motto of kenteeken anoniem ingezonden worden. Bij het ontwerp moet worden gevoegd een gesloten enveloppe, waarin naam en adres van den ontwerper. Deze enveloppe moet van buiten voorzien zijn van het motto der teekeningen en een correspondentie-adres.

De ontwerpen worden op karton geplakt, niet geëncadreerd en goed verpakt, uiterlijk op den 25sten Maart 1914 franco ingewacht aan het secretariaat der vereeniging: Bilderdijkstraat 78 te 's Gravenhage.

Uitgeloofd drie prijzen n.l.: één 1e prijs à f 125.—
één 2e „ „ „ 75.—
één 3e „ „ „ 50.—

De prijzen worden in ieder geval aan de drie bestgekeurde ontwerpen toegekend.

De ontwerpen zullen publiek worden tentoongesteld en het rapport der jury zal worden bekend gemaakt in het tijdschrift „Schoonheid en Opvoeding" en z. m. in andere vakbladen en de algemeene pers.

Het Hoofdbestuur behoudt zich het recht voor om de bekroonde, zoowel als de niet bekroonde ontwerpen te reproduceeren.

De 3 bekroonde ontwerpen blijven het eigendom van de Vereeniging. Zij kan daarmee handelen zooals zij goedvindt.

De jury bestaat uit de heeren:

J. W. GERHARD, Onderwijzer te Amsterdam;
J. J. GORT Jr., Gemeente-architect te 's Gravenhage;
J. D. ROS, Leeraar aan de Academie van Beeldende Kunsten te 's Gravenhage;
Prof. K. SLUYTERMAN, Hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool te Delft; en
C. VRIJ, Hoofd der School van de Nieuwe Schoolvereeniging te Amsterdam.

Namens het Hoofdbestuur:
J. D. ROS, Voorzitter.
ATTIE G. DYSERINCK, Secretaresse.

DEN HAAG, Bilderdijkstraat 78.
Januari 1914.

BIJLAGE I.

Uittreksel uit het Koninklijk Besluit van den 25sten Juni 1912 („Staatsblad" Nr. 192), waarbij algemeene regelen omtrent den bouw en de inrichting van schoollokalen voor openbaar lager onderwijs worden vastgesteld.

Art. 6. .... De hoogte tusschen den vloer en de zoldering bedraagt ten minste 4,5 M.

Art. 7. De afstand tusschen den werkmuur en de voorste bank is ten minste 1,4 M.; de overige gangpaden langs de muren of de afscheiding zijn ten minste 0.6 M. breed en de gangpaden tusschen de naast elkander geplaatste rijen banken hebben eene breedte van ten minste 0.5 M.

De afstand tusschen den werkmuur en de leuning der daarvan verst verwijderde banken is niet grooter dan 7 M. Onder werkmuur wordt verstaan de muur of wand zelf, mits daaraan de schoolborden zijn bevestigd. Indien de schoolborden niet aan den wand zijn bevestigd, is de afstand tusschen den werkmuur en de voorste bank ten minste 1.75 M.

Art. 8 De wanden van het schoolvertrek zijn licht en mat gekleurd. De zoldering van het schoolvertrek moet zijn wit gestucadoord of licht gekleurd, en niet gewelfd.

De vlakken der schoolborden zijn mat.

Art. 10. De lichtramen worden zoo geplaatst en ingericht, dat het schoolvertrek voldoende en doelmatig verlicht zij en dat te sterk invallend licht worde getemperd.

Zij worden bij voorkeur geplaatst in den muur ter linkerzijde der leerlingen en nimmer in den werkmuur.

Het bovengedeelte der in de muren aangebrachte lichtramen moet te allen tijde gemakkelijk kunnen worden geopend, terwijl in elk schoolvertrek de onderramen van ten minste één lichtkozijn geheel moeten kunnen worden opengeslagen.

De gezamenlijke glasoppervlakte der lichtramen van elk schoolvertrek moet bij vrije ligging ten minste 1/6 en wanneer de lichttoetreding der naburige gebouwen of door boomen wordt onderbroken ten minste 1/5 van de vloeroppervlakte van het schoolvertrek bedragen.

De onderkant van het glas in de lichtramen ter linkerzijde van de leerlingen moet niet hooger zijn dan 1.25 M. boven den vloer, en de bovenkant zoo hoog tegen de zoldering worden opgevoerd als practisch mogelijk is.

Art. 11. De vloer van het schoolvertrek moet vlak en dicht zijn en niet van steen, tenzij de oppervlakte met een voldoend isoleerend materiaal is belegd.

Art. 12. .... deuren der schoolvertrekken moeten naar buiten opendraaien. De deuren der schoolvertrekken kunnen ook schuifdeuren zijn....

Art. 13. De schoolbanken worden voorzien van eene lendenleuning. De schoolbanken hebben niet meer dan twee zitplaatsen....

Art. 15. Voor elk vertrek moet in behoorlijke verwarming en luchtverversching worden voorzien.

Behalve de luchtverversching, die door het openen van ramen en deuren kan geschieden, is daartoe in elk schoolvertrek eene afzonderlijke inrichting te maken. Afvoerkanalen voor deze inrichting moeten van voldoende doorsnede zijn.

De ventilatiekleppen, waarmede deze kanalen in verbinding staan met de schoolvertrekken, moeten gemakkelijk te openen en te sluiten zijn en een vrijen doorlaat hebben, die ten minste gelijk is aan de doorsnede van het kanaal.

BIJLAGE II.

Meubelen in het schoollokaal noodig.

Kast, schooltafels met banken voor 36 leerlingen, leerborden, lessenaar tevens voor aanschouwelijk onderwijs, tafel voor den onderwijzer, voetenbank voor den onderwijzer. hooge stoel voor den onderwijzer, am. stoel (gewone reserve stoel), regelwerk om platen op te hangen, fonteintje met drinkkroes, kachel met toebehooren of toestel voor centrale verwarming, gasornamenten of inrichting voor electrisch licht, gordijnen en papiermand.

PERSONALIA

GRONINGEN. De heer L. M. MOOLENAAR, adjunct-directeur der gemeentewerken, heeft tegen 1 Juli om gezondheidsredenen ontslag gevraagd.

XIIIE JAARGANG No. 6 — 11 FEBRUARI 1914

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

PROF. J. A. VAN DER KLOES. NIEUWE VONDSTEN OP HET GEBIED VAN DEN METSELAAR

NADRUK VERBODEN.

De heer B. H. Jürgens te Purmerend had de goedheid in het archief der Evangelisch Luthersche Gemeente het bestek der in „De Bouwwereld" Nr. 33 van 13 Aug. j.l. besproken kerk op te sporen. Was bij de gesloopte kerk te Wolvega vette kalkmortel de oorzaak van haar ondergang, hier hebben wij met kalkrijken trasmortel te doen.

De kerk te Purmerend werd 13 Maart 1879 aanbesteed en is dus nu omstreeks 34 jaar oud. Zij werd gebouwd op een bestaande fundeering. Voor het trasraam zijn in het bestek voorgeschreven 1e soort harde vlakke Waalsche klinkermoppen in sterke specie van 4 deelen schelpkalk op 3 tras, voor de opgaande muren beste harde vlakke Waalsche klinkermoppen in bastaardspecie van 4 deelen schelpkalk op 2 tras en 1 zand, voor de binnenmuren best roode Waalsche moppen in gelijke bastaardspecie. De voegspecie moest bestaan voor de zijgevels uit 6 deelen schelpkalk op 2 tras en 5 zand, voor den voorgevel uit 6 deelen Portland cement op 6 zand.

Het bestek is onderteekend P. Mager Stads-Architect te Purmerende.

Wat een vondst!

Een kerk geheel van klinkers gebouwd, waarvan de zuidelijke zijmuur zoo doorregent als in „De Bouwwereld" van 13 Augustus j. l. werd beschreven! Kan hier nog iemand twijfelen dat de verkeerde samenstelling van den mortel de oorzaak is?

En wat een zorg heeft Architect Mager aan zijn vette mortels besteed!

„De kalk zal moeten zijn van kalk-ovens aan zoet en stroomend water gelegen, van eerste kwaliteit versch gebrande en vette schulpkalk met zoet water gebluscht."

(Zoo bang was de bouwmeester voor zout- en brakwater. Toch zal hij zich voor de mortelbereiding wel met water hebben moeten tevreden stellen, dat niet geheel vrij van zoutdeelen was. Wij komen daar later misschien nog op terug.)

„Het zand zuiver, scherp en grof."

„De tras moet door de firma Grool te Buiksloot geleverd worden."

„De metselspecie met zoo weinig mogelijk water beslagen, met de kalkhouw gebouwd, herbouwd en voor de verwerking op nieuw zoodanig worden afgepraamd, dat er zich bij de doorsnijding geen blijken van vermenging vertoonen". . . . . .

. . . . . .

„Alle materialen zonder onderscheid, zullen, alvorens verwerkt te worden, gekeurd moeten zijn. waartoe dezelve minstens 14 dagen vóór het verwerken aangevoerd moeten zijn" . . . . . .

. . . . . .

„Bij het aanleggen der kalkbedden en bereiden derzelve. . . . . .

. . . . . .

zal moeten tegenwoordig wezen de door den aanbesteder aan te stellen opzichter, die het (de kalkloods) ten allen tijde zal sluiten en ontsluiten, waartoe de sleutels onder zijne berusting zullen verblijven en die ten aanzien der vermenging, bereiding, bevochtiging en bewerking de noodige orde stellen zal."

„Geen specie ouder dan 4 dagen zal mogen worden

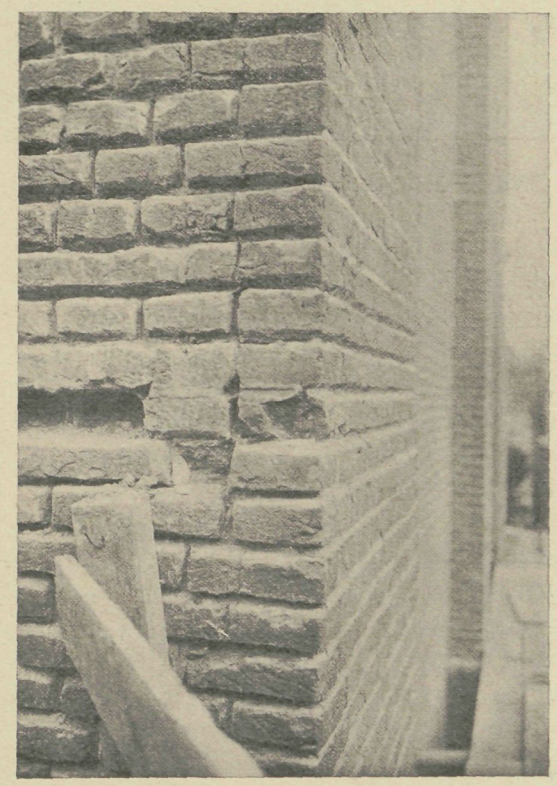

PRENT. 1. SPLEET IN DEN ZUID-WESTHOEK DER KERK TE PURMEREND, VAN DEN STEIGER GEZIEN

PRENT 2. OVEREIND GEZETTE HARDSTEENEN ZERK IN DE ST. MAARTENSKERK TE FRANEKER

gebezigd. Zoodra de tras bij de specie is gevoegd moet zij denzelfden dag worden verwerkt."

Blijkbaar werden dus op Oud-Nederlandsche manier kalk en zand eerst dooreengekneed, in „rothokken" geborgen en eerst een of twee dagen later het tras er doorheen gewerkt. In mijn jeugd heb ik die op Genie-werken bijgewoond.

Wij mogen dus zeker zijn dat van de besteksvoorschriften voor de mortels niet werd afgeweken.

Nogmaals is hier dus bevestigd dat de nadeelen, die uit trasmortel voortvloeien hun oorsprong hebben in de overmaat van kalk, die geen gelegenheid heeft om te versteenen.

Tot overmaat van voldoening werd in den zuidwestelijken hoek een soortgelijke scheur ontdekt (prent 1) als in die der kerk te Wolvega. Hier zijn dus klinkers doormidden gescheurd evenals bij onze spoorwegbruggen. Het verschijnsel begint hier eenige meters boven den beganen grond om bijna onafgebroken tot boven toe voort te gaan.

De prent vertoont de voegen in uit- en opgehakten toestand, gereed om op nieuw ingevoegd te worden.

Eenigen tijd geleden werd in de dagbladen gewezen op „het treurige voorbeeld te Franeker, alwaar het gebleken is, dat het tegen de wanden metselen van oude grafzerken (in de Sint Maartenskerk), geleidelijke afschilfering van het beeldhouwwerk tengevolge heeft."

Wij, de hh. v. d. Wallen, Joosting en schrijver dezes, trokken erheen tot onderzoek en werden door eenige heeren van het Kerkbestuur vriendelijk ontvangen en in staat gesteld de noodige photographische opnamen te doen (prent 2 en 3) teneinde een juist verslag van den toestand te kunnen geven. Dit is niet overbodig, want daarover zijn zeer onjuiste berichten verspreid.

Vooreerst zij vermeld, dat het geval lang niet van zoo ernstigen aard is als het krantenbericht doet denken.

Het getal zerken, dat tijdens de herstelling van het kerkgebouw in 1877 onder leiding van den architect Bruns van Leeuwarden en onder het oppertoezicht der alstoen bestaande Rijks-Commissie voor de Monumenten overeind tegen den wand is gezet, is zoo groot, dat de zuidelijke muur der kerk en het koor geheel en een groot deel van den noordelijken muur ermede bezet zijn. Onder al die zerken, meest van hardsteen, ook van rooden en gelen zandsteen, zijn er maar een tweetal zandsteenen, die noemenswaard zijn aangetast.

Het is een dwaling te meenen, zooals Mr. P. C. J. A. Boeles in het „Bulletin van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond" van Juni 1912 (blz. 44 van den overdruk) vermeldt, dat het overeind zetten der zerken op zichzelf de oorzaak van het schilferen zou zijn, in dien zin dat, nu de steenen dwars op hun groefleger staan, hun eigen gewicht voldoende zou zijn om ze uit elkaar te doen zakken. Zoo iets kan alleen een leek beweren. Bijna alle zuilen worden immers dwars op hun groefleger gezet en krijgen nog vrij wat meer dan hun eigen gewicht te dragen!

Mortel en inwatering hebben ook hier weer het kwaad teweeggebracht.

De steenen zijn op een gemetseld plint van enkele lagen hoogte op eenigen afstand van den muur geplaatst, met door den muur heen stekende en van buiten met een ankerplaatje en moer opgesloten bouten verankerd en met cementmortel (naar de kleur te oordeelen met kalk vermengd) aangegoten. Die mortel is sterk gekrompen; hier en daar kan men de voegen tusschen de steenen met de vingers eruit halen. Het gemetselde plint slaat vrij sterk uit.

(De versierde klauwen der ankers zijn in prent 2 en de ankerplaatjes in prent 3, onder de waterlijst, duidelijk zichtbaar.)

Nu behoeft er maar wat water in de krimpscheuren door te dringen dan is de aanleiding tot afschilfering daar. Veel gevaar bestaat daarvoor niet; de steenen staan binnenshuis en de muren zijn dik. De zandsteenen zerken, waarvoor het gevaar het grootst is, zijn dan ook nog volkomen gaaf. Maar hoe de muren er van buiten hier en daar uitzien blijkt uit prent 3, genomen onmiddellijk achter de beschadigde zerken. Zij zijn op de meest onkundige wijze met vetten cement- of kalk-cementmortel ingevoegd, die nu, zooals prent 3 doet zien, in harde stukken los tusschen de steenen zit. Doorregenen is dus geenszins uitgesloten, hoewel de afgebeelde plek niet bepaald aan de regenzijde, maar aan de zuid-oostzijde van het koor genomen is. Er is waarschijnlijk nog een meer werkzame bron van inwatering: Het gebouw heeft zeer breede, ver naar binnen reikende dakgoten, die met zink bekleed zijn. Hoe licht kan daar een lek in komen! Boven de aangetaste zerken is op den wit gepleisterden binnenwand duidelijk de moet van afloopend lekwater zichtbaar.

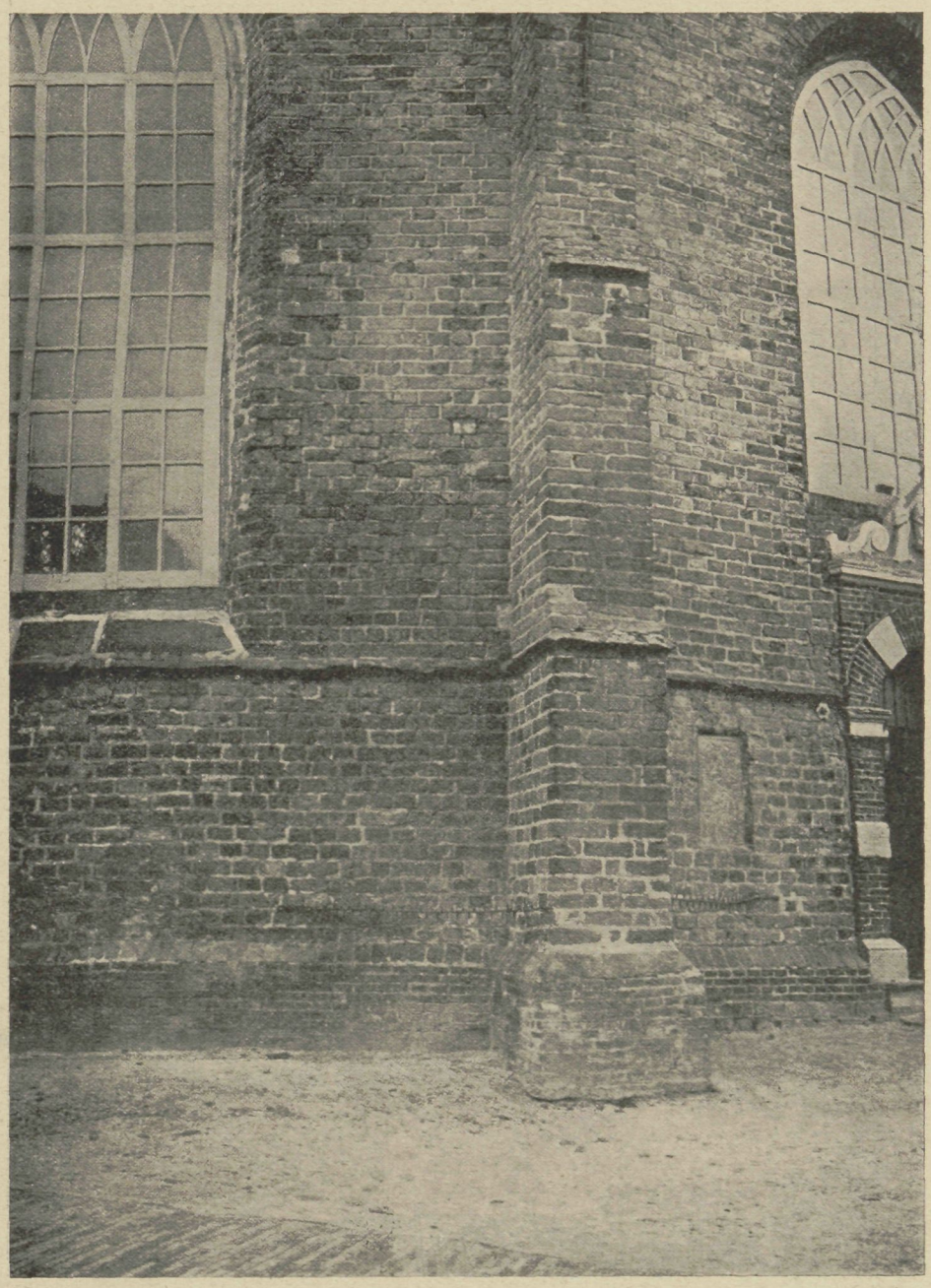

PRENT 3. DE MUUR, WAARTEGEN DE ZERK STAAT, VAN BUITEN GEZIEN

Hardsteen neemt niet veel water op, maar nu helpt de loodrechte stand der lagen mede en zoo is het kwaad ontstaan. Prent 2 vertoont de het ergst aangetaste zerk in haar geheel; de aangetaste plekken zijn er duidelijk op te zien. Zooals ik zeide, is het geval niet van groot belang en niemand behoeft zich er door af te laten schrikken om zerken overeind tegen den muur te zetten, als hij maar zorgt ze niet met vette mortelbrij aan te gieten, maar ze met schralen, aardvochtigen mortel aan te stampen.

De Voorzitter van het Kerkbestuur de heer A. Draisma de Vries te Franeker had de goedheid het bestek van het werk uit het archief der kerk op te diepen. Het is gedagteekend 11 Januari 1877. Voor het wegnemen der grafzerken uit de bevloering en het plaatsen aan de binnenzijde tegen de buitenmuren der kerk is er een som in uitgetrokken van f 300.— om daaruit alle materialen en werkloonen te vergoeden met 10 pCt. verhooging voor winst. De voorgeschreven mortels zijn naar gewoonte zeer kalkrijk:

	Schelpkalk.	Tras.	Zand.
Sterke tras	5	4	0
Basterdtras	5	2	2
Kalkmortel	5	$^1/_2$	$3^1/_2$

Het opvoegen moest geschieden met „een taaie welbereide Portland-cementspecie." Men werpe nog een blik op prent 2 en 3.

Dat de herstellers van oude monumenten nu nog

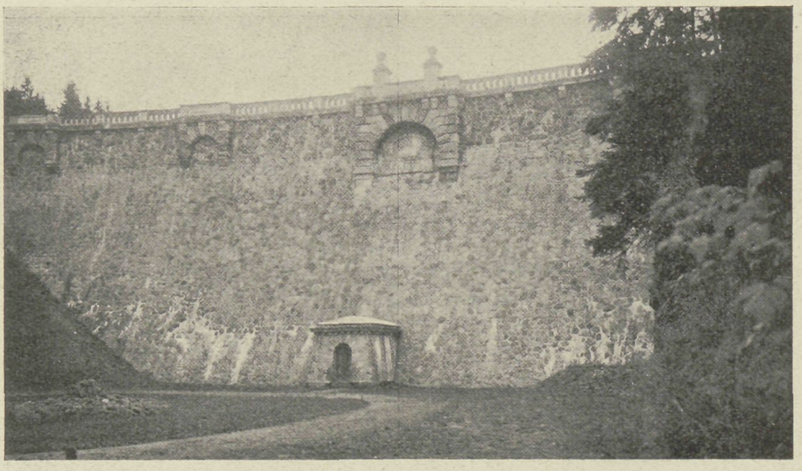

PRENT 4. GOTHAER DALSTUW

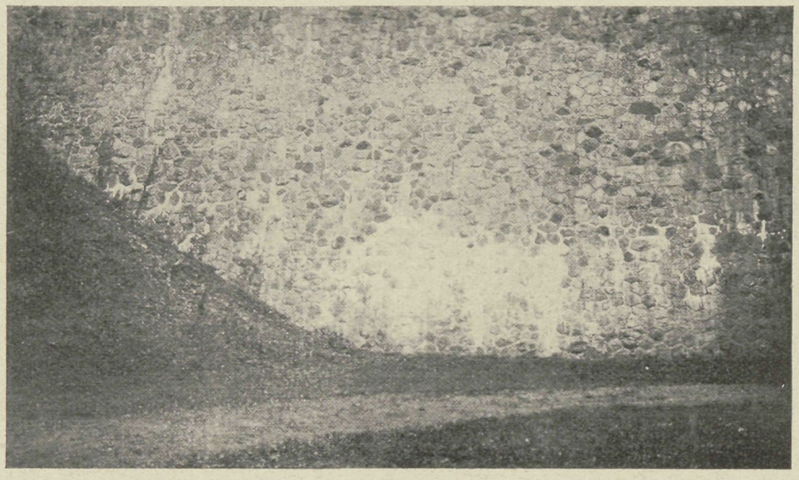

PRENT 5. GOTHAER DALSTUW, LINKER HOEK

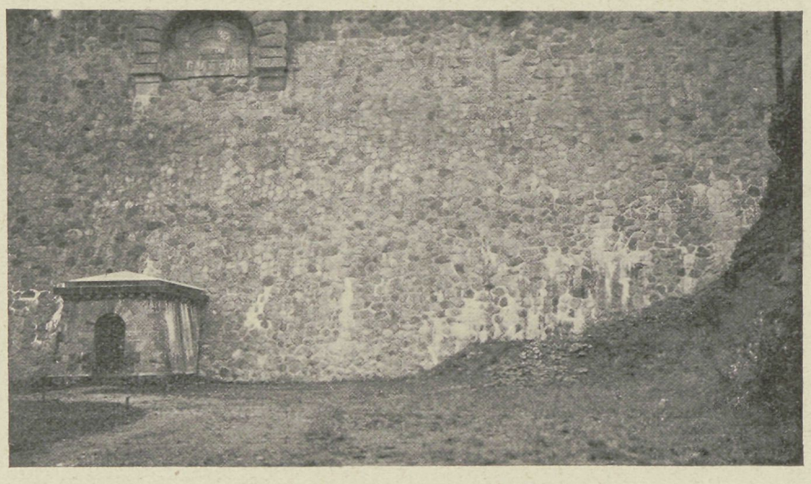

PRENT 6. GOTHAER DALSTUW, RECHTER HOEK

even slechte metselaars zijn als in 1877 bleek mij, toen ik daags na ons bezoek te Franeker de Oldehove te Leeuwarden eens aan alle kanten met aandacht bezichtigde. Ik was in het voorjaar van dit jaar toevallig te Leeuwarden toen het herstelde gebouw werd ingeluid. Nu loopt de mortel al den muur uit.

Dat doet hij ook nu al aan het Vredespaleis.

Bouwmeesters, Groote Mannen, wanneer zult gij wijzer worden!

De prenten 4—6 hebben betrekking op de Gothaer Talsperre bij Tambach in Thüringen en zijn vervaardigd naar foto's van Ing. Joosting. Zij vertoonen als alle afbeeldingen van dezen aard op het metselwerk witte plekken als gevolg van opgedroogde kalkwaterbronnen en zwarte van nog uitloopend kalkwater.

In Duitschland is men ter zake van het mortel-vraagstuk nog achterlijker dan ten onzent. Als mijn geschriften er ter sprake komen, dan maakt men zich eraf met een „Ach der streitet sich mit jedemmann". Men neemt het mij vooral kwalijk, dat ik mij vermeet aanmerking te maken op metselwerk deel uitmakende van grootsche werken van de meest beroemde ingenieurs van onzen tijd. Het uitloopen van de kalk vat men op als een noodzakelijk kwaad.

De bouw van den dalstuw en de bijbehoorende werken ten dienste van de watervoorziening van Gotha werd in September 1902 aangevangen. Den 7 Juli 1906 werden zij ingewijd. De stuw is dus ruim 4 jaren oud. Deze en de volgende mededeelingen zijn aan „Ein Errinnerungsblatt von der Weihefeier" ontleend.

De stuwmuur heeft 27 M. hoogte bij 19.28 M. breedte in den voet en 4 M. in den top. Hij vormt een meer van 775.000 M^3. water. Hij is gebouwd in porfier-breuksteen uit een op een afstand van 2 KM. geopende groef, in kalk-cementmortel van 1 Portland-cement, 1 vette kalk, 5 zand.

Blijkens een afbeelding in het vermelde boekje werd de kalk in gemetselde bakken nat gebluscht; 1 vette kalk beteekent dus 1.5 tot 2 kalkpoeder.

Het zand werd eerst in de nabijheid gegraven en gewasschen. In 1904 begon men afval uit de steengroef te breken en tot zand te malen.

De muur is aan de waterzijde met cementmortel bepleisterd en twee maal met Siderostheen-Lubrose bestreken. De luchtzijde is eenvoudig opgevoegd.

Ing. Joosting vond de muur in geen slechter toestand dan andere van dien aard. Een mortel als de hier verwerkte kan niet anders dan tot uitlooging aan-

leiding geven. Dat dit is geschied getuigen de talrijke witte plekken; dat dit nog geschiedt getuigden tijdens zijn bezoek een achttal loopende bronnen (zie prent 4 en 5); dat het zal geschieden zal de tijd leeren.

Delft, November 1913.

NASCHRIFT.

In „De Bouwwereld" Nr. 50 van 10 December j.l. heeft v. H. beweerd dat „het spoedige verval van de kerk te Wolvega hoofdzakelijk aan de slechte materialen en slechte uitvoering van het werk" is toe te schrijven en dat „van een slechten toestand als waarin zich de toren van Steenwijk bevond, alleen verwering" (door „verwaarloozing" in verren staat", schrijft hij verder) „als oorzaak kan worden aangemerkt".

Hij verwondert zich er over dat in mijn schrijven in „De Bouwwereld" Nr. 47 op geen der door hem „genoemde feiten eenige nadere zakelijke uitleg" wordt gegeven.

Ik doe dit niet, omdat ik bij v. H. een geregelden gedachtengang mis en verwacht dat, als hij zich meer heeft leeren indenken in de door mij omtrent mortels en metselwerk verkondigde begrippen, hij geleidelijk met zichzelf tot klaarheid zal komen met betrekking tot dingen, waarvoor hij nu de schouders ophaalt. Ik beveel hem daartoe aan eenige hoofdstukken uit mijn „Handleiding voor den Metselaar" (5en druk Leiden E. J. Brill 1913) te lezen, in de eerste plaats hoofdstuk I, „Natuur- en scheikundige aanteekeningen". Daar vindt men b.v. op blz. 9 het volgende opgeteekend:

„In het woord verweering zijn een aantal begrippen samengevat. In den meest algemeenen zin verstaan wij eronder het langzaam vergaan van den steen onder den invloed van water en lucht".

In dezen zin opgevat is datgene, wat wij — naar den tegenwoordigen stand onzer kennis — door osmose meenen te moeten verklaren („Metselaar" blz. 14 e. v.), niet anders dan een vorm van verweering.

Als men in aanmerking neemt dat om één deel kalkhydraat op te lossen 800 deelen water noodig zijn, dan wordt het duidelijk dat metselwerk in kalkmortel, in kalkrijken trasmortel of in kalkrijken cementmortel telkens zeer, zeer langen tijd achtereen met kalkwater verzadigd kan zijn, zonder dat verder uitloogen plaats vindt en dat, afhankelijk van verschillende omstandigheden, de gevolgen van inwatering (muur-uitslag, uitspoeling, muurkanker, afbrijzeling) spoediger of langzamer, soms zelfs zeer laat aan den dag kunnen komen.

Dan wordt het ook meer en meer waarschijnlijk, dat het aan brugpijlers en ander zwaar metselwerk waargenomen losraken van een halfsteenskorst („Metselaar" blz. 107), de tweeledige afbrijzeling onder de galmgaten van den toren te Wolvega en het doormidden springen van geheele koplagen in den Steenwijkschen toren één gemeenschappelijke oorzaak hebben.

Op gevaar af dat men mij weder eens beschuldigt van „reclame te maken voor mijn Metselaar" moet ik belangstellenden in het onderwerp verzoeken kennis te nemen van dat boekje, alvorens met mij daarover in gedachtenwisseling te treden. Mijn drie laatste opstellen in „De Bouwwereld" zijn als vervolgen op den „Metselaar" te beschouwen. Waar ik meen het algemeen belang ermede te dienen, zal geen moeite mij te veel zijn om op deze wijze voort te gaan, doch het is niet van mij te vergen dat ik elken ongenoemden, die zich, voorbereid of niet, als tegenstander opwerpt, tot in bijzonderheden te woord sta.

Wel ben ik genegen, indien zich daartoe een genootschap of een gezelschap van vakmannen aanmeldt, in mijn college-zaal een of meer voordrachten te houden, toegelicht met talrijke monsters, die ik niet naar elders mee kan slepen, en gaarne zal ik dan telkens na afloop met de aanwezigen van gedachten wisselen.

In een volgend opstel hoop ik mede te deelen wat ons ertoe gebracht heeft in loodrechte barsten in metselwerk gevolgen van osmotischen druk te zien.

v. d. K.

P. TH. FRANKL. DE STIJL VAN ONZEN TIJD [1])

NADRUK VERBODEN

Niet door keizers of vorsten, door Paus of kerk worden de groote artistieke opdrachten van onzen tijd gesteld. Ook thans nog, als steeds, is de in politiek en geestesleven overheerschende tijdgedachte de beslissende faktor voor de kunstrichting en de aesthetische ontwikkeling.

Deze beslissende faktor is heden ten dage de massale gedachte. Deze stelt onzen tijd voor de grootste vraagstukken, zij heeft de techniek gedreven tot den onverwachten vooruitgang, dien zij in de laatste tientallen jaren bereikte.

Een blik op hetgeen in onzen modernen tijd bereikt en nagestreefd wordt, brengt ons dit feit plastisch voor oogen. Daar is de moderne wereldstad — zij dient voor de huisvesting der massa, haar verkeer en bestaan — de verkeersmiddelen dienen voor het vervoer van menigten — de fabrieken voor de productie in het groot — de warenhuizen voor den omzet in het groot, de banken voor het groot-kapitalisme, de reuzenrestaurants voor de voedering der menigte, onze moderne kanonnen voor den moord op groote schaal.

De natuurkundige wet volgens welke de grootere massaas de kleinere aantrekken, treedt hier op en

[1]) Uit: „Der Baumeister" Nov. 1913 Nr. 4.

zoo neemt deze massa-beweging, gedreven door de konkurrentie, in het ongelooflijke toe. Een overtuigend monument van de idee der massa is de moderne oceaanstoomer. Een monument dat ontstond eenerzijds uit de sterke wilsuiting der het kapitaal vertegenwoordigende massa, anderzijds uit de om vervoer vragende menschenmassa. Het om het hardst bouwen der reederijen, die daarbij worden geprikkeld door de eerzucht steeds het grootste reuzenschip te water te laten, is slechts een uiting van deze groote eigenschap van de aantrekkingskracht der massa, die onzen geheelen huidigen konkurrentiestrijd omvat. Het streven der warenhuizen, reuzenrestauraties, reuzenhotels enz. die beoogen elkander in grootte en omvang te overtreffen, is eveneens terug te brengen tot de aantrekkingskracht der massa.

De oplossing der duizendvoudige opgaven en vraagstukken die door de massa-gedachte worden opgeworpen, ligt in handen van den technikus. Hij bouwt de bruggen over onze rivieren, de hallen onzer spoorwegstations, de oceaanstoomers en de reuzenpakhuizen. Niet de stijl wijst den weg aan onze gebouwen, maar de techniek. Slechts zelden wordt de kunstenaar geraadpleegd en dan nog slechts ter oplossing van speciale punten, bijv. de geveloplossing der stationshal, de binneninrichting van den oceaanboot of de versiering van den brugpijler.

Wij zijn op deze wijze ertoe gekomen de kunst ter zijde te stellen, waarvan de gevolgen zich noodwendig moeten doen gevoelen. De stelling dat het doelmatige schoon is, werd tot populaire wijsheid. Die stelling is onjuist.

In het beste geval kunnen wij erkennen dat alles wat doelmatig is, reden van bestaan heeft. De tijdsontwikkeling dringt tot vermijding van opschik, onder besliste vooropstelling van het doelmatige; wij kunnen echter aan de doelmatigheid slechts de beteekenis eener relatieve deugd toekennen en moeten trachten aan het doelmatige schoonheid te verleenen.

Dürer zegt in zijne, 1525 te Neurenberg gedrukte voorrede der „Unterweisung der Messung mit dem Zirkel und Richtscheidt": „Heel gemakkelijk gaan de kunsten verloren en moeilijk en na langen tijd worden zij teruggevonden." Zoo zal het ook ons gaan, wanneer wij het in de toekomst alleen aan den technikus overlaten om de opgaven van onzen tijd op te lossen, terwijl de kunstenaar het nevelbeeld der „vrije kunst" najaagt, de kunst beschouwend als bron van genot en vreugde in stede als middel tot uitdrukking van natuurlijke verschijnselen.

„De kunst moet vrij zijn" is de algemeene opinie. Neen! De kunst moet staan in dienst der tijdgedachte. De absolute vrijheid is een ideaal der voorafgaande periode; de kunst van alle groote tijden was steeds onderworpen aan strenge, innerlijke en uiterlijke wetten. Ik herinner aan de kunst der oude Egyptenaren; hunne pyramiden zijn niet slechts de grafteekenen hunner heerschers en getuigen van hun macht, maar zij geven ons tevens een beeld van den buitengewonen stand hunner wiskundige, meetkundige en sterrekundige kennis, op wier grondslagen deze gebouwen zijn gesticht. De grieksche en romeinsche tempels werden, gelijk wij weten gebouwd volgens een streng, aan den godendienst ontleend, modul-stelsel. De overlevering vertelt van een groot aantal van zulke wetten.

Het grieksche profiel der godenbeelden, het grieksche en romeinsche kruis als plattegrond der christelijke kerken, de centrale aanleg der renaissance en vele andere, zij allen hebben de scheppingsmogelijkheid van den kunstenaar niet belemmerd, maar de kunst telkens tot den graad der hoogste rijpheid opgevoerd.

Wanneer wij nu de ontwikkeling van onzen tijd beschouwen, dan vinden wij slechts weinige aanknoopingspunten tusschen de beeldende kunstenaars en hunne groote opgaven. Wij staan in het teeken der arbeidsverdeeling, welke den kunstenaar en den technikus verschillende gebieden aanwijst. Deze arbeidsverdeeling mag er echter niet toe leiden, dat de kunstenaar bij de scheppingen der techniek uitgeschakeld wordt. Het is veeleer beslist noodzakelijk dat hun arbeid van meet af gemeenschappelijk zij, want alleen op die wijze kan iets tot stand komen dat zijne volle waarde bezit, afgerond en één geheel is.

Vroeger was de techniek zoo primitief dat zij uit zich zelf de artistieke aanvulling eischte. Thans echter vertegenwoordigt eene technische schepping eene zoo enorme hoeveelheid kracht, eene op zich zelf beschouwd reeds zoo rijpe daad, dat wij geneigd zijn haar als iets volledigs te beschouwen, terwijl inderdaad het vraagstuk slechts voor een deel is opgelost en wij niet mogen vergeten dat eerst de artistieke oplossing eener zaak haar werkelijke kultuurwaarde verleent.

Willen wij echter thans weer een groote kunst in het leven roepen en willen wij onzen tijd met een grooten stijl begiftigen, dan is het noodzakelijk dat de kunstenaars zich stellen in den dienst van hun tijd. Wij moeten in artistiek opzicht even rijp worden als wij het in technisch opzicht reeds zijn. Ieder kunstenaar mag niet zijn eigen individualiteit volgen, maar veeleer moeten zij zich, evenals de technici het gedaan hebben, stellen in den dienst der groote wereldidee, de massa-gedachte.

Scheffler zegt: „Het afgesloten beeld van vroegere kunstperioden berustte uitsluitend op de omstandigheid dat de menschen zich in één godsdienstige gemeenschap bevonden en de versnippering in de artistieke produktie van thans is evenzoo te verklaren uit het gemis aan eene algemeen erkende wereldidee". De moderne techniek heeft haar stijl. Al hare voortbrengselen hebben een bepaalden trek gemeen. Deze stijl is gevormd door de overeenkomst van het beginsel der massa-gedachte, door de overeenkomst van den vorm, van de doelmatigheid.

De kunstenaars werken daarentegen thans nog volkomen zonder traditie, want traditie beteekent thans de navolging van de vormelijke schoonheid van

vroegere tijden, zonder hun geest. Ons ontbreekt eene nieuwe traditie en deze moet nog ontstaan. Het is niet voldoende dat de scheikundige nieuwe bouwmaterialen maakt, dat de technikus hunne statische en andere mogelijkheden onderzoekt en beproeft, het is noodzakelijk dat den kunstenaar de gelegenheid wordt geboden, ze te verwerken en toe te passen. Want het blijft de taak van den scheppenden kunstenaar om de taal van het materiaal af te luisteren en deze dan in aesthetischen vorm te gieten.

GEMENGDE BERICHTEN

APELDOORN. De „prijsvraag" voor de 2e Herv. Kerk heeft volgens „De Opm." tot resultaat gehad dat het college van Kerkvoogden en Notabelen tot deze verbijsterende uitspraak kwamen: gekozen is het ontwerp „Eenvoud" (ontw. A. van Driesum) maar, overwegende dat het gekozen ontwerp zeker niet voor den vastgestelden prijs zal kunnen worden gebouwd, kreeg het ontwerp „Symmetrie", als het meest voldoende aan de gestelde voorwaarden, een premie van f 250.—.

„De Opm." is, o.i. terecht, van oordeel dat door deze vreemde uitspraak het kollege, dat hier in strijd handelde met de vastgestelde voorwaarden, eerst recht in het moeras is geraakt. Men kiest voor uitvoering een ontwerp waarvan vaststaat, dat het te duur is, en scheept den ontwerper van het best voldoende plan — waarom dat dan niet gekozen? — af met een premie. En in ieder geval is tegenover inzenders die zich aan de bouwsom hielden, eene onbillijkheid begaan. De tentoonstelling der ontwerpen geeft den korrespondent aanleiding tot eene kritiek van plannen en uitspraak, waarbij hij tot de slotsom komt: „In hare eigenwijsheid heeft de Kerkvoogdij echter het beste deel der inzendingen veronachtzaamd en verworpen en uit het minderwaardige deel harer keuze gedaan".

Het geval is geschikt om nog tot allerlei geschrijf en wrijving aanleiding te geven en tenslotte tot een finaal mislukt resultaat, waarvan de Hervormde Gemeente — ook finantiëel — de dupe is. De Apeldoornsche architekten die aan deze „prijsvraag" medededen zullen echter wel zoo verstandig zijn om hunne teleurstelling en bezwaren in te slikken. Zij zouden niet op eenigen steun kunnen rekenen. En ook de kerkvoogden zullen moeilijk tot de openlijke erkenning van het fiasco komen.

Wachten wij dus kalmweg het eindresultaat, d.i. de voltooide kerk, af. Van het hooger kerkelijk gezag is in deze materie zeker niet veel te verwachten, als men nagaat welke architektonische misbaksels en ontsieringen elders geduld worden.

VLISSINGEN wordt in de laatste jaren geteisterd door foei-leelijken nieuwbouw. „De Bouwwereld" heeft er eenige treffende afbeeldingen van gegeven.

„Nehallenia" heeft nu den Raad verzocht om door wijziging der bouwverordening aan B- & W. de bevoegdheid te geven om, op voordracht eener schoonheidscommissie, voortaan welstandseischen te stellen.

„Nehallenia" merkt terecht op, dat door de ontsiering der laatste jaren, de stad voor vreemdelingen minder aantrekkelijk wordt, hetgeen ook voor Vlissingen, als badplaats, slecht is.

VOORBURG. „Eene commissie voor plaatselijk schoon" waarom haar niet korter „Schoonheidscommissie" genoemd? — wordt door de „Vereeniging tot Bevordering van de belangen der gemeente Voorburg" bepleit om de voortschrijdende ontsiering der landelijke gemeente tegen te gaan. Deze commissie zou niet alleen bij de ontwikkeling van Voorburg aesthetische leiding geven, B. & W. zoowel als den Raad adviseeren bij alle openbare werken waarmede aesthetische vraagstukken samenhangen, maar, volgens de bedoeling zou zij ook als adviesbureau werken, met betrekking tot de ontwerpen van partikulieren.

„Bindende besluiten" van den Ned. Aannemersbond. In de 5 Maart a.s. te houden algemeene vergadering van den N. A. B. komt in behandeling een voorstel van het Hoofdbestuur overeenkomstig een besluit der verleden jaar te Nijmegen gehouden vergadering. Daarbij wordt geregeld het invoeren van „bindende besluiten" en de maatregelen tot handhaving.

Bindende besluiten moeten als zoodanig tijdig ter kennis der leden zijn gebracht en met eene meerderheid van ten minste $^2/_3$ der uitgebrachte stemmen zijn aangenomen. De leden, die hun lidmaatschap hebben opgezegd, blijven er tot het einde van het loopende vereenigingsjaar aan gebonden.

Deze leden zijn volgens dit voorstel voortaan verplicht tot nakoming van de bepalingen der Bondswet en van de besluiten der algemeene en huishondelijke vergadering in het bijzonder betreffende:

a. het voeren van actie tot plaatselijk of algemeen verzet tegen onbillijke of onredelijke besteksbepalingen of handelingen van bepaalde personen, corporaties en publiekrechterlijke lichamen;

b. het nakomen van arbeidsvoorwaarden, vastgesteld op de in de wet genoemde wijze;

c. het opvolgen van de door het Dagelijksch Bestuur van den Bond aan de afdeelingen te geven voorschriften tot handhaving van het sub a. en b. bepaalde;

d. het verleenen van steun aan leden of afdeelingen van den Bond in geschillen, voortvloeiende uit het bepaalde sub a, b en c, of bij geschillen waarvan de beslissing van belang is voor den Bond.

Op het niet-nakomen der bindende besluiten is, met beroep op scheidslieden, een boete van hoogstens f 5000.— gesteld, bij wier bepaling zal worden gelet 1°. op het nadeel aan den Bond en zijn doel toegebracht; 2°. op het belang dat het lid kan hebben bij het niet-nakomen zijner verplichtingen. Deze boeten worden gestort in het „Fonds tot bestrijding der kosten, verbonden aan het verleenen van geldelijken steun aan met de werklieden in conflict geraakte afdeelingen van den Bond", (zie „De Aannemer" van 27 Januari l.l.).

De honderdste geboortedag van Eugène Emanuel Viollet-le-Duc, 29 Januari l.l., is onopgemerkt voorbijgegaan. Als oudheidkundige en hersteller van historische monumenten, als hervormingsgezind architekt, als vruchtbaar schrijver en teekenaar, heeft hij, vooral tijdens het 2e keizerrijk, dank zijne persoonlijke betrekkingen met Napoleon III en keizerin Eugènie, eene invloedrijke rol gespeeld. Viollet-le-Duc is de vader van de leer die iederen vorm afwijst, welke niet uit de konstruktie voortvloeit. Zijne denkbeelden werden eenerzijds heftig bestreden, anderzijds geprezen als de eenig juiste. De tegenstanders hebben in de laatste jaren steeds meer terrein gewonnen en de opvattingen omtrent het restaureeren ondergaan kentering. Steeds meer wordt de onmogelijkheid erkend in ouden stijl te werken en zelfs de eenmaal meest beroemde herstellingen worden nu als betreurenswaardige verminkingen beschouwd. Op dat gebied ligt het levenswerk van Viollet-le-Duc. Als architekt heeft Viollet-le-Duc geene gelegenheid gehad de denkbeelden, die hij bijv. in zijne „Entretiens sur l'architecture" ontwikkelde, toe te passen.

Hij overleed 17 September 1879 te Parijs, waar hij ook geboren was.

Eene omvangrijke levensbeschouwing door Paul Gout is vanwege de „Revue de l'Art Chrétiers" bij gelegenheid van den hondersten geboortedag verschenen, welke de ontwikkeling van zijne persoon en zijne kunst breedvoerig schetst.

De Dom van Mainz wordt thans hersteld omdat, zooals volgens bericht in het „Berliner Tageblatt", door Dr. Prestel overtuigend werd aangetoond, ondanks de officiëele ontkenning, het bouwwerk in een gevaarlijken toestand verkeert. Bij de werkzaamheden ter herstelling van de paalfundeering uit de bouwperiode 1081 zijn gevonden romeinsche scherven en brandpuin. De deskundigen leiden hieruit af, dat de Dom door bisschop Willigis niet, zooals men tot nog toe aannam, werd gesticht op maagdelijk terrein, maar dat zij, evenals de domkerken te Trier en te Lüneburg, verrees ter plaatse en op de bouwvallen van een heidenschen tempel.

Als eerste „geprüfte Diplom ingenieurin" is volgens het „Berliner Tageblatt" aan de T. H. te Karlsruhe Mej. Thekla Schuld met lof geslaagd. Zij wil zich als architekte vestigen. Moge het haar wel bekomen!

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

PRIJSVRAGEN VOOR: I. EEN DORPSKERK EN II. EEN COTTAGE. UITGESCHREVEN DOOR „BOUWK. EN VRIENDSCH." 1913.

Het rapport der Jury (bestaande uit de heeren A. P. Smits, G. Versteeg, H. A. Reus, Jac. van Gils rapp. Dorpskerk en G. Diehl rapp. Cottage) beslaat 38 folio bladzijden machineschrift en kan hier mitsdien slechts in uittreksel worden opgenomen. De uitslag en de bekroningen werden reeds medegedeeld in „De Bouwwereld" Nr. 4, blz. 32.

Het volledige rapport ligt bij den uitgever van „De Bouwwereld" ter inzage.

I. Voor het „Dorpskerkje" waren ingekomen 23 antwoorden waarvan bij eerste schifting overbleven (naar verdienste gerang-

schikt) de motto's 1. Fred, 2. Eenvoud (rondschrift), 3. Vrede, 4. Rood en groen, 5. Vesper, 6. Arbeid adelt, 7. Dorpsvrede, 8. Evolutie (in kleur), 9. Evolutie (grijs), 10. Eventis docebit, 11. Laat ons onze onderlinge bijeenkomsten niet nalaten.

De Jury merkt op dat de bedoeling dezer prijsvraag over het algemeen door de inzenders niet juist begrepen schijnt te zijn. Het programma geeft een beschikbaar terrein gelegen aan drie straten van het dorp. Dit terrein dient om een dorpspleintje daar te stellen en zooveel mogelijk afgescheiden van het straatverkeer, daarop verder een dorpskerkje met predikantswoning te stichten. Die dorpspleinen, zooals wij ons die gewoonlijk voorstellen, zijn omringd door boomenrijen en dienen om op markt- en kermisdagen, of bij festiviteiten, tenten en kramen of andere zaken op te stellen. Op gewone dagen zijn ze meestal verlaten; men ziet er de kinderen in het grasveld rustig spelen en in een of ander hoekje vindt men er vaak de pomp of put, waarvan de omringende bewoners voor het verkrijgen van drinkwater een vrij gebruik kunnen maken. Aan eene zijde dus de drie straten, aan het rustigste gedeelte de dorpskerk met woning, zóó gegroepeerd, dat, hoe ook bezien vanuit de straten, deze gebouwen een mooie en rustige afsluiting en verfraaiing van het intieme plein beteekenen; het sieraad van het dorp.

De meeste inzenders hebben op het aangegeven terrein eene kerk met woning ontworpen, waarvoor of waaromheen plantsoentjes of tuinaanleg (in verschillende gevallen zelfs nog afgesloten door een vrij hoog ijzeren hek) op zich zelf dikwijls verdienstelijk, maar waarbij van een plein uitsluitend aan de straat en er om zoo te zeggen één geheel mede vormend, niets te bespeuren valt.

Dergelijke ontwerpen moesten dus al spoedig terzijde worden gelegd, al zouden overigens de gebouwen op zich zelf vele verdiensten hebben.

In de tweede plaats moet een dorpskerk vooral door de plaatsing en het silhouet ook zeker niet vertoonen de zeer strenge architectuur en regelmatige planaanleg van stadskerken, maar moet deze hier als 't ware wedijveren met de rustige gebouwtjes en beplantingen, waarvan zij het hoofdmoment vertegenwoordigt. Een reisje door ons vaderland aan de hand van het werkje „Onze Dorpskerkjes" van onzen landgenoot H. VAN DER KLOOT MEYBURG, kan op dit gebied verrassende en leerzame openbaringen bezorgen

Over de bekroonde ontwerpen wordt het navolgende gezegd.

Fred. (1e Prijs). Dit ontwerp behoort tot de beste van de inzendingen welke in hoofdzaak aan het programma voldoen.

Hier toch is een flink en intiem dorpsplein verkregen en dienen de gebouwen tot een mooie afsluiting daarvan, terwijl aan de straatzijde een eenvoudige rij boomen voldoende is om straat en plein aan te duiden en ze toch beiden tot een geheel te verbinden.

Wat gras, bloemen of kleine heesters of een enkel boompje in de omgeving der kerk had hier niet geschaad. De kerkjes in Engeland geven daarvan zulke fraaie voorbeelden.

De indeeling der kerk geeft een goed bruikbaren plattegrond te zien zonder gezochtheden en goed voldoende aan de eischen die voor een protestantsch dorpskerkje te stellen zijn. De ligging der kerk met de aansluiting van den toren aan de verbinding van consistorie en woning is goed begrepen en gevoeld.

De indeeling der predikantswoning is wel wat te uitgebreid en te groot van opzet voor een dorpspastorie, wat zich blijkbaar ook wreekt in de verdieping.

De hoofdtrekken der buitenarchitectuur zijn rustig en vertoonen het juiste karakter van een dorpskerkje.

Het zijportaal der kerk behoort niet tot de gelukkigste samenstelling, is niet fijn van vorm.

De galerij is niet goed verlicht en ook de dakvensters, met het oog op herstellingen noodig, ontbreken. De pastorie had lager kunnen zijn, het programma gaf te dezen opzichte een duidelijke aanwijzing.

De teekeningen zijn vlot opgezet, de perspectief is gevoelig en geeft echt landelijk, intiem weer wat bedoeld, en ook volgens programma gevraagd is.

Eenvoud (rondschrift). (2e Prijs). Hier is een intiem dorpsplein geschapen, ofschoon het plein toch nog grooter had gehouden moeten zijn. De planindeeling van kerk en woning is tot een organisch geheel verwerkt en bezit, op zich zelf gezien, weinige gebreken. De beëindiging van het torentje is zwak van samenstelling en eene balcon aan de voorzijde zeer gecompliceerd en gezocht. Het geheel bezit echter wel een landelijk karakter ofschoon de blindjes aan kerkramen niet passen en onbruikbaar zijn. Men ziet dan ook in de vensters niet dat deze één groote ruimte moeten verlichten.

De verwarmingsschoorsteen doet niet mooi.

Overigens is de perspectiefteekening knap uitgewerkt en gevoelig is er de intimiteit in neergelegd. Kleine gebreken in het grondplan kunnen buiten beschouwing blijven.

Het teekenwerk is smaakvol.

Vrede (3e Prijs). Het plein is wel verkregen, doch staat nog te weinig in verband tot de dorpsstraat.

De toegang van de straat tot de kerk is mooi van vinding, ofschoon één toegang wel wat weinig is. Een tweede toegang was bovendien gemakkelijk te bereiken geweest door in den voorgevel der kerk nog een toegang te maken, wat ook de architectuur daarvan ten goede gekomen had. Ook is de toegang van den predikant tot de kerk buitenom niet goed te keuren.

Het geheele ontwerp bezit eenheid, ofschoon de architectuur der pastorie niet geslaagd is, en de voorgevel daarvan geen woonhuis typeert.

Evenals bij meerdere ontwerpen ontbreken in het kerkdak dakvensters. Die zijn echter onmisbaar èn voor verlichting èn voor toegang tot het dak en de kap bij dikwijls voorkomende herstelling. De perspectief geeft de bedoeling van den geheelen opzet niet gelukkig weer.

Evenals het voorgaande komt vooral wegens den algeheelen opzet dit ontwerp voor bekroning in aanmerking.

Het teekenwerk is goed verzorgd.

Rood en groen (4e Prijs). De aanleg, hoewel niet geheel geslaagd, vertoont een duidelijk streven om te verkrijgen wat in de eerste plaats gevraagd is: een intiem dorpsplein in aansluiting met de zijstraten. Nog beter ware het geweest indien de tuinen van kerk en pastorie voor plein waren benut. De aansluiting tusschen kerk en pastorie had alsdan wellicht tot rationeeler grondvorm geleid. De kerk heeft in den langen wand te veel traveeën waardoor de grootheid der bouwk. lijnen te niet is gedaan

De toren kan voor een dorpskerk wel geslaagd heeten, doch de verdere architectuur is maar middelmatig.

Het voorstel tot bekroning is geschied op grond van den nogal gunstigen opzet van de geheele situatie, wat hier bij deze prijsvraag hoofdzaak was.

Het teekenwerk is goed.

II. Voor de „Cottage" waren ingekomen 97 geldige antwoorden waarvan bij 3e schifting overbleven: 1. Veluvensis, 2. Cottage, 3. Tanah Sirah, 4. Compact, 5. Piet (in kleur, met perspectief), 6. Eenvoud (in potlood), 7. Buiten (in potlood), 8. Noord, 9. Hout en Steen, 10. Houdt braeve standt, 11 Jo, 12. Zomer (op gele fond), 13. Zomers buiten, 14. Zomerlust, 15. Bouwstudie, 16. Zomerdag, 17. Eenvoud (verdunde inkt).

Hieruit bleven na gedetailleerde beoordeeling eindelijk over de motto's 1 tot en met 3, welke tot langdurige onderlinge waardevergelijking aanleiding gaven. Hierbij werden door de Jury de ongeveer gelijkwaardige motto's Veluvensis en Cottage, welke zeer duidelijk door eenzelfden ontwerper als varianten van eenzelfde opzet bleken bedoeld, als eene inzending beschouwd.

Hieronder volgt de beoordeeling der bekroonde ontwerpen.

Veluvensis (1e Prijs met „Cottage"). Beantwoordt geheel aan het programma, geeft een goed type van een cottage, in hollandsch karakter en is zoodanig bestudeerd, dat het op enkele kleinigheden na voor uitvoering zou zijn. Het teekenwerk is zeer klaar en beschaafd, de geheele inzending is smaakvol verzorgd.

Cottage (1e Prijs met „Veluvensis"). Is een variant, grooter dan het vorige motto en hoewel van gelijke waarde wat betreft geheele opzet, wijze van teekenen en smaakvolle verzorging geeft het tot meerdere opmerkingen aanleiding.

Zoo is het trapbordesverdieping minder goed verlicht, de W. C.'s zoowel op beganen grond als op de verdieping zouden door smalle lichtspleten zonder schade aan de gevels, direct licht en lucht kunnen verkrijgen, terwijl bij de indeeling van de houten stijlen der warande had moeten vermeden worden, dat deze juist in de assen der achtergelegen deuren vielen.

Tanah Sirah (2e Prijs). De plattegronden zijn goed bestudeerd, uitgenomen dat een afzonderlijk toilet ontbreekt.

De geheele opzet vertoont een juist begrip van een cottage. Het ensemble zou aan eenheid gewonnen hebben door het aannemen van gelijke nokhoogte voor de geheele kap. Het teekenwerk is goed en de ontwerper van deze inzending geeft blijk wel begrepen te hebben, waarmee bij de afwerking voor een prijsvraag kan worden volstaan.

Compact (3e Prijs). Met het oog op het gebruik van het toilet, en in het voordeel van het zitje in de cozy corner had de ingebouwde kast in de hal beter vervangen kunnen worden door een deur in het toilet, hetwelk nu alleen van uit de entree bereikbaar is. Het ontbreken van een stookplaats in de woonkamer is in ons klimaat niet te verdedigen al vat men een cottage ook alleen als zomerverblijf op. Het verdiepingplan komt logisch voort uit de indeeling van den beganen grond. Badkamer ware beter in de nabijheid der groote slaapkamer gelegen. Hoewel niet geheel pretentieloos en niet bepaald Hollandsch, vertoonen de gevels den handige en frissche opzet; jammer dat de voorgevel, vooral door de raamverhoudingen in waarde zooveel achter staat bij de zeer geslaagde zijgevel. Het teekenwerk verraad een ervaren hand.

XIIIE JAARGANG No. 7 18 FEBRUARI 1914

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

J. H. W. LELIMAN. B.-I. SCHOONHEIDSCOMMISSIES EN OPENBARE BOUWKUNDIGE ADVIESBUREAUX

(VOORDRACHT GEHOUDEN TER 2E HEEMSCHUT-KONFERENTIE.' AMSTERDAM 29 DECEMBER 1913)

NADRUK VERBODEN.

Wij weten hoe ons land wordt ontluisterd en onttakeld. Wij kennen de verschrikkingen die onze zich snel ontwikkelende steden, onze dorpen gaan vertoonen als bij bouwheer en bouwmeester wansmaak en onverschilligheid gepaard gaan instede van de vakbekwaamheid en het schoonheidsinstinkt die in vroeger tijd ook het werk van den eenvoudigen ambachtsman stempelden tot eene prestatie van hooger orde.

Doorgaans gevoelen wij, technici, onze ergernis zuiverder dan dat wij haar kunnen brengen onder woorden, in dien boeienden, meesleependen vorm, welke prikkelt en tevens overtuigt.

Gelukkig echter nemen anderen, die bovendien meer het oor van het publiek hebben, die taak over. Een tweetal belletrische werken zijn onlangs verschenen die, ieder naar zijne wijze, de misstanden aan de kaak stellen: het warme, maar ietwat eenzijdig, pleidooi van Stijn Streuvels „De landsche woning in Vlaanderen" en eene heemschut-novelle van eigen bodem, „De ondergang van het dorp" door P. H. van Moerkerken. Striemend is iedere karakteriseering, iedere wending in diens beschrijving van het nieuwe Aarloo, waarmede, tenzij alle aanduidingen bedriegen, het Gooische Laren zooal niet direkt bedoeld is, dan toch den ombarmhartig scherpen opmerker voor oogen stond, voorzoover dan „Wahrheit und Dichtung" zijn te onderscheiden. Men oordeele of iets te veel gezegd is in de teekening van het milieu.

„Aarloo was het hart der bloeiende landouw. Fraaier en grooter werden er de openbare gebouwen hersticht. Het Postkantoor, het Raadhuis verrezen met nieuwe muren, met blinkende sieraden en stralende spiegelruiten. Een geïllustreerd weekblad te Rantfoort gaf er zinco's van; men roemde den rijken bouwstijl en prees de groeiende Gemeente.

„Rond den brink stonden reeksen voorname huizen, hoog als op een stadsplein, met kleine zorgzaam-onderhouden tuintjes. Het was er licht en vroolijk, nu het vooruitstrevend gemeentebestuur de iepenrijen om de andere had gerooid; te menigvuldig waren, in rekwesten en courant, de klachten geworden over de sombere schemering van den ouden dorperlijken brink. Te heftig ook, in de vergaderingen van den raad, was een ergernis gestegen over de geuren van het Wolmeertje; de oude heideplas werd gedempt en een boschje rhododendrons, met twee smalle paadjes, verborg er nu het eerste gemeentelijk urinoir.

„En ieder jaar bracht sierlijker straten, ruimer winkels, oorspronkelijker gevels. De architekten en zelfbouwende aannemers zochten steeds nieuwer vormen waarin zij het streven naar welvaart en beschaving konden uiten. Wel waren vele hunner motieven ontleend aan de historische stijlen van duitsche Bilder-boeken, maar hun kunstenaarsfantasie wist de oude gegevens te herscheppen tot een nooitgezien geheel. Er ontstonden moorsche hoefbogen naast platte ijzer-afdekking, romaansche welvingen boven ionische balkonzuiltjes. De vrije gedachte der twintigste eeuw trachtten sommigen, boven loggia of breed winkelvenster, uit te drukken in een boog van los-geteekende lijn, vrij van den dwingenden constructieven passer. Een enkel huis, waar een modern meubileeringsartiest zich vestigde, had vijfhoekige vensters en deuren. Het was de eerste nog bescheiden sfameling eener nieuwe stijlwereld, die, volgens prospectus van den sierkunstenaar, eenmaal wellicht in de rij der groote bouwvormen na de renaissance hare plaats zou vinden".

En, helaas, ons land telt menig Aarloo!

Tot tijd en wijle de velerlei middelen die eene opleving van den algemeenen kunstzin beoogen, doel treffen, schijnen overheidsmaatregelen onmisbaar om den wassenden stroom van leelijkheid te keeren. Minder fortuinlijk dan onze oostelijke naburen — aan „Maszregelung" gewend zal men misschien zeggen — of, zoo men liever wil, dan „vrije" Zwitsers, zullen wij waarschijnlijk nog lang verstoken blijven van een algemeene wettelijke regeling, op grond waarvan de ontsiering in hare vele vormen kan worden te lijf gegaan. Maar gelukkig is gebleken dat onze wet althans niet aan gemeenten belet om in hare verorderingen het reklamewezen te beteugelen zoo min als het stellen ook van aesthetische eischen aan nieuwbouw. Dat is veel gewonnen. De gemeente Laren heeft het voorbeeld ten dezen gegeven door eene bepaling in hare

bouwverordering welke 1 Maart 1913 van kracht werd:

„Het uiterlijk der gebouwen, al of niet met de terreinafscheidingen door muren, hekken, of dergelijken, moet zoodanig zijn, dat zij noch op zichzelf, noch in verband met de omgeving uit een oogpunt van welstand aanstoot geven of kunnen geven". („Bouww." 1913 Nr. 10). Daarin is een nieuw beginsel belichaamd krachtens hetwelk ook zonder bijzondere rijkswet (die nu evenwel volstrekt niet plots overbodig is geworden!) de gemeenten langs publiekrechterlijken weg een overwegenden invloed kunnen uitoefenen op den welstand.

Privaatrechterlijk, als grondeigenaresse bijv. kon de gemeente zich eene aesthetische kontrole bedingen op bouw- of terreinaanleg. Enkele gemeenten, Amsterdam, Den Haag, Haarlem, Arnhem, Schiedam, Rotterdam hebben van die bevoegdheid op meer of minder ruime wijze gebruikt gemaakt. Voor elders wordt zij bepleit of alreeds overwogen. Maar het had tot nog toe, ondanks somwijlen twijfel geopperd was, steeds gegolden dat de gemeentelijke overheid de bevoegdheid miste tot het stellen in het algemeen van welstandseischen. Die zouden buiten het gebied der haar aangewezen bemoeiingen vallen. Eene nieuwe jurisprudentie van den Hoogen Raad verruimde echter dat gebied. De overtuiging wint — zij 't ook langzaam — veld, dat de schoonheid op gelijken voet als de veiligheid en de hygiëne een faktor is waarmede in het algemeen belang moet worden rekening gehouden.

Aan de gemeente Amsterdam komt de eer toe als eerste in ons land, de schoonheidsfaktor in de bouwverordering te hebben geïntroduceerd door het verleenen van ontheffing van enkele bepalingen betreffende de maximum-bouwhoogte afhankelijk te stellen van aesthetische overwegingen. De toepassing evenwel laat — zie de onlangs op het gebouw „De Geelvink" opgerichte stellage eener lichtreklame — niet weinig te wenschen over! De gemeente Laren echter was de eerste die de mogelijkheid aanvatte om bij de herziening der bouwverordering, daarin het geciteerde algemeene welstandsartikel op te nemen. Zulks getuigt van een ruim inzicht en hooge opvatting van het verantwoordelijkheidsbesef voor de belangen der gemeente.

De beteekenis dezer verordering overschrijdt echter de grenzen der gemeente Laren. Zij is eene eersteling en verdient reeds als zoodanig in gedachte te blijven. Onder allen wien de schoonheid van ons land ter harte gaat, moeten vooral de architekten het streven van Laren's gemeentebestuur waardeeren. Zij kunnen daaraan niet treffender en tevens vruchtdragender uiting geven dan door stelselmatig te helpen bevorderen dat het voorbeeld elders navolging gaat vinden.

Wij voelen dat men tegen zulk algemeen aesthetisch toezicht in groote steden o.a. dit, schijn van juistheid hebbend, argument kan stellen: dat de omvang der taak te groot zou worden. Waar echter door de ontwikkeling van het gemeentelijk grondbedrijf — waarbij, zooals gezegd, reeds schoonheidseischen plegen gesteld te worden — de geheele nieuwe aanbouw toch reeds in toenemende mate aan aesthetisch toezicht is onderworpen, kan het beoordeelen van de bouwplannen in de kleinere, oude stad den arbeid niet bovenmatig verzwaren. En gaarne zullen de geroepenen zich die meerdere moeite getroosten in de overweging dat juist onze oude stadsgedeelten zulke zeldzame aesthetische eigenschappen plegen te bezitten, die nu als het ware vogelvrij zijn.

Met uitzondering van Rotterdam, waar de beoordeeling berust bij B. & W., geadviseerd door de Commissie voor de Plaatselijke Werken en met medewerking der bouwkundige ambtenaren, zijn als kontroleerende organen kommissies van deskundigen ingesteld, in de wandeling bekend als Schoonheidskommissies. Hare leden worden 'tzij door B. & W. (Arnhem), 'tzij (met uitzondering van eenige door B. & W. aangewezenen) door de bouwkundige korporaties gekozen (Amsterdam, Schiedam, Laren en Den Haag). De Directeur van gemeentewerken pleegt dan ambtshalve lid der kommissie te zijn. Te Amsterdam echter is dat niet het geval en wordt het secretariaat der commissie door den Directeur van het Bouw- en Woningtoezicht waargenomen.

Amsterdam bezit dit instituut reeds sinds 1898, Den Haag en Arnhem resp. sinds 1904 en 1911, Schiedam en Laren volgden in 1913. Hoe Dordrecht in dit opzicht misschien partij gaat trekken van zijne „Commissie ter bevordering van den algemeenen kunstzin" (ingesteld September 1913) zal spoedig blijken.

Haarlem biedt in de bebouwing op het voormalig Lakenkoopersveld een voorbeeld van hetgeen een aktief en taktvol direkteur van gemeentewerken, gesteund door het gemeentebestuur, kan bereiken. Het systeem echter waarbij de ontwerper is onderworpen aan het oordeel van kollega's wordt over het algemeen sympathieker gevonden dan de ambtelijke afdoening en is een waarborg bovendien — mits de leden niet ten eeuwigen dage herkiesbaar blijven — tegen sleur. Omgekeerd zal de ambtenaar doorgaans waarschijnlijk evenmin een dergelijke doornige taak begeeren.

De oudste z.g.n. schoonheidskommissie in ons land, de amsterdamsche, werd uitgelokt door een adres dat, in 1897, de „Mij. tot Bev. der Bouwk." (bij wien zich later hare plaatselijke afdeeling aansloot) en „Architectura et Amicitia" tot B. & W. richtten en waarin zij, naar aanleiding van de toen beginnende bebouwing der Jan Luykenstraat, verzochten maatregelen te treffen ten einde een aesthetisch karakter van den bouw op het Museumterrein te waarborgen.

De misleidende naam van „schoonheidskommissie" waaronder zij bekend staat, wekt overdreven verwachtingen en reeds meermalen werd zij, ten onrechte, aansprakelijk gesteld. Zij is slechts eene kommissie van advies ter beoordeeling van bouwplannen op in koop of erfpacht uit te geven gemeenteterrein. Als zoodanig is zij ingesteld en B. & W. hebben geene aanleiding gevonden haar werkkring principiëel te verruimen.

Daarbij is eene tekortkoming gebleken in de instruktie

dier schoonheidskommissie. Zij kan elken gevel slechts voor zich beoordeelen en niet in verband tot zijne omgeving. Aldus kan, ook al voldoet ieder ontwerp op zichzelf beschouwd, toch geene harmonisch gegroepeerde stadswijk, geen samenhangend geheel, geene welafgewogen eenheid worden bereikt. Dat blijkt achter het Rijksmuseum.

Dezelfde ervaring is in sterke mate ook opgedaan in andere stadswijken, bijv. in de Indische buurt met hare groote blokken der woningbouw-vereenigingen. De wensch gaat uit naar rustiger effekten, naar meer evenwicht en in den laatsten tijd gaan stemmen op — ook dit naar duitsch voorbeeld — tot beperking der individueele vrijheid van ontwerpers, welke zij gebruikten om ieder geheel naar eigen inzichten en zonder het noodige verband met de omgeving te werken. Een vooruitzicht, dat meerderen architekten weinig toelacht, maar misschien vermeden had kunnen worden wanneer zij òf vrijwillig òf door de bemiddeling eener uit kollega's bestaande schoonheidskommissie die richting reeds waren ingeslagen.

In de schiedamsche instruktie is deze onvolledigheid vermeden doordien in haar art. 3 uitdrukkelijk erop gewezen wordt dat het advies der commissie ook op het verband met de omgeving moet gebaseerd zijn.

Wij mogen een niet zelden hier, en ook in het buitenland, geopperde principiëele bedenking tegen dergelijke kommissies niet verzwijgen. Zij zouden den triomf van het middelmatige bevorderen, van den grootstgemeenen deeler der verschillende kunstopvattingen, van de karakterlooze meening der meerderheid met onderdrukking der individueele vrijheid. Wat dit laatste betreft, ondergaan de denkbeelden kentering en zal het de vraag zijn of juist in zoodanige beperking niet binnenkort veelal een voordeel zal worden gezien. Dat ook eene schoonheidskommissie „les défauts de ses qualités" bezit, spreekt van zelf. Het moet echter nog bewezen worden dat althans hier te lande ooit een goede architektonische uiting door een dezer kommissies is belemmerd of onmogelijk gemaakt.

Niet zelden is echter de roep van onbegrepen genialiteit slechts de opinie van een kleine groep, welke in de toekomst geen stand houdt. Ik denk hier aan het ontwerp van een zeer modern geacht Franschman voor een hôtel op het Oude-Beursterrein.

Over het algemeen is de amsterdamsche schoonheidskommissie, althans in de laatste jaren, uitgegaan van het denkbeeld dat aan erkende architekten de volle verantwoordelijkheid voor hunne werken dient te worden gelaten. Het zou echter o. i. niet juist zijn indien deze niet genegen waren om de vriendschappelijke opmerkingen van eenige kollega's in ernstige overweging te nemen. Het is intusschen niet ondenkbaar dat ook een erkend architekt een zóó weinig bevredigend projekt indient dat de kommissie hare houding moet wijzigen en met breede motiveering tot verwerping adviseert. Dat mag in het belang der onpartijdigheid niet onmogelijk gemaakt worden. Maar als het noodig mocht blijken, dan zou de gelegenheid tot hooger beroep kunnen worden overwogen, welke aan alle betrokken partijen kan ten goede komen.

Intusschen mag het bezwaar, hetwelk niet zonder overdrijving wel eens als kunst-inquisitie wordt aangediend, niet overwegen. Het lijkt mij voor de schoonheid van het stadsbeeld verkieslijker de geringe kans te loopen dat eens een enkel maal een artiest in de vrije ontplooiing van zijn vernuft wordt belemmerd, dan de zekerheid dat geheele stadswijken door volkomen bouwvrijheid, ook voor onbevoegden, worden ontsierd.

De gemeente Amsterdam heeft, men mag veilig zeggen tot haar eigen schade, geen partij weten te trekken van de in hare kommissie vereenigde krachten, noch heeft zij na den eersten stap een volgenden gewaagd en het instituut der kommissie ontwikkeld. Gemeentelijke werken werden haar slechts bij hooge uitzondering voorgelegd en zonder dat daarbij een vaste lijn gevolgd werd; uitbreidingsplannen — ondanks hunne alles-beheerschende beteekenis voor het stadsschoon — in het geheel niet; een en ander is bijv. in de instrukties van Arnhem en Schiedam uitdrukkelijk binnen de bevoegdheid der kommissie gebracht. Het verluidt bovendien dat in meer dan ééne belangrijke aangelegenheid haar advies terzijde is gesteld, laatstelijk nog ten aanzien van de inderdaad grof ontsierende lichtreklame boven het gebouw „de Geelvink" op het Singel welke B. & W. op grond der bouwverordening hadden kunnen verbieden.

De werkkring der kommissie heeft zich voornamelijk moeten bepalen tot eigenbouwerswerk, maar de vergelijking der buurten uit den tijd vóór en na haar optreden, bewijst dat haar arbeid niet vruchteloos was. Zij werd echter klein gehouden, bij voorkomende gelegenheid misschien wel vergeten. Laat ons aannemen, wijl zij niet met een post op de gemeentelijke begrooting vertegenwoordigd is. De commissie is bovendien den Raad niet officiëel bekend of door hem ingesteld.

Welk nuttig gebruik eene gemeente van eene dergelijke commissie van deskundigen kan maken, is te Amsterdam gebleken uit hare bemoeienis met het Hoofdbureau van Politie, waarbij het haar gelukte de onjuistheid aan te toonen van het non-possumus, waarmede zelfs de betrokken Commissie van Bijstand de vraag om behoud van het oude Spinhuis had beantwoord. Die bemoeienis echter is der kommissie blijkbaar door benepen zielen kwalijk genomen, hoewel zij tegen het verwijt buiten haar boekje te zijn gegaan, is gevrijwaard doordien B. & W. — die de instruktie der kommissie vaststelden en haar dus mogen interpreteeren — het optreden der kommissie goedkeurden en het wezenlijke van haar arbeid (de plattegronden van het nieuwe hoofdbureau) geheel aanvaardden.

Het behoeft met dat al geen betoog dat uit den arbeid eener onder zoo ongunstige omstandigheden werkende kommissie geen zuivere konklusie mag worden afgeleid omtrent de verwachtingen die over

eene schoonheidskommissie kunnen worden gekoesterd.

De kommissie zelf heeft reeds lang gevoeld dat hare positie nadere regeling vroeg. Eene reorganisatie is reeds eenige jaren geleden ontworpen, waarbij haar werkkring en bevoegdheid zouden worden uitgebreid en beter geregeld. Deze wordt echter blijkbaar nog ten stadhuize overwogen.

De amsterdamsche ervaringen worden hier gereleveerd wijl men er elders bij de instelling en organisatie van een overeenkomstige kommissie voordeel uit kan trekken. Dat trouwens is blijkbaar reeds geschied, zooals uit mijne aanhalingen van andere nederlandsche instrukties kan worden afgeleid.

(Wordt vervolgd)

■ AMSTERDAM. KANTOORGEBOUW DER ROTTERDAMSCHE BANKVEREENIGING ■ ARCHITEKTEN GEBRS. VAN GENDT A.L.ZN. (MET EENE DUBBELE LOSSE PLAAT)

Afb. 1 en 2 geven respectievelijk afbeeldingen van den geheelen gevel en van een detail daarvan.

De sokkel en deklijsten zijn van Beiërsch graniet, terwijl de verdere gevel opgetrokken is van metselwerk (Appelbloesem) met toepassing voor omlijstingen enz. van Oberkirchner-zandsteen. Het beeldhouwwerk hetwelk in den gevel toegepast is, is uitgevoerd door den heer Joh. Schröder (Amsterdam).

Afb. 3 geeft een kijkje in de hall van het publiek, welke Hall aan 3 zijden rondom de ruimte van het personeel loopt. De counter is uitgevoerd in gepolijst Beiërsch graniet, het counterhek in brons en de vloerbedekking in India Rubber.

Afb. 4 geeft eene afbeelding van bovenbedoelde personeelruimte. De afdekking van deze ruimte, uitgevoerd als glazen overkapping, bevindt zich ter hoogte van den vloer der 2e verdieping, terwijl op de eerste verdieping de corridor langs de Directiekamers, zoomede de daar geprojecteerde hall van de Effectenafdeeling, een uitzicht in deze personeelruimte en beneden-hall hebben.

Afb. 5 geeft een hoekje weer van een van de Directiekamers. Deze kamer is uitgevoerd in mahoniehout met versiering van bronzen motiefjes bij de omlijsting van den schouw en van de verdere wandpaneelen.

Afb. 6 geeft een gedeelte te zien van de conferentiekamer waar de betimmering uitgevoerd is in gerookt eikenhout, versierd met gedreven bronzenpaneeltjes in de kastjes, ter weerszijden van den openhaard en in de bovenpaneelen der kamerdeuren.

Alle betimmeringen door het geheele gebouw zonder eenige uitzondering werden gemaakt door de firma Staal & Haalmeyer, volgens het ontwerp der architecten.

PROF. J. A. VAN DER KLOES. BEGRIPPEN OMTRENT MORTELS

NADRUK VERBODEN.

De lezers van „De Bouwwereld" weten dat het moeilijk is gezonde begrippen te verspreiden omtrent mortels, doch wij gaan vooruit en ik mag zeggen met eenparig versnelden, zij het ook langzamen gang. Redactie en uitgever van dit blad werkten daartoe niet weinig mede en ik ben hun daar dankbaar voor.

Zijn er in ons land veel hardhoofdigen met betrekking tot het mortelvraagstuk, ik meen te mogen beweren, dat er niemand is die den vooruitgang op dit gebied uit eigen belang of vermeend eigenbelang tegen beter weten in tracht tegen te houden. In Duitschland geschiedt dit met kracht en geweld. Daar zijn lieden en ik zou ze met den vinger kunnen aanwijzen, die redacteuren en uitgevers van vakbladen weten te „bepraten" om geen geschriften over dit onderwerp van ondergeteekende op te nemen.

Was het mij aldus een paar jaren achtereen onmogelijk gemaakt mijn begrippen langs dien weg in Duitschland aan den man te brengen, den 21 Juli schreef mij de heer Wilhelm Junghans, Verlag Carl Scholtze te Leipzig een uitvoerigen brief om mij tot medewerking aan „Der Industriebau" uit te noodigen, eindigende aldus:

„Wir würden uns über ihre geschätzte Mitarbeit aufrichtig freuen und bitten sie, sich mit den Herausgeber, Herrn Architekten E. Beutinger in Heilbronn (thans te Wiesbaden) wegen Einzelheiten verständigen zu wollen".

Ik schreef een opstel getiteld „Neueste Wahrnehmungen auf den Gebiete des Maurers" dat zeer goed verzorgd en verlucht in het Decembernummer van „Der Industriebau" verscheen en kondigde aan het slot een tweede aan, dat ik kort daarna inzond. Bij briefkaart van 29 December j.l. werd het door Archt. Beutinger vriendelijk aanvaard.

Gisteren ontving ik een aangeteekend pakket, ik dacht de drukproef, maar het was de kopij met het volgend schrijven:

Wiesbaden, 26 Jan. 1914.

Sehr geehrter Herr Professor!

In der Anlage gebe ich das Manuskript das zu weiterer Veröffentlichung Ihrer Ansichten über der Mörtelfrage vorlag zu meiner Entlastung zurück. Nach dem Erscheinen des Artikels bekamen wir mehrfach Zuschriften, die sich alle im gegenteiligen Sinne Ihrer

Ausführungen aussprachen und besonders mich darauf hinwiesen dass Ihre für holländische Verhältnisse vielleicht angebrachten Ausführungen für uns hier in Deutschland nicht zutreffen. Da ich eine Polemik im Interesse der Zeitschrift vermeiden muss so muss ich zu meinen Bedauern von der Veröffentlichung der vorliegenden Arbeit absehen.

Mit vorzüglicher Hochachtung,
(get.) E. BEUTINGER.

Als een merkwaardig staaltje van Duitsche kleinheid en struisvogel-politiek acht ik het bovenstaande de openbaarmaking waard.

Zulk een laaghartige tegenwerking prikkelt tot vermeerderde krachtsinspanning. Daar Nederlandsche geschriften buiten onze grenzen weinig of niet gelezen worden en Duitsch voorloopig uitgesloten is, werden betrekkingen in Engeland aangeknoopt, met het gunstige gevolg dat eerlang in een der voornaamste Engelsche vakbladen een reeks opstellen van mijn hand zal opgenomen worden. als vervolg op mijn onlangs bij J. & A. CHURCHILL te Londen verschenen „Manual for Masons".

Delft, 28 Januari 1914. V. D. K.

HEEMSCHUT

De verordening tot het weren van ontsierende reclame in Zuid-Holland (uitgegeven 14 October 1913) verbiedt op straffe van hoogstens f 25.— boete, benevens verwijdering in het landelijk gedeelte eener gemeente en behoudens vrijstelling door Ged. Staten, den eigenaar of gebruiker van eenig omroerend goed 1°. daarop of daaraan te hebben muren, getimmerten, borden of andere voorwerpen bestemd en gebezigd tot reclame 2°. het onroerend goed op eenige andere wijze te bezigen tot reclame. Dit verbod geldt niet de reclame voor zaken, die worden vervaardigd of verhandeld of voor bedrijven, die worden uitgeoefend op of in het onroerend goed.

Ged. Staten verleenen slechts vrijstelling wanneer dit zonder schade voor het landschappelijk schoon mogelijk is. De vrijstelling, waaraan voorwaarden kunnen worden verbonden, kan ten allen tijde worden ingetrokken. Van dit verbod zijn tot 1 Januari 1916 uitgezonderd de op 1 September 1913 aanwezige reclames, mits er uiterlijk 14 Januari 1914 aangifte van was gedaan bij Gedeputeerde Staten.

GEMENGDE BERICHTEN

AMSTERDAM. De St. Agnietenschool, middeleeuwsche kloosterkapel, zal waarschijnlijk, naar de „N. R. C." mededeelt ten behoeve van universiteitsdoeleinden, worden hersteld en teruggebracht in den staat waarin het gebouw zich bevond nadat het in 1632 werd in gebruik genomen voor „doorluchtige schole" of „Athenaeum illustre".

Aan deze bestemming herinnert ons nog het fraaie poortje aan den O. Z. Voorburgwal, eertijds Fluweelen Burgwal geheeten, (zie „Bouww." 1909, blz. 216). Dit poortje draagt het jaartal 1631 maar is inderdaad ouder en in dat jaar herwaarts overgebracht. Het diende te voren tot ingang van den stadstimmertuin die ter plaatse van het Binnengasthuis was gelegen. De andere poort van den timmertuin is toenmaals heropgericht voor het meisjesweeshuis in de St. Luciënsteeg. Bij de inrichting tot Athenaeum werd de beganegrond der kapel ingericht tot admiraliteitspakhuis, de toen ingebouwde verdiepingen dienden tot groote gehoorzaal en boekerij.

Het gebouw is verder verminkt bij de inrichting tot openbaar lagere school (waardoor zij echter eenige jaren geleden verlaten moest worden omdat zij niet meer aan matige eischen beantwoordde). Tot overmaat van ramp heeft de bouw van een belendend kantoor het voorpleintje aan den N. Z. Voorburgwal, waarvan voor een aardig architektuurbeeld had kunnen zijn partij getrokken, hopeloos verknoeid met een leelijken zijmuur en is bovendien een stuk van den ouden gevel der kapel bedekt.

AMSTERDAM. De „Commissie voor het stadsschoon" (secretaris M. B. N. BOLDERMAN, Linnaeusstraat 45) verzoekt ons nogmaals de aandacht der architekten te vestigen op haar streven, doel en werkkring. Gaarne voldoen wij aan dat verzoek waarbij wij een woord van aanbeveling voegen om aan den oproep tot medewerking aan den arbeid der Commissie gevolg te geven.

Hare werkzaamheid kan een zeer gunstigen invloed uitoefenen op het architektonisch type van den eenvoudigen nieuwbouw in de pittoreske oude stadswijken. Deze bouw berust thans uitsluitend in handen van aesthetisch volkomen onbevoegden, met het zeer noodlottige gevolg, dat bijkans iedere verbouwing of vernieuwing op iets foei-leelijks uitloopt. Het advies der commissie, die zich ten doel stelt de partikuliere architekten en het bouwend publiek tot elkaar te brengen om eerst als dat niet mogelijk blijkt, zelf daadwerkelijk op te treden, kan een krachtigen invloed ten goede uitoefenen. De commissie rekent daarbij op den steun van vele architekten die bereid zijn adviezen te verleenen op architektonisch gebied zulks ook in die gevallen, waarin deze hulp door finantiëele onmacht gratis zou moeten geschieden (in welke gevallen men echter over de hulp van den teekenaar der Commissie kan beschikken.)

Wij verwijzen voorts naar blz. 391 van den vorigen jaargang waar het volledige werkprogramma der Commissie werd opgenomen.

Onvrijwillig komisch is de beschrijving die onlangs door de Directie van eene poenig ingerichte eetgelegenheid te Amsterdam bij wijze van reklame werd verspreid. Alle heerlijkheden worden opgesomd, waarbij als hoogste lof schijnt te moeten gelden dat die schoorsteenmantel eene getrouwe (maar niet in de verhouding der zaal passende!) copie is uit het paleis te Compiègne, of dat het origineel van gindsche lichtkroon te Versailles hangt. Dat het bijbehoorend plafond met behulp van een heel gewone catalogus van papierstucornamenten aan elkaar is geplakt, wordt verzwegen Dat is wel niet koninklijk, maar het past beter in een etablissement voor Jan en Alleman dan al die paleis-copieën.

Het treurig aesthetisch ratjetoe-gehalte van dit etablissement blijkt genoegzaam uit deze beschrijving, die natuurlijk als ernstige aanbeveling bedoeld is. Komende uit het „Salon-Empire" of het „Salon-Louis XVI" „gaan wij verder, ditmaal om een kijkje te nemen in De Groote Hal ... Weer is een andere architectuur aan het woord"!! Achter iedere deur schijnt een andere architektuur te loeren. Het moet schitterend zijn!

HAARLEM. Het plantsoen op de Groote Markt is volgens de stadseditie van de „Opr. Haarlemmer" van 4 Febr. verwaarloosd. „Het gras is verdord en de bloemen zijn vergaan, het hekje staat krom en gebogen en binnen het hekje liggen allerlei ongerechtigheden, het is een abnormale toestand." Het geheele „plantsoen" echter is daar ter plaatse abnormaal en ten eenenmale misplaatst.

Het is een volkomen vreemd element op het oude stadsplein, het staat er kinderachtig en verkleint daarenboven het effekt van het plein. Een plein dat met zulke prachtige gebouwen omzoomd is moet een neutralen voorgrond zijn en niet trachten voor zichzelf de aandacht te trekken. Hoe eerder die mislukte „versiering" voorgoed wordt opgeruimd des te wenschelijker dat in het belang van het stadsschoon zou zijn.

De Woningwet. De „Ned. Bond van Ver. van Huis- en Grondeigenaren en Bouwkundigen" hield 11 Febr. te 's Gravenhage eene openbare vergadering waarin door de heeren J. N. HENDRIX en Mr. J. R. BOERLAGE (de 3e spreker, Mr. VAN NIEUKERKEN, kon uit tijdsgebrek niet aan het woord komen) kritiek werd uitgeoefend op de Woningwet en hare toepassing. Hetgeen, blijkens de verslagen, ter vergadering werd medegedeeld, lokt weerspreking uit, maar wij zullen de in het vooruitzicht gestelde publicatie der voordrachten daartoe afwachten.

Wij zouden echter de Bouwkundigen willen waarschuwen zich niet door de huis- en grondeigenaren of speculanten op sleeptouw te laten nemen bij hun verzet tegen de Woningwet.

Twee prijsvragen voor mijnwerkersdorpen in de Belgische Kempen zijn door de „Commission pour l'Aménagement des Agglomérations industrielles du bassin houiller de la Campine" uitgeschreven.

De eerste prijsvraag, welke internationaal is, betreft het

algemeene plan der te stichten dorpen, den aanleg en den bouw der wegen, de groepeering der woningen en openbare gebouwen, stelsel en bouw der rioleering, reiniging van afvalwater, de beplanting, de voorziening met gas, water en electriciteit.

Termijn van inzending: 31 December 1914 aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, rue de Louvain 3 te Brussel.

De prijzen bedragen 10.000 en 6.000 franken, terwijl ontwerpen voor hoogstens 3 000 franken kunnen worden aangekocht.

De tweede prijsvraag betreft het ontwerp van arbeiderswoningen; deze is alleen voor Belgische architekten opengesteld. Gevraagd worden de ontwerpen voor 3 typen: voor huizen met resp. 2, 3 en 4 bewoonbare kamers ten behoeve van kinderlooze gezinnen en gezinnen met 1—3 en met meer dan 3 kinderen.

„De ontwerpen moeten voldoen aan de vier navolgende voorwaarden: hygiëne, gerief, schoonheid, goedkoopte'", een wensch die eenvoudiger geuit dan verwezenlijkt is! Gevraagd wordt ook de begrooting waarvoor een lijst van eenheidsprijzen bij het programma is gevoegd. Termijn van inzending aan het bovengenoemd adres 1 Juli 1914. De prijzen bedragen voor het 1e type huizen, 500 en 200 franken, voor het 2e 700, 400 en 200 franken, voor het 3e 1000, 700 en 300 franken.

Het programma dezer prijsvragen, (waarvan echter alleen de eerste internationaal is) ligt ter inzage aan de Afdeeling Handel v. h. Dept. L. H. en N., Lange Houtstraat 36, 's Gravenhage

De gouden medaille voor architektuur die jaarlijks door den koning van Engeland op voorstel van het bestuur van het R. I. B. A. wordt toegekend, zal dit jaar worden verleend aan den franschen bouwmeester Jean Louis Pascal, lid van het Institut de France.

Pascal geniet, misschien nog meer als Professor dan als uitvoerend architekt, een zeer groote bekendheid. Van zijne meest bekende werken noemen wij de Universiteitsgebouwen te Bordeaux, die hij in samenwerking met Durand ontwierp en de thans nog niet voltooide verbouwing en uitbreiding der Nationale Bibliotheek te Parijs.

De internationale prijsvraag voor villa's aan de Lido te Venetië (zie blz. 39). Naar aanleiding van het door ons, op verzoek van een lezer aangevraagde volledige programma dezer prijsvraag kunnen wij de deelname er aan niet warm aanraden. In de eerste plaats niet met het oog op de buitengewone hoeveelheid arbeid die met de beantwoording gemoeid is. Er worden niet minder dan 4 volledige villa-ontwerpen 1 à 50 (met details 1 à 25) en begrootingen gevraagd, voorts totaal gekleurde plannen en aanzichten van het complex van 39 villa's 1 à 100, alsmede de ontwerpen voor den tuinaanleg.

Voorts is de beschikbare bouwsom van 2 millioen Lire niet ruim voor 39 geheel komplete villa's, die ruime, luxueuze woningen moeten bevatten, voor de helft voor twee en voor de wederhelft voor drie gezinnen.

De gegevens voor de begrootingen worden in het programma niet gegeven, hetgeen de taak voor buitenlanders aanmerkelijk belemmerd en het is tenslotte zeer de vraag of Nederlandsche architekten er ooit in zullen slagen om den gewenschten lokalen toon voor villa's eener Italiaansche zeebadplaats te treffen.

Wij gelooven dan ook dat zij hun tijd en vernuft met meer kans van bevrediging een andere bestemming kunnen geven dan door deelname aan deze, door hare prijzen resp. (12.000, 8.000 en 5.000 Lire) verleidelijke internationale prijsvraag.

Er wordt anders reklame genoeg voor gemaakt; zoo is de uitnoodiging tot deelneming zelfs aan het Amsterdamsche stadhuis publiek aangeplakt!

De noordelijke uitbreiding van Antwerpen is door den betrokken minister opgedragen aan J. Stübben, naar „Teckné" bericht tot groote verontwaardiging der belgische architekten. Dit is begrijpelijk daar de „Société Royale des Achitectes d'Anvers" en de „Société centrale d'Architecture de Belgique", (die eene afdeeling „Stedenbouw" stichtte) erkende deskundigen onder hare leden tellen. Het vraagstuk van den stedenbouw heeft in de bouwkundige kringen van België alle aandacht getrokken. Er was dus aanleiding geweest een nationale prijsvraag uit te schrijven inplaats van de belgische deskundigen over het hoofd te zien ter wille van den duitschen „Teckné" vindt hierin een bewijs van het gebrek aan invloed der bouwkundige vereenigingen.

Een internationaal wereldcentrum te Brussel? Wij lezen in „Teckné" dat volgens de „Soir" de koning van België in zijn paleis te Brussel den heer Hendrik Andersen heeft ontvangen „den ontwerper van een plan dat beoogt te Tervueren eene „wereldstad" te stichten, waar alle bestaande of nog op te richten intarnationale organisaties in prachtige gebouwen zouden worden vereenigd." Er wordt bij verteld dat het plan de levendige instemming van den koning verwierf en dat men mag hopen dat hij het mooie initiatief zal steunen.

De Belgen hebben voor de internationale organisatie van kunst en wetenschap op ieder gebied veel meer belangstelling getoond dan de Nederlanders, en Brussel is het vereenigingspunt van vele dier organisaties geworden. Als het bovenstaande bericht waarheid bevat, dan zou het volkomen overeenkomstige plan tot stichting van een wereldcentrum bij Den Haag — dat hier te lande met spottend glimlachen werd ontvangen, als verdiende het geene ernstige overweging — zijne laatste kansen op verwezenlijking verliezen. In den laatsten tijd trouwens hoorde men er niets meer van. Komt het denkbeeld, waarvan Nederland de prioriteit heeft, dan te Brussel tot uitvoering — al is het mogelijk op iets minder grootsche schaal — dan zou dat een bedroevend bewijs wezen van onze kortzichtigheid en twijfelzucht.

Het Ermelersche huis te Berlijn in de Breitestrasze wordt voor een millioen Mark door de gemeente aangekocht omdat het de laatst overgebleven getuige is van de burgerlijke kunst- en woningkultuur van het 18de-eeuwsche Berlijn. De ontwikkeling der binnenstad tot eene zakenwijk heeft geleid tot eene enorme waardevermeerdering van huizen en terreinen, die alle tot het uiterste worden geëxploiteerd door den bouw van moderne kantoren en magazijnen. Zoodoende bleef van de oude bouwwerken die in de 18de eeuw onder de eerste pruisische koningen en met name onder Frederik den Groote werden gebouwd, ongeveer niets gespaard. Er bestaan nog enkele gebouwen uit den bloeitijd van het zoogen. „Fridericianische" Barok, zooals het voormalige paleis van den bankier Ephraïm (in de Poststrasze) hetwelk thans ook aan de stad behoort. Het Ermelersche huis is echter het eenige dat bovendien nog eene aaneengesloten reeks van fraaie interieurs vertoont, bestaande in een trappenhuis en de feestzalen der eerste verdieping. Het trappenhuis met de prachtige smeedijzeren leuning, de oude witgelakte betimmering met de gesneden en vergulde rococo-ornamenten in de hoofdzaal worden zeer geroemd. De door een Berlijnsch kunstenaar vervaardigde wandschilderingen, supraporta's en het geschilderde plafond; twee groote landschappen in een aangrenzend vertrek; rococo-meubels en kaarsenkronen die bij het huis behooren, gaan mede in het bezit der stad over. Gezegd wordt dat in zijn onderlinge samenhang dit alles een zeer karakteristiek en uiterst zeldzaam geheel vormt dat de groote uitgave volkomen wettigt.

De nieuwe Fransche monumentenwet. De bescherming der fransche monumenten bleek niet voldoende geregeld bij de Wet van 1887. Verschillende kunstwerken waren bedreigd wijl hunne eigenaars er zooveel mogelijk geld uit trachtten te slaan door verkoop aan handelaars of aan buitenlandsche verzamelaars. Door de Wet van 31 December 1913 is de staat nu bevoegd om ondanks den onwil van den eigenaar toch diens bezit te classificeeren. Dit legt een servituut op het bezit, dat opgewogen wordt door het recht op eene door den rechtbank te bepalen schadevergoeding. Vroeger had de staat in zulk een geval van onwil slechts de mogelijkheid om tot onteigening over te gaan

Ten einde de slooping te beletten heeft de fransche staat zich in de laatste jaren herhaaldelijk verplicht gezien om tot aankoop over te gaan. In „De Bouwwereld" zijn verschillende dier aankoopen vermeld, o. a. die van het kasteel Kerjean in Bretagne en van het kasteel Maisons-Laffitte. De „Illustration" noemt nog de kruisgang van Charlieu, waarmede een Amerikaan zijn tennisbaan had willen omsluiten, het z. g. n. Maison des Musiciens te Rheims, het huis der koningin van Sicilië te Saumur, het huis der architekten te Clermont-Ferrand, het huis der engelsche gezanten te Dijon.

Vooral waren sinds de Wet op de scheiding van kerk en staat tal van oude dorpskerken in gevaar omdat in hun onderhoud niet voldoende voorzien werd. Hoogst belangwekkend is wat Maurice Barrès hierover onlangs in de „Revue des Deux-Mondes" schreef onder den titel: „La grande pitié des églises de Erance." De dienst der schoone kunsten heeft reeds een duizendtal dier oude kerken, welke zonder buitengewone architektonische waarde te bezitten toch uit historisch oogpunt, door hoogen ouderdom of door enkele onderdeelen de aandacht verdienen, doen classificeeren, zoodat hun behoud verzekerd is.

De Wet van 1913 geeft eenige meerdere waarborgen zoowel wat betreft roerende als onroerende kunstwerken. De staat kent zich het recht toe om in te grijpen in de restauratie van gebouwen, en voorts om deze tijdelijk in beslag te nemen voor het uitvoeren van urgente herstellingswerkzaamheden. De classificeering wordt voortaan door den staat uitgesproken ook zonder medewerking van den eigenaar; geclasseerde gebouwen en ook de aangrenzende mogen worden onteigend.

Voorts zal binnen drie jaar een inventaris worden opgemaakt van alle monumenten die zonder eene onmiddelijke classificeering te wettigen, toch belangrijk genoeg zijn om te worden beschermd. De eigenaars mogen dan niet tot eenige verandering van zoodanig ingeschreven gebouwen overgaan zonder den prefect van het departement te hebben verwittigd. Door deze maatregels verzekert de staat de bescherming van een groot aantal bouwwerken.

Bij de behandeling dezer wet werd in de Senaat op voorstel van de senator AUDIFFRED besloten tot de stichting eener „nationale kas voor de historische monumenten" ten einde aan den dienst der historische monumenten de noodige geldmiddelen te verschaffen.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Architektonische Rundschau. Afl. 4 bevat als tekst bijdragen een reeks adviezen over opleiding in examens van den architekt door professoren en bekende architekten, waarbij over het algemeen op meer concentratie wordt aangedrongen, en voorts eene necrologie van den onlangs overleden beeldhouwer IGNATIUS TASCHNER, die vooral aan vele werken van LUDWIG HOFFMANN gelegenheid vond zijn bijzonder talent voor een „bouw-beeldhouwerk" te toonen.

Voorts bevat de aflevering eenige ontwerpen van Prof. A. STÜRZENACKER (Karlsruhe): het nieuwe station te Karlsruhe en het Kurhaus te Baden-Baden, eene combinatie van raadhuis en school in Königsfeld, het raadhuis van het dorpje Amrigswand van WILLY P. FUCHS (Stuttgart): een kunstindustrieël etablissement en een feestgebouw; de katholieke kerk te Pfersee-Augsburg door den architekt M. KURZ; landdaggebouw en ministeries te Oldenburg door PAUL BONATZ & F. E. SCHOLER (Stuttgart).

Der Baumeister. Afl. 6 is geheel gewijd aan de nagedachtenis van den jonggestorven WILLIAM MÜLLER, in wien een der meest belovende architecten der jonge generatie wordt gezien. Zijn werk getuigt van een zeer eklektische opvatting, die zich — edoch steeds met smaak — weet aan te passen bij de omstandigheden en wenschen. Zijn „oeuvre" mist daardoor eenheid, al is ieder werk, afzonderlijk beschouwd, ook aantrekkelijk. Markante eigenschappen en sterke persoonlijkheid vertoonen echter de hier afgebeelde gebouwen — doorgaans landhuizen en arbeiderswoningen — niet.

Der Baumeister. Afl. 7 bevat als tekstbijdrage de „SCHINKEL-festrede" door Prof. OSTENDORFF, gehouden over „De architect en de geschiedenis der bouwkunst".

De losse platen geven weer het „Stadthaus" bij de Kreuzkirche te Dresden (arch. HANS ERLWEIN), een bebouwingsplan, bevattende een groep openbare gebouwen voor de kleine stad Cossebaude, kerk, pastorie, school, stadhuis, gymnastiekhal (arch. GERMAN BESTELMEYER). het Duitsche Museum der Harvard-Universiteit te Cambridge, Mass. (arch. GERMAN BESTELMEYER), het vereenigingsgebouw „Vorwärts" te Bremen (arch. RUD. JACOBS), het ontwerp voor de Teichmann-fontein te Bremen (door denzelfden architect) en een teekening van het pittoreske en ook in aanleg interessante marktplein te Kastelruth in Tirol. In den tekst verspreid, zijn eenige afbeeldingen van werken van Prof. OSTENDORFF, eenige reisschetsen en de afbeeldingen der Fortunabron te Munchen.

Der Baumeister. Afl. 8 brengt zoowel op de losse platen als in de afbeeldingen in den tekst eene serie landhuizen. Het belangrijkste daarvan is het woonhuis van Geheimraad KREHL te Heidelberg door Prof. FR. OSTENDORFF ontworpen. Diens „SCHINKEL-festrede" wordt voortgezet.

Wij noemen voorts een tuinhuis te Reichenhall (arch. D. BÖHM), eene dokterswoning te Salzbrunn (arch. F. A. VON MÖRS), de hal in een landhuis te Bremen (arch. RUNGE & SCOTLAND) en ten slotte de opmeting van een oud landhuis te Karlsruhe door WEINBRENNER gebouwd.

Dekorative Kunst. Afl. 5 opent met een artikel over het nieuwe raadhuis te Hannover dat eene merkwaardige tegenstelling vertoont tusschen het door HERMANN EGGERT ontworpen uiterlijk en het door GUSTAAF HALMHUBER voltooide inwendige. Het eerste wijst, hoewel van kloeken en welafgewogen hoofdvorm, in zijne uitwerking op de nu overwonnen opvatting der pseudo-Renaissance van twintig jaar geleden. Het interieur is daarentegen modern. Een artikel „Over nieuwe tuinen" is geïllustreerd met een aantal voorbeelden van werk van AMMANN (Zürich), eenvoudige tuinen van rechtlijnigen aanleg.

Te Berlijn is geopend een „school voor bloemversiering" van wier resultaten aan de hand van een aantal afbeeldingen een overzicht wordt gegeven. De aflevering bevat voorts nog afbeeldingen van fayences door MAX LÄUGER, eenige grafmonumenten door ERNST HAIGER, een aantal nieuwe behangselspatronen.

Der Industriebau Afl. 12. De nieuwe Kaiserbrauerei te Bremen (arch. O. HILDEBRAND & L. GÜNTHEL) bewijst een keer te meer hoe ook een zuiver en eerlijk industrieëel-gebouw zich in een smaakvollen vorm die nergens misstaat, kan voordoen.

Prof, J. A. VAN DER KLOES schrijft naar aanleiding van de onzen lezers uit zijne beschouwingen over de kerk te Wolvega wel bekende verschijnsels, over de „Nieuwste waarnemingen op het gebied van den metselaar". Vervolgens wordt de stichting van leerstoelen voor industriëele gebouwen en kleine woningen aan de duitsche Techn. Hoogescholen besproken. De eerste komt waarschijnlijk te Brunswijk.

Dr. R. HAACK bespreekt in een eerste artikel de behandeling van grondwater en wel speciaal de ontijzering en ontmanganing.

De tentoonstellingshal van den Hamburgschen staat ter I. B. A., het transformatorengebouw van het Electriciteitswerk aan de Pleisze te Zwickau, eenige voorbeelden van architektonische en aesthetische behandeling van lichtmasten, arbeiderswoningen, boerderijen, de badinrichting en kantine aan den winterhaven te Memel. een reeks konstrukties van patent glasroeden voor bovenlichten en het slot van een artikel van Prof. ROHLAND over het weerstandsvermogen van cement tegen zuren en zouten vormen den overigen inhoud der omvangrijke en veelzijdige aflevering, welke den 4den jaargang van „Der Industriebau" op waardige wijze afsluit.

Der Industriebau 1914, afl. 1. Eene nettenfabriek te Itzehoe heeft den architect FR. HÖGER (Hamburg) gelegenheid gegeven tot een artistieke oplossing met gebruikmaking van oude bouwwijzen. De aflevering bevat voorts de geïllustreerde beschrijvingen van fabrieken te Aschersleben en te Frankenberg. deze laatste, eene zeer groote sigarenfabriek, van monumentaal allure, ontworpen door ZAPP & BASARKE te Chemnitz. Dr. HAACKE zet in deze aflevering zijn artikel over de behandeling van grondwater voort; Stadtbaurat HECKNER schrijft over de vraagstukken die zich in een stad van middelmatigen omvang voordoen op het gebied van stadsaanleg en industrie, de werktuigkundige Ingenieur NÜSCHELER over automatische watervoorziening. Wij treffen voorts nog eenige bijdragen aan over arbeiderswoningen, oude industriëele gebouwen te Berlijn en over eene economische ijzerkonstruktie.

Deutsche Kunst und Dekoration. Afl. 5 bevat als bijdragen van meer speciaal bouwkundigen aard de afbeeldingen van een door Prof. MAX LÄUGER ontworpen Variété-Theater te Bazel (welks zwaar uiterlijk zeer weinig strookt met het lichte kunstgenre dat in het gebouw beoefend wordt), een reeks interieurs in het Hotel Continental te München van den Münchener architekt FERDINAND GÖTZ. Zij bevat voorts bijdragen over moderne schilderkunst naar aanleiding van de Berlijnsche Herfst-tentoonstelling en eene tentoonstelling te Mannheim; over de kunstnijverheidsschool te Hamburg die onlangs in een nieuw schoolpaleis (ontworpen door prof. FRITZ SCHUMACHER) werd gehuisvest; over fotographische potretten; over twee standbeelden: het HEINE-monument te Frankfurt a. M. door beeldhouwer GEORG. KOLBE en het Prins LUITPOLD-ruiter standbeeld te München, door Prof ADOLF HILDERRAND.

In een artikel „SCHWANKUNGEN und Entscheidungen" behandelt W. MICHEL de huidige artistieke krisis en de kunsttijdschriften.

Innen-Dekoration. De Febr. afl. brengt eenige landhuizen, ontworpen door MARIUS en HEDWIG AMONN uit Zuid-Tirol, welke in aansluiting bij het inheemsche kunstkarakter, zeer belangrijke woninginrichtingen toonen. Van geheel anderen, statiger en rijkeren aard, zijn de door HEINRICH STRAUSNER (Berlijn) en RATH & BALBACH (Keulen) ontworpen interieurs. Eene bijdrage over de tentoonstelling van Oostenrijksche kunstnijverheid, bevat afbeeldingen naar werken van verschillende der meest bekende hedendaagsche Oostenrijkers als: JOSEF HOFFMANN, KARL WITTMANN enz. Eene reeks afbeeldingen van kant, klein-beeldhouwwerk, borduursels, lichtornamenten, besluit de aflevering.

Bij de tekstbijdragen treffen wij eene artikel van Dr. LÜTHGEN over de opvoeding tot kunstnijvere en eene beschouwing over kunst als vermeerderaarster der levensvreugde

Moderne Bauformen. De December aflevering wijdt haar hoofdartikel aan eenige bouwwerken, die Prof. PAUL BONATZ (Stuttgart) hetzij alleen, hetzij in samenwerking met F. E. SCHOLFR heeft gebouwd. Tot de eerste groep behoort de nieuwe Universiteits-bockerij te Tübingen een voorbeeld van den royalen zin die bij de stichting van openbare gebouwen in Duitschland gehuldigd wordt, zonder dat echter overdaad of misplaatste rijkdom is tentoongespreid.

Tot de tweede groep behoorden een groot schoolkomplex te Feuerbach bij Stuttgart en eene inzending in de beruchte prijsvraag van het duitsche gezantschapsgebouw te Washington. Interessanter dan dit zijn eenige woonhuizen te Stuttgart o. a. de eigen villa van Prof. BONATZ.

Een tweede hoofdartikel brengt een aantal werken van den Berlijnschen bouwmeester PAUL BAUMGARTEN, de geest van wiens werk sterk doet denken aan MESSEL en HOFFMANN.

Voorts een aantal landhuizen van FR. MÖSSNER te Stuttgart, werk van eenvoudiger aard dan het bovengenoemde, en eenige

winkel- en kantoorgebouwen te Berlijn door de architekten HEILBRUN & SEIDEN aldaar. Een reeks afbeeldingen van deels in rustieken trant gehouden werkstukken uit de Stuttgarter meubelfabriek GEORG. SCHÖTTLE, ontworpen door KARL PULLICH, besluit den inhoud der aflevering.

Moderne Bauformen. Afl. 1 van den nieuwen jaargang begint met eene zeer merkwaardige proeve van ultra-moderne bouw- en interieurkunst: het woonhuis van den heer STOCLET te Brussel, een werk van Professor JOSEF HOFFMANN, den opvolger van OTTO WAGNER als leider van het architektonische atelier aan de Ac. van B. K. te Weenen. Onverschillig hoe men over dit werk van ongewone kostbaarheid oordeelt, zal erkend worden de eenheid die het tot in onderdeelen vertoont. Dit huis is ongetwijfeld eene der merkwaardigste uitingen van „modernen" kunstwil uit de laatste jaren en de schepper heeft er zich blijkbaar zonder eenige belemmering, vrijelijk in kunnen uitleven.

Voorts bevat deze aflevering drie zalen volgens ontwerp van BRUNO PAUL in het Kammergericht te Berlijn ingericht, weinig interessant en vrij kil van aspekt.

Ten slotte een aantal afbeeldingen van interieurs en gebouwen, waaronder wel de belangrijkste zijn die van de kolonie Falterau te Degerloch bij Stuttgart, en van eenige landhuizen en vrijstaande stadshuizen door de architekten KLATTE & WEIGLE aldaar.

Moderne Bauformen. Afl. 2 (Febr. 1914) is bijna geheel ingenomen door eenige werken van Prof. EDMUND KÖRNER (Essen-Darmstadt). Het belangrijkste daarvan is een voornaam woonhuis te Essen, waarbij de kunstenaars blijkbaar uit zeer ruime beurs en in volkomen vrijheid zijne idealen kon verwezelijken. Het werk draagt daarvan in zijne artistieke eenheid de sporen, maar een gezelligen, behaaglijken indruk maakt het niet.

De nieuwe „Baugewerkschule" (M. T. S.) te Essen, door denzelfden architekt, is een gebouw van monumentaal allure geworden, 'twelk doet uitkomen welke beteekenis er blijkbaar aangehecht werd èn ter wille zijner bestemming èn ter wille van zijne plaats in het standbeeld. Hetzelfde kan gezegd worden van eene groote openbare school te Essen.

De beeldhouwer KURT MATTHES te Dresden is in deze aflevering vertegenwoordigd door een aantal modellen van dekoratieven aard. De spaarbank te Aarau van CURJEL & MOSER en een landhuis in 18de eeuwschen trant te Halle door A. en B. FÖHRE voltooien den inhoud dezer interessante aflevering.

Bouwkundig Weekblad. Open brief van het Bondsbestuur A. N. O. en T. B. (ontslag opzichter Vredepaleis). J. A. E. VAUDREMER door A. SALM G. Bzn. (met afb.). De verhouding tusschen architecten en opzichters en teekenaars door J. B. M. LAMERS. Verslag van het 3e Int. Kunstcongres te Gent (slot).

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

NEDERL. VEREENIGING „SCHOONHEID IN OPVOEDING EN ONDERWIJS".

Ontwerp voor de inrichting en versiering van een schoollokaal.

Vraag 1 Is de ontwerper gehouden de raamverdeeling, zooals zij in het programma is aangegeven, te behouden, of mag daarin wijziging gebracht worden, indien aan de wettelijke eischen omtrent lichtoppervlakte wordt voldaan.

Antwoord. Neen, in de raamverdeeling kan wel wijziging worden gebracht.

Aan de wettelijke bepalingen echter moet men zich houden.

De lichtopeningen moeten zoodanig geplaatst worden, dat ze zooveel mogelijk het lokaal gelijkmatig verlichten.

Vraag 2. Welk principieel verschil wordt in het programma beoogd tusschen lagere, middel- en hoogere klassen, behalve met betrekking tot afmeting van meubelen en eventueele versiering der wanden.

Antwoord. Geen. De oplossing van deze kwestie zal in hoofdzaak gezocht moeten worden in de afmetingen der meubelen, in den aard der versiering en de aan te brengen of op te hangen gravuren of platen.

Vraag 3. Moeten van de in het programma genoemde som ook de kosten van vloerbedekking, verwarmings-, ventilatie- en verlichtingstoestellen bestreden worden, of kunnen deze worden beschouwd als zijnde aanwezig.

Antwoord. Van de genoemde som moeten bestreden worden de kosten van volledige inrichting en versiering zooals in het programma is omschreven, dus ook e.t. vloerbedekking, verven, decoreeren, tegelversiering, alsmede verwarmings-, ventilatie- en verlichtingstoestellen.

Ventilatiekanalen en buizen of geleidingen worden tot het gebouw gerekend, dus zijn in de som niet begrepen.

EXAMENS VOOR BOUWKUNDIG OPZICHTER, BOUWKUNDIG TEEKENAAR EN UITVOERDER VAN BOUWWERKEN (ONDERBAAS), MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Door het Hoofdbestuur van de Mij. t. B. d. B. zijn benoemd, onder goedkeuring van den Minister van Binnenl. Zaken tot Leden van de Examen-Commissie, de Heeren:

B. J. Ouëndag, Arch., Lid van het Hoofdbestuur der Mij. t. B. d. B., Amsterdam, Voorzitter; H. Bletz, Arch., Weesp, Vice-Voorzitter; J. Gratama, B. I., Alg. Secr. der Mij. t. B. d. B., Sloten, Secretaris; H. Bonda, Arch., Amsterdam; B. van Bilderbeek, Arch., Dordrecht; Jhr. M. J. de Bosch Kemper, C. I., Assistent T. H., Delft; H. van Dam, Leeraar in de Wisk., Amsterdam; H. J. Dammerman, Arch., 's Gravenhage; F. H. van Ettiger. Arch., Zutfen; R. A. Frylinck E.M.zn., Bouwk., Amsterdam; J. D. Gantvoort, Arch., Leeraar Burgeravondsch., Deventer; C. de Groot Jr., Arch., Hilversum; F. de Herder, Aannemer, Zwolle; H. van Hilten, Arch., Hoofd-Opz. G.W., Utrecht; W. de Jong, Arch., Bouwk. 1e kl. bij de Mij. t. Exp. v. S S., Utrecht; H. van der Kloot Meyburg, Arch., Hoofdl. Ac. v. B. K., 's Gravenhage, Voorburg; G. Knuttel Jr., B. I., Groningen; L. J. P. Kooken, Gem. Bouwm., Eindhoven; A. Kool, Arch., Ede; C. J. Kruisweg, Arch., Bussum; F. J. Kubatz, B. I., Amsterdam; J. B. van Loghem, B. I., Haarlem; Joh. D. Looyen, Arch., 's Gravenhage; Dr. H. Loteryman, Arts. Amsterdam; G. Meppelink, Arch., Haarlem; W. F. Merhottein, Bouwk., 's Gravenhage, Adr. Moen, Arch., Amsterdam; J. J. L. Molenschot, Arch., Watergraafsmeer; W. Noorlander, Arch., Amsterdam; W. A. E. van der Pluym, Arch., Amsterdam; Mr. E. H. P. Rosenboom, Adv. Proc., Arch., Amsterdam; J. H. Schaad. Insp. B.- en W.toez., Zwolle; G. Stapenséa. Arch., Sneek; J. A. van der Sluys Veer, Arch., Leeraar Ind.- School Mij. v. d. W. S., Amsterdam; P. A. Timmers, Arch., Amsterdam; G. Versteeg, Adj.-Dir. G.-W., Arnhem; W. de Vrind Jr., B. I., Ass T. H., Delft; M. Vrijenhoek, Bouwk., 's Gravenhage; H. van der Vijgh, Arch., Amsterdam; D. A. Willemsen, Dir. B. en W.toez, Haarlem.

De Min. van Binnenl. Zaken heeft aangewezen de heeren Jon. Ingenohl, Arch., Voorz. van de afd. Voortgezet en Hooger Bouwk. onderricht v. h. Gen. „Arch. et Am., Amsterdam en W. C. Metzelaar, C.-B.-I., Oud-Hoofding. v. d. Gev. en Rechtsgeb., 's Gravenhage.

De leiding der Examens berust bij de Comm. van Onderwijs, bestaande uit de heeren: B. J. Ouëndag, Voorzitter; J. Gratama, B.-I., Secretaris; H. Bletz; M. B. N. Bolderman, C.-I.; A. W. C. Dwars, C.-B.-I.; Prof. G. M. Itz.

Het schriftelijk examen voor Bouwkundig Opzichter zal tegelijkertijd in Zwolle, Arnhem, Amsterdam en Rotterdam worden afgenomen op Maandag 23, Dinsdag 24 en Woensdag 25 Februari; het mondeling examen, af te nemen te Amsterdam, zal voor de eerste groep aanvangen op Maandag 9 Maart.

Het examen voor Bouwkundig Teekenaar zal plaats hebben te Amsterdam en begint Maandag 20 April, terwijl de data van het examen voor Onderbaas, eveneens te Amsterdam, nader zullen worden bekend gemaakt.

PERSONALIA

JOSEPH AUGUSTE EMILE VAUDREMER.
1829—1914.

Te Antiber aan de Côte d' Azur is 7 Februari l.l. overleden de architect VAUDREMER, (Prix de Rome in 1854, lid van het Instituut als opvolger van DUC in 1879), die vroeger tot de meest bekende Fransche architekten behoorde, niet alleen door vele particuliere woonhuizen, maar vooral door den bouw van kerken en lycea. Te Parijs ontwierp hij de St. Pierre de Montrouge, de Notre Dame te Auteuil, de protestantsche kerk in de rue Julien-Lacroix en de Grieksche kerk. Vooral bij de beide eerste, die zijn populairste werken zijn gebleven, spreekt zeer sterk zijn voorliefde voor romaansche en byzantijnsche motieven.

Op het gebied van schoolbouw stichtte hij de scholengroep in de rue d' Alésia, het lycée Moliere en het lycée Buffon te Parijs en voorts scholen te Montaubau en te Grenoble. Van zijne overige werken noemen wij als een der oudste de Santégevangenis te Parijs, de restauratie van St. Germain l' Auxerrois te Parijs, en het bisschoppelijk paleis te Beauvais. Hij werkte voorts mede aan den herbouw van het Conservatoire des Arts et Métiers te Parijs.

In 1860 stichtte VAUDREMER een leer-atelier van bouwkunst in welks leiding hij werd opgevolgd eerst door RAULIN, vervolgens door HÉRAUD.

VAUDREMER heeft èn als leermeester èn door het oorspronkelijke frissche karakter dat zijne ontwerpen plegen te vertoonen een grooten naam en invloed verworven.

Benoemd tot adjunct-rijksbouwmeester de heer J. G. ROBBERS, B.I., architekt bij de gemeentewerken te 's Gravenhage.

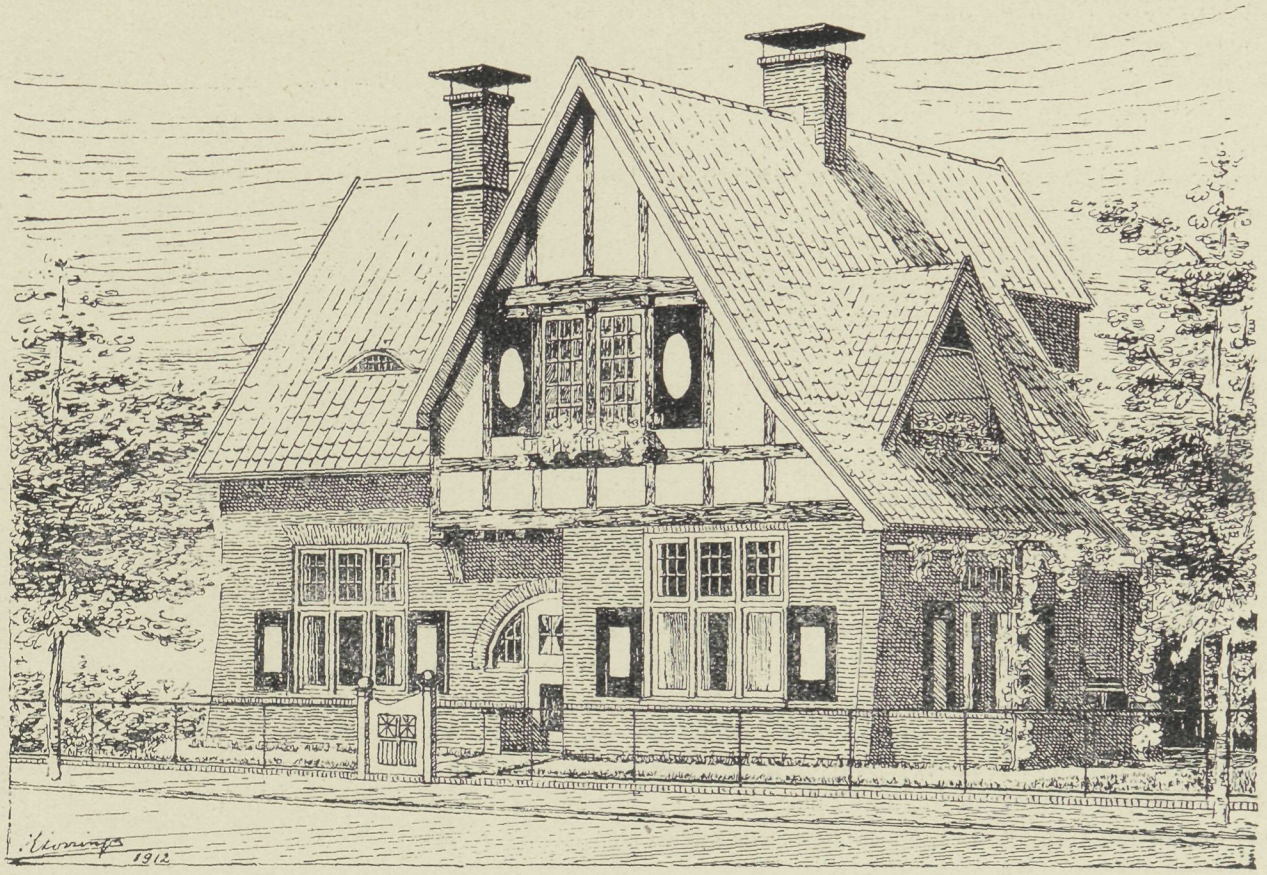

WOONHUIS TE HAARLEM. ARCH. H. KORRINGA (HAARLEM). (ZIE OOK BLZ. 59)

XIIIE JAARGANG No. 8 — 25 FEBRUARI 1914

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

J. H. W. LELIMAN. B.-I. SCHOONHEIDSCOMMISSIES EN OPENBARE BOUWKUNDIGE ADVIESBUREAUX

(VOORDRACHT GEHOUDEN TER 2DE HEEMSCHUT-KONFERENTIE. AMSTERDAM 29 DECEMBER 1913)

NADRUK VERBODEN.

(Vervolg)

Van eene schoonheidskommissie welke met meer recht dien naam verdient dan de amsterdamsche, werd in „Der Städtebau" van Oktober 1910 een verslag opgenomen. Die bijdrage over den werkkring der stedelijke kunstkommissie te New-York verdient de aandacht. De kommissie was samengesteld uit den burgemeester en de voorzitters van het stedelijke kunstmuseum, van het Brooklyn-Instituut voor Kunst en Wetenschap en van de New-Yorksche Volksbibliotheek — dit viertal ambtshalve — benevens een zestal leden door den burgemeester aangewezen. Bij dit zestal was één bouwmeester, één schilder en één beeldhouwer, de andere drie zijn partikulieren.

De kommissie had bij de Wet van 20 Juli 1907 vastgelegde bevoegdheden.

„The Art Commission has jurisdiction over":

a. alle kunstwerken, die door koop, schenking of op andere wijze eigendom der stad New-York mochten worden;

b. de verwijdering, verplaatsing of verandering op onverschillig welke wijze van alle kunstwerken die zich reeds in het bezit der stad New-York mochten bevinden;

c. alle ontwerpen van gebouwen, bruggen, poorten, afsluitingen, verlichtingstoestellen of andere werken die op stadsgrond staan of op terrein der gemeente („land belonging to the City") mochten worden uitgevoerd met inbegrip der rooilijnen, hoogte en aanleg van openbare straten en plantsoenen;

d. alle ontwerpen van bogen, bruggen en bouwwerken van elken aard, in het bezit van een lichaam of van partikulieren en die zich boven eene straat, een kade, een park of een plein, aan de stad behoorend, mochten bevinden.

De goedkeuring der kommissie moet worden ingewonnen voor alle gebouwen. Evenwel wanneer de bouwsom minder dan 250.000 dollars bedraagt, kan de burgemeester of de gemeenteraad aan de kommissie verzoeken er niet over te beraadslagen.

Onder kunstwerken zijn te verstaan: schilderijen, wandversiering, glasschilderingen, standbeelden, reliefs of andere beeldhouwwerken, gedenkteekens, fonteinen, portieken of andere bouwwerken van blijvend karakter welke ter versiering of als aandenken moeten dienen.

Het statuut bepaald verder dat geen kunstwerk in het bezit der stad kan komen, zonder dat het zelf of wel het ontwerp ervan, tegelijk met het plan van de plaatsing in de kommissie is geweest en door deze werd goedgekeurd. Zoolang deze toestemming niet verleend is, mag het betrokken werk noch op, noch in eenig bouwwerk, of straat of park of op een publiek plein worden opgesteld.

Laten wij nu eens buiten beschouwing de bemoeiing dezer kunstkommissie met de gemeentelijke musea, en denken wij uitsluitend aan de bemoeiingen met het uiterlijk stadsschoon, dan blijft nog menig principiëel verschilpunt tusschen de new-yorksche en onze schoonheidskommissies bestaan. En niet ten faveure der laatste!

De sfeer der new-yorksche is veel ruimer en veelzijdiger. Zij omvat niet alleen ook den stadsaanleg, maar strekt zich mede uit over alle gemeentelijke gebouwen zonder onderscheid. In hare handen wordt alles gesteld en alleen voor de minder belangrijke werken — de grens is in „het land der onbegrensde mogelijkheden" getrokken bij 250.000 dollars, hetgeen voor onze omstandigheid ietwat aan den hoogen kant zou zijn! — kan der kommissie verzocht worden haar recht niet uit te oefenen.

De new-yorksche kommissie wordt voorts geraadpleegd over de plannen van aanleg en rooilijnbeloop, die in beginsel van ingrijpender en althans blijvender beteekenis voor het stadsbeeld kunnen zijn dan de bebouwing en waarvoor te Amsterdam het oordeel der kommissie nooit ingeroepen is. In één woord: al wat der amsterdamsche kommissie onthouden wordt voor het richtig uitoefenen der taak die onder het weidsche begrip „schoonheidskommissie" zou vallen, wordt in New-York met ruimen blik onder haar bereik gebracht. Reeds de krachtige aanhef: „The Art Commission has jurisdiction over" geeft een heel anderen kijk op de positie eener kommissie dan het tamme: „De Commissie adviseert, daartoe door of namens Burgemeester en Wethouders uitgenoodigd" onzer angstvallige vaderlandsche regelingen.

Eene dergelijke kommissie met ruime bevoegdheid voorzien, met gezag omkleed, zou in onze steden uitstekend werk kunnen verrichten ter voorlichting op kunstgebied van B. & W. en van den Raad. In die kolleges plegen aesthetische krachten zeldzaam te zijn, en dat, terwijl hunne verantwoordelijkheid toeneemt naarmate het bewustzijn levendiger wordt dat schoonheid een faktor is van algemeen belang, die erkenning en invloed vraagt ook in aangelegenheden, welke in het ons voorafgaande tijdperk daarvoor niet in aanmerking mochten komen.

Eene kommissie in dien geest kan wellicht worden de reeds genoemde „Commissie ter bevordering van den algemeenen kunstzin" te Dordrecht wier zeer ruim omschreven taak volgens de instruktie bestaat „in het doen van voorstellen aan den Raad of Burgemeester en Wethouders, welke strekken kunnen om den algemeenen kunstzin te Dordrecht te bevorderen en verder om den Raad, Burgemeester en Wethouders of den Burgemeester in daartoe betrekkelijke aangelegenheid van advies te dienen, zoo dikwijls dat van haar zal worden gevraagd." Deze kommissie kan dus, anders dan de amsterdamsche schoonheidskommissie, ook zelfstandig en in het openbaar — immers aan den Raad — optreden terwijl haar arbeidsveld, „bevordering van den algemeenen kunstzin", welbeschouwd alles omvat.

Wij hebben ons met onze wenschen geenszins tot gemeenten te beperken. Ook voor het Rijk zou eene dergelijke kommissie — gelijk ze, als ik mij wel herinner, trouwens in de Vereenigde Staten reeds is ingesteld — allerminst overbodig zijn.

Het zou echter eenzijdig zijn wanneer de overheid zich onder de huidige omstandigheden bepaalde tot eischen. Zij moet tevens de gelegenheid vergemakkelijken aan die eischen te voldoen. Zoolang wij hebben rekening te houden met het feit dat zoo velen de medewerking van een architekt niet zoeken — daartoe ook niet kunnen worden genoopt — en de vakkennis van den ambachtsbaas in aesthetisch opzicht beneden peil staat, ligt het op den weg der overheid om leiding te geven, om niet alleen repressief maar ook preventief te werken. Dat veraangenaamt de toepassing van voorschriften, doet deze aan sympathie winnen en werkt nog ver buiten hun sfeer door.

In die opvoedende richting — welke de toekomst op het oog heeft — kunnen vele middelen werken. Een daarvan is het openbaar bouwkundig adviesbureau, de Bauberatungsstelle. Dit staat naast de schoonheidskommissie en vult haar werk aan. Beide kunnen onderdeelen ééner organisatie zijn. In beginsel zou echter deze scheiding te maken zijn: terwijl de

(Vervolg op blz. 60).

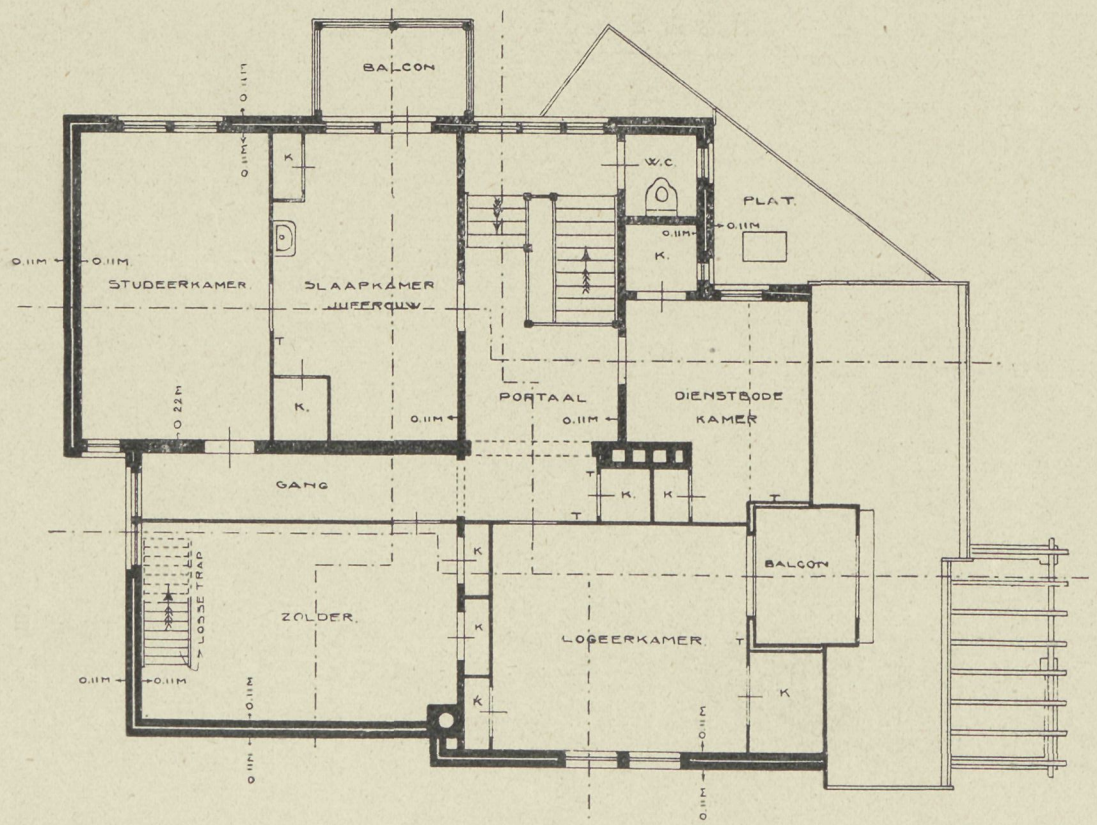

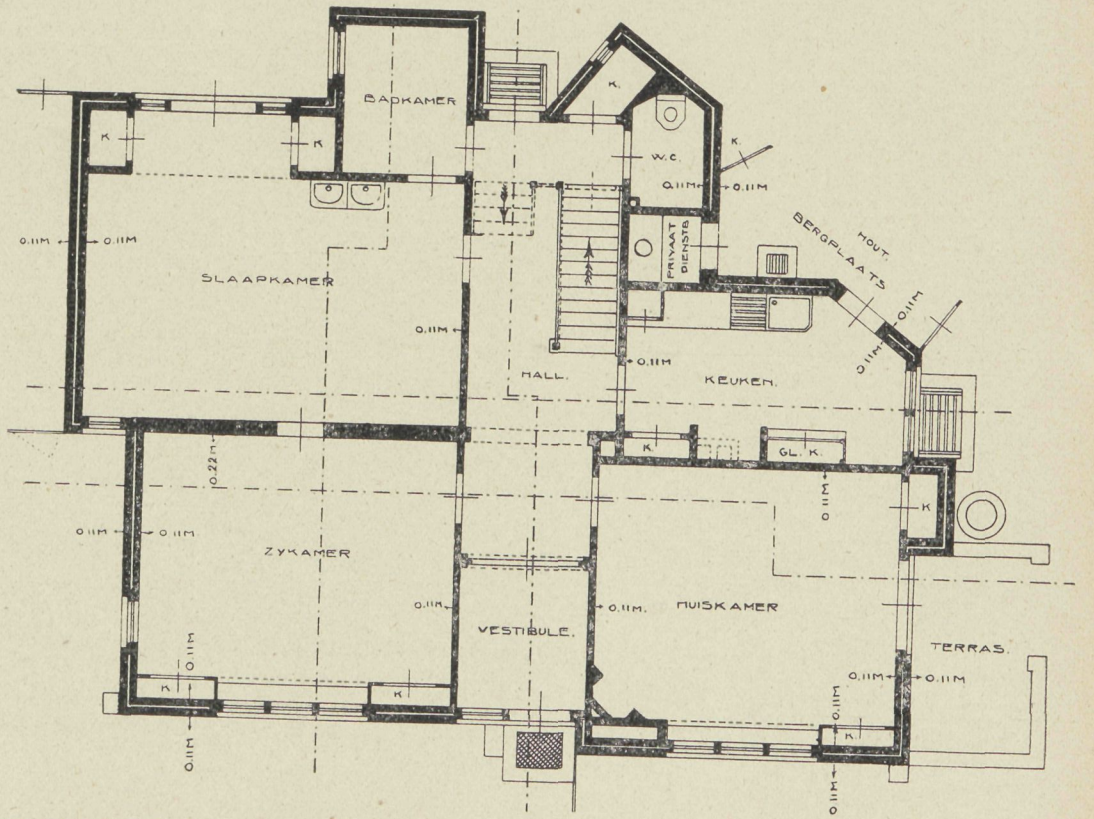

WOONHUIS TE HAARLEM. ARCH. H. KORRINGA (HAARLEM) (ZIE OOK BLZ. 57)

schoonheidskommissie zich voornamelijk of uitsluitend bepaalt tot adviseeren aan de overheid, treedt het adviesbureau met plannen en overleg meer handelend op, in hoofdzaak ter bevordering van het gehalte van den eenvoudigen bouw en in onmiddellijk kontakt met den bouwer. Hieruit volgt dat de eerste een meer uitsluitend aesthetisch karakter kan bezitten, de laatste daarentegen mede praktisch en technisch werkzaam is. De schoonheidskommissie werkt repressief, de Bauberatung preventief.

De scheiding is niet steeds in alle strengheid vol te houden. Waar alleen een schoonheidskommissie bestaat, zal zij in gegeven gevallen allicht ook bij wijze van bouwkundig adviesbureau optreden. Soms is dit zelfs voorzien, gelijk in de arnhemsche en schiedamsche verordening, krachtens welke de schoonheidskommissie ook — zij het alleen aesthetisch — advies geeft aan partikulieren die dit schriftelijk aanvragen.

Het is mij niet bekend welke wind het denkbeeld der schoonheidskommissie hier voerde. Maar dat van het openbaar bouwkundig advies komt zeer beslist uit het oosten.

Dat is verklaarbaar.

Aan de verheffing van het artistiek peil wordt wel in geen land stelselmatiger gewerkt dan in Duitschland. Schade en schande brachten daar de wijsheid, waarnaar wij nog snakken. De daar ontwikkelde veelzijdige aktie, goed geleid, geschraagd door den moreelen en materiëelen steun van overheidswege, is in menig opzicht benijdenswaardig. De resultaten wettigen dat men de methoden met zorg bestudeert en tracht er, met inachtname der omstandigheden, zijn voordeel mede te doen.

Toen door mij sinds 1906 met name in verschillende artikels in „De Bouwwereld" de navolging van den twee jaar te voren gestichten Bund Heimatschutz is bepleit, heb ik ook de middelen nagegaan waarmede hij werkte en in de eerste plaats natuurlijk die, welke de bouwkunstige ontwikkeling beïnvloeden.

Een geschrift van onverminderd belang is het in 1908 aan het „Verband Deutscher Architekten- und Ingenieur Vereine" uitgebrachte praeadvies van Oberbaurat F. L. Karl Schmidt (Dresden) op de vaag „Mit welchen Mitteln kann Einflusz gewonnen werden auf die künstlerische Ausgestaltung privater Bauten in Stadt und Land."

Als een der konklusies wordt genoemd: „de beschikbaarstelling van rijksgeld voor de stichting van openbare adviesbureaux in bouwzaken". Herhaaaldelijk heb ik sedert op de werkzaamheid dier bureaux gewezen — o. a. „Bouwwereld" 1911 Nr. 11 en 12 in het artikel „Iets over schoonheidscommissies en openbare bouwkundige adviesbureaux" en 1912 Nr. 39 in het artikel „Openbare bouwkundige adviesbureaux". En niet zonder eenige voldoening zie ik het denkbeeld ook hier wortel schieten. (Wordt vervolgd)

ROEST EN ROESTWERENDE MIDDELEN

NADRUK VERBODEN.

Evenals alle organische en anorganische stoffen, zijn ook de in de nijverheid gebruikte, metalen met inbegrip der edele metalen, onderworpen aan den invloed der atmosfeer en ondergaan zij aan hunne oppervlakten in het oog vallende veranderingen. Het meest bekend is dit verschijnsel bij het meest gebruikte metaal, het ijzer. Onder den invloed van lucht en vocht vormt zich eene verbinding van het ijzer met de zuurstof, het zoogen. ijzerroest. Versche roest, een fijn poeder, is evenals het in de natuur voorkomende ijzeroxyde geelrood gekleurd. Het krijgt met verloop van tijd een donkerbruine en ten laatste een zwartbruine kleur. Uit scheikundig oogpunt beschouwd, is ijzerroest waterhoudend ijzeroxyde $Fe(OH)_3$; op 100 gram gedroogd ijzerroest komt 52,3 gram ijzer, 22 gram zuurstof en 25,7 gram chemisch gebonden water.

De oxydatie van het ijzer vertoont zich eveneens bij een blank metaaloppervlak, bij staal, zoowel als bij gietijzer en plaatijzer, maar zij is geen zoo eenvoudig verschijnsel als men op grond van het snel en veelvuldig optreden van roest zou kunnen gelooven.

Thans wordt door de meeste geleerden als vaststaand erkend dat vochtige lucht, d.w.z. met vocht verzadigde lucht, de voornaamste faktor is bij roestvorming. Anderzijds wordt ijzer bij gewone temperatuur niet aangetast door water dat geen lucht bevat, terwijl bij hoogere temperatuur, bij roodgloeihitte, het ijzer snel bedekt wordt met eene vast aangehechte laag ferriferro-oxyde (Fe_3O_4), magnetisch ijzeroxyde, dat zelfs eene roestwerende laag vormt. Hierdoor wordt het feit verklaard dat een in bedrijf zijnde stoomketel inwendig meestal geene roestvorming vertoont. Slechts op de waterlijn kan men plaatselijke roestvorming waarnemen, daar namelijk met het voedingswater ook steeds lucht in den ketel treedt.

Hoe meer zuurstof in het water aanwezig is, hoe sneller komt de roestvorming tot stand. Het zuurstofrijke regenwater en voorts koud in sterker mate dan verwarmd water zullen eveneens de snelheid der roestvorming wezenlijk beïnvloeden. Bij geringe warmte en voornamelijk wanneer het ijzer een lagere temperatuur heeft dan de waterdamp of de vochtige lucht, treedt telkens roestvormig op.

Deze wordt natuurlijk sterk bevorderd wanneer nog andere scheikundige werkingen op het ijzer worden uitgeoefend. Zoo zijn in het bijzonder de rookgassen van locomotieven, stoombooten enz. door hun gehalte aan zwaveligzuur van buitengewoon vernietigenden invloed op het ijzer.

Vele onderzoekers zien ook in de electriciteit een faktor, die voortdurend met het proces der roestvorming gepaard gaat en zij beschouwen in het algemeen electrolytische invloeden als de oorzaak der roestvorming.

Het is nu de vraag hoe zich bij het aanwezig zijn van een roestlaag het dikwijls zoo snel verder doorvretende roesten tot stand komt. Ter verduidelijking zullen wij herinneren aan overeenkomstige verschijnselen bij andere metalen. Zink en lood kunnen zooals men weet zonder kunstmatige bescherming aan de lucht worden blootgesteld; dan vormt zich een dekhuidje van onveranderde dikte dat aldus het onderliggende metaal hermetisch van de atmosfeer afsluit. Zelfs bij eene kwetsing van dat huidje sluit het natuurlijke proces direkt weer de wond en blijft het metaal beschermd. Bij ijzer doet zich een geheel ander geval voor. Hier vormt de huid, het ijzerroest, eene poreuze massa, die aan de zuurstof voortdurend toegang verleent. Deze poreusheid trekt ook vloeistof aan en in het bijzonder het zuurstofhoudende water. Zoo wordt de uitspraak gewettigd dat roest weer roest vormt. Men moet daarbij echter in het oog houden dat de roest op zichzelf beschouwd niet de oorzaak is van de verdere roestvorming maar dat het slechts de bemiddelaarster is der verdere roestvorming. Wanneer de roest watervrij wordt, dan komt ook het roesten tot stilstand. Wanneer de roest niet poreus was, zou zij voor ijzer evenzeer eene beschermende laag vormen als wij dien bij lood, zink enz. kennen.

De verschillende ijzersoorten nu vertoonen een zeer verschillend weerstandsvermogen tegen roesten. Staal is minder bestand dan ijzer en van de ijzersoorten roest vloeiijzer minder dan welijzer. Het is een eigenaardig verschijnsel dat hoe zuiverder ijzer is, hoe gemakkelijker het door roest wordt aangetast. Men tracht dit verschijnsel aldus te verklaren dat de onreinheden van het ijzer en voornamelijk het slakkengehalte bij het welijzer, dit met een soort van beschermend glazuur omgeeft. Ook is nog niet verklaard dat een en hetzelfde stuk ijzer niet op alle plaatsen evenveel roest, hetgeen misschien kan worden verklaard uit de verschillende dichtheid van het materiaal. Ook is bekend dat bij scheuren de roestvorming sterker is dan in de omgeving.

Hoewel nu bij alle ijzeren voorwerpen de roest een zeer onaangenaam verschijnsel is dat met alle beschikbare middelen moet worden bestreden, is haar geheimzinnig werk, althans bij de ijzerkonstrukties die wij in het bouwvak toepassen, niet zoo erg als het dikwijls wordt voorgesteld. Zoo werd destijds bij het Charing Cross-station te Londen vastgesteld, dat aan enkele gedeelten een roestvorming van 1,6 mM. in 45 jaar en dientengevolge eene vermindering in draagkracht van 6 % zich had voorgedaan; het resultaat eener 45-jarige ervaring met onbeschermde, aan de rookgassen der lokomotieven blootgestelde ijzerkonstruktie!

Voorts moet worden bedacht dat in den ijzerbouw meestal alle deelen gemakkelijk kunnen worden gezien en gekontroleerd en men zich daardoor ten allen tijde kan overtuigen van den toestand der ijzerkonstruktie, een voordeel dat het in beton verborgen ijzer mist. Hierbij komt nog dat onze ijzerkonstrukties doorgaans met eene 4- à 5-voudige zekerheid berekend worden en deels uit konstruktieve overwegingen nog zwaarder afmetingen erlangen, zoodat zelfs eene bij verwaarloosd onderhoud optredende roestvorming en verzwakking geen invloed hebben op de sterkte der konstruktie.

Al is de wetenschap nog niet gekomen tot eene algemeen erkende verklaring van het proces der roestvorming, van de bijkomende verschijnselen en gevolgen, toch zijn alle onderzoekers het er over eens dat het ijzer dringend bescherming noodig heeft, wanneer het niet door roest langzamerhand zal verzwakken en geheel vernield worden.

Voor de praktijk van het bouwwezen heeft de vraag der roestbescherming natuurlijk eene zeer bijzondere beteekenis, daar het hier niet mogelijk is om de ijzeren gebouwen te onttrekken aan de veroorzakers van roest, in het bijzonder de lucht, het water en de zuren, en men is hier tot het toepassen van beschermende middelen gedwongen om de genoemde inwerkingen van het ijzer te weren.

Men heeft nu twee hoofdsoorten te onderscheiden en wel de middelen die slechts eene tijdelijke bescherming beoogen en die welke blijvend beschermen.

De eerste middelen komen in hoofdzaak in aanmerking bij het transport van ijzer en bij ijzeren voorwerpen die na korten tijd moeten worden afgewerkt. Voor de hierbij noodzakelijke bescherming is het inwrijven met olie en vet of met graphiet, het bestrijken met olieverf, teer of asphalt doelmatig. De ambtelijke pruisische voorwaarden, bekend als de Bijzondere Aanbestedingsvoorden voor de vervaardiging, levering en opstelling van ijzeren bouwwerken (Verordening van 14 Juni 1912) bevatten voor de bescherming van onderdeelen vóór de montage de volgende bepaling. „De schoongemaakte deelen moeten met dun vloeibare, snel drogende, water- en zuurvrije lijnolievernis aan alle kanten bestreken worden en daarna voor het drogen worden opgeslagen." Volgens vroegere voorschriften moest bij het lijnolie nog tien deelen zinkwit worden toegevoegd.

De ideaalste en dus duurzaamste bescherming zou zijn het vergulden, verzilveren, vernikkelen, vertinnen, verlooden, emailleeren enz., d.w.z. het ijzer bijv. langs galvanischen weg te overtrekken zoodat het luchtdicht is afgesloten. Dat een dergelijk procédé niet kan worden toegepast bij groote konstruktiedeelen als bruggen, hallen, gasmeters enz., spreekt vanzelf, want het zou door de grootte der onderdeelen niet uitvoerbaar zijn en bovendien te kostbaar worden.

Is het doel echter om kleinere ijzeren voorwerpen voor langeren tijd tegen roesten te beschermen, dan zal men met eene sneldrogende harsoplossing, spirituslak of eene celluloid-oplossing op de snelste en goed-

koopste wijze slagen. Voor groote voorwerpen is dat procédé natuurlijk niet mogelijk.

De behandeling van het ijzer met zoogenaamde roestwerende verf is thans nog de beste oplossing om eene blijvende bescherming te bereiken. Een absoluut blijvende bescherming bestaat natuurlijk niet. Ook de beste verflaag moet na jaren — na hoevele hangt af van de atmosferische, chemische en mechanische invloeden — vernieuwd worden. Uit de ervaring kan worden vastgesteld dat zulke verf tot 15 jaren deugdelijk is gebleven.

Wij zullen nu in het volgende nog uiteenzetten welke eischen aan eene bruikbare roestwerende verf moeten worden gesteld. De verf moet zich allereerst goed laten uitstrijken en goed dekken. Deze beide eigenschappen waarborgen een zuinig gebruik. Behalve de giftigheid van loodmenie heeft ook het onzuinige ertoe bijgedragen dat men thans van deze verf is teruggekomen. Want daar menie een zeer groot soortelijk gewicht heeft, kan men daarmede slechts een belangrijk kleiner oppervlak bestrijken dan met dezelfde gewichtshoeveelheid der veel lichtere speciale verfsoorten. Gemiddeld zijn loodwit en menie meer dan dubbel, ja bijna driemaal zoo zwaar als de meeste speciale verfsoorten.

Een verfsoort heeft dekkracht wanneer bij gering gebruik tweemaal verven volkomen voldoende is om het ijzer tegen roest te beschermen. Eenige maanden geleden werd getracht om op grond van laboratoriumproeven te bewijzen dat één maal verven voldoende was, doch daarover moeten eerst de ervaringen der praktijk worden afgewacht.

De verf op ijzer moet ook eene versiering zijn, zonder dat het verven daardoor wezenlijk duurder wordt en dit is het geval wanneer men eene roestwerende verfsoort kiest die in één tint bij wijze van grondverf kan dienen en waarop men als deklaag iedere gewenschte lichte of donkere tint van dezelfde verfsoort kan aanbrengen. Dat leidt tot besparing vergeleken met het vroeger gebruikelijke gronden met menie en het tweemaal overschilderen met olieverf, dus eene besparing van loon en materiaal, afgezien nog van de tijdsbesparing. Dit zijn alles wezenlijke voordeelen die met name bij groote ijzerkonstrukties van beteekeniszijn.

De deklaag, resp. de verflaag moet voorts elastisch zijn, d.w.z. zij moet ook bij de sterkste temperatuurschommelingen het uitzetten en krimpen van het ijzer kunnen volgen zonder te scheuren of te barsten.

Ook mag de verf geen stoffen bevatten die roestvorming uitlokken of bespoedigen; daarom mogen slechts chemisch onveranderlijke en zoo neutraal mogelijke stoffen voor goede ijzerverven worden gebruikt. Bovendien mag de verf niet te spoedig drogen omdat de verf daardoor gemakkelijk bros wordt.

Het spreekt van zelf dat de voornaamste voorwaarde is dat de verf bestand is tegen vochtige en zure dampen en dat zij zoowel in water als in den grond bestendig is. De meeste thans in den handel zijnde roestwerende verven beantwoorden aan die eischen. Daarom zijn ook in de zooeven genoemde „Bijzondere voorwaarden" voor het verven geene speciale verfstoffen voorgeschreven. maar schrijven zij slechts voor het verven met een „als goede roestbescherming bekende olieverf." De vraag hoe het ijzer voor het verven moet worden gereed gemaakt, het verven zelf en de kosten zullen in een volgend artikel worden behandeld.

Om aan de wenschen onzer lezers tegemoet te komen noemen wij in de volgende lijst, naar de steden gerangschikt en zonder waarborg van volledigheid, een aantal firma's die zich op de vervaardiging van roestwerende verven toeleggen met de namen der fabrikaten.

Firma	Plaats	Naam van het fabrikaat
Ferrubron-Farbwerke	Berlin SO. 33	Ferrubron.
Stalfit-Werke	Bruchsal	Stalfit
Rosenzweig & Baumann	Cassel	Bessemer-Farbe
A. G. Jeserich	Charlottenburg	Siderosthen-Lubrose
Dr. Schoeller	Cöln a. Rh.	Preolit
Lohse & Rothe	Dresden-A.	Lohsol-Isolierlack
Pannenberg	Dresden 16	Eisenglimmer-Farben
Edmund Simon	Dresden-A. 4	Durabo-Oelfarben
Court & Baur	Ehrenfeld-Cöln	Tegolin
Mathies & Co.	Erbach i. Odenwald	Ferrolineum
Gebrüder Rehder	Flensburg	Rahtjens Komposition
Hoppe & Roehming	Halle a. d. Saale	Durabol-Gelabrose
Schmidt & Weber	Halle a. d. Saale	Webehasa
Heidenauer Farbwerke	Heidenau b. Dresden	Meissner Anstrichmasse
Hofer Farbenwerke	Hof i. Bayern	Schuberts Dauerfarben
Rheinische Emulsionswerke	Langenfeld b. Düsseldorf	Eweole
Carl Schilling	Mannheim	Hetzels elastische Farbe
Dr. Graf & Co.	Neubabelsberg	Panzerfarben
S. H Cohn	Neukölln-Berlin	Eisenvernin
O Fritze & Co.	Offenbach a. M.	Ferral
Dr. Liebreich, G.m.b.H.	Reinickendorf-Berlin	Rostschutzfarbe Dr. Liebreich
Dr. Münch & Röhrs	Schöneberg-Berlin	Chrotogen, Pyknophor.
Elsäss. Emulsionswerke	Strassburg	Eweole
Paul Lechler	Stuttgart	Dr. Roths Inertol
Farbenwerke Wunsiedel, G.m.b.H.	Wunsiedel i. Bayern	Rostschutzfarben

(Naar „Bautechnische Mitteilungen des Stahlwerksverbandes" Nr. 10.)

GEMENGDE BERICHTEN

Een verbeterblad voor den Binder wordt bij dit nummer verzonden ter vervanging van blz. 11—15, wijl een der afbeeldingen op blz. 13 in Nr. 2 van dezen jaargang, werd afgedrukt onderst boven.

Het stadhuis te Alkmaar is onder leiding van den architekt Jan Stuyt en den directeur van P. W., den heer G. Looman, inwendig gerestaureerd en voor de eischen van den dienst geschikt gemaakt. Daarbij zijn, volgens de uitvoerige beschrijvingen der dagbladen, verschillende ruimten hersteld overeenkomstig de tradities van den oorspronkelijken bouw of inrichting, zooals die uit oude fragmenten kon worden afgeleid. Enkele vertrekken wachten nog op voltooiing. Men hoopt dan ook de restauratie van den voorgevel met rijks-subsidie binnenkort ter hand te kunnen nemen.

LEIDEN. Een tweede gevelwedstrijd wordt uitgeschreven voor huizen die tusschen 1 Januari 1914 en 1916 zijn voltooid. De bekroningen zullen worden toegekend aan den ontwerper en aan den bouwheer (verguld-zilveren, zilveren en bronzen eerepenningen en eervolle vermeldingen). De wedstrijd omvat drie groepen: 1°. dienst- en utiliteitsgebouwen, 2°. woonhuizen, 3°. arbeiderswoningen.

Gebouwen opgetrokken van overheidswege zijn van mededinging uitgesloten. De juryleden (drie in getal) mogen rechtstreeks noch zijdelings bij den bouw van mededingende gevels betrokken zijn.

Het architektuurmuseum. Met voldoening vernemen wij dat het in „De Bouwwereld" van 30 October 1912 geopperde denkbeeld tot stichting van een architektuur-museum blijkbaar principiëele instemming vindt. Ons artikel is destijds overgenomen in het weekblad „Architectura" met het gevolg dat het genootschap „Architectura et Amicitia" 4 December 1912 eene kommissie benoemde om de voorbereiding van een zoodanig museum in studie te nemen en algemeene gegevens te verzamelen.

Deze commissie heeft in stilte gewerkt, maar nu treft ons in het „Bouwk. Weekbl." van 21 Febr. l.l. in het verslag eener hoofdbestuursvergadering der Mij. t. B. d. B. dat eene grootere kommissie is benoemd bestaande uit de heeren Prof. Brugmans, Prof. Derkinderen, Jhr Teding van Berkhout, twee afgevaardigden van de Mij. t. B. d. B., van A. et A. en van den B. N. A. Deze kommissie zal trachten na gemeenschappelijk overleg te komen tot de stichting van een architektuurmuseum. Aanvankelijk was vanwege A. et A. voorgesteld om de te stichten verzameling (ontwerpen, teekeningen, maquetten enz.) over te dragen aan het Rijk ender voorwaarde dat in de nieuw te bouwen Akademie van Beeldende Kunsten de noodige vertrekken zouden worden aangewezen, zoodat zij in haar geheel tot haar recht zou komen en zoowel door de leerlingen der Akademie als door ieder belangstellende op den voet eener openbare verzameling zou kunnen worden bezichtigd.

De Mij. t. B. d. B. was echter van oordeel dat dergelijke bepalingen voorbarig zouden zijn. Eerst na onderzoek door de kommissie kan blijken waar de verzameling gehuisvest moest worden.

Volkshuisvesting in België. Dezer dagen is eindelijk het wetsontwerp op het bouwen van betere arbeiderswoningen, dat reeds sedert een jaar gereed lag, bij het Belgische parlement ingediend. Ofschoon de wetgever van de in 1889 aangenomen wet er zich op mag beroemen, dat sinds dien tijd 176 maatschappijen voor het bouwen van arbeiderswoningen zijn opgericht en ongeveer 54.000 nieuwe huizen voor de arbeidersklasse zijn gebouwd, blijkt toch reeds bij oppervlakkige beschouwing, dat er nog veel te verbeteren valt.

Na een bezoek aan de arbeiderswijken der groote steden, vooral van Brussel en Antwerpen, zal men tot de overtuiging komen, dat nog veel moet worden gedaan alvorens voldaan is aan de matigste eischen, die men voor gezonde woningen mag stellen.

Ofschoon er reeds lang sprake van is, om in het arbeiderskwartier te Brussel behoorlijke woningen te bouwen, heeft men tot nu toe nog geen begin daarmede gemaakt, zoodat zelfs vrij welgestelde arbeidersfamilies zich moeten behelpen met krotten in vuile, nauwe straten.

Het is dus zeker wel noodig, dat in die wel zeer schilderachtige, maar ook in de hoogste mate ongezonde wijk der stad eens opruiming wordt gehouden.

Een groote moeilijkheid heeft zich echter bij dit nieuwe wetsontwerp voorgedaan. Hoe komt men aan geld voor het bouwen van deze goedkoope woningen?

Men heeft daarvoor de volgende bepalingen gemaakt:

Voor de bevordering van woningenbouw ten algemeenen nutte komen de krediet- en bouwmaatschappijen in aanmerking, die door samenwerking met den Staat, gemeente, provincie en particulieren als naamlooze vennootschappen moeten worden gevestigd. Het maatschappelijk kapitaal moet voor een tiende gedeelte worden gestort, de rest kan worden betaald in jaarlijksche termijnen, die minstens 3 % van het nog overblijvende kapitaal moeten bedragen. Daardoor kunnen provinciale en stedelijke besturen de bouwmaatschappijen ondersteunen, zonder dat zij daardoor hun eigen begrootingen te veel belasten. Het benoodigde kapitaal voor den woningbouw zal worden gefourneerd door een Société Nationale, die door het uitgeven van obligatiën die de Staat overneemt, het overige geld zal verschaffen. Wanneer de rente, die voor deze obligatiën moet worden betaald, grooter is dan de sommen, die jaarlijks door de aandeelhouders gestort worden, dan betaalt de Staat het tekort. Overigens betaalt de Staat aan de „Société Nationale" een bedrag van 100 millioen fr. vooruit; de rentevoet hiervoor zal elk jaar onieuw worden vastgesteld.

De arbeid der Société Nationale bepaalt zich niet tot het verstrekken van kapitaal; zij treedt als adviseerend lichaam op, om den Staat van raad te dienen, wanneer b.v. de bouw- en kredietmaatschappijen door den Staat moeten geholpen worden; verder heeft zij te zorgen voor een geregelde woninginspectie, moet zij de eischen vaststellen voor een reine, gezonde woning, maatregelen nemen tegen speculatie, kortom een centraal-bureau voor het woningwezen zijn. Aan de door den Staat gesanctionneerde maatschappijen zal worden toegestaan, in bepaalde omstandigheden, vooral wanneer de stadsbesturen hun plicht verzuimen, na verkregen volmacht van den Koning, onteigeningen voor te stellen. Om deze maatschappijen in alle gevallen levensvatbaar te maken, wil de Regeering zich het recht voorbehouden, sommige openbare instellingen op sociaal gebied te noodzaken, aandeelen te nemen in deze bouwmaatschappijen.

Dit woningprogram der regeering is dus nog al ingewikkeld; maar zelfs wanneer de omslachtigheid van dezen maatregel om aan geld te komen wat bedenkelijk is, en zelfs wanneer, zooals ook te verwachten is, en in de eerste jaren nog niet veel belangrijke veranderingen zullen aangebracht worden, moet men toch erkennen, dat het plan zeer verstandig bedacht is en dat het ook wel verwezenlijkt kan worden.

Interessant is dat men, evenals bij den bekenden Düsseldorfer Verein, den kring der bevolking, voor welke deze woningverbetering oorspronkelijk bedoeld is, uitbreidt. Had men aanvankelijk alleen arbeiderswoningen op het oog, thans vestigt men zijn aandacht op de huisvesting der kleine burgerij. De vaste prijs voor deze woningen zal worden bepaald door het centraal-bureau. Bewoners der huizen mogen alleen zijn: gewone arbeiders, bedienden, wier salaris niet hooger is dan een door de regeering vastgestelde som en andere particulieren, wier belasting een vastgestelde grens niet overschrijdt. Verder zijn verschillende voorzichtigheidsmaatregelen genomen, ten einde te voorkomen, dat de Staat als geldschieter wordt bedrogen en vooral om de speculatie tegen te gaan. Het verloop van de beraadslaging in het parlement over dit wetsontwerp is wel een bewijs, dat de grondgedachte bij alle partijen instemming vindt; te verwachten is dus, dat de zaak spoedig haar beslag zal krijgen. „Alg. Hbl." 17 Febr.

BERLIJN. De nieuwe Kon. Opera houdt nog steeds de gemoederen der architekten bezig, 'tgeen begrijpelijk is wijl dit gebouw, dat, zonder de inrichting, op 18,5 miljoen mark begroot werd, het belangrijkste bouwwerk is dat sinds het Rijksdaggebouw in Duitschland werd gesticht en dat ook in de toekomst niet licht zal worden overtroffen. Men hoopt natuurlijk dat het een zoo waardig mogelijke representant zal worden van de hedendaagsche duitsche bouwkunst.

Na eindelooze moeilijkheden is van 's Keizers wege aan Ludwig Hoffmann de definitieve opdracht gegeven. Reeds gaven wij, op blz. 33, eene afbeelding van zijn ontwerp en in een der eerstvolgende nummers zal een uitvoeriger artikel volgen, geschreven door den architekt C. Zetzsche te Berlijn, waarin het ontwerp zeer geprezen wordt.

De ontvangst van het ontwerp is over het algemeen zeer koel. Het is minder dan een „succes d'estime". De B. D. A. heeft zich nu per adres gericht tot het pruisische Huis van Afgevaardigden (dat de gelden moet toestaan) en onder verwijzing naar technische en aesthetische fouten in Hoffmann's ontwerp, verzocht dit door de Akademie des Bauwesens te doen beoordeelen en verbeteringen te doen aanbrengen. Ook van andere zijden (o.a door de „Vereiniging Berliner Architekten" zijn bezwaren ingebracht.

Het is echter te voorzien dat thans de actie der architekten, die zich reeds eenige malen tot de Kamer wendden, weinig succes zal hebben en deze de zaak die vele jaren hangt, zal beeindigen.

Bovendien is Hoffmann door zijne kollega's steeds op zulk een hoog voetstuk gesteld dat hunne kritiek hem nu niet in eens nog zou kunnen deren.

De toestanden in de duitsche architektenwereld schijnen allesbehalve rooskleurig als men ze beoordeelt volgens eene ontboezeming in het Decembernummer der „Mod. Bauformen." Daaraan ontleenen wij de volgende schets:

„In plaats van vereeniging steeds verdere scheuring. Een groep van Regierungsbaumeister (een titel die alleen na een speciaal examen wordt verworven Red. „Bww.") heeft zich in het „Berliner Architektenverein" gevormd. De „D. F. A." (d. i. de „Deutsche Freie Architektenschaft", eene verleden jaar gestichte konkurrent van den „Bund deutscher Architekten", die h. i. de belangen der particuliere duitsche bouwmeesters niet onpartijdig behartigde. Red. „Bouww.") wint terrein, de aansluiting van de „B. D. A." aan den grooten architektenbond is verdaagd, de Baumeistertitel dreigt de klove te verbreeden, iedere groep scheidt zich af, niemand zoekt de vereenigende elementen, maar alleen de punten van verschil worden omstreden. Het succes van kollega's wordt benijd, de onderscheidingen gekritiseerd."

Nadat nog een paar hebbelijkheden der duitsche architekten

worden opgesomd vraagt de schrijver, doelend op de prijsvragen voor het nieuwe operagebouw te Berlijn en het gezantschapsgebouw te Washington, of het onder zulke omstandigheden verbazing mag wekken dat een sterke figuur „de bende" op zij schuift en zijn wil doorzet?

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Leiddraad voor de kennis van Bouwmaterialen ten dienste van Ambachts- en Avondscholen door E. Riepma, Directeur der Ambachtsschool te Groningen. Met fig. Derde verbeterde druk. Amsterdam. S. L. van Looy. 1913 (f 1.25)

Blijkens het verschijnen van een derden druk, waarin hier en daar verbeteringen zijn aangebracht, terwijl er eenige nieuwe hoofdstukken aan zijn toegevoegd, heeft het boekje de instemming van de betrokken vakkringen gevonden. Bij een volgenden druk mogen echter bijv. gekke zinsneden als de navolgende niet opnieuw aan de aandacht ontsnappen: „Tegen den invloed van het weder is dennenhout niet bestand, zoodat het veel wordt aangewend in steeds vochtigen grond of onder water en is dan zeer duurzaam."

Dergelijke stijlbloempjes zijn er meerdere in dit boekje te vinden.

Heimbaukunst von Dr. H. Pudor. A. Ziemsen Verlag. Wittenberg 1913 (ingen. 4 Mark, geb. 5 Mark).

Dit boek is niet van direct bouwkundigen inhoud. Het is meer een algemeen betoog over de ontwikkeling der samenleving waarbij velerlei vraagstukken op het gebied van schoonheid, bouwkunst en stedenbouw op den voorgrond staan

Die vraagstukken worden daarbij niet van technisch standpunt beschouwd. De schrijver geeft echter blijk over een scherp oordeel te beschikken en bovendien over een zeer groote belezenheid en kennis van talrijke punten die met het onderwerp meer of minder nauw in verband staan. Zoodoende prikkelt dit boek, afgezien nog van het feit dat het den lezer veel positiefs vertelt, op schier iedere bladzijde tot inspanning van gedachten. Het wekt op en opent vooruitzichten. Niet dat men het in alles met den schrijver zou kunnen eens zijn. Er zijn verrassende uitspraken die parodoxaal klinken als bijv. dat de zolder de hoofdverdieping der woning moet worden en al wat er onder ligt als kelder te beschouwen is.

Grepen uit dit werk te doen om zijn inhoud te kenschetsen, zou zijne veelzijdigheid echter niet tot haar recht doen komen. Maar wat er in gezegd wordt bijv. over stedenbouw — en met name over de rol die het water daarin behoort te spelen — over woningbouw en inrichting — over boomen en beplanting — over vorm van daken — over stijlen en volkskunst — over hygiëne, in dat alles wordt men vaak door spiritueele opmerkingen en gevolgtrekkingen getroffen, die meer inslaan dan menig breed en technisch opgezet betoog van den vakman. Al valt dit werk dan ook eenigszins buiten het engere terrein der „Bouwwereld", wij vestigen er niettemin de bijzondere aandacht harer lezers op.

INGEZONDEN

De metselspecies van „de Oldehove" te Leeuwarden.

Zeer Geachte Redactie.

Sta mij toe met een paar regels in Uw blad mijn ouden vriend „de Oldehove" te Leeuwarden, in bescherming te nemen tegen een aanval op zijn samenstellende deelen, door den Hooggeleerden Heer Professor J. A. van der Kloes gedaan in zijn meestal zeer belangwekkende artikels over metselspecie, waarin te veel kalk is gebruikt en de daardoor ontstane gebreken.

Op blz. 43 onderaan en 44 van Uw blad, Nr. 6, van 11 Febr. j. l. staat:

„Dat de herstellers van oude monumenten nu nog even „slechte metselaars zijn als in 1877 bleek mij, toen ik „daags na ons bezoek te Franeker, de Oldehove te „Leeuwarden eens aan alle kanten met aandacht te „bezichtigen."

„Ik was in het voorjaar van dit jaar te Leeuwarden toen „het gerstelde gebouw werd ingeluid Nu loopt de mortel al „den muur uit."

„Dat doet hij ook aan het Vredespaleis."

„B.. . G.... Mannen, wanneer zult gij wijzer worden?"

Ik duid twee dezer woorden slechts met beginletters aan, omdat ze in dit geval niet aangenaam klinken, want kennelijk heeft de Professor de bedoeling met hen, die de leiding der bedoelde werken hadden (speciaal die van de Oldehoverestauratie) een loopje te nemen en meer nog.

Wanneer dit ook maar eenigszins verdiend was, of het tegendeel der bedoeling van den Geachten Professor niet met de stukken was tegen te spreken, zou ik zwijgen, maar nu mag ik 't er niet bij laten zitten.

De restauratiewerken van de Oldehove geschiedden in 1910 en 1911, onder leiding eener Commissie, bestaande uit den Commissaris der Koningin in Friesland, den Heer J. van Hasselt c. i, oud-Directeur der Gemeentewerken van Amsterdam en ondergeteekende.

Ze werden met zeer veel zorg in eigen beheer uitgevoerd door den Heer P. W. J. Carpay, opzichter in vasten dienst der gemeente Leeuwarden en wel — daarop werd speciaal gelet — zonder dat een greintje kalk ir gebezigd.

Wanneer de Geachte Hoogleeraar, wiens streven om begane fouten tegen te gaan, zeer moet worden gewaardeerd, toen hij hier was, mij eens de groote eer van een klein bezoek had willen aandoen, zou ik dit niet alleen zeer hebben geapprecieerd, maar Z.H.Geleerde had dan tevens inzage kunnen nemen van een boekje, wat ik in 1911 schreef om de wijze, waarop aan de Oldehove is gewerkt, aan de vergetelheid te ontrukken niet alleen, maar ook om de leiders en de uitvoerders dier werken tegen mogelijke aanvallen te kunnen beschermen.

Welnu van dat boekje schreef U in Uw nummer (36) van 6 Sept. 1911 o. m. dat nauwgezet in acht was gehouden de gedachte, dat de werkzaamheden zich moesten bepalen tot bevestigen van het bestaande en tot behoud van het oude karakter en dus alleen defecten werden verbeterd.

Zoo was het ook. Slechts enkele gedeelten metselwerk werden vernieuwd, doch daarbij is (zie pag. 47 van mijn boekje) meegedeeld dat bij het metselwerk cementspecie is gebezigd in de verhouding van 1 cement op 5 rivierzand.

Alleen bij het volspuiten onder een druk van 2 à 3 atmosferen van de scheuren en de boorgaten, voor zoover deze rondom de ankers gevuld moesten worden, werd specie gebezigd van 1 cement op 1½ rivierzand, daar schralere specie in horizontale richting niet zoover loopen wil als hier noodig was, ook niet nadat, zooals wij hier overal bij aanhechting aan oude metselwerken deden, deze „doorwaternat" gemaakt hadden.

Kalk werd ook hier niet gebezigd, nog geen korreltje.

Nu zal „Professor" misschien zeggen: waardoor heb ik dan een plaats kunnen ontdekken, waar kalk op de muren zichtbaar was?

Welnu dit wil ik gaarne met Z.H.Gel. onderzoeken en stel mij daartoe bij zijn volgend bezoek aan Leeuwarden disponibel.

Ik vertrouw dan ook dat de Heer van der Kloes hier zeker wel zal komen, want hij meent het goed met hetgeen waarvoor hij strijdt en wil zeer zeker geen „bok schieten" door iets te beweren, wat niet vol te houden is.

Zelfs wil ik hem nu al een weinig op weg helpen met de mededeeling, dat het door hem geziene, wit geworden, metselwerk slechts enkele steenen dik is en geplaatst werd op oud metselwerk, waarin reeds door Jacob van Aaken enorm veel kalk is gebruikt en dat nu, zooals ik boven mededeelde, door ons van te voren kletsnat werd gemaakt.

Onder beleefden dank voor de opname

Geachte Heer

Uw dienstwillige

W. C. A. Hofkamp.

Leeuwarden
17 Februari 1914.

Directeur der Gemeentewerken van Leeuwarden.

Erkentelijk voor de mij verstrekte gelegenheid om aan het stuk van den heer Hofkamp eenige regels toe te voegen, maak ik daarvan allereerst gebruik om een fout in mijn opstel te verbeteren: op blz. 42, 2e kolom, 14e regel van onder staat zandsteenen, lees hardsteenen.

Ik ben den heer Hofkamp dankbaar voor zijn zeer belangrijke mededeelingen Ik acht het een verblijdend feit, dat hij van Nederlandsche metselaars gedaan gekregen heeft met 1 cement 5 zand te metselen; ik acht het een gewichtigen stap, dat hij afstand heeft gedaan van de kalk in den cementmortel, maar ik betreur het dat daarop niet een tweede stap gevolgd is: het toevoegen van tras aan het Portlandcement

Portlandcement bevat vrije kalk of laat tijdens het versteenen kalk vrij. Om het metselwerk tegen uitloogen van kalk te vrijwaren, moet dus tras in de metselspeciën voorhanden zijn („Metselaar" 5e druk blz. 123). Ik hoop dit onderwerp in een volgend artikel in „De Bouwwereld" uitvoeriger te behandelen.

Hetzelfde geldt voor den spuitmortel („Metselaar" blz. 137-141). Door een Duitsche firma is daarvoor b.v. een mengsel van 1 cement, ½ tras, 2½ zand gebezigd.

Gretig aanvaard ik de vriendelijke uitnoodiging om met den heer H. den toren te onderzoeken, b.v. in de aanstaande paaschvakantie.

Herstellen van oude torens is geen benijdenswaardig werk. Behalve aan de mortels moet daarbij de aandacht vooral gewijd zijn aan het voorkomen van inwatering m.a.w. aan de afdekkingen. Daarvan heb ik van de straat af natuurlijk niets kunnen zien.

Delft, 20 Februari 1914. J. A. v. d. Kloes.

XIIIE JAARGANG No. 9 4 MAART 1914

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

C. ZETZSCHE. HET NIEUWE GEBOUW DER KONINKLIJKE OPERA TE BERLIJN

NADRUK VERBODEN.

(ZIE DE LOSSE PLAAT)

Het op bijzonder verlangen van den keizer door Geh. Baurat Stadtbaurat Dr. Ing. LUDWIG HOFFMANN uitgewerkte ontwerp voor het nieuwe gebouw der koninklijke opera te Berlijn (waarvan reeds in Nr. 5 van dezen jaargang de perspektiefteekening is opgenomen) is aan den pruisischen landdag toegezonden. Daarmede is de lange, aan strijd en teleurstelling rijke vóór-geschiedenis dezer bouwopgave, die de grootste is welke thans in Duitschland aan de orde is, afgesloten en is spoedig het begin der uitvoering te verwachten.

Het oude operagebouw dat G. VON KNOBELSDORF 1741—43 voor FREDERIK DEN GROOTE als feestgebouw en redoutenzaal had gebouwd en waarin jaarlijks slechts enkele tooneelvoorstellingen plaats vonden, was reeds 1787 en 1843 door vader en zoon LANGHANS verbouwd en in de laatste tientallen jaren zoo goed mogelijk aangepast aan de geheel veranderde eischen. Maar reeds in de tachtiger jaren der vorige eeuw was de noodzakelijkheid van een nieuwbouw ingezien en reeds in 1896 werd het bekende Krollsche etablissement aan de Königsplatz als toekomstig bouwterrein aangekocht, nadat uit voor-ontwerpen van HEIM en GENZMER de onmogelijkheid was gebleken om den nieuwbouw ter plaatse van het oude operagebouw te stichten zoowel omdat het terrein daartoe te klein was, als omdat het totaal-aanzicht der omgeving er door zou worden benadeeld.

Na een lange pauze, waarin verschillende andere bouwterreinen in overweging werden genomen, maar 'tzij wegens de hooge terreinprijzen in de omgeving van het paleis, 'tzij wegens den afstand tot het paleis weder werden opgegeven, liet het ministerie van het Kon. huis in 1909 door Hofbaurat GENZMER een voor-ontwerp maken op het terrein aan de Königsplatz. Bij de verdere voorbereiding werkten bovendien nog de ministeries van finantiën en van openbare werken mede. Aangezien de bijzondere technische moeilijkheden het uitschrijven eener algemeene prijsvraag bezwaarlijk maakten, werden in 1910 de volgende acht architekten: Geh. Baurat FÜRSTENAU, Geh. Baurat Prof. GENZMER, Geh. Oberhofbaurat v. IHNE, arch. KARST (de ontwerper van het hoftheater te Kassel), Prof. M. LITTMANN, Stadtbaurat SEELING, Prof. FRIEDR. VON THIERSCH en Geh. Baurat HOFFMANN uitgenoodigd om op grond van het voor-ontwerp schetsen in te leveren. De laatste bedankte voor de uitnoodiging omdat hij ten volle door zijn ambtelijk werk in beslag werd genomen. Eene definitieve oplossing van het vraagstuk was niet te verwachten met het oog op de buitengewone ingewikkeldheid van het programma door de vele en verstrekkende eischen van het tooneel, van de keizerlijke hofhouding en van den omvang (2500 zitplaatsen). De ministeriëele bouwafdeeling belastte daarna Reg. Baum. GRUBE om de beste denkbeelden der 7 ontwerpen voor de verdere behandeling in een nieuw voor-ontwerp te vereenigen. Daar dit de wenschen van het Huis-Ministerie niet bevredigde, liet dit een tegenvoorstel uitwerken en uit deze beiden ontstond een programma, waarin alle technische en praktische eischen waren vastgelegd. Ter artistieke uitwerking werden drie deelnemers der eerste prijsvraag, IHNE, LITTMANN en SEELING uitgenoodigd alsmede, op verlangen van het Huis-Ministerie, ook GRUBE. Diens ontwerp, door de Regeering ter uitvoering aanbevolen, werd door de vakvereenigingen, de pers en de Kamerleden afgewezen met het motief dat aan de eischen der techniek en de veiligheid niet werd beantwoord en voor zulk eene monumentale opdracht de artistieke oplossing door een algemeene prijsvraag moest worden gevonden. De duitsche architekten boden aan om vrijwillig en zonder tegemoetkoming verdere denkbeelden ter oplossing aan te geven. Het resultaat van lange onderhandelingen was, 12 Mei 1912, een kompromis-besluit van den landdag volgens hetwelk nieuwe plannen zouden worden gevraagd met gebruikmaking van de verzamelde gegevens, maar waarbij ook afwijkingen werden toegestaan ten einde alle mogelijke oplossingen uit te lokken.

In Juni 1912 werden tot inzending voor ontwerpschetsen op uiterlijk 21 Oktober tien architekten uitgenoodigd (Prof. BILLING, W. BRUREIN, Prof. DÜLFER, Prof. TH. FISCHER, Prof. FRENTZEN, Lossow & KÜHNE, Geh. Baurat O. MARCH, Prof. MÖHRING, Prof. BRUNO SCHMITZ) tegen een honorarium van 3000 Mark, terwijl tevens de gelegenheid tot vrijwillige deelneming open stond. Van de uitgenoodigden bedankte Prof. FISCHER wegens drukke bezigheden en ondanks den korten tijd kwamen op den gestelden termijn 59 vrijwillige ontwerpen in, die ieder een arbeid van gemiddeld 4000 Mark hadden geleverd zonder dat andere belooning hen wachtte dan eene eervolle waardeering.

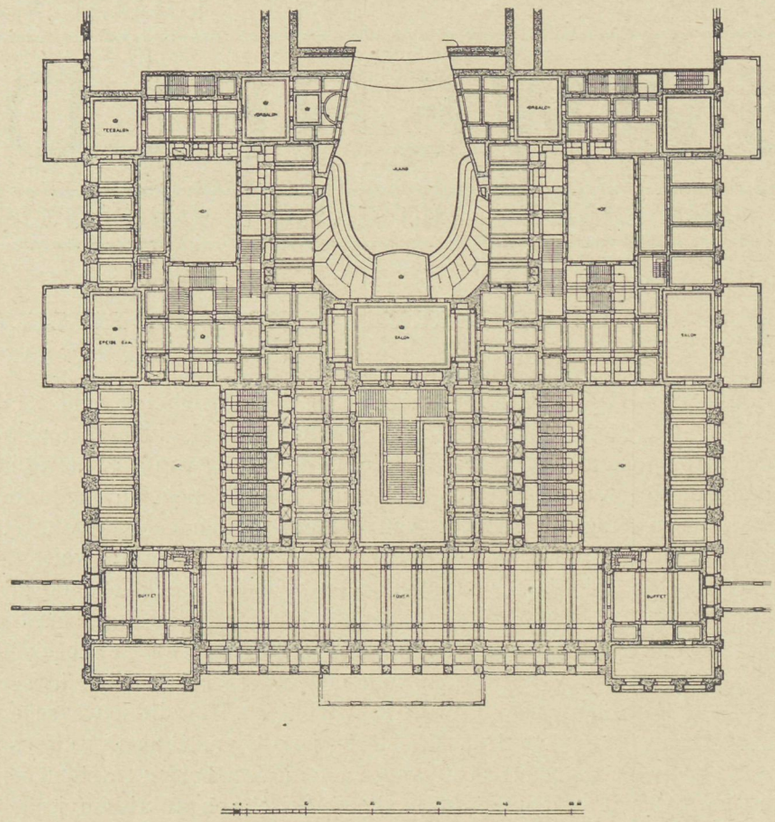

PLATTEGROND DER HOOFDVERDIEPING (DE MET EEN KROON GEMERKTE VERTREKKEN ZIJN VOOR HET HOF BESTEMD)

Dit was een schitterend bewijs van de bereidwilligheid der duitsche architekten. De aan de prijsvraag vastgeknoopte verwachting dat, evenals destijds bij het Rijksdaggebouw, de meest aangewezen kunstenaar met een overtuigend, meesleepend kunstwerk zou te voorschijn treden is niet vervuld en kon ook nauwelijks vervuld worden. Zonder eenigen twijfel zijn vele goede en zelfs voortreffelijke gedachten en opwekkingen gebleken, maar de prijsvraag vertoonde, zooals niet anders kon worden verwacht, met betrekking tot de vormen de geheele bontheid van opvatting, welke tegenwoordig de duitsche architekten in talrijke groepen verdeelt. Zoo is eene overtuigende overwinning, eene algemeene erkenning van een op de toekomst voorbereidend streven onwaarschijnlijk en het ligt voor de hand dat onder die omstandigheden voorzichtige terughouding en zekere ervaring het winnen van gedurfden ondernemingszin. [1])

Het advies van de Akademie des Bauwesens beschouwde die van March (Berlijn), Richard Seel (Berlijn), Jürgensen & Bachmann (Charlottenburg), Dülfer (Dresden) en Carl Moritz (Keulen) als de relatief beste in deze volgorde. Zij voegde eraan toe: De vraag of uit de nieuwe schetsen een belangrijke vooruitgang met de vroegere blijkt, kan de Akademie des Bauwesens slechts onder voorbehoud bevestigend beantwoorden. Hoewel onmiskenbaar nieuwe, zeer opmerkelijke denkbeelden aan den dag traden en deels op in artistieken zin belangrijke wijze tot uiting kwamen, toch is, in het algemeen genomen, van alle thans ingediende schetsen ook de rijpste en in het advies bijzonder genoemde ontwerpen, geen enkel zoo veel beter dan de vroegere of in praktisch of aesthetisch opzicht zóó voortreffelijk dat het zonder meer ter uitvoering kon worden aanbevolen. De Akademie beval aan te overwegen of niet door enkele vereenvoudigingen van het programma de opgave kon worden vergemakkelijkt. Toen na het bevredigend verloop van de prijsvraag wederom de bedoeling der regeering bleek om zelf de definitieve bewerking ter hand te nemen, bepleitten de vakkringen eenstemmig de raadpleging van een „vrijen", d.w.z. van het ministerie onafhankelijken architekt. Het scheen dat Otto March daarvoor in aanmerking zou komen. Na zijn plotseling overlijden in Mei 1913 heeft de keizer zelf aan Ludwig Hoffmann om zijne medewerking verzocht, zoodat deze de niet gezochte opgave niet kon ontwijken. In enkele maanden heeft deze het thans ingediende ontwerp opgesteld dat de instemming van den keizer en der betrokken ministeries heeft gevonden.

Bij de beoordeeling van dit ontwerp moet men allereerst in aanmerking nemen dat de medewerking van Hoffmann zich uitsluitend moest beperken tot de aesthetische uitbeelding van het voor-ontwerp dat door het ministerie van openbare werken en de Generaal-Intendance der schouwburgen was uitgewerkt en dat dit programma onherroepelijk vaststond, evenals het feit dat de technische, konstruktieve en administratieve bouwleiding door het ministerie zou geschieden. Dat daarop eene sterke teleurstelling ontstond in de vakkringen, wier bereidwillig ingediende verbeteringsvoorstellen mitsdien ongebruikt ter zijde geschoven waren, is even natuurlijk als dat nogmaals alle verschillen van opvattingen tot uiting komen. Men kan echter Hoffmann niet aansprakelijk stellen voor bestaande of beweerde technische gebreken in het ontwerp, die voortvloeien uit een systematische opvatting en een beginsel waaraan hij niets meer kon wijzigen.

Neemt men dat in aanmerking, dan zal men moeten erkennen dat Hoffmann's ontwerp een uitstekende oplossing biedt die rekening houdt met de verschillende en deels tegenstrijdige eischen, die meer dan de vorige ontwerpen hen tot een samenhangend geheel groepeert en in zijn voornamen vorm geeft al wat in de gegeven persoonlijke en zakelijke omstandigheden bereikbaar is.

Eene bijzondere moeilijkheid voor de architektonische

[1]) Het resultaat der verschillende prijsvragen is uitgegeven als XIIde Sonderheft der „Berliner Architektur Welt" onder den titel „Die neuen Entwürfe zum Berliner Königlichen Opernhaus". Berlin 1913. Ernst Wasmuth A. G.

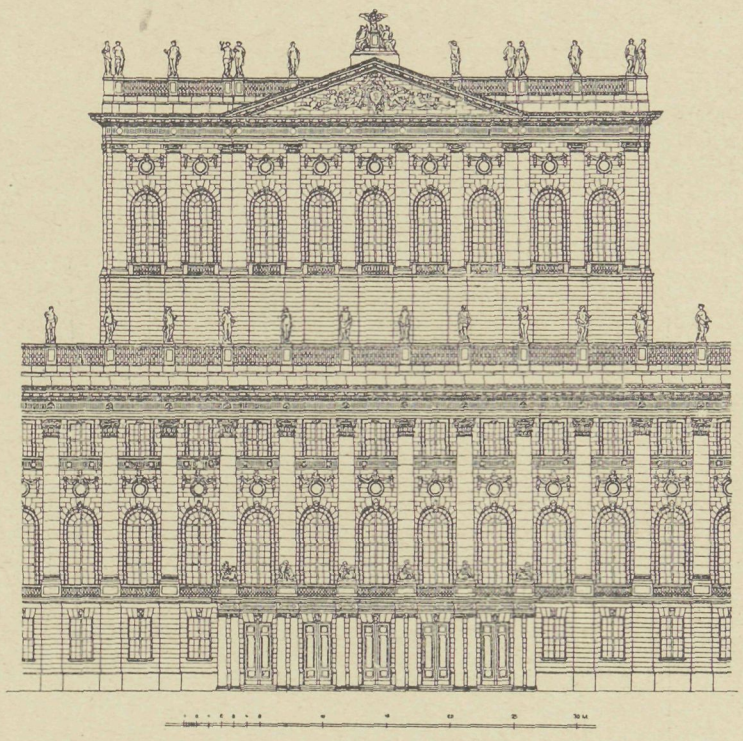

MIDDENPARTIJ VAN DEN VOORGEVEL. (ZIE HET PERSPEKTIVISCH AANZICHT VAN DEN GEHEELEN VOORGEVEL IN „DE BOUWWERELD" 1914. NR. 5)

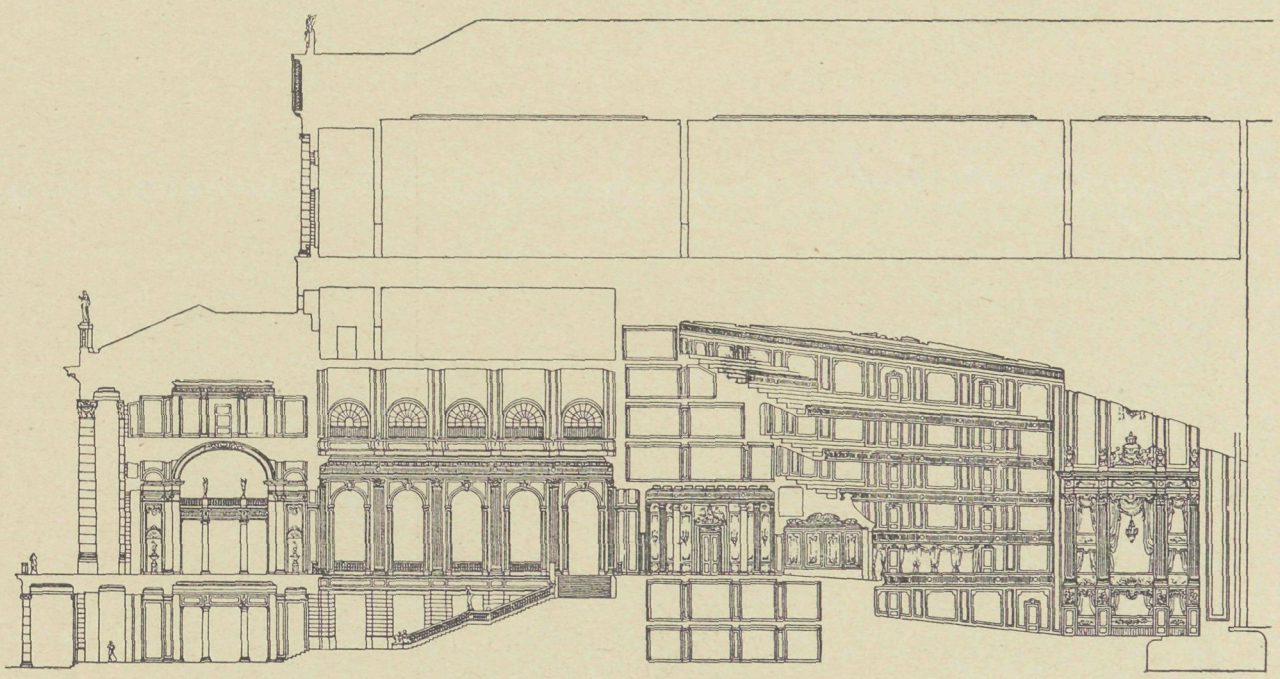

DOORSNEDE OVER FOYER, VESTIBULE MET HOOFDTRAPPENHUIS, GROOTE HOFLOGE EN ZAAL

oplossing was de kombinatie van een opera der grootste afmetingen met de representatieve eischen van het Hof, en voorts de ligging van het bouwwerk aan de groote Königsplatz tegenover het Rijksdaggebouw en de Siegessäule. Die ligging lokt uit tot eene vergrooting van den architektonischen maatstaf, terwijl de gedachte aan het inwendige juist aandringt op verkleining daarvan. Daarop had reeds de Akademie des Bauwesens in haar advies gewezen en HOFFMANN wees er in zijne memorie van toelichting op, dat het effekt van het inwendige niet mocht worden benadeeld door de nawerking van overheerschende uitwendige indrukken. „Eene zeer groote breedte der uitwendige traveeën beïnvloedt ook het inwendige van een bouwwerk en machtige uiterlijke indrukken behouden ook bij de beoordeeling van het interieur hun effekt. De maten der tooneelopening staan echter vast en de menschelijke grootte der op het tooneel optredende personen kan niet opgevoerd worden."

Evenals bij de antieke theaters een groote archi-

tektonische maatstaf vermeden is en zelfs bij het Colosseum te Rome de zuilen en pijlers van het uitwendige architektuur-stelsel de hoogte van 10 M. niet overschrijden, heeft HOFFMANN zijn maatstaf beperkt en zuilen van 13 M. ontworpen, in afwijking van verschillende vroegere ontwerpen (in dat van MARCH, zuilen van 20—22 M.).

Tot beter begrip van de ter beoordeeling van het ontwerp zeer belangrijke vraag van de absolute maatstaf worden hier eenige cijfers gegeven. Het ontwerp vertoont eene gevelbreedte van 96 M. bij 154 M. diepte, met een bebouwd oppervlak van 13.300 M². De kroonlijst ligt 24 M. hoog, daarboven verrijst de tooneelopbouw ter breedte van 44 M., ter diepte van 110 M. en met 45 M. kroonlijsthoogte. De kroonlijsthoogte van het tegenoverliggende Rijksdaggebouw (133 M. breed) is 26 M., de zuilen zijn daar 16 M. hoog. De beide het operagebouw flankeerende, met zuilengangen er mede verbonden, zijdelingsche gebouwen hebben eene gevelbreedte van 48 M. en een kroonlijsthoogte van 20 M.

HOFFMANN heeft aan de geheele bouwgroep een doorloopenden sokkel van 7 M. hoogte gegeven (vloerhoogte van 1sten rang en foyer), hetwelk overeenkomt met de hoogte van den onderbouw van het Rijksdaggebouw en van de Siegessäule en dat het gebouw als 't ware boven het vlakke plein doet oprijzen. De door zuilen gedragen doorrit in het midden van den gevel, werkt samen met de even hooge, 96 M. uit elkaar staande, zijdelingsche doorritten. Boven dezen sokkel ontwikkelt zich het groote, rondom het geheele bouwwerk uniform doorgevoerde hoofdmotief. In het midden, is een open, 60 M. lange zuilenhal met krachtige schaduwwerking ontworpen. Aan de zijrisalieten is het motief, met drie-kwartzuilen, iets zwakker doorgevoerd en aan alle andere gevels is het in vlakke pilasters opgelost.

De plaats en schaal der vijf frontons, de eenheid waarin het geheel is samengevat door de doorloopende kroonlijsten, attieken en balustraden, de statige nadruk die op de vertikale tendenz valt (evenals bij het tegenovergelegen Rijksdaggebouw) door de lange rijen van prachtig gegroepeerde zuilen, pilasters en bekronende beelden, dit alles leidt tot een rythmus van verrassenden eenvoud. Daarbij spreekt een feestelijk element dat, samen met het voorname paleiskarakter, het gebouw als hoftheater en feestelijk representatiegebouw eener vorstelijke huishouding kenschetst.

Welberekend in verband met de door HOFFMANN steeds bepleitte eenheid van het stadsbeeld is teruggegaan naar de groote Berlijn-Potsdamsche overleveringen der 18e eeuw en in het bijzonder naar de architektuur van het oude operagebouw. En toch geven de rythmus, de aan grootte en beteekenis van het gebouw beantwoordende schaal en de behandeling der onderdeelen aan dit ontwerp iets volkomen zelfstandigs. Het berust op historischen grondslag, maar de traditioneele vormenspraak is niet nagevolgd maar dient als uitdrukkingsmiddel van zelfstandige bouwkundige gedachten.

Aan de voorname rust van het geheel beantwoordt volkomen de verrassend eenvoudige oplossing welke HOFFMANN gevonden heeft voor de bijzonder moeilijke vraag van den hoogen tooneelopbouw, doordien hij dien opbouw — evenals bij verschillende oudere schouwburgen voorkomt — zoo ver naar voren doortrekt, dat hij het geheel beheerscht. Daardoor zijn inwendig zeer bruikbare ruimten voor requisiten en voor de groote wapenverzameling, alsmede de mogelijkheid eener veel betere ventilatie van de zaal verkregen.

Voor de architektonische oplossing van de Königsplatz, waartoe eene afzonderlijke prijsvraag zal worden uitgeschreven, is door het ontwerp van HOFFMANN een indrukwekkende, feestelijke afsluiting der geheele westzijde geschapen, die zich toch voordoet als deel van een geheel zonder het tegenovergelegen Rijksdaggebouw in zijn effekt te schaden, zooals de nieuwe Dom helaas het slot en het oude Museum doodslaat.

De artistieke ontwikkeling van het inwendige wijst op hetzelfde fijne overleg en doelbewustheid. Door de sokkelverdieping is vermeden dat degeen die uit eene overweldigende zuilenhal de uiteraard lage vestibule met de plaatsbureaux zou betreden, een zeer gedrukten indruk zou verkrijgen. Het bij vroegere ontwerpen zeer groote trappenhuis is door het aanbrengen van een dubbelen omgang verkleind (het ruime effekt blijft echter door de zijdelingsche doorkijken gewaarborgd), terwijl het tevens inderdaad tot trappenhuis is gemaakt door verlegging van de trap, die nu met hare hoofd-as direct naar de zaal leidt.

Deze zelf is, ook wat hare grootte betreft, de hoofdruimte van het gebouw geworden (hare definitieve uitbeelding, rangschikking der zitplaatsen enz. zal eerst na bijzondere, vooral acoustische studies der grootste buitenlandsche schouwburgen worden bepaald). De bij de vroegere ontwerpen ontbrekende organische geleding van den plattegrond, de klimax der effekten vanaf den ingang tot de zaal en de foyer, is zeker eene groote verdienste van HOFFMANN's ontwerp. Ook de foyer is in dezen zin omgewerkt. Uit eene reeks van vijf gescheiden vertrekken met afwisselende as-richtingen is één geweldige zuilenhal geworden, die zich met de beide, slechts door lichte kolonnaden afgescheiden buffetzalen aan de korte zijden, over de volle lengte van het gebouw uitstrekt. Deze zaal, in wit en goud gehouden, met hare, door gekoppelde roodmarmeren zuilen gedragen, rijkversierde gewelven, kan een groot architektuurbeeld opleveren en is de meest passende ruimtestemming voor de volle ontplooiing van hoofsche toilettenpracht, eene waarlijk keizerlijke representatieruimte, wier effekt nog opgevoerd wordt door de voorgelegen breede zuilenhal.

De beide gebouwen die de opera flankeeren, zijn gedacht voor de een of andere representatieve of administratieve bestemming (vergrooting van het nabijgelegen gebouw van den Generalen Staf). Aan de achterzijde is tusschen

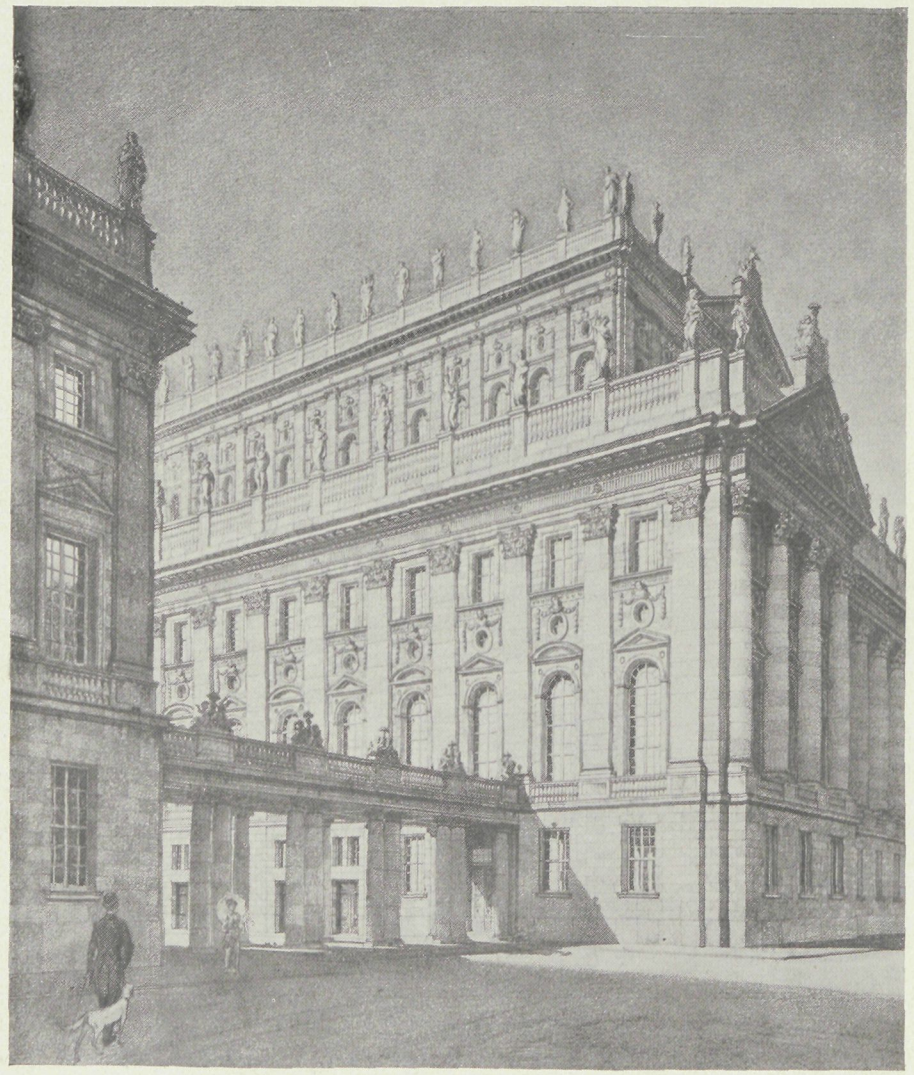

BERLIJN. HET NIEUWE GEBOUW DER KONINKLIJKE OPERA. VOORGEVEL EN FOYER. GEH. BAURAT STADTBAURAT DR. ING. LUDWIG HOFFMANN

BIJVOEGSEL VAN „DE BOUWWERELD" VAN 4 MAART 1914. NR. 9

het linksche zijgebouw en het koulissen-magazijn een langgerekt gebouw ontworpen (voor restauratie of café bestemd), dat door zuilengangen met de andere gebouwen der groep samenhangt. Op die wijze is de in het programma geëischte gebruikmaking van het kostbare terrein opgelost op eene wijze die geene benadeeling van het totaal-effekt doet vreezen.

De bouwsom is (zonder de bijkomende werken en de inwendige inrichting) door het Ministerie op 18.550.000 Mark begroot, terwijl bij de prijsvraag eene bouwsom van 12 miljoen Mark was aangegeven.

J. H. W. LELIMAN. B.-I. SCHOONHEIDSCOMMISSIES EN OPENBARE BOUWKUNDIGE ADVIESBUREAUX

(VOORDRACHT GEHOUDEN TER 2DE HEEMSCHUT-KONFERENTIE. AMSTERDAM 29 DECEMBER 1913)

NADRUK VERBODEN.

(Vervolg)

Reeds toen werkten verschillende adviesbureaux. Het oudste, eene geheel particuliere stichting, is voor zoover mij bekend, eene in 1903 opgerichte kommissie uit het „Verein für Sächsische Volkskunde" en het „Sächsische Architekten Verein" welke zich ten doel stelde de zorg voor de inheemsche kunst en bouwwijze in Saksen en Thuringen. Weinig jonger is de Bauberatungsstelle van het „Verein für Niedersächsisches Volkstum" te Bremen die uit 1904 dagteekent. De „Beratungsstelle für das Baugewerbe" te Stuttgart is in 1905 gesticht, die van het „Rheinische Verein für Kleinwohnungswesen" in 1906. En uit hetzelfde jaar dagteekent de omzetting van de zooeven genoemde saksische particuliere commissie in het „Sächsische Verein für Heimatschutz."

Men mag aannemen dat de resultaten welke met deze stichtingen werden bereikt, hare verbreiding in de hand werkten. Zeer sterk is deze in de Rijnprovincie. Een beeld harer werkzaamheid wordt gegeven in het geïllustreerde werkje „Aus der Praxis der Bauberatung von Dr. Ing. Hermann Hecker, arch." (een overdruk uit het Jaarverslag 1909/10 van het „Rhein. Ver. für Kleinwohnungwesen", Düsseldorf) uitgegeven door Heymanns Verlag. Berlijn. Aan de werkzaamheid van het saksische bureau wordt een geïllustreerd artikel gewijd in de „Deutsche Bauz." 1909, dat zeer lezenswaardig is.

Ik ontleen aan een voordracht die de architekt Adolf Henrich (Neurenberg) dit jaar te Leipzig hield op de 1e algemeene vergadering der „Deutsche Freie Architektenschaft" — de konkurrente van den „Bund deutscher Architekten", welke niet blijkt beantwoord te hebben aan veler verwachtingen — de navolgende bijzonderheden.

In de Rijnprovincie bestonden in niet minder dan 12 stedelijke en 54 landkreitsen Bauberatungsstellen, in 3, resp. 6 kreitsen werd de oprichting overwogen en in 8 kreitsen bestond zonder officiëel bureau toch de Bauberatung.

Die bureaux maakten op ééne na — welke bij een architektenvereeniging was aangesloten — deel uit van de „Kreisbauämter". Naast deze decentralisatie stonden als groote, leidende organisaties in het betrokken gebied de Rheinische Bauberatungsstelle te Düsseldorf, die van het Rheinische Verein für Kleinwohnungwesen aldaar, en voorts soortgelijke centrale bureaux voor het Regierungsbezirk Aken en van het Saar-Mosel Verein.

Duitschland is het land der organisatie. De gewestelijke centralisatie is uitgebreid tot een nationale. Op initiatief van de „Zentralstelle für Volkswohlfahrt" te Berlijn zijn reeds eenige kongressen of konferenties der Bauberatungsstellen gehouden. Deze gaven aanleiding tot belangrijke geschriften als „Die Organisation und Tätigkeit der Bauberatungsstellen" (1910) en „Bauberatung und Baupolizei" (1912).

Ter eerste konferentie, in December 1910 gehouden in het gebouw der Provinciale Staten van Brandenburg, werden de navolgende konklusies aangenomen na levendige bespreking over de voordrachten van Dr. Ing. Hecker en Landraad Dr. Reumond.

1. De instelling van bouw-adviesbureaux is zoowel in het belang eener algemeene verheffing der bouwwijze noodig, alsook in het bijzonder om den woningbouw der minderbemiddelde bevolking op te lossen op eene in technisch-oeconomischen zoowel als in hygiënischen en aesthetischen zin bevredigende wijze.

2. De organisatie en de taak van elk bureau moet geregeld worden in aansluiting bij de in ieder geval afzonderlijk te beoordeelen toestanden.

3. Ter medewerking bij de inrichting der bouwadviesbureaux zijn met name de navolgende autoriteiten aangewezen: de stedelijke bouwpolitie en bouwbureaux, de distriktsbouwbureaux (Kreisbauämter), de landbouwkamers en landsverzekeringsinstellingen (Landesversicherungsanstalten), de architektenvereenigingen, de Heimatschutzvereenigingen en vereenigingen van gelijke strekking, de woningvereenigingen en koöperatieve bouwvereenigingen, de Technische Hoogescholen en de Middelbaar Technische Scholen (Baugewerbeschulen).

4. De openbare geldschieters, in het bijzonder de Staat en de landsverzekeringsinstellingen, dienen alleen geld te geven op zoodanige bouwplannen die zoowel wat betreft hun technisch-oeconomischen kant als hunne aesthetische doelmatigheid aan een deskundig onderzoek zijn onderworpen geweest.

5. De beschikbaarstelling van staatsgelden tot aan-

moediging der stichting van adviesbureaux is dringend gewenscht. Eveneens dienen de gemeenten en kombinaties van gemeenten (Gemeindeverbände) de adviesbureaux geldelijk te steunen.

6. In het bijzonder moet gestreefd worden naar de instelling van centrale organisaties voor grootere gebieden, opdat deze de oprichting van bureaux bevorderen, haar met raad en daad ter zijde staan, voor het onderlinge verband zorgen en omvangrijke gemeenschappelijke belangen zelf ter hand nemen. Deze hoofdbureaux dienen in de eerste plaats de praktisch-technische zijde en de algemeene woningverbetering, echter ook van den aesthetischen kant te behartigen.

7. Ten einde de beweging te organiseeren en naar mogelijkheid helpend en bevorderend in te grijpen, wordt eene kommissie benoemd, welke uit vertegenwoordigers der voornamelijk in aanmerking komende autoriteiten bestaat.

Ik heb deze konklusies hier onverkort overgenomen wijl er menige belangrijke wenk uit te putten is voor doel, samenstelling en werkwijze van een adviesbureau wanneer men daartoe ten onzent zal overgaan. Ook en vooral voor onze overheden, die nu nog al te vaak (getuige het werk „Friesland en de Woningwet" en de uitgave van het Rijkswoningcollege) de Woningwet-vereenigingen te veel vrijlaten bij de stichting van méér dan leelijke — immers ordinaire! — huizen inplaats hun invloed ten goede te gebruiken. Mogen zij bedenken dat duizend speldeprikken gevoeliger zijn dan wanneer men zich eens flink in den vinger snijdt; dat die talrijke kleine woningen. hier, daar en overal verspreid, het land hindelijker ontsieren dan bijv. één leelijke fabriek.

De duitsche bouwkundige adviesbureaux hebben een veel ruimer werkkring dan hun naam doet vermoeden. Dat houdt verband met hare opvoedende strekking. Zij bepalen zich niet tot het, 'tzij mondeling 'tzij met pen en teekenstift, uitbrengen van adviezen. Talrijke andere middelen worden door hen aangewend: permanente en reizende tentoonstellingen; prijsvragen; voordrachten- en lichtbeeldenavonden; voorlichting door middel van de pers; verspreiding van geschriften; meester- en Zondagscursussen voor ambachtsbazen; verzamelingen van voorbeelden, modellen en lantaarnplaten; publicaties; vergaderingen en konferenties.

De totstandkoming van de anti-ontsieringswetten waarin de meeste duitsche bondsstaten het pruisische voorbeeld volgden, heeft de overheid — voorgelicht door het advies van Sachverständigen-kommissies — gesteld voor eene nieuwe taak, ter wier vergemakkelijking de adviesbureaux hunne goede diensten bewijzen. Hun aantal en invloed nam dientengevolge toe en hun invloedssfeer verruimde zich.

En omgekeerd werden zij door belangrijke subsidies gesteund. De saksische Bauberatungsstelle van het „Verein Sächsischer Heimatschutz" in 1906 begonnen met een subsidie van 15.000 M., ontvangt thans 37.000 M. subsidie op een budget van 60.000 M. Naast het hoofdbureau te Dresden zijn 28 bureaux over het land verspreid. De leiding geschiedt honoris causa door bouwkundige ambtenaren; 300 architekten zijn lid der vereeniging en worden, voor zoover zij dat wenschen, geraadpleegd voor gratis advies en bewerking van verbeterde ontwerpen. Menige wèl gehonoreerde opdracht is van die medewerking het gevolg. Ook wordt gezegd dat publiek en bouwers tevreden zijn. Het percentage der aanvaarde voorstellen is van 50 % in 1907 gestegen tot 85 % in 1910. Het bureau heeft drie afdeelingen: volkskunst en natuurbescherming, woningwezen en uitbreidingsplannen. Het arbeidsveld bevat de volgende onderdeelen: zorg voor de overgeleverde landelijke en burgerlijke bouwwijze, advies over gebouwen en werken van allen aard, maatregelen tegen de ontsiering van stad en land, en adviezen daaromtrent. Het bureau staat voor een ieder open; alle adviezen worden kosteloos geleverd, verschotten worden in rekening gebracht. Ook schetsen voor verbeteringsvoorstellen worden in het algemeen gratis gemaakt, de volledige uitwerking echter slechts bij wijze van uitzondering voor onbemiddelde gemeenten en partikulieren. Het maken van nieuwe plannen valt buiten het werk van het bureau; geschiedt het eens bij uitzondering dan wordt het opgedragen aan een architekt-lid der vereeniging, evenwel tegen — verminderd — honorarium.

De wurtembergsche Beratungsstelle adviseert in beginsel geene partikulieren, maar uitsluitend bouwpatroons en openbare lichamen. Zij werkt niet zelfstandig technische opdrachten uit en geeft ook geene adviezen op het gebied der bouwpolitie of van het recht.

Hare adviezen worden gegeven mondeling (ook telefonisch), schriftelijk of in den vorm van schetsen. Ook worden aanbiedingen, afrekeningen en begrootingen onderzocht, alsmede bebouwingsplannen, bouwverordeningen en bebouwingsvoorwaarden, herstelling en behoud van gebouwen. Specialisten staan ter beschikking voor adviezen over verwarming, ventilatie, verlichting, elektrische installaties enz. Op de teekenzalen van het bureau kunnen onder leiding van de deskundigen ontwerpen en begrootingen gemaakt worden. Een boetseeratelier, dat haar materiaal ook uitleent en verkoopt, benevens eene rijke verzameling voorbeelden staan ter beschikking. Het bureau schenkt zijne voortdurende aandacht aan alle nieuwigheden op bouwkundig gebied; het organiseert tentoonstellingen en cursussen, schrijft prijsvragen uit en redigeert twee uitgaven: „Volkstümliche Kunst in Schwaben", dat meer van archaeologischen aard is, en „Für Bauplatz und Werkstatt", dat aan de praktijk gewijd is.

Mondeling advies wordt door dit bureau gratis gegeven. Schriftelijke adviezen en teekeningen worden tegen den kostenden prijs in rekening gebracht. Het Rijk wordt steeds gratis geholpen. Het vacatiegeld voor plaatselijk onderzoek bedraagt 8 à 10 M. voor

het eerste uur en de helft voor de volgende uren. De kosten van het bureau, die na aftrek van de ontvangsten nog 30 à 40.000 Mark beloopen, worden door den Staat gedragen. Het bureau moet geleid worden door een ervaren partikulier architekt (thans door Prof. SCHMOHL, directeur der Baugewerbeschule te Stuttgart). De tweede ambtenaar moet om de 2 à 3 jaar vervangen worden door een nieuwe, frissche kracht. Buiten en behalve het personeel op het centrale bureau te Stuttgart heeft het bureau 14 adviseurs, die, over het land verdeeld, met de lokale omstandigheden de verbinding onderhouden.

Het is begrijpelijk dat de openbare bouwkundige adviesbureaux in architektenkringen met zeker wantrouwen werden begroet. Velen, en ook de sterkste voorstanders van het beginsel der Bauberatung, zullen het bezwaar voelen dat de heer JOH. HOOGEBOOM in het „Bouwk. Weekbl." van 22 Maart 1913 in dezer voege formuleerde:

„Er behoeft geen buro opgericht te worden. Er zijn er genoeg. De voorstanders weten wel, dat er nog vele architecten zijn, die gerust wat werk kunnen inschikken. Maar die werken niet gratis, evenmin als b.v. een dokter of een predikant dat doet."

Dat is volkomen juist. Evenwel met dien verstande dat naar die, bestaande, bureaux nu eenmaal velen niet uit eigen beweging gaan. En aangezien er geen kijk op is dat de architekt voorshands, als dokter of predikant of zoovele andere beroepen een monopolie, eene zekere wettelijke bescherming tegen beunhazerij op zijn gebied zal deelachtig worden, zal het ook niet mogelijk zijn die weigerachtigen te dwingen in te gaan. Dat is de betreurenswaardige werkelijkheid waarmee men nu eenmaal moet rekening houden.

(Slot volgt.)

GEMENGDE BERICHTEN

NIJMEGEN. De Waalbrug. De van kunstenaarszijde ondernomen adresbeweging, welke beoogde voor de brug alsnog eene andere plaats te doen aanwijzen dan die bij de Belvédère, heeft niet mogen baten.

De Minister van Waterstaat heeft geantwoord geene termen te vinden om te bevorderen dat de brug meer westelijk, dus vóór de stad, zou worden gebouwd. Dit besluit zal te zijner tijd ten zeerste betreurd worden (ook door den Nijmeegschen gemeenteraad, die destijds de plaats bij de Belvédère aanwees en op wien de Minister dus de verantwoordelijkheid afwentelt), wijl een der schoonste punten van ons land, waaraan Nijmegen een goed deel van zijne reputatie dankt, daarmede finaal wordt bedorven. De Minister zegt weliswaar dat dit bezwaar overwogen is, en dat de plaats gekozen is „na ernstige overweging van de aan verschillende voor overbrugging ter sprake gekomen punten verbonden voor- en nadeelen". Maar het zou interessant zijn te vernemen wie die voor- en nadeelen overwoog, want het zou dan wel eens kunnen blijken dat de schoonheidseisch geen fair-chance heeft gehad. Terwijl ongetwijfeld alle andere bezwaren met eenigen goeden wil en eenige meerdere kosten door onze technici zouden zijn te overwinnen geweest is de nu bedreigde schoonheid reddeloos verloren en is het verlies onherstelbaar.

UTRECHT. De verbouwing van Paushuize, het gouvernementsgebouw, (zie „Bouww." 1913, blz. 227), heeft aan de Club van Utr. leden v. h. Gen. A. et A. aanleiding gegeven tot een adres aan den Raad waarbij in het belang der gemeente verzocht wordt aan het Rijk de bouwvergunning te weigeren op grond van de onsamenhangende architektuur die volgens het ontwerp de gevel aan de Kromme Nieuwe Gracht voortaan zou vertoonen. Hier zouden niet minder dan vier verschillende architektuuruitingen optreden, en terwijl de voornaamste deelen, als de Statenzaal, aan het oog onttrokken worden, komen de meest ondergeschikte deelen (paardenstal en koetshuis) op den voorgrond. Adressanten achten dit ontegenzeggelijk een schade voor het stadsbeeld.

Het lot der fransche plattelandskerken is na de scheidingswet van kerk en staat in bepaalde gevallen bedreigd door gebrek aan onderhoud wanneer de nieuwe eigenares, de burgerlijke gemeente, ze niet kan of wil onderhouden. Reeds zijn verschillende, en naar men zegt ook uit architektonisch opzicht, merkwaardige oude kerkjes gesloopt, verkocht en geheel of ten deele ingestort.

De literator MAURICE BARRÈS, lid der Kamer, heeft bij verschillende gelegenheden reeds gewezen op het dreigende verlies uit historisch en aesthetisch opzicht.

De „Revue des deux-Mondes" van 1 Dec. en de vier daarop volgende nummers, bevat nu eene reeks artikels van zijn hand getiteld „La grande pitié des églises de France" waarin hij dezo zaak uitvoerig behandelt, daarbij ergerlijke gevallen van opzettelijke verwaarloozing, verminking en schennis noemend. Hij verwijst daarin naar eene door hem geschreven brochure waarin niet minder dan 1200 hulpbehoevende kerkgebonwen zijn opgesomd.

De aansprakelijkheid van den architekt voor lastgevingen van zijn principaal. Het „Reichsgericht" — het hoogste duitsche gerechtshof — heeft onlangs bij herhaling uitgemaakt dat een architekt strafrechterlijk verantwoordelijk is voor het opvolgen het lastgevingen van zijn principaal, wanneer deze in strijd komen met de erkende regels der bouwkunst. Want de principaal is in technische aangelegenheden volgens het Reichsgericht ondergeschikt aan den architekt en kan zijne orders slechts geven in de stilzwijgende onderstelling dat zij kunnen worden uitgevoerd zonder in strijd te komen met de bouwkunstregels. Wanneer een principaal dus orders geeft waarvoor de leider van den bouw de verantwoordelijkheid niet op zich kan nemen, dan moet deze zich tegen die orders met energie verzetten. En blijft zijn verzet vruchteloos, den moet hij de leiding van den bouw neerleggen. Doet hij dat niet, dan is hij de alleen-verantwoordelijke persoon.

Diploma- en examenwoede. In Duitschland was eene beweging gaande om na aflegging van het diploma-examen aan een Technische Hoogeschool, nieuwe examens en titels in te voeren.

De kommissie voor technisch onderwijs (Ausschusz für technisches Schulwesen) waarvan de meest bekende vaklieden der technische wetenschap en praktijk deel uitmaken, heeft zich thans echter eenstemmig en beslist uitgesproken tegen zulke examens. Het „Berl. Tagebl." vermoedt dat hiermede de desbetreffende plannen voor goed van de baan zullen zijn.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Oberbaurat Prof. Dr. Ing. Friedr. Ostendorf. Sechs Bücher vom Bauen enthaltend eine Theorie des architektonischen Entwerfens. Band I. Einführung. Zweite neubearbeite und erweiterte Auflage. Mit 168 Textabb. — Berlin 1913. — Verlag von WILHELM ERNST & SOHN. (Ing. Mk. 7.20, geb. Mk. 8.–)

Op blz. 312 van den vorigen jaargang werd de 1e druk van dit boek reeds breedvoerig aangekondigd. Het heette toen eenvoudigweg deel I der „Theorie des architektonischen Entwerfens", zonder den verzameltitel „Sechs Bücher von Bauen".

Met den titel is ook de inhoud iets uitgedijd. In hoofdzaak geschiedde dit in het laatste hoofdstuk over stadsplannen, dat daardoor aan belangrijkheid

won en schrijvers ideeën op dit gebied scherper doet uitkomen.

De geest van het werk is natuurlijk gebleven. Wij hebben daarover het onze gezegd, onder volle waardeering van OSTENDORF's werk. Dat nu reeds een 2e druk noodzakelijk bleek, bevestigt onze voorspelling van den opgang die dit boek wacht. Onze kritiek intusschien ondergaat ook bij herlezing van den nieuwen druk geene wijziging. Hoezeer wij erkennen dat de aesthetische denkbeelden van Prof. OSTENDORF tot fraaie resultaten kunnen leiden, toch verleiden zij ons ondanks de warme en enthousiaste toelichting, niet er den éénigen grondslag voor goede bouwkundige kompositie in te zien.

De voorbeelden die de schrijver thans op het gebied van den stedenaanleg eraan toevoegde, versterken ons in de meening over zijne eenzijdigheid. Zoozeer als wij zijne plannen voor een stationsplein en een centrum der nieuwe stad te Karlsruhe stellen boven die welke ter uitvoering zijn aangewezen, zoo min kan ons zijne tuinstad in hare starre regelmaat en symmetrie bekoren. Daarvoor verdient o. i. eene andere, vrijere oplossing overweging dan de door OSTENDORF ontworpen eenheid in den trant eener 18de-eeuwsche residentiestad waarin voor individueele ontwikkeling geene plaats is. Wij behoeven daarom nog geenszins te vervallen in gezochte schilderachtigheid door navolging van stadsbeelden uit de middeleeuwen of de vroeg-Renaissance. Maar tusschen die beide uitersten staat een middelweg, waarbij de eenheid van het geheel wel degelijk tot uiting komt, ook bij eenige verscheidenheid van onderdeelen. De voorstelling dat eene „klare künstlerische Idee" absoluut gebonden zou zijn aan de „einfachste Erscheinungsvorm" gaat o. i. geenszins onder alle omstandigheden op. Zet men op den voorgrond het streven naar de meest eenvoudige uiterlijke verschijning, dan zal die immers juist bij kleine opgaven niet zelden kunnen worden verkregen dan door gezochte inwendige oplossingen. Dat trouwens wordt ook bewezen door sommige voorbeelden in het boek zelf gegeven. Dat is niet verwonderlijk omdat de schrijver ervan uitgaat dat hij den plattegrond van een gebouw ondergeschikt houdt aan een door hem vooropgezet type voor het uiterlijk aanzien. Wij kunnen hem echter niet volgen in zijn verklaring dat bijv. de vrije, zoo men wil schilderachtige groepeering van het engelsche landhuis — dat geheel „van binnen naar buiten" ontwikkeld is — in beginsel minderwaardig zou zijn in vergelijking tot de gebonden, symmetrische kompositie naar OSTENDORF's hart. Ieder dezer typen kan o. i. op hare plaats en onder bepaalde omstandigheden haar artistiek recht van bestaan doen gelden.

Zij sluiten elkander niet uit, maar kunnen naast en onafhankelijk van elkander bestaan. Dat de vormen der 18de eeuw ons de naaste en de meest begrijpelijke zouden zijn, staat voor OSTENDORF vast, en in de duitsche bouwkundige ontwikkeling der laatste jaren is een sterke richting waar te nemen welke zich op die bouwkunst inspireert. Maar zij mag er toch niet toe leiden het goede in andere richting minder te waardeeren. Met dat al echter blijft OSTENDORF's boek een hoogst belangrijk werk, al past bij de lezing voorzichtigheid en kritisch oordeel. Overigens verwijzen wij naar de uitvoeriger bespreking in „De Bww." 1913, blz. 312.

■ VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN ■

W. Kromhout over: Kunstgeschiedenis en moderne bouwkunst. Bouwkunst en Vriendschap.

Uit het gemoedelijk naast elkander geplaatst zien van deze woorden wilde spreker niet de conclusie getrokken zien, dat hij de kennis der stijlvormen noodzakelijk acht voor den modernen bouwmeester, zelfs betwijfelde hij of een waarlijk moderne bouwkunst niet meer gebaat zou zijn met eene tot matiger en juister verhoudingen teruggebrachte studie der kunsten uit het verleden. Uit de kunstgeschiedenis zelve toonde spreker aan, dat de prachtige kunstwerken uit het verleden stellig niet te danken waren aan eene studie van hetgeen voorafging, doch aan een geduldig voortwerken op de gegevens en beginselen, door het voorgeslacht als uit het volkseigene te voorschijn gebracht. Mocht al, wanneer twee of meer beschavingen elkander raakten, wederkeerige beïnvloeding niet uitblijven, het kernwezen bleef zich in gestadige lijn ontwikkelen tot de hoogste verfijning bereikt was

Waren de Romeinen zeer veel aan de Grieken verschuldigd, toch meende spreker te mogen vaststellen, dat de eigen Romeinsche bouwwerken, waarin hun genie voor constructie en stoute overspanningen tot volle uiting kwam, hooger staan dan die, waarin zij eene noodwendig onbegrepen Grieksche traditie hebben voortgezet.

De vele, dikwijls tegenstrijdige invloeden, die op het middeneeuwsch hebben ingewerkt, verhinderen niet dat een eigen kunstbeginsel zich losmaakte, dat fier en onafhankelijk den weg wees naar de apotheose der Cathedralen.

En de Renaissance? Kan ooit van de vroeg-Italiaansche Renaissance beweerd worden dat zij eene voortzetting geeft van het Romeinsche? Hoogstens eene antieke opklaring, eene weldoende antieke gedachten-verbreeding, doch mag men beweren dat een BRUNELLESCO, GHIBERTI, DONATELLO, MINO DA FIESOLE en zoovele andere kunstenaars slechts op een Oud-Romeinsche Renaissance aanstuurden? Geenszins. Eerst later geschiedt dit, doch dan is het ook met de mooie, krachtige, vroeg-Renaissance gedaan. In de studie der kunsten meende men in de 19de eeuw eene vergoeding gevonden te hebben voor het gemis van een allen en alles verbindend beginsel. Wellicht zou men bij eene hoog-objectieve studie reeds eerder tot sommige kunst- en vormwaarheden gekomen zijn van blijvend nut, doch men bleef zich bepalen tot een stijl-voorkeur, die elke opene en wijde waardeering van zelfstandig kunstschoon onmogelijk maakte. Zelfs een VIOLLET-LE-DUC. die de rij opende van hen, die uit de kunstgeschiedenis het nuttig-leerstellige wilden putten, kon zich aan zulk een voorkeur niet onttrekken, zij het dat zijn voorkeur een geheel andere was, dan de sinds eeuwen overheerschende voor het Romeinsch.

Hiermede kwam spreker tot de slotsom, dat het goed zal zijn geen kunstgeschiedenis te beoefenen, indien het hierbij slechts te doen is om de kennis der uiterlijke vormen, eene studie die fataalweg steeds geleid heeft tot eene toepassing van die vormen, welke men zich het gemakkelijkst heeft eigen gemaakt; beter echter om voorshands uit de werken van het verleden op te sporen de redenen van vormgeving, de verhoudingen, het rythmisch systeem, het innig constructief-esthetisch samengaan, kortom die wetten van lijn- en vormtegenstellingen bij vlakken en lichamen, van „plein" en „vide", van licht en bruin, waardoor aan ons zoeken kan dienstbaar worden gemaakt het gevondene van voorheen. Voorshands, zeide spreker, wijl het gemeenschappelijk zoeken en constateeren aangevuld met hetgeen eigen ondervinding van compositie-wording kan bijdragen, leiden moet tot de vorming eener eigene esthetiek, die de esthetische leer zal kunnen worden van onzen in zijn wezen zoo eigenen tijd.

Met lichtbeelden naar bordschetsen, zooals spreker ze op de Academie voor de hoogste klassen gaf en naar studies in deze richting gemaakt, werd verduidelijkt wat hij als esthetische vergoeding beschouwde voor het niet meer teekenen der Romeinsche „orders", eene tot dusverre gevolgde methode, die z. i. op de hierboven ontwikkelde gronden als belemmerend voor elke vrije ontwikkeling moest worden terzijde gesteld. Het zich vrij maken van het ecrasante verleden achtte spreker de hoogste, tevens de moeilijkste eisch. Eerst dan zal er sprake kunnen zijn van een inderdaad moderne bouwkunst. Aan de jongere generatie de vruchten, aan ons het kweeken van den boom, die deze vruchten moet voortbrengen.

XIIIE JAARGANG No. 10 — 11 MAART 1914

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

DE AMSTERDAMSCHE SCHOONHEIDSCOMMISSIE

Amsterdam, 4 Maart 1914.

Aan Burgemeester en Wethouders van Amsterdam.

De ontvangst van Uw geëerde missive d.d. 27 Februari 1914. No. 9922 P.W. erkennende, hebben wij de eer Uw College te berichten:

dat wij ten zeerste betreuren Uw besluit om, met terzijdestelling van ons advies, aan het indertijd ons ter beoordeeling voorgelegd ontwerp van het Koloniaal Instituut, Uwe goedkeuring te hechten,

dat in tegenstelling met de overweging waarop blijkens genoemd schrijven de goedkeuring van Uw College steunt, wij van oordeel blijven dat bij uitvoering van het ons voorgelegde ontwerp, niet verkregen zal worden eene, Amsterdam waardige, monumentale bouwkundige schepping,

en dat, welke gewichtige belangen, waarop in genoemd schrijven wordt gedoeld, er ook mogen bestaan om eene spoedige totstandkoming van den bouw te wenschen, daarin toch nooit de aanleiding mag gelegen zijn om aan het b o u w k u n s t i g belang de vereischte aandacht en zorg te onthouden.

Het spijt ons daarom Uw College te moeten berichten dat, gezien het zeer uitloopende inzicht dat inzake bouwkundig schoon tusschen Uw College en onze Commissie blijkt te bestaan, en waaruit de terzijdestelling van ons advies is voortgekomen, wij ons niet geroepen voelen onze plaats te blijven innemen in de Commissie van Advies, en mitsdien besloten hebben ons mandaat ter beschikking te stellen van de Vereenigingen die ons hebben afgevaardigd.

De Commissie van advies in zake de bebouwing van Gemeente-terreinen,

was get. A. SALM G.Bzn., Voorzitter.
„ „ H. J. M. WALENKAMP.
„ „ A. W. WEISSMAN.
„ „ A. A. KOK.
„ „ PAUL J. DE JONGH.

A a n t e e k e n i n g.

Het lid der Commissie, de Heer B. J. OUËNDAG, afgevaardigde voor het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, heeft niet deelgenomen aan de beoordeeling van het ontwerp Koloniaal Instituut, doch verklaart zich ten aanzien van bovenvermeld besluit solidair met zijn medecommissieleden.

Met dit, door de „N. R. C." als „waardig" gequalificeerd schrijven, hebben de leden der zoogen. amsterdamsche Schoonheidscommissie bedankt voor het voorrecht B. & W. verder van advies te mogen dienen. De onvermijdelijkheid van een dergelijk besluit was reeds sinds lang te voorzien. Er was aanleiding te over geweest het veel vroeger te nemen. De ervaring inzake het Koloniaal Instituut gaf slechts den doorslag. Als het doel geweest was de commissie „weg te pesten", dan had de bejegening die zij in de laatste jaren van B. & W. — zelfs in de Raadzaal — ondervond, niet onwelwillender, ja vaak grievender, kunnen zijn. De aftredenden verdienen, wel verre van den blaam die het „Alg. Hbl." hen toedient voor hun „beleedigd wegloopen", veeleer lof voor de lankmoedigheid waarmede zij tot nog toe de achteruitzetting der commissie als zoodanig en de terzijdestelling harer adviezen — waarvan meerdere staaltjes wereldkundig werden — verdroegen. Op de laatste ervaring heeft eene adviseerende commissie zich natuurlijk voor te bereiden. Er zijn echter zekere grenzen. In een zeer goed artikel in het „N. v. d. D." van 10 dezer, wordt aangetoond dat de commissie wel gaan m o e s t.

De vergelijking die gemaakt is tusschen het optreden der Schoonheidscommissie en dat der Gezondheidscommissie, toen de Raad eenige jaren geleden zich niet vereenigde met enkele harer adviezen, gaat niet op. Want, terwijl voor de laatste commissie eene dergelijke afwijking van hare adviezen een geval van hooge uitzondering was, moest de Schoonheidscommissie niet alleen bij herhaling ervaren dat — en zulks juist in de belangrijkste gevallen welke aan haar oordeel werden onderworpen — dat oordeel werd terzijdegesteld, maar werd zij bovendien in andere gevallen gepasseerd op eene zóó in het oog loopende wijze, dat die moeilijk anders dan opzettelijk kon zijn. Daartegen is de Gezondheidscommissie met hare wettelijk geregelde taak en bevoegdheid gevrijwaard. De Schoonheidscommissie daarentegen hangt geheel af van de goedgunstigheid van B. & W. die haar instelden.

B. & W. hebben met meerdere belangen rekening te houden dan alleen met dat der architektonische schoonheid op grond waarvan de commissie oordeelt. Maar als nu in de praktijk zoo duidelijk blijkt dat het door de commissie voorgestane belang geen invloed pleegt te hebben op het eindbesluit en andere belangen steeds zwaarder schijnen te wegen òf wel dat de adviezen blijkbaar zóó weinig de instemming van het te adviseeren college genieten, dan is aftreden zeker waardiger dan

voor „spek en boonen" aanblijven. Er kan dan slechts òf de algemeene konklusie getrokken worden dat de commissie als zoodanig geen reden van bestaan heeft òf de bijzondere dat hare leden geen vertrouwen bezitten.

Voor de rol, die B. & W. hen toedachten, staan onze vakgenoten die door hunne corporaties werden aangewezen, te hoog. En het getuigt buitendien van den ernst waarmede zij de hen toegedachte taak behartigen, dat zij niet met een onverschillig „gij, B. & W., draagt de verantwoordelijkheid" zich van de aansprakelijkheid afmaken en zich bij voortduring neerleggen bij beslissingen die met hunne overtuiging strijden. Dergelijke zoete-jongens-commissies zouden zeer gemakkelijk in het gebruik zijn en eerzuchtige personen vinden zich door het lidmaatschap misschien gestreeld, maar van eenig nut zijn zij niet.

De „N. R. C.", „Het conflict te Amsterdam" besprekend, merkt terecht op: „Waartoe vragen niet-deskundigen advies aan wel-deskundigen?

„Is 't om dit naast zich neer te leggen?

„Wat zullen b.v. medici zeggen, zoo een dergelijk negeeren niet eens, doch meer dan eens geschiedt?

„Over kunst meenen nu eenmaal ook leeken te kunnen oordeelen.

„Nochtans hadden, in het geval van Amsterdam, die leeken met de instelling eener commissie van advies hunne onbevoegdheid erkend.

„Want wie, die zelfs iets beoordeelen kan, stelt een college aan om hem advies te verstrekken?"

De commissieleden hadden geen „Pech an der Hose" en bleven niet aan hunne zetels kleven, toen zij bemerkten dat hunne eenstemmige adviezen niet vermochten door te dringen. Te onbegrijpelijker is de houding van B. & W. omdat zij geregeld ook het door hen zelf aangewezen lid der commissie verloochenden.

Wanneer het onverhoopt juist mocht wezen dat B. & W., zonder aan de Schoonheidscommissie daarvan kennis te geven — en dus ook zonder haar tot verdediging harer zienswijze in staat te stellen — bij wijze van hooger beroep nadere voorlichting inriepen (volgens de „N. C." bij Jhr. Victor de Stuers) en op grond daarvan het advies der commissie terzijde schoven, dan hebben zij door die handelwijze de maat hunner onhoffelijkheid volgemeten.

Achteraf beschouwd was het misschien verstandiger geweest als de commissie reeds jaren geleden, vóór het tot een botsing kwam, met kracht had aangedrongen op herziening harer zeer onvoldoende instructie. Zij heeft echter de kwestie niet zoo formeel beschouwd en hare beperkte taak zoo lang mogelijk vervuld, misschien ook in de verwachting dat bij eenige wrijving de con-amore, belangelooze arbeid de inachtname van zekere vormen zou uitlokken. B. & W. schijnen echter in hunne verhouding tot de schoonheidscommissie — laat ons aannemen door den een of anderen haar ongezinden ambtenaar — kwalijk beraden te zijn.

Wat er haperde en in welke richting eene reorganisatie der amsterdamsche Schoonheidscommissie zich zou dienen te bewegen, is in „De Bouwwereld" 1911 Nr. 11, in een artikel over schoonheidscommissies reeds aangeduid en in de voordracht over „Schoonheidscommissies en openbare bouwkundige adviesbureaux", „Bouww." 1914 Nr. 7, is er uitvoerig op teruggekomen. In de eerste plaats zou de commissie met veel uitgebreider arbeidsveld en ruimer bevoegdheid door den Raad moeten worden ingesteld. Dat is nog wel te onderscheiden van eene „Raadscommissie van Bijstand", wier instelling het zeer ongewenschte gevolg zou hebben dat een belangrijk deel van den arbeid der schoonheidscommissie (n.l. de beoordeeling van bouwplannen van partikulieren) feitelijk zou komen in handen van ambtenaren van P. W. of het Bouwtoezicht.

Of het nog tot zulke reorganisatie komen zal? Daar de commissie, „klein gehouden" als zij werd, nooit een groote rol vervulde, niet in het openbaar optrad en men er zich voorts over het algemeen er geen rekenschap van geeft welk profijt bij eenigen meerderen goeden wil van de in haar verzamelde krachten kan worden getrokken, zal haar aftreden niet meer dan een onbeteekenend incident blijken. Weinigen zullen er zich mede bezighouden en de commissie zal bij de de publieke opinie geen steun vinden. Onbekend maakt onbemind. Wij vermoeden dat de commissie daarvan zelf wel overtuigd is en zij haar besluit allerminst nam met de bijgedachte aldus eenige pressie te kunnen uitoefenen.

Wat nu?

De bouwkundige vereenigingen zullen — aangenomen dat B. & W. niet van deze gelegenheid gebruik maken om de commissie kalmweg op te heffen of haar onafhankelijk te maken van de vereenigingen — gaarne hun vertrouwen in de afgetreden leden door herbenoeming uitspreken. Dat echter zal de samenwerking van B. & W. met de commissie niet bevorderen. De zelfde leden zouden in den zelfden zin als tot nu toe adviseeren en B. & W. zullen die adviezen naast zich blijven neerleggen. Wanneer bijv. straks op „Odeon" een lichtreclame dreigde te verrijzen als er nu — ondanks de waarschuwing der commissie onbegrijpelijker wijze door B. & W. in den wind is geslagen — op „de Geelvinck" reeds eene het stadsbeeld grof en brutaal ontsiert, zou weder de stof tot een nieuw konflikt aanwezig zijn.

De vereenigingen zullen dus allicht eenige waarborgen voorstellen die de positie der Schoonheidscommissie — natuurlijk met handhaving van haar adviseerend karakter — bevestigen en haar prestige verhoogen. Trouwens, zonder deze waarborgen zou zich waarschijnlijk niemand voor het lidmaatschap beschikbaar stellen.

Het lijkt ons echter zeer de vraag of B. & W., die een van de commissie uitgegaan voorstel tot reorganisatie sinds jaar en dag „overwegen", onder de bestaande omstandigheden neiging tot medewerking in dien zin zouden hebben, te meer omdat zij thans

de commissie voor het stadsschoon in reserve zullen meenen te hebben.

Men kan er voorts op aan dat het naar alle waarschijnlijkheid ook niet ontbreekt aan invloeden die den arbeid der commissie gaarne door een ambtenaarscontrôle zouden zien vervangen. Voor het gemeentebestuur zou deze natuurlijk de aantrekkelijkheid hebben dat het voor goed ontslagen was van kans op strubbeling met partikuliere — dus onafhankelijke — architekten-commissieleden. Bij architekten echter zou zoodanige ambtenaars-contrôle op het aesthetisch gehalte van hun werk terecht op sterken tegenstand stuiten.

De bouwkundige vereenigingen hebben er zich op voor te bereiden dat het stellen van eventueele voorwaarden aan hare verdere medewerking bij de samenstelling der commissie, een welkome aanleiding kan zijn, de commissie op te doeken en.... de vereenigingen dan nog bovendien met de aansprakelijkheid voor dat besluit te belasten!

Op veel steun van buitenaf mag de Schoonheidscommissie vermoedelijk niet rekenen. Integendeel, wèl met de groote kans, dat hare actie over het algemeen niet zal worden begrepen, ja verkeerd uitgelegd. De felle kritiek die architekten over het werk van kollega's publiceerden — en juist in den laatsten tijd is dat herhaaldelijk voorgekomen bij vele belangrijke nieuwere bouwwerken in ons land — heeft het gezag van hun woord in veler oog zeer verzwakt. Men heeft zich daardoor vereenzelvigd met het denkbeeld dat er geen bouwwerk is, dat niet speciaal door de kollega's wordt afgetuigd en dat besef stompt de belangstelling in hunne kritiek af en werkt verwarrend. De kans is verre van denkbeeldig dat, ditmaal zeker geheel ten onrechte, ook het bezadigd oordeel der Schoonheidscommissie den weeromstuit van die stemming zal ondervinden. De architektonische deskundigen hebben hun eigen glazen ingegooid door schier elke autoriteit af te breken en elk gezag te ondermijnen in het oog der buitenwereld. Deze is er a priori van overtuigd dat welk advies wordt ingewonnen en hoe dit luidt, het toch wordt aangevallen, met dit gevolg, dat men er bij eigen afwijkende meening weinig waarde aan hecht. En zoo zal men over het algemeen ook in dit geval met een „wat is waarheid?" de meening der architekten — die nu eenmaal zich in den kwaden roep verheugen altijd op elkander te hakkefitten — volstrekt niet met zoodanig gezag omkleeden, als bijv. op haar gebied het advies eener rechtsgeleerde of geneeskundige commissie zou vinden.

Het treft bovendien zeer ongelukkig dat het klagelijk verloopen der met kracht van geluid ingezette actie eener bouwkunsttentoonstelling, eerst voor 1913 toen voor 1914, als kompensatie der uitsluiting van de 4-jaarlijksche te Amsterdam nu juist niet in staat zal zijn het prestige van architekten-eischen en -klachten te verhoogen! De architekten mogen overdenken wat VAN DER DUYN VAN MAASDAM eens van onze natie schreef: ..... après tout cela il faut convenir que nous sommes devenus un triste peuple — beaucoup de bruit et peu de besogne.

Dit geval kan voor de architekten een aansporing te meer zijn om naar het voorbeeld van advocaten en geneesheeren, uit taktische overwegingen den strijd der meeningen, vooral in subjectieve en aesthetische kwesties, meer tot engeren kring te bepalen, althans tegenover de buitenstaanders meer samenhang te toonen en zich te onthouden van napleiten in een „gewijsde zaak" waarin door kollega's een uitspraak is gedaan. Wanneer men bijv., als in het onderhavige geval, verlangt dat eene uitspraak der Schoonheidscommissie door het college van B. & W. wordt aanvaard als de meening van bij uitstek deskundigen, dan moet men aan den anderen kant ook zoodanige uitspraken van de Damcommissie zelf respecteeren.

De lijdensgeschiedenis der amsterdamsche Schoonheidscommissie, die nu in een beslissend stadium is gekomen, heeft dus eene meer algemeene beteekenis. Zij is eene der vele aanwijzingen dat het den architektenstand op zijn eigen terrein aan gezag ontbreekt en dat hij invloed mist. Deze onaangename ervaring kan nog eenig nut afwerpen, wanneer zij aanleiding wordt om eene gunstiger toekomst te gaan voorbereiden, met takt en koel beleid, in eensgezindheid en onder vooropstelling der voor objectieve behandeling vatbare vakbelangen, met meerdere waardeering ook der practici. En dat zou van nog meer algemeen belang zijn dan eene bevredigende regeling van het konflikt der amsterdamsche Schoonheidscommissie ... waaromtrent wij geene groote verwachtingen durven koesteren.

J. H. W. LELIMAN. B.-I. SCHOONHEIDSCOMMISSIES EN OPENBARE BOUWKUNDIGE ADVIESBUREAUX

(VOORDRACHT GEHOUDEN TER 2DE HEEMSCHUT-KONFERENTIE. AMSTERDAM 29 DECEMBER 1913)

NADRUK VERBODEN.

(Vervolg en slot.)

Het afbakenen van de grenzen der Bauberatung blijft een teer punt. Den vrijen architekt uit te schakelen, mag nooit haar oogmerk zijn. Integendeel, het bureau dient zijn gangmaker te wezen en als zoodanig zoo min mogelijk zelf te doen en zeker nooit betaald partikulier werk. Door den vrijen architekt op den voorgrond te schuiven, moet het diens positie versterken.

Er zijn in Duitschland, bijvoorbeeld door landbouwvereenigingen, bureaux opgericht die voor een koopje als architekt optreden, maar zulke instellingen, hoewel zij den naam dragen, beantwoorden niet aan het

begrip van het openbare bouwkundige adviesbureau.

Het algemeen beginsel — gelijk ook de statuten van duitsche bureaux het plegen voor te schrijven — moet zijn om ieder die advies komt inwinnen, te bewegen zich tot kundige en bevoegde vaklieden te wenden en om zelf eerst in te grijpen bij de uiterste noodzakelijkheid, bij uitgesproken onwil of bij onmacht zelfs de verminderde honorariumnormen te betalen, die in zulke gevallen toelaatbaar moeten zijn. En ook dan nog moet het bureau liever dan het werk met zijne ambtenaren te verrichten, een partikulier bouwmeester daartoe uitnoodigen, of beter nog, dien door den aanvrager zelf uit de lijst doen aanwijzen.

Wordt die hulp gratis verleend, dan dienen den partikulieren architekt desgewenscht zijne kosten vergoed (of, zooals te Amsterdam gaat geschieden, moet hij over personen van het bureau beschikken). Ik kan mij denken dat in bijzondere gevallen waarbij het van groot belang is dat advies wordt uitgebracht en dit door zijn aard of omvang niet belangloos te vergen is, het bureau uit eigen middelen — subsidies van overheidswege, bijdragen van vereenigingen of partikulieren enz. — den architekt een, zij het ook gereduceerd, honorarium voldoet.

Zeker is de mogelijkheid niet uitgesloten dat zelfs bij nauwgezet onderzoek eens een enkel listeling door de mazen weet te glippen en gratis een advies machtig wordt dat hij had kunnen betalen. Maar ook in dat geval heeft het resultaat zwaarder te wegen dan dat mogelijkerwijze aan een architekt een opdracht ontging. Mogelijkerwijze, maar niet waarschijnlijk; immers een bouwheer van die kracht zou zich vermoedelijk toch niet tot een architekt wenden, en bovendien — deed hij het — dan zou de partikuliere architekt groote kans hebben van die opdracht weinig voldoening te oogsten. Het bureau staat dan sterker.

Hoe meer gebouwen van architektonische beteekenis verrijzen, onverschillig rijke of eenvoudige — en welbeschouwd de laatste vooral, want zij vormen de groote meerderheid der gebouwen die thans doorgaans zonder de medewerking van den architekt tot stand komen — hoe meer kans er bestaat dat opgewekt wordt tot navolging, die toch per saldo den architekten ten goede komt. In het opwekkende artikel van den heer M. B. N. Bolderman „Over architecten en stadsschoon" („Bwk. Weekbl." 30 Aug. 1913) wordt er aan herinnerd hoe te Amsterdam de architekten in 1912 slechts voor ± 25 % bij den nieuwbouw waren betrokkeu en hij zet uiteen dat dit percentage eenigszins geflatteerd en meestal veel lager is.

Ten onzent moeten nog velen overtuigd worden dat ook de meer eenvoudige opgaven wel degelijk op het arbeidsveld van den architekt liggen en dat hij voor hunne oplossing, praktisch zeker evengoed en aesthetisch beter berekend is dan wie ook. „Men" is daarvan nog niet doordrongen en vergenoegt zich uit onwetendheid met den eerste den beste. Was die toestand alleen met klachten, woorden of geschriften te overwinnen, hij moest reeds lang verbeterd zijn. Die middelen bleken echter niet afdoend. Er moet zooveel mogelijk proefondervindelijk worden overtuigd. Het ligt op den weg der architekten om het hen die er anders niet zoo licht toe zouden komen een architekt te raadplegen, zulks gemakkelijker te maken. Thans eene krachtsproef te willen uitlokken, zou de zaak der bouwkunst niet bevorderen. De tijd is daarvoor nog niet rijp.

In de bovengenoemde voordracht van Henrich is weliswaar nu deze vergelijking gemaakt:

„De kwakzalverij is zoo oud als de geneeskunde zelf. Men heeft eeuwen lang toegezien en thans, nu het te erg wordt, sticht men geene geneeskundige adviesbureaux, maar men gaat de kwakzalverij geheel verbieden en de kwakzalvers door de wet onschadelijk maken en tracht ze uit te roeien; men dwingt het publiek om het eenige juiste te doen, namelijk zich door erkende geneesheeren te laten behandelen."

Ten aanzien der bouwkunst zal men daarop evenwel zelfs in een zéér verre toekomst nauwelijks durven hopen.

In het midden latende dat juist ten onzent eene beweging van vlak tegenovergestelden aard geboren werd, moet opgemerkt worden dat de vergelijking, hoe aantrekkelijk ook, niet zonder meer opgaat. Immers werden in den vorm van ziekenfondsen, bussen, poliklinieken, medische konsultatiebureaux, zoowel door partikulieren als van overheidswege instellingen in het leven geroepen, die op hun gebied zeer wel vergelijkbaar zijn met de openbare bouwkundige adviesbureaux. Wil men de menschen in hun eigen of in het algemeen belang inderdaad dwingen om zich tot deskundigen te wenden, dan moet men de onbemiddelden daartoe ook in staat stellen.

En zoo zijn er ook rechtskundige konsultatiebureaux voor gratis advies.

De gelegenheid moet bestaan iemand, die, uit onvermogen of onwetendheid, noodeloos leelijk bouwt — en die thans doorgaans als 't feit volbracht is, dus te laat een scherpe afkeuring krijgt — ook praktisch, en tijdig, te helpen en te waarschuwen. Bestond die gelegenheid, dan zouden de gevallen waarin zij werd verzuimd, des te scherper kritiek verdienen. Maar tevens zou ook op meer voorbeelden kunnen worden gewezen waarin de hulp van den architekt ten voordeele strekte.

Dat de architekten tegen misbruik waken, zal ieder billijken. Het ware echter kortzichtig om in dezen tijd van oplevenden schoonheidszin ter wille van een onmiddelijk klein voordeel niet bereid te zijn om desnoods enkele offers te brengen in het algemeen belang, dat in de toekomst welbeschouwd toch ook wel degelijk eigen belang is. Zij moeten een hand uitstrekken opdat die kan gegrepen worden.

De slotzinsnede van een verslag over de werkzaamheid der saksische Bauberatungstelle konstateert, gelijk te verwachten was: „Zoo heeft het adviesbureau den architektenstand zonder twijfel groot voordeel

gebracht. Daaraan alleen heeft de architekt te danken dat de waardeering van bouwkundigen arbeid aanmerkelijk toenam en dat den architektenstand een passend aandeel werd ingeruimd ook bij zulke werken die te voren slechts door ambachtsbazen werden ontworpen".

Het netelige vraagstuk wordt in een rapport over de Bauberatungstellen te Bremen (waar twee organisaties bestaan: de van staatswege ingestelde deskundigen-kommissie op grond der ontsierings-wet en het partikuliere adviesbureau van het „Verein für Niedersächsiches Volkstum") door den architekt H. WAGNER behandeld op m. i. afdoende wijze.

„De heeren zeggen: „Uw gratis werk beneemt ons opdrachten. Gij, die reeds zoo veel te doen hebt, belast U nog meer en wij hebben daaronder te lijden". Al was dit werkelijk zoo, dan nog zou de algemeene beteekenis van zulk werk, van zuiver zakelijk standpunt beschouwd, ongetwijfeld oneindig belangrijker zijn, dan dat eenige architekten een paar werken uitvoerden. Het verwijt echter gaat in het geheel niet op, want de gebouwen waarom het hier gaat, behooren niet tot het arbeidsveld van den architekt, maar vertoonen eene bouwwijze, die met ware bouwkunst niets gemeen heeft. De vraag is niet: „Zullen de architekten of de adviesbureaux bouwen?" maar zij luidt: „Zullen spekulanten, metselaarsbazen, dus niet-architekten, of zullen de adviesbureaux bouwen?" Integendeel, de adviesbureaux zijn zoowel nuttig voor den architekt, den kunstenaar, als voor den goeden bouwondernemer. Hoe meer zij letten op eene goede doorwerking van ontwerpen, hoe beter vormen zij den smaak van publiek en bouwer, dwingen zij tot nadenken en overleg. Anderzijds letten zij bij het toezicht op goede uitvoering en verhinderen zij onbekwame bouwondernemers om knoeiwerk in de wereld te brengen en bevorderen zij aldus de hoedanigheid. Juist de adviesbureaux zijn geroepen om pionierswerk te verrichten voor goede architekten. Zij zullen beletten dat het effekt van goede gebouwen wordt benadeeld door slechte, zij zullen bij de bouwpolitie invloed uitoefenen op een vrijeren uitleg van de bouwverordening. Het omvangrijke bewijsmateriaal dat zij bij hunne omvangrijke, onpartijdige werkzaamheid kunnen bijeenbrengen, kan alleen ter verheffing van het bouwvak dienen. Van meerdere zijden wordt het bezwaar geopperd dat de individueele vrijheid van den kunstenaar wordt beperkt. Ook dat is niet het geval, wanneer het adviesbureau uit mannen bestaat, die in onderling overleg met hunne kollega's kunnen werken. Niet de individueele vrijheid van den kunstenaar zullen zij beperken (zij zullen deze zelfs veeleer bevorderen), maar zij zullen de individualiteit van die bouwkundige kwakzalvers beperken die geen recht op achting verdient; zulke werken verdienen tot het uiterste te worden bestreden en verwijderd".

Met belangstelling zullen velen het resultaat afwachten van het overleg onzer architektenkorporaties, dat reeds tot interessante beschouwingen aanleiding gaf. Zou ik een wensch mogen uitspreken het ware deze: dat zij besloten om „Heemschut" uit te noodigen onder zijn neutraal presidium een op hoog plan gesteld centraal adviesbureau te organiseeren, dat de zaken van nationaal belang behartigt, leiding neemt en samenwerking uitlokt met andere bij den Bond aangesloten belanghebbenden en belangstellenden, opdat het vertrouwen wordt gegrondvest dat de zaken niet van ééne zijde worden beoordeeld.

Ten einde de niet te miskennen moeilijkheid te ondervangen dat ten plattenlande of in de kleine steden niet steeds een voldoend aantal deskundigen is te vinden om een bouw-adviesbureau te kunnen samenstellen, kan het land worden verdeeld in kringen in ieder waarvan eene kommissie werkzaam is. De kommissies kunnen dan bestaan uit eenige ambulante leden, terwijl ter plaatse allicht één geschikt vertegenwoordiger kan worden gevonden, die, van de lokale omstandigheden op de hoogte, ook de uitvoering van het advies kan nagaan. Vooral in zulke gevallen zou ook de benoeming van een niet-architekt in overweging te nemen zijn. En zelfs ware zulks in beginsel te overwegen zoolang althans het adviesbureau geheel en al uitsluitend op minnelijk overleg is aangewezen. De medewerking van een ter plaatse invloedrijk persoon is dan vooral in eene kleine samenleving van niet te onderschatten beteekenis.

Eenige dier kommissies zouden dan een gezamenlijk centrum moeten bezitten, dat over het noodige materiaal en hulpmiddelen beschikt.

Over de vragen of het bouwkundig adviesbureau een zelfstandig lichaam zal zijn, dan wel meer of minder los verbonden aan het Bouwtoezicht of aan de Publieke Werken laat mij vrij onverschillig; en evenmin kan ik mij druk maken over de vraag wie hare leden benoemt, of de kommissie zich zelf aanvult, of de bouwkundige vereenigingen haar benoemen — mits deze zich daarbij op het ruime standpunt plaatsen niet steeds uitsluitend in den eigen kring de geschikte personen te zoeken — dan wel B. en W. of de Raad, 'tzij alleen, 'tzij uit een voordracht bijv. der vereenigingen. Dit alles zal telkens het beste naar bevind van omstandigheden geregeld kunnen worden.

Al naar gelang van de veelzijdigheid en den werkkring van het bureau zal zijne samenstelling vastgesteld moeten worden en zullen naast architekten ook de vertegenwoordigers van andere kringen worden opgenomen, die van de betrokken vraagstukken deskundig zijn, een en ander op den voet waarop dit bijv. voor de Sachverständigen-kommissies van het pruisische Verunstaltungsgesetz volgens de bijbehoorende ministeriëele uitvoeringscirculaire is bepaald.

Welke bezwaren ook de architekten tegen het denkbeeld van een bouwkundig advies mogen aanvoeren of volhouden, de totstandkoming ook binnen onze grenzen schijnt onafwendbaar en medewerking mitsdien raadzaam indien onze architekten althans willen verhoeden

dat de organisatie buiten hen om tot stand komt, zonder dat zij bij de regeling medezeggingschap kunnen uitoefenen.

Er zijn trouwens reeds eenige voorloopers van bouwkundig advies.

„Nehalennia" heeft er de gelegenheid voor geopend. De bouwkundige kommissie van den Bond „Heemschut" — welke de stichting van een Schoonheidsraad op zijn programma heeft, maar door geldelijke onmacht daartoe nog niet kon overgaan — heeft in enkele gevallen haar advies gegeven. De amsterdamsche schoonheidskommissie is tot zekere hoogte ook als adviesbureau opgetreden. Bij de branden die de dorpen Binnenwijzend bij Hoorn en Brakel bij Gorinchem teisterden, heeft het Hoofdbestuur der Maatij. tot Bevordering der Bouwkunst zich — zij 't ook tevergeefs — aangeboden tot aesthetische voorlichting.

Binnenkort echter gaat het eerste adviesbureau zijne werkzaamheden aanvangen. Reeds in 1911 was te Amsterdam gesticht de „Commissie voor het Stadsschoon". De gemeenteraad heeft bij de begrooting van 1914 voor drie achtereenvolgende jaren aan die kommissie eene subsidie van telkens f 2000.— toegekend en hierop steunende gaat zij haar arbeid beginnen. Op de statuten der, oorspronkelijk uit de afgevaardigden van eenige vereenigingen op initiatief van „Amstelodamum" gevormde kommissie zal de koninklijke goedkeuring worden gevraagd. Reeds is een oproeping om steun en medewerking aan de amsterdamsche architekten gepubliceerd en het verluidt dat de kommissie de beschikking vraagt over het eerlang door het stadsarchief te ontruimen Waaggebouw op de Nieuwmarkt om daar haar zetel te vestigen.

Haar doel is tweeledig: behouden en bevorderen. In de ontworpen statuten zijn doel en werking in zes artikelen neergelegd:

1°. Er zooveel mogelijk tegen te waken, dat merkwaardige gebouwen of stadsschoon verloren gaan of worden geschonden.

2°. Te trachten te verijdelen dat, wanneer eigenaars genoodzaakt zijn hunne bezittingen te laten verbouwen, ten einde die voor andere doeleinden bruikbaar te maken, dit gepaard gaat met noodelooze opoffering van het oorspronkelijk schoon van dat bezit.

3°. Zich te beijveren dat bij verandering of afbraak van het sub 1°. bedoelde de nieuwe toestanden zoodanig worden, dat zij niet storend werken en het stadsschoon behouden blijft.

4°. Het zoo noodig geven van inlichtingen en het verstrekken van adviezen ten opzichte van gemaakte ontwerpen.

5°. Bij sloping der sub 1°. bedoelde gebouwen of verandering van het stadsbeeld door opmeting, teekening of photographie een beeld te bewaren van het te verdwijnen schoon.

6°. Opmetingen, teekeningen en zoo noodig photographiën te maken van merkwaardige gebouwen, mooie gevelfragmenten, kernachtige détails en merkwaardige interieurs en wat reeds op dit gebied bestaat trachten bijeen te brengen, om zoodoende te geraken tot eene verzameling van wat Amsterdam aan schoons bezit of heeft bezeten.

Met dit programma en met name het sub 1°. bepaalde treedt de kommissie op als Bauberatungsstelle. Zij bestaat in de eerste plaats uit afgevaardigden van vereenigingen en wel van: Amstelodanum, Arti et Amicitia, St. Lucas, de afdeeling Amsterdam der Mij. tot Bev. der Bouwk., en — edoch deze beide nog niet definitief — van de Mij. tot Bev. der Bouwk. en van het Kon. Oudh. Gen. De Bond van Ned. Arch. en het Genootschap Architectura et Amicitia hebben zich teruggetrokken. Hunne afgevaardigden zijn echter als persoon lid der kommissie gebleven.

Wanneer men dus op deze kommissie met haar bij uitstek architektonischen werkkring het „cherchez l'architecte" toepast, dan zal men dat niet te vergeefs doen. Bovendien kan de kommissie zich uitbreiden door nieuwe leden te kiezen alsmede met afgevaardigden van nader aan te wijzen vereenigingen.

In de oproeping tot de amsterdamsche architekten wordt op den voorgrond gesteld dat de kommissie „bij haar streven ter verwezenlijking van het bovenstaande in de eerste plaats moet trachten dat te doen met de hulp van den particulieren architect en moet pogen bouwend publiek en architecten zooveel doenlijk tot elkaar te brengen. Alleen in zoodanige gevallen, waar dit niet mogelijk zal blijkens zal zij zelf tot daadwerkelijke hulp overgaan."

Machtsmiddelen — zooals ten aanzien van de adviezen der schoonheidskommissie door B. & W. bij goeden wil kunnen worden toegepast — staan den kommissie voor het stadsschoon niet ten dienste. Zij is gehouden alleen door minnelijk overleg te werken en in overreding haar kracht te zoeken in die gevallen welke — wij denken hier aan de bemiddeling van het Bouw- en Woningtoezicht of van de schoonheidskommissie — vrijwillig aan haar worden voorgelegd. Vooral ten opzichte van de naleving harer adviezen bij de uitvoering en de kleuren hangt de kommissie bijna geheel af van den goeden wil der bouwers. De officiëele erkenning en steun der gemeente zal haar prestige echter verhoogen.

Takt is alles, in het bijzonder voor wie geen macht heeft en wie wèl macht heeft, moet haar toch betrachten, wijl het zeer verkeerd zou zijn verbittering te wekken waar opvoeding en opwekking het doel moet zijn.

Onder die omstandigheden zal verbetering slechts in zeer langzaam tempo tot stand kunnen komen en wanneer in de eerste jaren ook de ontwerpen die het adviesbureau passeerden, ondanks zijne meest tegemoetkomende houding nog geenszins aan het ideaal beantwoorden, mag men niet vol ongeduld aanstonds het effekt in twijfel trekken.

Een ervaring uit de praktijk is echter niet zeer bemoedigend. „Nehalennia", de zoo aktieve vereeniging tot instandhouding en bevordering van Walcherens

natuur- en stedenschoon, heeft sinds 1911 voor de dorpstimmerlieden de gelegenheid opengesteld om kosteloos advies in te winnen. Zij is verder gegaan en heeft premiën beschikbaar gesteld voor woningen die voldeden aan aesthetische eischen. Zij heeft uitnemende brochures uitgegeven over woningbouw. Zij organiseerde eene uiterst leerrijke tentoonstelling van voorbeelden van goeden en slechten woningbouw.

Het resultaat van dit alles, zoo schrijft mij de sekretaris, de heer B. von Brucken Fock, is gelijk nul — met uitzondering dan dat van de 110 uitgenoodigde dorpstimmerlieden er een 10-tal de tentoonstelling bezochten. „De lieden vinden de door hen gebouwde huizen zóó mooi, dat zij er geen oogenblik aan denken om advies te vragen. En zoo denken ook hunne lastgevers er over."

Dat trouwens is geen lokaal, maar een nationaal, ja, een internationaal verschijnsel.

Daarvan getuigt het guitige rijmpje waarin Prof. Freiherr von Tettau, die van rijkswege belast was den herbouw der in 1911 afgebrande wijken van Duderstadt in aesthetischen zin te leiden, op een gevelsteen de stemming der bewoners voor het nageslacht vastlegde:

Schrecklich tobt' des Feuers Brunst,
Die uns tat vernichten —
Schrecklicher des Staates Gunst
Die uns half errichten.

Bij den kunstzin hoeft men geene aanknoopingspunten te zoeken. Die is veelal „dead as a door-nail". Misschien echter zal het aesthetisch advies op den koop toe aanvaard worden, wanneer de adviseur kan aantoonen dat zijne voorstellen ook leiden tot praktischer indeeling, tot finantiëel voordeel 'tzij direkt bij den bouw, 'tzij door goedkooper onderhoud ook op den duur. Voor die argumenten is natuurlijk de wederpartij geenszins ongevoelig.

En de kans op zoodanige materiëele verbeteringen is doorgaans groot. Misschien kunnen op grond van die overweging ook hypotheekbanken en andere geldschieters besluiten hun invloed ten goede aan te wenden. Daarmede zou veel gewonnen zijn.

Het einddoel van het streven van voor- en tegenstanders moet zijn het bouwkundig advies overbodig te maken door verbetering van het bouwkundig onderwijs, door te werken op de verheffing van het algemeen kunstpeil, door den architekt opnieuw te maken tot een populair man, dien men niet links laat liggen. Het lot der Bauberatung is met toewijding haar eigen graf te delven.

Maar inmiddels moet met kracht tegen misbruik en benadeeling worden gewaakt. Dat is het recht en de plicht der architekten. Zulks is echter minder een kwestie van beginsel als wel van organisatie of, voor zoover het zich niet laat reglementeeren, van taktvolle toepassing eenerzijds, van onmisbaar vertrouwen in het beleid van het adviesbureau anderzijds. In de personen die dit leiden moet de sterkste waarborg worden gezocht.

Over het algemeen zal men bij de samenstelling van bureaux — en dit geldt ook de schoonheidskommissie — het vrije boven het ambtelijke element verkiezen. Wanneer de macht eener kommissie zoodanig is dat hare leden zijn blootgesteld aan pogingen om van hun invloed te profiteeren, kunnen allerlei maatregelen en voorschriften noodig zijn. In Duitschland wordt nu zelfs reeds bepleit dat de leden van een Bauberatungsstelle hunne praktijk geheel zullen opgeven. In Duitschland mag daartoe misschien aanleiding bestaan, wij zijn nog zoo ver niet en zullen niet zelden moeite hebben om zonder dat een commissie saam te stellen. Zekere onthouding mag men echter wel verwachten: dat zij afwijzen alle opdrachten die ambtshalve ter hunner kennis zijn gekomen, die hen vermoedelijk met het oog op hunne funktie zijn toevertrouwd of die hen met het kollege waarvan zij deel uitmaken in botsing kunnen brengen. Het prestige eischt volstrekte neutraliteit, evenals de geheel belanglooze waarneming der funktie. Men kan daarbij — eenerzijds om niet aan enkelen als 't ware een zeker brevet uit te reiken, anderzijds om de samenstelling te kunnen verjongen — een korten ambtsduur bepalen.

Ik voor mij meen echter dat men ook in deze niet te veel theoretisch mag bezwaren ontwikkelen en dat, althans in het eerste stadium der bouwkundige adviesbureaux in ons land, wel verre van allerlei eischen te formuleeren, men erkentelijk moet zijn aan wie zich voor lid of medewerker wil beschikbaar stellen.

Ik mag niet verzwijgen dat in Duitschland in den laatsten tijd nog andere bezwaren rezen tegen de werkzaamheid der Bauberatungsstellen als onderdeel van de Heemschutbeweging. Deze zou te eenzijdig „malerische, altertümelnde und stilwählerische" neigingen koesteren. Als tolk van het verzet daartegen werpt zich de „Werdandibund" op en deze heeft te Berlijn een eigen bouwkundig adviesbureau (Bauberatungsstelle Werdandi) opgericht, dat krachtens art. 5 van haar reglement tot grondslag heeft de gedachte aan de toekomst en aan het gezonde streven van den tegenwoordigen tijd, met gebruikmaking van moderne materialen en vermijding van romantische neigingen. (Nadere bijzonderheden over dezen Bond, haar streven en haar bouwkundig advies zijn vereenigd in hare uitgave „Das flache Dach", verschenen bij Wiese & Go., Berlijn.) Dit bezwaar kan echter niet gelden als van principiëelen aard, maar hoogstens als eene waarschuwing tegen eene min-gelukkige toepassing, waarmede wij ons voordeel kunnen doen.

Overeenkomstig den aard dezer konferentie heb ik mij in hoofdzaak, met slechts kleine uitzondering, bepaald tot beschrijven en mededeelen. Maar ik wil

ten slotte als mijne persoonlijke overtuiging de hoop uitspreken, dat de overwegende voordeelen die, naar mij voorkomt, het openbaar bouwkundig adviesbureau bezit, binnenkort ertoe zullen leiden, ook in ons land, met gebruikmaking van de elders verzamelde ervaringen, tot de stichting over te gaan.

P. S. Een lezer herinnert er mij aan dat ook te Utrecht eene schoonheidscommissie zou bestaan. Ik verneem evenwel dat te Utrecht geene officiëele schoonheidscommissie bestaat. Wel is er eene commissie benoemd met de beperkte opdracht de bouwplannen te beoordeelen op een door de gemeente aangekocht en geëxploiteerd terrein.

GEMENGDE BERICHTEN

Het nieuwe gebouw der Koninklijke Opera te Berlijn. (Errata.) In de opgave van uitgenoodigde architekten in de besloten prijsvraag van 1912 (blz. 65, rechtsche kolom, 11e regel v. o.) moet nog worden tusschengevoegd C. MORITZ, op blz. 66, (rechtsche kolom, 17e regel v. b., leze men onbevredigend inplaats van bevredigend

Het openluchtmuseum. Het bestuur van het Nederlandsch Openlucht Museum benoemde tot directeur den heer A. A. G VAN ERVEN DORENS, die tevens als secretaris zal blijven optreden, en tot architect den heer HERMAN VAN DER KLOOT MEYBURG, die door zijne uitgaven over het oude boerenhuis en de oude dorpskerken geacht mag worden bijzondere studie te hebben gemaakt van de onderwerpen die voor het museum van speciaal belang zijn.

De beeldhouwkunst aan de Rijks-Academie van Beeldende Kunsten. Naar aanleiding van het pleidooi in het „Bouwk. Weekbl." voor de benoeming van een „bouwbeeldhouwer" tot opvolger van Prof. BART VAN HOVE, kan worden opgemerkt dat daarvoor toch geen aanleiding bestaat vóór een eventueele reorganisatie der Academie, met opname der bouwkunst en der aanverwante toegepaste kunsten, haar beslag heeft gekregen. Daarop mag thans, bij de vervulling eener vacature accidenteel niet worden vooruitgeloopen door de benoeming van een „bouwbeeldhouwer" in de plaats welke door het overlijden van een „vrij" beeldhouwer is open gevallen.

Voorshands past in het systeem der Academie principiëel de benoeming van een „statuaire", een beoefenaar der vrije beeldhouwkunst, wier goed recht van bestaan men toch niet zonder schromelijke eenzijdigheid kan over het hoofd zien.

De opleiding voor „bouwbeeldhouwer" zou eigenaardiger kunnen worden gekombineerd met die der architekten, thans dus aan de T. H. te Delft (te zijner tijd misschien ook aan de Academie van Beeldende Kunsten) of wel met eene kunstnijverheidsschool. Acht men nu reeds die opleiding tot „bouwbeeldhouwer" beslist thuis te behooren aan de Academie, dan mag niet worden aangedrongen op bevrediging van dien wensch door verdringing van de „vrije beeldhouwkunst", welke laatste daar en nergens anders op hare plaats is.

Eene Academie van Beeldende Kunsten zonder professoraat in de vrije beeldhouwkunst zou een schier ondenkbaar inkompleet vertoonen. Ondergaan mogelijk de denkbeelden omtrent waardeering der „vrije beeldhouwkunst" wijziging, dan is toch die verandering nog geenszins zóó volkomen, noch is in de naaste toekomst eene zoo algeheele verandering te wachten, dat het oogenblik nu reeds zou gekomen zijn om de „vrije beeldhouwkunst" te vervangen door de toegepaste of dekoratieve beeldhouwkunst.

Wordt het niettemin beslist noodzakelijk geacht om aan de Academie de „bouwbeeldhouwkunst" speciaal te doen doceeren — waartegen ook veel kan worden aangevoerd o a. dat de „bouwbeeldhouwer" zich zeer goed kan ontwikkelen uit de „vrije beeldhouwer", terwijl het omgekeerde zeker niet het geval is — dat men er dan ook een afzonderlijk professoraat voor instelle! Die konsekwentie moet men aanvaarden. Maar om nu tegen de „vrije beeldhouwkunst" te zeggen: „ôte toi de la que je m'y mette" zou wel eene hoogst eigenaardige uiting zijn van het streven om het samengaan der beeldende kunsten te bevorderen, hetwelk naar gezegd wordt de Academie in de laatste jaren bezielt. De kwestie is dus niet een „statuaire" of een „bouwbeeldhouwer", maar hoogstens een „statuaire" en een „bouwbeeldhouwer". En indien dit laatste door de vastgestelde formatie der Academie voorhands onmogelijk is, dan heeft de eerste den voorrang.

Het bovenstaande mag geenszins worden beschouwd als een poging om de wenschelijkheid eener goede vorming van „bouwbeeldhouwers" te ontkennen. Dat is mede een architektenbelang, maar het zou een minstens even groot architekten-nadeel blijken indien de architekten — de beteekenis van eigen wenschen overdrijvend — trachten hun wensch met onbillijkheid jegens een andere kunstrichting door te zetten. Het is bovendien nog de vraag of, al bestaat er thans misschien eenige meerdere behoefte aan „bouwbeeldhouwers", deze in de naaste toekomst in eenigszins grooteren getale een loonend arbeidsveld zouden vinden en of dus met het oog op deze onzekerheid eene wijziging van den bestaanden toestand kan worden gewettigd.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Prijsvraag „Schoonheid en Opvoeding".

Aangezien een misverstand gerezen is omtrent het gebruik dat de Ned. Ver. „Schoonheid in Opvoeding en Onderwijs" zou mogen maken van de bekroonde ontwerpen der door haar uitgeschreven prijsvraag voor de inrichting en versiering van een schoollokaal, deelt het Hoofdbestuur dier Vereeniging aan de deelnemers aan de prijsvraag mede, dat de clausule in het programma, „De 3 bekroonde ontwerpen blijven het eigendom der Vereeniging. Zij kan daarmede handelen zooals zij goedvindt", zoodanig moet worden opgevat, dat de geestelijke eigendom door deze bepaling niet wordt aangetast.

De Vereeniging behoudt zich alléén het recht voor de 3 ontwerpen waar en wanneer zij dat noodig acht te exposeeren en ze in druk te reproduceeren.

Eventueele uitvoering van deze ontwerpen kan alleen geschieden in overeenstemming met de desbetreffende bepalingen in de auteurswet, zoodat in ieder geval in overleg met de ontwerpers zou getreden worden.

Prijsvraag Hildebrand-Monument.

Vraag 1. Mag het teekenwerk in potlood uitgevoerd en gekleurd worden?

Antwoord. Ja, de behandeling is vrij.

Vraag 2. Met het in A bedoelde gipsmodel is vermoedelijk bedoeld enkel het monument of standbeeld (al zou dit ook een geheel vormen met de aansluitende waterpartijen)?

Antwoord. Onder A is bedoeld, dat de hoofdzaak op een tiende gegeven moet worden.

Vraag 3. Moet op het model de beplanting ook aangegeven worden?

Antwoord. Dit zal van den aard van het ontwerp afhangen (zie antwoord op vraag 2.)

Vraag 4. Mag een perspectief of model op schaal 1 op 50 bijgevoegd worden?

Antwoord. Men is vrij in de inzending, doch wat niet gevraagd wordt, blijft buiten beoordeeling.

Vraag 5. Indien de ontwerper het portret van NIC. BEETS op de een of andere manier in het ontwerp wil aanbrengen, aan welk portret wordt dan door de commissie de voorkeur gegeven, en tot wie of waar kan de ontwerper zich dan wenden, om zulk een beeltenis te verkrijgen?

Antwoord. De commissie heeft geen voorkeur. Bedacht moet echter worden, dat het een huldiging van HILDEBRAND is.

Vraag 6. In art. 2 sub E wordt o.m. vermeld .... alles te zamen tot een maximum van f 10.000.— en nu is de vraag, worden alle ontwerpen, die genoemd bedrag te boven gaan, door de Jury beslist der zijde gelegd, ook dan als de bijdragen f 12 000.—, f 15.000.— of f 20.000.— zouden zijn?

Antwoord. Aan het bedrag van f 10.000.— wordt streng vastgehouden.

Vraag 7. Kan voor de eventueel te ontwerpen waterpartij gebruik gemaakt worden van een aanwezige waterleiding?

Antwoord. Met aan- en afvoer van het water behoeft de ontwerper zich niet bezig te houden.

Vraag 8. Hoe groot heeft de commissie het honorarium gedacht?

Antwoord. Ieder inzender bepaald dit honorarium in zijn begrooting. Het zal afhangen van den aard van het ontwerp. Het architektonische gedeelte is te berekenen volgens de „regelen tot het berekenen van het honorarium van architecten" van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst. Het sculpturale deel zal de inzender zelf moeten taxeeren.

Vraag 9. Zijn de beëindigingsvormen van het terrein zuiver halve circels?

Antwoord. Ja.

Vraag 10. Wordt de waterleiding voor de fontein door de stad aangelegd en bekostigd of moeten de kosten in de begrooting worden opgenomen?

Antwoord. Zie antwoord op vraag 7.

Vraag 11. Is het geoorloofd om enkele onderdeelen in gietwerk (b.v. beton) uit te voeren?

Antwoord. Men is geheel vrij in de keuze der materialen

Door het overlijden van Prof. BART VAN HOVE is een vacature in Jury ontstaan, die binnenkort zal aangevuld worden.

De Secretaris de Monumentcommissie
J. B. VAN LOGHEM, Zonnelaan 2, Haarlem.

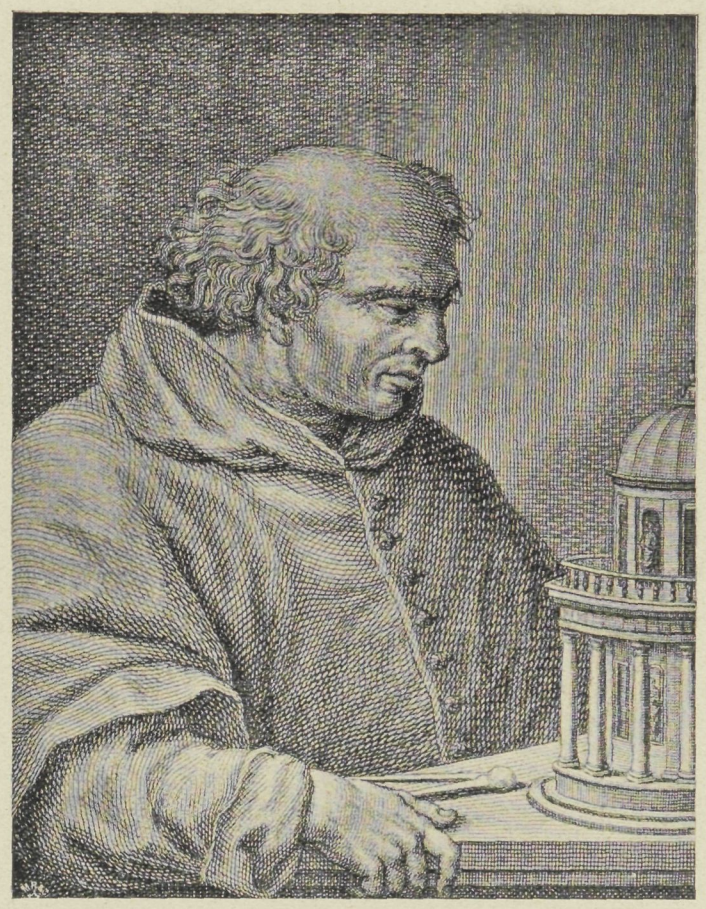

BRAMANTE MET HET MODEL VAN HET „TEMPIETTO" VAN S. PIETRO IN MONTORIO
(KOPERGRAVURE V. G. BATT. CECCHI NAAR VASARI)

XIIIE JAARGANG No. 11 — 18 MAART 1914

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

J. H. W. LELIMAN. B.-I. — BRAMANTE 1514—11 MAART †—1914

De oud-romeinsche kunst is herboren.
(GURLITT, Geschichte der Kunst, over BRAMANTE'S ontwerp voor de St. Pieter.)

Vier eeuwen geleden, den elfden Maart, stierf te Rome, zeventig jaar oud, met roem en luister overladen, DONATO D'AGNOLO (of D'ANGELO) genaamd BRAMANTE. Uit den aan veelzijdige kunstenaars, aan uomini universali, zoo rijken overgangstijd van quattrocento op cinquecento bleef BRAMANTE in de historie voortleven als een der beheerschende figuren, vooral als den hervormer der bouwkunst, den schepper der romeinsche hoog-renaissance. Hij gold bij zijne tijdgenooten (getuige bijv. CELLINI'S vertoog over de architectuur) als de eerste bouwmeester.

De bouwkunst genoot BRAMANTE'S voorliefde, maar hij beoefende in den aanvang van zijn loopbaan ook de schilderkunst met meer dan gewoon talent. Naar zijne teekening is zeker het prachtig gemodelleerde fries met de scherpe caesarenkoppen in de sakristie van S. Satiro te Milaan door CARADOSSO uitgevoerd. Van BRAMANTE'S schilderwerken die te Rome, Bergamo en vooral in Milaan aanwezig waren, kwamen slechts enkele tot ons: de „Christus aan de zuil" in de kerk van het Cisterciënzer klooster te Chiaravalle bij Milaan — welk bouwwerk men alleen in het voorbijgaan uit den trein

pleegt te bewonderen — het (vroeger aan LEONARDO DA VINCI toegeschreven) groote fresko met den Merkurius of Argus in de Sala del Tesoro van het Castello te Milaan, de bijna uitgewischte gevelschilderingen en een iets beter bewaard fries in eene zaal der Casa Silvestri aldaar, acht fresco's uit de Casa Panigarolo-Prinetti thans in het Brera-Museum. Deze werken, vooral de laatstgenoemde, bewijzen dat BRAMANTE als schilder een der eerste had kunnen worden, indien hij er niet de voorkeur aan had gegeven zich op de bouwkunst te concentreeren.

Een man van kunde en begaafdheid, noemt hem VASARI, maar tevens van koenheid en degelijkheid, niet slechts een theoreticus maar ook een prakticus, en wel een van de grootste.

„BRAMANTE is de waarheid." Aldus MICHELANGELO toen hij, geroepen diens onvoltooid achtergelaten hoofdwerk, de Sint Pieter, tot een goed eind te brengen, zich, ondanks zijne afwijkingen van het oorspronkelijk ontwerp, als uitvoerder van BRAMANTE beschouwde.

BRAMANTE's beteekenis moest bij het voortgezet kritisch onderzoek der kunsthistorie in enkele opzichten herzien worden. Maar leidde dit tot juister waardeering van voorgangers en medestanders, het deed BRAMANTE's roem niet verbleeken. Deze kon het scherper licht verduren. Beter dan voorheen werd ingezien in hoever BRAMANTE stond op de schouders van voorgangers, van BRUNELLESSCHI, van MICHELOZZO, van LEONE BATTISTA ALBERTI en vooral van den vergeten LUCIANO DA LAURANA, den bouwmeester van Urbino, wiens lang miskenden invloed op de ontwikkeling der italiaansche bouwkunst eerst in de laatste jaren door de studies van THEOBALD HOFMANN (Bauten des Herzogs FEDERIGO DI MONTEFELTRE als Erstwerke der Hochrenaissance) naar verdienste de aandacht trok.

BRAMANTE is geboortig uit Fermignano bij Urbino, dat, onder het verlichte bestuur der MONTEFELTRES, een middelpunt van kunst en wetenschap was geworden. Dat hij blijvend den invloed onderging van de voorbeelden die zich aan zijn jeugdige fantasie voordeden, is begrijpelijk. LAURANA's fijne geest werkt onmiskenbaar in BRAMANTE door.

In diens leven en arbeid zijn twee hoofdtijdperken te onderscheiden, het milaneesche of, algemeener, het lombardische en het romeinsche. In 1476 komt BRAMANTE in Milaan, waaruit hij bij de verdrijving van zijn beschermer hertog LODOVICO IL MORO in 1499 naar Rome week.

In deze eerste periode toonde zijn kunst zich van hare blijdste zijde. BRAMANTE drukte zijn stempel op de lombardische renaissance (stile bramantesco). Evenwel was hij ook hier geen hervormer in den strengen zin des woords. Hij zette de beginselen voort die, zij 't nog zonder inslaand succes, reeds een generatie te voren door FILARETE waren beleden (onderbouw en bogenrijen van het Ospedale maggiore te Milaan) en bevestigde den eigenaardigen lombardischen bouwtrant die was ingewijd met de Chiesa della Villa te Castiglione d'Olona.

Te Rome wachtte BRAMANTE als bouwmeester van JULIUS II, den „pontifice terribile", — terribile, den prachtigen, als overtreffenden trap van fiero of magnanimo — die in 1504 den Heiligen Stoel besteeg, grootscher taak dan de milaneesche hertogen hem ooit had kunnen bieden. Vanuit Milaan heeft BRAMANTE's voorbeeld aan Lombardije den „stile bramantesco" opgelegd, maar te Rome kon zijn opvatting zich tot een wereldstijl ontwikkelen. Zijn taak culmineerde er in de opdracht, om, als uiterlijk zinnebeeld van het grootsche streven van den kerkvorst, de reeds door ALBERTI onder NICOLAAS V begonnen verbouwing van het vatikaansche paleis te voltooien, en, sinds 1505, eene nieuwe St. Pieter te ontwerpen.

De bouwmeester toonde zich zijn taak en de bedoeling van zijn lastgever waardig: „die Anlage wie sie BRAMANTE wollte, ist vielleicht der grösste Ausdruck aller einheitlichen Macht überhaupt."

BRAMANTE's neiging tot monumentaliteit vond te Rome de gelegenheid zich te ontplooien, waar de klassiek-heidensche bouwwerken, Pantheon, Colosseum, keizerthermen, de schaal aangaven die het moderne pauselijke Rome nog wilde overtreffen. Den „ruinante", den vernieler, heette men BRAMANTE bij de verwezenlijking der plannen van paus JULIUS. Veel is noodeloos verloren gegaan, door overhaasting, door de onverschilligheid misschien, welke in dien zelfbewusten tijd ten deel viel aan wat niet klassiek was. Het verwijt dat uit eerzucht hij den paus tot afbraak der oude Pietersbasiliek aanzette, is vervallen doordien aangetoond werd dat duizend jaren de weerstandskracht van het gebouw hadden uitgeput. Maar er werd bij de afbraak weinig zorg gedragen voor de kunstwerken die zich in den eersten tempel der christenheid hadden opgehoopt. „Toen gingen vele heerlijkheden van St. Pieter te gronde: grafmonumenten der pausen, schilderijen en mozaïeken en vele beelden van beroemde personen die in de basiliek verspreid waren, vielen den ondergang ten prooi", schrijft VASARI.

Eerst te Rome is BRAMANTE BRAMANTE geworden. Reeds zijn eerste werk, het kleine „tempietto" in den kloosterhof van San Pietro in Montorio, vertoont welken ommekeer zijn opvatting onderging. Zijne lombardische werken getuigen nog van den dekoratieven rijkdom en speelsche schilderachtigheid van het quattrocento met zijne vaak naïeve vreugde aan ornamenteele detailvormen. Deze werd in de hand gewerkt door de toepassing van baksteen en terracotta.

Te Rome luidt BRAMANTE's kunstopvatting, met opvoering van zijn zin voor het monumentale en groote, een tijdperk in van strenger vormen. Zijne ontwerpen welke ontstonden in de atmosfeer der met zorg bestudeerde antieke voorbeelden, leggen den nadruk op het bouwkundig organisme, gepaard aan een streven tot concentratie van uitdrukking en effekt, zoowel in- als uitwendig. Het vrije ornament

wordt door gebonden vormen vervangen, de architektonische onderdeelen worden bewust vereenvoudigd, de fijn overwogen werking van massa en omtreklijn beheerscht den opzet en wordt door even grootsch als klaar gedachte plattegronden voorbereid. De massale gevels zijn met herhaling van eenzelfde motief, streng rhythmisch geleed, met krachtige schaduwwerking. Deze trekken verraden een zin voor eenheid, waarin BRAMANTE verwant was aan de vroege Florentijnen, met name aan BRUNELLESCHI.

BRAMANTE zag zijn bouwkundig ideaal in den centraalbouw. Zijn levensdoel was, zegt GURLITT (Geschichte der Kunst): „Die Schaffung eines völlig einheitlichen Raumes, der eben als Raum, nicht durch seine bildnerisch geschmückte Wände wirkt."

Een lange weg ligt tusschen de eerste uitingen van dat streven te Milaan en de St. Pieter, waar het door den met onnavolgbaren grootschheid en rijkdom gedachten plattegrond in zijne volle rijpheid zou verwezenlijkt worden. Uitgevoerd is de Chiesa della Consolazione te Todi die volgens GURLITT sedert 1508 naar BRAMANTE's ontwerp door NICCOLO DI MANTEUCCIO is gebouwd en mitsdien een volledig beeld zou geven van BRAMANTE's bedoelingen.

BRAMANTE's groote verdienste blijft dat hij, zooals met het oog op zijn ontwerp van de St. Pieter Prof. SCHUBRING schreef, het architektonisch gevoel en inzicht van zijn tijd heeft ontwikkeld en veredeld. Nieuwe begrippen over de beheersching der bouwmassa, hare groepeering, rhythmiek en verhoudingen ontstonden. Het gevoel voor het verband tusschen dragende en gedragen deelen, voor de tegenstelling tusschen boven- en onderbouw, voor de verhouding der ruimteafmetingen, voor de harmonie der bouwgroepen werd door BRAMANTE's werk aanmerkelijk verfijnd. BRAMANTE was door zijne, op opmetingen gegronde degelijke studie der antieke bouwvallen, door zijne werken, zoowel als door de opwekking die daarvan uitging, een der voorbereiders van de typisch romeinsche samenleving der renaissance in hare hoogste ontplooing, toen, onder het pontificaat van den prachtlievenden LEO X, naar BURCKHARDT's kenschetsing (Kultur der Renaissance in Italien), „de vreugde aan de oudheid met al de andere genietingen samensmolt tot dien wonderbaren indruk, welke aan het bestaan te Rome zijne wijding gaf." Al werd BRAMANTE in zijn klassieken geest geleid door echt vitruviaanschen zin voor wet en regel, hij was daaraan niet slaafs onderworpen. Zijne ontwerpen verraden de herscheppende hand van een onafhankelijk kunstenaar en laten ons in 't onzekere of de regels waaraan zij beantwoorden, als uitgangspunt op den voorgrond stonden dan wel naderhand uit het met instinktief gevoel ontworpen bouwwerk werden afgeleid.

BRAMANTE's werk is een voorbeeld op grond waarvan (in LÜBKE—SEMRAU Grundriss der Kunstgeschichte) mocht gekonkludeerd worden dat het niet uitsluitend oudheidkundige belangstelling was die er toe leidde de antieke zuilenorden en verhoudingen overeenkomstig hunne wetten en bedoelingen strenger toe te passen en de vroegere naïeve vormenmenging en versieringslust op te geven. Deze overgang tot het eenvoudig wettelijke, tot het maatvol organische, beantwoordde aan den geest en het karakter des tijds. De renaissance beschouwde de oudheid als uitdrukkingsmiddel harer eigen bouwkundige denkbeelden. De architektonische gedachte, de indeeling der ruimten, de aanleg van het geheel waren evenzeer eigendom der nieuwe bouwmeesters als de behoeften, waaraan die werken voldeden uit den nieuwen tijd voortvloeiden.

In menig opzicht zijn wij over BRAMANTE onvolledig ingelicht. Schriftelijke berichten ontbreken en zijn werk kennen wij slechts fragmentarisch.

Van de vele werken die hem uit zijne noorditaliaansche periode worden toegeschreven, kan dat van slechts weinige met volstrekte zekerheid geschieden. Het lokaal-patriotisme van kleine plaatsen wilde groot gaan op een werk van den beroemden bouwmeester zelf, terwijl het slechts diens trant vertoont gelijk deze door leerlingen of volgelingen werd begrepen. Bij de vroegste, voor dien tijd karakteristieke werken is het dwarsschip van San Satiro te Milaan, waar, uit plaatsgebrek, het koor in meesterlijke relief-perspektief op een vlakken wand is aangegeven. (Een voorlooper dus van de bedrieglijke effekten die door PALLADIO, in het Teatro Olimpico te Vicenza, en later door barokkunstenaars, BORROMINI bijv., werden aangebracht!) De kleine sakristie van San Satiro — tevens merkwaardig als een der vroegste uitingen van zijn voorliefde tot den centraalbouw — is wel het meesterstuk uit BRAMANTE's eerste periode, zoowel door den rijk geleden uitwendigen opbouw als door de dekoratieve behandeling van het inwendige.

„Hij bereikt hier het hoogste in rijkdom van fantazie, in de styleeering van natuurvormen, in harmonie van verdeeling en voor alles in de innerlijke waarheid der ornamentiek als uitdrukking der tektonische gedachte. Daarbij treedt ook de figuratieve plastiek op den voorgrond met eene monumentale zwaarte die anders bij de lombardische school gemist wordt." (BURCKHARDT. Cicerone. 10e druk.)

Belangrijker naar den omvang is de 1492 begonnen voltooiing, door den bouw der koorabsis, van de Dominikaner Hofkerk S. Maria della Grazie te Milaan. Typisch voor de taaiheid waarmede zich te Milaan de gothiek handhaafde — en die er toe leidde dat het door FILARETE renaissancistisch begonnen Ospedale maggiore gothisch voltooid werd! — is dat in 1482 de bouw der kerk nog gothisch was begonnen. Koepel en dwarsschip der kerk worden echter slechts hypothetisch aan BRAMANTE toegeschreven. (Deze werken vertoonen analogie met de SAN BERNARDINO te Urbino waarin een eerste werk uit BRAMANTE's jeugd is gezien.) Zeer bestreden is ook BRAMANTE's aandeel aan den bouw der Ponticella del Castello te Milaan. Met onbestreden recht staan echter op BRAMANTE's naam eenige werken in de omgeving van Milaan: als de voorgevel

der kathedraal van Abbiate Grasso met het groote, den geheelen voorgevel omvattende portaal — van ouds een lombardisch motief — de kleine kruisgang der Certosa van Pavia, de S. Maria di Canepavona te Pavia, loggia en toren van het kasteel van Vigevano.

Ook uit zijne romeinsche periode is van BRAMANTE slechts weinig tot ons gekomen. Van verschillende werken hem vroeger toegeschreven, is zijn vaderschap sedert ontkend of betwijfeld.

Zelfs het Palazzo della Cancelleria te Rome, dat als een der hoeksteenen van zijn roem gold, staat niet meer op zijn naam sedert uitgemaakt is dat de bouw in 1486 begonnen, in 1496 — dus drie jaren voor BRAMANTE's komst te Rome — voltooid was en men zich ook rekenschap gaf dat het, aan het florentijnsche Pallazzo Rucellai verwante toskaansche stijltype der Cancelleria niet met BRAMANTE's opvatting strookt.

Met andere werken ging het niet voorspoedig. Kwam echter de St. Pieter niet verder dan het eerste begin, toch heeft BRAMANTE de inwendige verhoudingen vastgelegd door den bouw der koepelpijlers, door de bogen te staan en den zuidelijken kruisarm met een der zijkoepels in ruwbouw te voltooien.

Van de, ook als aanleg meesterlijk geconcipiëerde verbouwing van het Vaticaansch paleis is behalve de bogenhallen van het Cortile di San Damaso in eene waarvan RAFAEL zijn „Bijbel" zou schilderen — niets uitgevoerd of tot ons gekomen, terwijl de groote binnenhof en de Giardino della Pigna later verminkt werden. Evenmin voltooid werd het kolossale Palazzo di San Biagio of della Pagnotta, bestemd voor zetel der pauselijke administratie, dat op sokkelhoogte bleef liggen.

BRAMANTE's opzet was te groot zelfs voor de bijzondere omstandigheden waaronder hij werkte. Die grootsche ontwerpen echter waren van overweldigenden invloed op de fantasie zijner voor bouwkundig schoon ontvankelijke tijdgenooten.

Het eerste zijner romeinsche bouwwerken is het kleine maar door edele verhoudingen en vormen indrukwekkende tempietto van S. Pietro in Montorio (1502), een gebouw dat den grootsten opgang bij zijne tijdgenooten maakte. „Een stijl, die zich tot de hoogste graad van rijpheid verhief: niets ontbreekt, niets kan worden toegevoegd" (GURLITT). Voorts moeten genoemd worden de kloosterhof van S. Maria della Pace (1504) waarin zich nog eens zijn dekoratief talent vrijer uit, het koor van S. Maria del Popolo, de marmeren bekleeding der Santa Casa in den Dom van Loreto (1510), het ter helft voltooide palazzo Apostolico aldaar en het kasteel van Civita Vecchia.

BRAMANTE's geest leefde voort in zijne leerlingen: in de eerste plaats RAFAEL (door zijne bemiddeling naar Rome beroepen en na door hem zelf in de bouwkunst te zijn ingewijd, voorbestemd als zijn opvolger bij den bouw van St. Pieter), BALDASSARE PERUZZI en ANTONIO DA SAN GALLO den jongere, welke laatste ook zijne medewerkers waren. Vele volgelingen echter vergaten dat, gelijk de „Cicerone" het uitdrukt, een afgeleide stijl als die van BRAMANTE op den duur alleen door strengheid en ingetogenheid kan voorzien in wat hem aan organische noodzakelijkheid ontbreekt.

In een studie van Dr. PAUL ZUCKER „BRAMANTE, die Renaissance und Wir" (Zeitgeist, 9 Maart) is gewezen op de innerlijke verwantschap van BRAMANTE's opvatting met het moderne streven in de bouwkunst. Die overeenkomst zou kunnen worden samengevat in: neiging tot concentratie en bewuste vereenvoudiging, waarbij het wezenlijke naar voren wordt gebracht.

„Welke zijn nu eigenlijk de typische kenteekenen van den stijl van onzen tijd, zooals zij zich in de bouwkunst uiten? Men moet in eene beschouwing die in de historie punten van vergelijk zoekt natuurlijk buiten beschouwing laten de in den loop der laatste eeuw in zwang gekomen nieuwe materialen, zooals glas, ijzer, beton en de van deze afhangende kunstvormen. Deze typische elementen kunnen misschien aldus worden samengevat: zooveel mogelijk gesloten gevelvlakte, rythmische verdeeling van het geheel ten koste van de uitbeelding van afzonderlijke onderdeelen (geene in het oogvallende omlijstingen of aanduiding van portalen en vensters), herhaling van een op zich zelf beschouwd eenvoudig motief (zuil, halfzuil, warenhuispijler, schoorsteen), dat echter door de herhaling een scherp artistiek uitdrukkingsmiddel wordt.

„Het wezenlijke echter is misschien de strijd tegen al het schilderachtige in de bouwkunst, tegen al wat impressionistisch is, tegen losheid in plattegrondontwikkeling, dakvorm en gevel, tegen erkertjes en topgeveltjes en in elkander geschoven daken, kortom tegen onrustige massa's. Deze strijd is de zuiverste uiting van het bouwkundig streven van onzen tijd.

„Dergelijke neigingen zijn juist ook voor BRAMANTE, meer dan voor ieder ander meester der Renaissance, typisch. Hij kwam na de gistende onrust van het voorafgaande quattrocento en vatte de gedeeltelijk zoo sterk uiteenloopende vorm-elementen samen met een overeenkomstig doelwit als zooeven is aangeduid als beheerschend voor den stijl van onzen tijd." —

VASARI vertelt dat BRAMANTE met groote praal door het pauselijk hof en alle kunstbroeders grafwaarts geleid werd in de Vaticaansche Grotten, de krocht onder de St. Pieter. Het is mij niet bekend of daar een gedenkteeken de herinnering aan den grooten bouwmeester in eere houdt, maar het komt MICHELANGELO's roem niet te na als men zegt dat BRAMANTE genoeg deel heeft aan de St. Pieter, dat ook hem het grafschrift van WREN in de St. Paul zou passen: „Zoekt gij mijn monument, zoo zie rondom U."

HET ST. PIETERS EN BLOKLANDSGASTHUIS TE AMERSFOORT

NADRUK VERBODEN.

(ZIE DE LOSSE PLAAT)

Wanneer vanaf het stationsgebouw te Amersfoort de tramlijn wordt gevolgd, komt men langs den Stationsweg en de Utrechtsche straat aan de Varkensmarkt, een plein waaronder langen tijd de bekende Amersfoortsche kei, die thans aan het begin der Utrechtsche straat is opgesteld, verborgen heeft gelegen. Slaat men aan dit plein, links af den Westsingel op, dan ziet men rechts van zich aan de overzijde van de Singelgracht, den fraaien Lieve Vrouwe toren die, van kort na 1444 dagteekenende, in schoonheid wedijvert met de torens te Breda en Rhenen. Jammer is het dat deze toren zijn kerkgebouw mist hetwelk, in 1787 door een ontploffing verwoest, in 1805 werd afgebroken.

De toren met eene spits van Lenert Nicasius (1654) en in 1760 verlaagd, bezit een fraai carillon van 33 klokken, die grootendeels door Franciscus Hemony gegoten zijn tusschen de jaren 1659—1674.

Verder voortgaande, genietende van schilderachtige achtergevels die zich in het water der Singelgracht weerspiegelen, gaat men links het in 1780—1782 gebouwde woonhuis, dat in 1818—1819 tot Raadhuis ingericht werd, voorbij, om aan het einde van den Westsingel voor zich te zien een groot nieuw gebouw met aan de zuid-oostzijde daarvan eene kapel met aanbouwen.

Het is hierheen waar ik U wilde leiden.

Hier ter plaatse stond tot in het jaar 1907, het St. Pieters en Bloklandsgasthuis dat het eenige in ons land nog aanwezige type was van een middeneeuwsch gasthuis. Gesticht door eenige voorname burgers vóór het jaar 1390 toen genaamd het „Nye Gasthuys bij die Spoeye", vergroot circa 1531, in 1804 vereenigd met de uit 1573 dagteekenende Bloklandsstichting, had het, behoudens eenige aanbouwsels en verbouwingen weinig verandering ondergaan zoodat het een volledig en vrij juist denkbeeld gaf van hetgeen de gasthuizen in de middeneeuwen waren. Het aanzien zoowel in als uitwendig van dit gasthuis met zijn gedeeltelijk nog oud ameublement was bijzonder schilderachtig.

In het jaar 1906 werd door een liefdadige dame bij testamentaire beschikking een groot legaat aan het gasthuis vermaakt, bestemd om geheel nieuwe gebouwen te stichten volgens de hygiënische eischen van den tegenwoordigen tijd. Daar het oude St. Pieters en Bloklandsgasthuis als type van een middeneeuwsch gasthuis zeer merkwaardig was doch in hygiënisch opzicht veel te kort schoot, is het begrijpelijk dat heeren Regenten dit aanbod zonder bedenken aanvaardden en daarop plannen beraamden voor eenen nieuwen bouw. Vier Amersfoortsche architecten werden uitgenoodigd ontwerpen voor een nieuw gasthuis in te dienen en het ontwerp van den architect Herman Kroes werd ter uitvoering bestemd.

Oorspronkelijk was de bedoeling het geheele gasthuis te sloopen. Vanwege de afdeeling Kunsten en Wetenschappen aan het Departement van Binnenlandsche zaken zijn toen krachtige pogingen aangewend om — daar het geheele gebouwencomplex niet behouden kon worden — toch nog de interessantste deelen uit sloopers handen te houden daar dit hoogst gewenscht zou zijn voor de geschiedenis onzer bouwkunst in het algemeen en voor die van onze vroegere weldadigheids instellingen en de historie van Amersfoort in het bijzonder. Als men bedenkt hoe te Brugge het middeneeuwsch St. Jansgasthuis tal van bezoekers trekt en hoe in Nederland het hier bedoelde gasthuis het eenige middeneeuwsche is dat nog overgeblevene is, dan ziet men dat er alle termen aanwezig waren om op behoud van eenige deelen aan te dringen.

Het resultaat van 's Regeerings bemoeiingen was dat heeren Regenten de voorgenomen ligging van het nieuwe gebouw wijzigden en genegen waren de beide vleugels aan de kapel te behouden op voorwaarde dat die gebouwen in den oorspronkelijken stijl geheel hersteld zouden worden met subsidie van het Rijk, de Provincie en de Gemeente terwijl de Regenten van het Gasthuis ook in de kosten zouden bijdragen. De restauratie zou echter geheel onder leiding en toezicht van de Regeering moeten geschieden. Door de bemiddeling en tusschenkomst van de afdeeling Kunsten en Wetenschappen werd dus een belangrijk deel van het oude Gasthuis voor ondergang behoed.

Het nieuwe gasthuis werd inmiddels door en naar de plannen van den heer Herman Kroes gebouwd en voorzoover zulks noodig was het gedeelte van den ouden bouw dat voor afbraak was bestemd gesloopt, nadat vooraf teekeningen en photo's ervan waren vervaardigd. Tot restauratie van het blijvend gedeelte kwam het vooreerst niet omdat de gelden die de rijkssubsidie moesten aanvullen niet bijeengebracht konden worden tot dat in 1909 een der heeren Regenten, de heer A. M. Tromp van Holst, door een waarlijk vorstelijke gift, den gordiaanschen knoop doorhakte en daarmede de restauratie van kapel en vleugels kon ondernomen worden.

Van het voormalige oude St. Pieters en Bloklandsgasthuis is de Kapel met twee traveés van de vrouwenzaal westwaarts en de waarschijnlijk uit 1531 dagteekenende ten noorden gelegen mannenzaal behouden gebleven. Met de restauratie werd belast de architect Herman Kroes die inmiddels het nieuwe gebouw voltooid had, terwijl het toezicht in handen bleef van den heer Adolph Mulder Rijksarchitect voor de monumenten aan het Departement van Binnenlandsche zaken.

Restaureeren is een niet steeds dankbare taak. Nauwelijks zijn de eerste werkzaamheden begonnen, ternauwernood zijn de steigers geplaatst en heeft

de eerste beitelslag het muurwerk getroffen of het becritiseeren neemt een aanvang en steeds van die zijden die daartoe het minst bevoegd zijn. Maar als het werk is voltooid en het draagt dan de goedkeuring weg van deskundigen dan wordt de bouwmeester voor het geleden onrecht hem aangedaan dubbel beloond. Zoo ook ging het hier.

De kapel werd van hare onteerende pleisterlaag ontdaan; waar zulks mogelijk was is de oude steen behouden, doch de steen die te zacht bleek werd door nieuwe, expres daarvoor vervaardigde gelijk en gelijkvormige, vervangen. De vensters verkregen traceeringen volgens de patronen die gevonden zijn. Eenig ontdekt schilderwerk bleef gespaard. In de mannenzaal is het vlakke stucco plafond uitgebroken en het half ronde houten tongewelf, waarvan de eigenaardig geprofileerde schinkels nog bestonden, door het aanbrengen der verdwenen dunne eikenhouten plankjes in zijn oorspronkelijken toestand teruggebracht. De kruisvensters zijn hersteld volgens de gevonden fragmenten; overal elders werd gerepareerd of vernieuwd met gebruikmaking van de gegevens die gedurende de restauratie werden teruggevonden.

Hetzelfde heeft plaats gehad in de vrouwenzaal. In dit lokaal was een dwarsmuur van lateren tijd, bestemd om afgebroken te worden. Bij de slooping bleek in den muur een rijk versierde houten pui aanwezig te zijn, bestaande uit een ingang in het midden met aangrenzende vensters. Voldoende gegevens waren aanwezig om zonder fantasie deze afscheiding te kunnen herstellen en zoodoende te behouden, zoodat deze fraaie 17de eeuwsche betimmering in den 14de eeuwschen bouw benut is geworden als de voorzijde van een afzonderlijk vertrek. Eenige voorwerpen uit het oude gasthuis zijn in het gerestaureerde deel ondergebracht. De mannenzaal vooral, met de verschillende bedsteden, zich rijende langs de wanden, en de daarvoor geplaatste oude kisten waarin de gastelingen hunne goederen en souvenirs zorgvuldig bewaarden, geeft een goed denkbeeld van toestanden in middeneeuwsche gasthuizen.

Natuurlijk moesten de beide vleugels, na de afbraak van een gedeelte van het oude gasthuis, nieuwe eindgevels verkrijgen. Voor de mannenzaal kon op de oude fundeering worden gebouwd, voor de vrouwenzaal moest een nieuwe grondmuur aangelegd worden. Dat zooveel mogelijk getracht is in het karakter der architectuur van de beide vleugels te blijven, d. i. voor de mannenzaal in de 16de, voor de vrouwenzaal in de 14de eeuw, zal menig architect die de nieuwe richting is toegedaan wellicht hinderen, maar door aldus te handelen is eenheid verkregen terwijl voldoende bekend is dat de beide gevels toevoegsels zijn der 20ste eeuw.

Door het tijdig en krachtdadig optreden van Rijkswege, door de medewerking van heeren Regenten en vooral door de milde belanglooze bijdrage van een harer kunstlievende medeleden is de stad Amersfoort thans een bezienswaardigheid rijker geworden.

Een ieder die Amersfoort bezoekt raden wij aan dit merkwaardige gebouw te bezichtigen, zij zullen zich deze tocht niet beklagen en een leerrijke indruk medenemen omtrent middeneeuwsche toestanden die veel verschillen met de tegenwoordige.

C. R.

GEMENGDE BERICHTEN

AMSTERDAM. Het konflikt tusschen de schoonheidscommissie en B. & W. Gaarne doen wij amende-honorable voor ons vermoeden dat slechts weinigen zich met deze kwestie zouden bezighouden. In „N. v. d. D.", „N. R. C." en „Alg. Hbl." vonden wij beschouwingen en mededeelingen, terwijl het raadslid GULDEN, B & W. zou interpeleeren.

Terwijl het „Hbl." zich met het aftreden der commissie niet kan vereenigen, wijst het „N. v. d. D." erop dat er toch ook nog een persoonlijk element is bij menschen die gevoel van eigenwaarde hebben en bovendien corporatiën vertegenwoordigen en het eindigt: „Intusschen blijven wij ons verheugen over het besluit der commissie, al zien wij nog geen goede oplossing van dit conflict. Maar het ontslag kan de lucht zuiveren. „Pour enfoncer une araignée, il n'y a encore rien de tel qu'un coup de poing" zei eens een geestig Franschman. Niet steeds ligt beleid in lijdzaamheid. En het kan geen kwaad, dat de algemeene aandacht weer eens op de botsingen tusschen schoonheid en praktijk wordt gevestigd".

Bij de verspreide berichten zijn echter zeer onjuiste bijv. dat in de N. R. C.", volgens hetwelk de schoonheidscommissie zelf de meening van Jhr. DE STUERS zou hebben gevraagd, nadat B. & W. in strijd met haar advies het ontwerp van het Koloniaal Instituut hadden goedgekeurd. Wie vond dat uit?

Het „Alg. Hbl." wijst er op dat tegenover enkele terzijdestellingen van de adviezen der commissie „honderde malen het advies der commissie wel is opgevolgd". Volkomen juist, mits men er aan toevoegt: dat B. & W. juist in die gevallen waarin het advies der commissie tot verzet leidde en waarin dus het vertrouwen in haar oordeel beproefd werd, haar platweg gezegd „in haar hemd lieten staan" en op een enkele uitzondering na (die wij natuurlijk niet mogen noemen) ongelijk gaven. Dat waren de gevallen waarin B. & W. werden gemoeid en die zijn dus veel meer kenschetsend voor de houding van het college dan al de overige te samen, waarin het advies der commissie wel gevolgd is.

Die honderden gevallen waarin op voorstel der commissie verandering in ingediende ontwerpen werden gebracht (edoch dan meestal in onderhandsche bespreking tusschen de commissie met den ontwerper) betroffen doorgaans speculatiebouwers die het beter inzicht der commissie gewillig aanvaardden. Ten aanzien van de ontwerpen van architekten van gevestigden naam, was in het algemeen het beginsel der commissie, hen de volle verantwoordelijkheid te laten. Maar dit geeft haar te meer recht van spreken in bijzondere gevallen waarin een zoodanig architekt een h. i. volkomen onbevredigend ontwerp indient. Dan immers wijst het afwijzend advies op het bestaan van wel zéér overwegende bezwaren.

Het „Hbl." dat niet met de houding der schoonheidscommissie sympatiseert, verneemt meerdere merkwaardige bijzonderheden over het Kol. Instituut Bijv.: „Eene andere overweging van B. & W. was deze dat het van groot belang was dat met den bouw nu toch eindelijk voortgang kon worden gemaakt. Degenen die voor het Instituut hunne vrijwillige bijdragen schonken, hebben daar wel recht op". Dat is een allervreemdst standpunt, 't welk volgens „Architectura" terecht er op neer komt: „Liever iets leelijks altijd, dan een half jaar wachten om iets goeds te krijgen". Als tijdverlies een motief kan zijn het oordeel der schoonheidscommissie te verwerpen, dan roepe men dit liever maar niet in, want ieder afkeurend oordeel zou tot oponthoud leiden, en op dien grond kunnen worden opzijgeschoven. Het is waarlijk alsof B. & W. uitgingen van de gedachte: Rate mir gut, aber rate mir nicht ab.

„Ten slotte, aldus het „Hbl.", moeten B. & W hebben verwacht dat de „schoonheidscommissie" haar advies wat nader had geformuleerd". Welnu, wanneer B. & W. inderdaad teleur-

gesteld waren dat de commissie hen over hare overwegingen in het onzekere liet, dan had een enkele brief of telefonische aanvrage in korten tijd die leemte kunnen doen aanvullen. Het inkomen van het nader advies (van Jhr. DE STUERS?) had gevoegelijk aanleiding kunnen zijn, de commissie tot uitvoeriger mededeeling uit te noodigen.

De berichtgever van het „Hbl." bewijst aan B. & W. een slechten dienst ook door o. a. het volgende te zeggen „Aan een monumentaal gebouw is . . . nimmer gedacht wel aan een gebouw dat aan praktische en welstandseischen voldeed. En die praktische eischen waren zeer uiteenloopend: zoo moest gedacht worden aan allerlei lokaliteiten van zeer verschillende bestemming: een museum, college-zalen, een aula enz."

„Deze overwegingen, zegt „Architectura" spannen de kroon op het inzicht van ons stadsbestuur! Ligt niet juist in de groepeering van groote gebouwen als: een museum, een aula enz. de grootste monumentaliteit! 't Is werkelijk bedroevend!" Het is intusschen zeer te wenschen dat door bouwk. vereenigingen de kwestie met bekwamen spoed wordt behandeld liefst vóór de behandeling der interpelatie in den Raad

De woningnood te Amsterdam, is blijkens een door het B. en Woningtoezicht gepubliceerden staat, op het einde 1913 nog onverminderd.

In de oude stad stonden leeg: 358 woningen, zijnde 0.75 % van het totaal (46.411). In de nieuwe stad: 1386 woningen, zijnde 1.68 % van het totaal (82.740).

In de geheele stad stonden leeg 1744 woningen, zijnde 1.35 % van het totaal (129.151).

Als norm van het aantal woningen dat behoort leeg te staan wordt blijkens de ervaring aangenomen 3 %.

In alle woninggroepen der eigenlijke volkshuisvesting, is het echter aanmerkelijk minder:

Huren per week.	Totaal aantal.	Perc. onbewoond.
f 1.— tot f 1.50	4422	0 29
„ 2.— „ „ 2.50	15365	0.29
„ 2.50 „ „ 3.—	19126	0.46
„ 3.— „ „ 3.50	18337	0.47
„ 3.50 „ „ 4.—	13332	1.05

Eerst bij duurdere woningen nadert het percentage leegstaande woningen het normale, slechts bij enkele is het hooger nl. bij de woningen van f 4.50 tot f 5.— per week (3.03 %), f 200.— tot f 300.— per jaar (3.83 %), f 700.— tot f 1100.— (3.07 %).

In enkele woninggroepen van den middenstand bestaat echter ook een belangrijk tekort: bijv. in woningen van f 300.— tot f 350.— per jaar (2.52 %), f 350.— tot f 450.— (1.54 %), f 450.— tot f 700.— (2.67 %)

Hoewel op 1 Januari 1914 op nieuw terrein in aanbouw was een aantal van 2550 woningen, blijft het tekort aan goedkoope woningen, nog in de duizenden bedragen.

Lichtreclames. Uit hetgeen in verband met het aftreden der Amsterdamsche schoonheidscommissie geschreven werd over de lichtreclame op „d'Geelvinck" mag, althans wat „De Bouwwereld" betreft, niet gekonkludeerd worden tot een principiëel bezwaar tegen dat moderne reclamemiddel. Het kan zeer zeker een typisch en vroolijk element zijn in het avondlijk beeld eener huidige groote stad; maar zulks wettigt nog geenszins eene ontsiering daags Wij vragen slechts beleid en eenige matiging bij de aanbrenging en dat vooral wanneer een stadsgezicht van zoo groote beteekenis in het spel is. Wat daar op den Singel is aangebracht loopt de spuigaten uit. En alleen dat B. & W., ondanks de waarschuwing de lichtreclame in dezen bruten, onbescheiden vorm goedkeurden, is ons bezwaar.

De St. Quirinuskerk te Neuss die 14 dezer door een brand geteisterd werd, is het belangrijkste monument van de nederrijnsche bouwkunst uit de overgangsperiode van den romaanschen op den gothischen stijl (begonnen in 1209).

De aanleg is in plattegrond verwant aan de groote romaansche kerken te Keulen, — S. Maria im Kapitol, (1049 gewijd) Apostelkirche (2e helft 12e eeuw) en Grosz St. Martin (1172 gewijd — waarbij de oostzijde zich (op romeinsche grondslagen die bij de S. Maria gebruikt werden) ontwikkelde uit een centraalbouw. Drie wijde absiden omvatten het kruis waarboven een toren of, als te Neuss, een koepel verrijst. Deze koepel (achtzijdig) is geflankeerd door vier vrijstaande vierkante torens. In westelijke richting sluit zich bij het kruis aan een kort schip van drie traveën. Hierin zijn boven de zijschepen breede galerijen aangebracht. Aan de westzijde is het kerkgebouw over de geheele breedte afgesloten door een indrukwekkende dwarsbouw, (die ter volle hoogte van het schip oprijst) en midden waarboven zich verheft een vierkante klokkentoren welks zware muurmassaas door bogen en arkaden zijn geleed.

Kenmerkend voor de St Quirinus zijn de licht-openingen in waaier- en klaverblad vormen, welke door den nederrijnschen overgangsstijl gaarne werden toegepast.

De A. V., de „Nederlandsche Aannemersbond" en de architekten. In de „Aannemer" van 3 Maart komt een artikel voor geteekend * over de „Bindende besluiten" (zie „Bouww." 1914, blz. 47) waarin eenige zinsneden ook voor architekten van belang kunnen zijn omdat zij ondubbelzinnig de gevoelens verraden welke in invloedrijke kringen van den N. A. B. jegens hen worden gekoesterd.

Er wordt dan gesproken over de herziening der A. V. Men kent daarvan de geschiedenis. Na de definitieve vaststelling door de vertegenwoordigers van Vereenigingen van Ingenieurs en Architekten en van den N. A. B. rezen opnieuw bezwaren, en daarbij waren zeer principiëele, vooral van architektenzijde. De aannemers waren daarentegen tevreden gesteld.

Wij laten hierbij in het midden of inderdaad de vaststelling der herziene A. V. door de Commissie van vertegenwoordigers, althans wat de architekten betreft, om met * te spreken, eene „volkomen normale en volstrekt juiste" was, dan wel of de Commissie zonder voldoende voeling met de architekten te houden te ver ging en de architekten zich geplaatst achtten voor een voldongen feit dat zij niet wenschten te aanvaarden. Het is bovendien zeer wel denkbaar dat de partikuliere architekten eene andere A. V. wenschen dan de vaak onder geheel andere omstandigheden werkende ingenieurs en zij zich dus niet willen neerleggen bij eene herziening die door eene meerderheid van aannemers en ingenieurs is doorgezet.

De schrijver vervolgt naar aanleiding der nagekomen bezwaren: „De Commissie had deze natuurlijk kunnen laten rusten. Haar taak was feitelijk afgeloopen. Zij was echter conciliant en stelde opnieuw de gelegenheid tot het maken van opmerkingen en het indienen van bezwaren open. De Aannemers meenden van die gelegenheid geen gebruik te moeten maken. De Ingenieurs en Architekten waren een andere meening toegedaan. De eersten dienden dan ook met bekwamen spoed hunne opmerkingen in De Architekten evenwel vroegen, naar men ons mededeelde, uitstel en zelfs op dit oogenblik zijn hunne bezwaren nog niet bij de Commissie ingekomen. Dit oponthoud is zeker ernstig te betreuren en te hopen is dat de hierdoor ontstane vertraging nu niet langer voortdure. Niet gaarne toch zagen wij de nieuwe A. V. ingevoerd op eene wijze, die min of meer afwijkt van de meest gewenschte."

Deze verklaring van * laat aan duidelijkheid niets te wenschen over en de architekten mogen haar zich voor gezegd houden. Als zij nu niet binnenkort met hunne opmerkingen voor den dag komen, dan wordt de nieuwe A. V. dus ingevoerd „op eene wijze die min of meer afwijkt van de meest gewenschte". Bijv. krachtens „bindend besluit" van den N. A. B. zooals trouwens ter vergadering van 5 Maart (waarop het beginsel der bindende besluiten werd vastgelegd) door den voorzitter J N. HENDRIX reeds in het vooruitzicht is gesteld.

En * schijnt bovendien niet van zins om zich door die bezwaren te laten overtuigen. Voor * — die zeker niet alleen staat — zijn de nieuwe A. V. blijkbaar eene uitgemaakte zaak en zich op dat standpunt stellende vraagt hij: „Wie, die niet verstaat en begrijpt dat het voor de leden van den Bond van 't grootste gewicht is, dat de invoering van die nieuwe A. V. nu dan ook zoo spoedig mogelijk plaats hebbe?" Dat sluit de mogelijkheid uit alsnog een ingrijpende wijziging aan te brengen.

En ten slotte komt nog dit dreigement: „Kan de Commissie binnenkort de resultaten van haar nader onderzoek mededeelen, des te beter. Dan staat de Bond gereed om de invoering zoo volkomen mogelijk te doen zijn." Schrijver is dus blijkbaar a priori overtuigd het bedoelde nadere onderzoek geheel naar den zin van den Bond zal uitvallen en vervolgt: „Is de Commissie hiertoe, om welke reden dan ook, niet in staat, welnu, het belang van de leden van den Bond maakt het voor een ieder duidelijk, dat moeilijk langer een uitsluitend afwachtende houding mag worden aangenomen. Ziedaar dan ook een der redenen, waarom op 5 Maart a. s. de kwestie der bindende besluiten moet opgelost worden." (Hetwelk geschiedde).

Misschien echter is door * in dezen gedachtenloop, die van een niet gering machtsbesef getuigt, toch eene mogelijkheid over het hoofd gezien die zijn toekomstbeeld kan verstoren. Het is n.l. niet geheel uitgesloten dat de partikuliere architekten, op wie de N. A. B. aldus zijn kracht gaat beproeven, onder dien druk op afweer bedacht worden.

De Woningwet. „De Aannemer" van 3 Maart komt terug op ons bericht op blz. 53 betreffende de protestvergadering van den „Ned. Bond van Ver. van Huis- en Grondeigenaren en Bouwkundigen" en verklaart met belangstelling onze bezwaren tegen het verhandelde ter genoemde vergadering te zullen vernemen Wij schreven dat wij de ter vergadering in het vooruitzicht gestelde publicatie der beide uitgesproken en der eene achterwege gebleven voordrachten wilden afwachten.

„De Aannemer" deelt nu mede niets ervan te weten of die voordrachten nog op andere wijze dan door de persverslagen zullen worden bekend gemaakt. Dat zou zeker jammer zijn en den belangstellenden in deze materie eene interessante lectuu

onthouden. Misschien wil de Redactie van „De Aannemer" nog eens bij een der sprekers met wien zij in nauwe relatie staat, haar invloed aanwenden om onverkorte publicatie te bevorderen.

Dat wij goed doen onze kritiek niet te baseeren op de uiteraard beknopte verslagen, zien wij bevestigd door „De Aannemer" zelf, die een der persverslagen — n.l. dat van „Het Eigendomsrecht" — als „vrij juist" (en blijkens de speciale vermelding zeker beter dan die van andere bladen) hoorde noemen. Als het door ingewijden als het beste geoordeelde verslag nog slechts „vrij juist" wordt geacht, houde men ons ten goede dat wij eene absoluut juiste weergave van het gesprokene wenschen af te wachten. Tot zoo lang zal „De Aannemer" dus — met ons — geduld moeten oefenen.

Wie is de architekt van het Vredespaleis? Deze vraag hebben wij reeds eenige malen gesteld naar aanleiding van berichten en artikels in het te Rijssel, Cordonnier's woonplaats, verschijnende maandblad „L'architecture et la Construction dans le Nord", (orgaan van de „Société régionale des arch. du Nord de la France"). Bedoeld blad huldigde steeds alleen en uitsluitend „notre éminent confrère" Cordonnier als den bouwmeester van het Vredespaleis. Over dat bouwwerk werd dan vol lof en bewondering gesproken, als een zegepraal der Fransche bouwkunst.

Nu wordt zonder eenigen overgang plotseling uit een heel ander vaatje getapt!

In het Januari-nummer schrijft de Redactie onder eene slecht gereproduceerde foto: „Bij het publiceeren van den tegenwoordigen gevel van het Vredespaleis, spreken wij onzen levendigen spijt er over uit, dat de ontwerpen van onzen eminenten kollega Cordonnier, lid van het Instituut, niet geëerbiedigd zijn."

Doelt het blad (dat in deze toch niet de spreekbuis van Cordonnier is?) hier op het prijsvraag ontwerp dat wegens de enorme prijsoverschrijding niet had mogen bekroond zijn en aanmerkelijk besnoeid moest worden? Wij weten weliswaar dat men in Rijssel het niet zoo nauw neemt met begrootingen (getuige de misère met den gindschen museumbouw) maar in Holland was men nauwgezetter.

Ook voor het gewijzigde ontwerp teekent de heer Cordonnier zich echter als mede ten volle verantwoordelijk architekt. Vooral voor een blad dat hem te voren alle eer toekende (een lof die Cordonnier zich zonder tegenspraak liet welgevallen, ook op het feestmaal ter eere zijner benoeming tot Instituutslid, zie „Bouwwereld" 1912, blz. 61 en 288) staat het nu bijzonder dwaas om in eens te konstateeren dat Cordonnier's ontwerp niet geëerbiedigd werd en hem aldus te dechargeeren. Door zich door zijne Fransche kollega's alleen te laten huldigen, zonder den naam van zijn Hollandschen confrater ook maar te noemen, heeft Cordonnier, toch op zijn minst genomen stilzwijgend te kennen gegeven, dat hij bereid was de aansprakelijkheid van het werk te aanvaarden en mèt de goede óók de kwade kansen der kritiek te loopen, overeenkomstig het rijmpje:

Mitgegangen,
Mitgefangen,
Mitgehangen.

De onvolledig voorgelichte lezers van het Fransche blad, die altijd maar van één architekt hoorden, moeten zich nu wel verbaasd afvragen, wie eigenlijk zijn ontwerp niet eerbiedigde en waarom men een bouwwerk zoo prees, dat de bedoeling van hunnen „éminent confrère" blijkbaar zoo slecht vertolkte. Zij zullen misschien zelfs zeggen, dat Cordonnier of de Redactie zulks wel eens eerder had mogen opmerken.

Wij zijn benieuwd te vernemen of Cordonnier, niet de verantwoordelijkheid schroomend die hem toekomt, in het volgend nummer van het maandblad het redactioneele bijschrift zal rechtzetten. Bij vroegere onjuistheden is dat echter achterwege gebleven.

Het uitbreidingsplan van Athene. Onlangs trof ons het bericht dat den Engelschen tuinarchitekt Thomas H. Mawson het maken van een uitbreidingsplan van Athene is opgedragen.

Eenige jaren geleden immers heeft de Berlijnsche Stadtbaurat Ludwig Hoffmann zich reeds van diezelfde taak gekweten. Zijn plan (zie o.a. „Der Städtebau" 1911, Heft 10 en de afzonderlijke uitgave bij Ernst Wasmuth A. G. Berlijn) werd door de duitsche vakbladen ten hoogste geprezen. Uit het bedoelde bericht zou men echter kunnen afleiden dat Hoffmann's ontwerp niettemin voor de uitvoering niet in aanmerking komt.

Wij vermoeden op grond van de afbeeldingen dat het te monumentaal en te weidsch was opgezet.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Die Wohnung nnd die Wohnungfeuchtigkeit von Stadtbaurat H. Steinberger. Mit 17 Abb.-Berlin 1914. Verlag von Wilhelm Ernst & Sohn.

In dit werkje wordt op zeer heldere wijze een ingewikkeld vraagstuk van vele kanten bekeken. Het is dan ook voor den architekt van groot belang zoowel in zijne hoedanigheid van technikus als van geïnteresseerde bij het woningvraagstuk. De verschillende oorzaken en gevolgen van vochtigheid worden uitvoerig nagegaan in verband vooral met haar invloed op de hygiënische eigenschappen der woning (in het bijzonder ook van kelder- en zolderwoningen). Die oorzaken kunnen velerlei zijn. Gedeeltelijk vallen zij binnen het bereik van den architekt die ze door juiste konstrukties en door goed gekozen bouwmaterialen kan opheffen en voorkomen. Gedeeltelijk echter ook ontsnappen ze aan zijn bereik als de vochtigheid optreedt in den vorm van kondensatie-vocht of van vocht dat bij de verharding der mortels door scheikundige werkingen vrij komt, of door de bewoning wordt gevormd. Dit alles wordt, evenals de middelen tot voorziening, breedvoerig behandeld en ook de architekt, die van de verschijnselen als zoodanig op de hoogte is, zal bij de verklaringen toch dikwijls hem nieuwe feiten en nuttige wenken vermeld vinden.

Het boekje brengt intusschen meer dan de titel aanstonds doet vermoeden, te weten o.a. uitvoerige hoofdstukken over schimmels en zwammen, over ventilatie en verwarming, waarbij natuurlijk de nadruk is gelegd op den invloed die vocht heeft op de goede werking der installaties en dien omgekeerd deze op het verminderen van vochtigheid kunnen hebben.

Waar vocht een factor van de woning-hygiëne is, wier enorm belang door velen nog niet in voldoende mate wordt begrepen, mag dit werk beschouwd worden als een aanwinst voor de technische literatuur, temeer omdat het, zonder omhaal van zuiver wetenschappelijken aard, is samengesteld door een technikus die door zijn werkkring voortdurend voor de behandelde moeilijkheden werd gesteld.

Architektonische Rundschau. Afl. 5 (Febr. '14) bevat eene artikel over „De boom voor het huis" waarin de verschillende wijzen van beplanting worden nagegaan. Voorts een studie door Edgar Rasch over natuurtheaters, d. w. z. openlucht-theaters waarin koulissen enz. door boomen zijn gevormd.

De enquête over de opleiding en de examens van den architekt wordt besloten.

De losse platen dezer aflevering zijn op twee na, die natuurtheaterontwerpen brengen, ingenomen door een aantal afbeeldingen naar verschillende groote blokken burger woonhuizen en arbeiderswoningen der architekten Theodor Richter & Fritz Hesz te Loschwitz te Dresden.

Verder wordt behandeld het voormalige klooster Högewörth in Zuid-Beieren.

Der Baumeister afl. 9 brengt uitsluitend gebouwen uit München Het voornaamste daarin is het „Bürgerheim", een hofje, gesticht door den heer en mevrouw Dall' Armi voor onmiddelde Münchener burgers en burgeressen, hunne weduwen en dochters. Het is door den stadsarchitekt Hans Grässel ontworpen in diens bekenden trant welke bij de oude Münchener bouwwijze aansluit. Voorts: het reeds uit verschillende andere publicaties bekende Kunsthaus Brakl door Emanuel Seidl ontworpen en eene reeks tijdelijke feestbouwwerken, restauraties, bierhallen enz., voor de Münchener October-feesten ontworpen door wijlen Gabriel von Seidl, Hessener & Schmidt, Eugen Drollinger e. a.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN

Twee bouwmeesters. Men meldt 11 Maart l.l. uit Amsterdam aan de „N. R. C.":

Een modern bouwmeester is op een avond in zijn werk verzonken. Hij is bezig een nieuw gebouw te ontwerpen. Telkens stuit hij op de eischen van den modernen tijd. Er moet rekening worden gehouden met het beperkte terrein, met rooilijnen, gevelhoogte, de eischen der hygiëne en alles waar de bouwpolitie verder op moet letten. Langzaam dwalen zijn gedachten af, terug naar de dertiende eeuw, den tijd, dat de grootsche kathedralen zijn gebouwd. Een schim uit de middeleeuwen verschijnt voor hem en vertelt van die dagen, toen de phantasie van den kunstenaar, nog door geenerlei band gebreideld, een vrije vlucht kon nemen. . . .

Een langdurige gedachtenwisseling ontspint zich daarop tusschen den man van het heden en de schim uit het verleden.

Ziedaar den vorm, welken de bouwmeesters Jos. Th. J. Cuypers en Wolter ter Riele aan hun causerie over bouwkunst, gisteravond voor den Katholieken Kunstkring „De Violier" gehouden, hadden gegeven.

Cuypers was de moderne bouwmeester, die juist werkte aan het ontwerp van de — thans voltooide — effectenbeurs, ter Riele verbeeldde den geest uit de 13e eeuw.

Eens worden de vertegenwoordigers van de twee ver-uiteenliggende tijdperken het natuurlijk niet.

XIIIE JAARGANG No. 12 25 MAART 1914

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

BRIEVEN UIT ROTTERDAM

NADRUK VERBODEN.

Er is wel geen grooter tegenstelling denkbaar in twee takken van gemeentelijk beleid dan die welke Rotterdam te zien geeft in haven- en grondpolitiek, tegenstelling zóó groot dat men moeite heeft te gelooven dat beide toch uitingen zijn van eenzelfde orgaan waaruit overigens onmiskenbaar een in-gezond, krachtig leven spreekt.

Van het eerste oogenblik dat Rotterdam zich als havenstad ging ontwikkelen, toen het nauwelijks bekomen was van de Pincoffs-debacle en toen de teleurstellingen met den Nieuwen Waterweg nog versch in het geheugen lagen, heeft die ontwikkeling zich gekenmerkt door grooten durf en vooral door een vooruitzien van wat noodig was om te kunnen voldoen aan de behoeften van het oogenblik. Men is havens gaan graven toen de schepen om ze te vullen er nog niet waren, vóór-voelend dat die komen moesten, en geen redelijk verlangen naar eenig werk van havenuitrusting kon ook slechts vagelijk geuit worden of het ging alree in vervulling — zoodat een gevleugeld woord werd de aardigheid van een mopperend ingezonden-stuk-schrijver „dat men in Rotterdam niets beteekende als men geen stoomschip was"!

Met dat al is men geslaagd, dank zij een voortvarende, ver-vooruitziende havenpolitiek.

Hoe anders is het nu met de grondpolitiek gegaan!

Tot op zekere hoogte liepen haven- en woonbelangen samen. Waar havenkwartieren ontstonden brachten die als onmisbaar complement ook arbeiderswijken, onmisbaar in dien zin, dat men ruimte noodig had voor grondberging en terrein tot wederopbouw van halve dorpen die voor havenaanleg waren afgebroken.

De grondpolitiek was eigenlijk de havenpolitiek: met ruimen blik werd gezien wèlke terreinen in de toekomst voor het havenbedrijf noodig zouden zijn, wàar uit dat oogpunt geen bebouwing geduld kon worden, wàar de groote toegangswegen moesten komen. Maar waar deze belangen niet wogen daar was ook de belangstelling geringer en er was eigenlijk geen groot plan denkbaar geheel los van eenig haven-interest, wat zeker wel duidelijk uitkwam in het stadsplan dat ontworpen werd voor de uitgestrekte terreinen in het Westen, tusschen de oude bebouwing en het in 1886 geannexeerde Delfshaven: ook daar was het de haven die het uitgangspunt vormde voor heel een nieuwe woonstad, waarin toen mede gedacht wären monumentale gebouwen als een nieuw raadhuis voor Groot-Rotterdam. De haven was vooral in die dagen van wording, van hard werken om er te komen, levenszaak, waarom alles draaide en waarvoor, als het moest, alles zwichtte; en al moge dit laatste achteraf om de nadeelige gevolgen betreurd worden, het is verklaarbaar en tot op zekere hoogte zelfs verschoonbaar. Daarbij kwam een dusdanige vermeerdering van zielental als in ons land wellicht niet haar gelijke heeft, in een tijdperk waarin geen Woningwet zich nog bemoeide met stadsuitbreiding en — laten wij eerlijk zijn — ook de openbare meening zich op dit stuk weinig of niet uitte: van 1890 tot 1905, dus in 15 jaren, steeg de bevolking met rond 170.000 menschen, hoofdzakelijk arbeiders en kleine burgers.

Hoe is nu de belangrijke uitbreiding, noodig om dit aanzienlijk accres te huisvesten, tot stand gekomen? Grootendeels door overleg met de menschen die den grond in handen hadden, want al had ook de gemeente zich op verschillende punten weten te verzekeren van terreinen die te beschouwen waren als sleutels voor de exploitatie in de omgeving, verreweg de grootste oppervlakte behoorde aan particulieren. Wilden deze tot aanleg overgaan dan moesten zij trachten met de gemeente tot overeenstemming te komen. Niet alleen toch dat hun terreinen meestal niet in voldoende mate uitgang hadden op bestaande openbare wegen, maar ook de wensch om de aan te leggen straten te doen aansluiten op de riool-, gas- en waterleidingkanalisatie van de Gemeente en deze bereid te vinden tot overname, waren even zooveel factoren voor toenadering. Aan de andere zijde voelde het gemeentebestuur van de sterk groeiende stad zich wel verplicht al het mogelijke te doen om voortdurend voldoende bouwterrein beschikbaar te krijgen, aan straten die uit een oogpunt van hygiëne en verkeer aan redelijke eischen voldeden, hier en daar afgewisseld door een plein, maar toch wilde het de belangen van de gemeentelijke schatkist niet uit het oog verliezen. Vandaar een loven en bieden: de gemeente wilde een aanleg aanpassend aan haar plannen, zoo ruim mogelijk doch met zoo min mogelijk bezwaar voor

de gemeentekas, en de exploitant wilde wél tot overeenstemming geraken, om te kunnen aanleggen, maar met opoffering van zoo min mogelijk terrein, met verkrijging van de voor hem meest gunstige verkaveling en tegen betaling van zoo min mogelijk aan de gemeente.

Er moesten dus van weerszijden concessies worden gedaan, concessies meestal noodlottig zoo niet voor de volkshuisvesting dan toch voor het stadsbeeld, vaak echter voor beide.

Zoo zijn tot stand gekomen wijken met ruime, soms wel te ruime wegen, 30, 40 meter breed, zelfs singels met plantsoenstukken, maar vaak — en dit was één concessie — met straten van 10 en 12 meter daarop uitkomende, straten met arbeiderswoningen, zonder eenigen overgang, achter wijken bedoeld voor heerenhuizen. Zoo zijn ook ontstaan straten met zóó geringe perceelsdiepte — en dat was weer een concessie — dat met een vrij gebrekkige bouwverordening ten eenenmale onvoldoende ruimte tusschen de achtergevels overbleef. Het gevolg van deze wijze van uitbreiding is natuurlijk ook geweest dat, al werd immer gestreefd naar een aanleg zooveel mogelijk passend in het algemeen plan van uitbreiding, niettemin elke partiëele uitbreiding het karakter had van een op zichzelf staand brok stad, waarin de meest uiteenloopende bebouwing zusterlijk vereenigd voorkwam!

Met dat al moet worden toegegeven dat het lang geen gemakkelijke taak was op deze wijze aan een stad, die onafgebroken behoefte had zich uit te zetten, een eenigszins dragelijk aanzien te geven, en dit in aanmerking genomen, mag zeker erkend worden dat, wat in de jaren tusschen 1890 en 1905 tot stand kwam in vele opzichten niet onverdienstelijk was.

Er was ten minste een algemeen plan van uitbreiding, deels in kaart, deels in den genialen kop van den man die toen aan het oude „stadstimmerhuis" den scepter zwaaide.

Er was. Maar dat plan zat vast aan oplossingen van verschillende zeer belangrijke vraagstukken met betrekking tot verkeer, spoorweg en binnenvaart, oplossingen die het stadsbestuur blijkbaar niet durfde aanvaarden. De ontwerper trad intusschen af, er werd gezocht naar andere oplossingen waarmede het ook al niet vlotte en zoo verliepen vele jaren, die de bevolking staag zagen groeien en het beschikbaar bouwterrein onrustbarend inkrimpen. Het groote plan, dat voor een deel als officiëel uitbreidingsplan was vastgesteld, werd stuksgewijs losgelaten. Er kwamen partiëele plannetjes die men waande te zijn deelen van een nieuw algemeen plan van uitbreiding — tot dat nu onlangs in een Raadszitting door den Wethouder van Plaatselijke Werken de bijna ontstellende mededeeling werd gedaan dat dit gewaande plan..... niet bestond!

Waar zóó de toestand is kan natuurlijk geen sprake zijn van een eigenlijke grondpolitiek, die immers vóór alles moet zijn algemeen en vooruitziend, zoodat ze omvat het geheele gebied waarop in de toekomst de stad zich zal uitzetten, en tevens geregeld voldaan kan worden aan de eischen van het oogenblik. **

(Slot volgt.)

ROME IN DE LITERATUUR (HIERBIJ EEN LOSSE PLAAT)

Roomsche schoonheid door B. H. Molkenboer O. P. S. Theol. Lector. Verlucht met 83 illustraties. — Uitgave van Paul Brand te Bussum in het jaar 1913.

Door alle tijden heen oefende, om meer dan één reden, Italië een zeldzame aantrekkingskracht uit. Rome — centrum van het meest omvattend wereldlijk en daarna geestelijk gezag dat de menschheid kende — was van die kracht het middelpunt. Dat verschijnsel weerspiegelt zich het zuiverst in de letteren van schier alle landen. Honderden — duizenden ware wellicht geen te overdreven schatting — hebben hunne herinneringen vastgelegd aan de bewonderde kunstschatten en hunne gewaarwordingen medegedeeld aan een publiek dat niet verzadigd kon worden van mede-genot of dat aldus zijn eigen, misschien onbestemde, indrukken onder woorden zag gebracht. Volgens eene samenstelling van den italiaanschen geleerde Prof. d'Ancono zijn vóór 1815 reeds meer dan tweehonderd der grootste schrijvers door Italië geïnspireerd. En dit aantal is sindsdien met steeds krachtiger progressie vermeerderd.

Niet te overzien is de omvang der geschriften over Italië die in boeken en tijdschriften zijn bijeengebracht en wij zouden ons zeer bedriegen als het leeuwendeel daarvan niet aan Rome, meer nog dan aan Florence en Venetië, gewijd was. Een zeer klein overzicht slechts is door Gaspard Vallette verzameld in de bloemlezing „Reflets de Rome, Rome vue par les écrivains" (Paris-Genève 1909). Deze gedenkt uitsluitend fransche schrijvers, benevens Goethe, die, waar over Rome geschreven wordt, niet mag ontbreken. Ook zelfs met dat zeer beperkte programma kan binnen het bestek van een octavo-deeltje nog slechts een greep gewaagd worden, die echter bijzonder belang ontleent aan het feit dat juist de fransche letteren zoo schoone bladzijden aan Rome wijdden.

Onuitputtelijk is de verscheidenheid en veelzijdigheid van uitingen der bewondering waartoe het vernuft geprikkeld werd door de bekorende schoonheid van Italië en den overweldigenden rijkdom zijner kunst, die alle graden omvat, vanaf het bekoorlijk-liefelijke tot de indrukwekkende, verheven monumentaliteit.

Oneindig vele zijn de aanknoopingspunten die dit

ROME. PIAZZA DI SPAGNA, SPAANSCHE TRAPPEN EN S. TRINITA DEI MONTI. OP DEN ACHTERGROND DE MONTE PINCIO. OP DEN VOORGROND DE FONTEIN GENAAMD DE „BARCACCIA"
UIT: ROOMSCHE SCHOONHEID DOOR B. H. MOLKENBOER O. P. S. — P. BRAND. BUSSUM 1913
□ □ □ □ BIJVOEGSEL VAN „DE BOUWWERELD" VAN 25 MAART 1914. NUMMER 12 □ □ □ □

universeele land in iedere richting biedt, waarmede het geest en verstand en gemoed weet te boeien.

Het sterkst komt dat misschien uit ten aanzien van Rome. „Het prestige eener stad", zoo lezen wij in de inleiding tot de zooeven genoemde bloemlezing, „het prestige eener stad hangt niet alleen af van hare geschiedenis, van hare gedenkteekenen, van hare instellingen, van hare inwoners, van de schoonheid der omringende natuur; het hangt ook grootendeels af van hen die zij wist tot zich te trekken, aan zich te verbinden en huiswaarts liet gaan vervuld van geestdrift en doordrongen van verlangen. De ideale grootheid eener stad blijkt in de eerste plaats uit de hoeveelheid en het gehalte der gedachten, der indrukken, der gevoelens en gewaarwordingen die zij heeft weten te ontwikkelen, op te wekken of te verlevendigen bij hen die de keur der menschheid vormen: kunstenaars, denkers en schrijvers."

Welnu, geen stad, zelfs Parijs niet, heeft in die mate als Rome de aandacht getrokken en vastgehouden, eeuw in, eeuw uit, en met betrekking tot alle tijdperken harer ontwikkeling. In de literatuur over Rome weerspiegelen zich getrouwelijk alle schakeeringen der kunstopvatting in den loop der tijden door de afwisselende waardeering welke aan eenzelfde groep kunstwerken achtereenvolgens ten deel viel. De lezing dier aaneengesloten reeks van soms verbijsterende beoordeelingen is niet alleen uit letterkundig maar ook uit kultuur- en kunsthistorisch oogpunt merkwaardig en leerzaam. Zij verraadt de wisselvalligheid van den menschelijken smaak en van de daaruit voortvloeiende tuiteligheid van 's werelds roem vooral op aesthetisch gebied. Buitendien heeft het vaak een min of meer humoristische kant met veel aplomb allerlei sinds lang verlaten inzichten bijwijze van axioma's te zien verkondigen. Wij — ons ondanks mogelijk zelf in andere vooroordeelen bevangen — kunnen ons vaak moeilijk indenken bijv. in die van romantiek of ten top gedreven klassicisme, voor wier lauwheid of onverschilligheid jegens hetgeen wij nu als schoonheid prijzen, wij moeilijk andere oorzaak dan onbegrijpelijke verblinding kunnen aanwijzen.

Wij beklagen den boekenworm Erasmus die in zijne eenzijdig philologische belangstelling van niets dan oude handschriften blijkt te hebben genoten. Wij vatten niets van Montaigne voor wien — in het eind der 16e eeuw — Rome slechts het graf der oudheid is en die in zijn beroemd reisdagboek stilzwijgend voorbijgaat aan de wonderen van zijn eigen tijd. Wij deelen evenmin de voorkeur van anderen voor melancholieke romantiek, noch het gebrek aan waardeering voor de schitterende kunst van het barok. Niet zelden is de glorie van het eene geslacht de risée van het volgende geworden. Zulk een overzicht en terugblik kan tevens een waarschuwing zijn om bij de waardeering van eigen kunst het oordeel op de strengste objectiviteit te grondvesten.

Rome's schatten bieden ieder iets naar zijn gading, ieder kan er zijne kunstzin bevredigen, vindt er voedsel voor zijn geest.

„De majesteit der antieke bouwvallen, de ernstige harmonie van het romeinsche landschap, de kunstschatten binnen en buiten de musea opeengehoopt, de stroom van historische herinneringen, de schilderachtigheid der gespaarde oude straten, het indrukwekkende getuigenis der kerken, de standvastige schoonheid van het ras, dat alles maakt van Rome terzelfder tijd het graf van het antieke Rome, het wereldmuseum voor alle tijden en het bolwerk van de misschien sterkst georganiseerde en ongeschokste sociale macht die in onze in ontbinding verkeerende samenleving stand hield — ziedaar vluchtig aangegeven, eenige der elementen die, vereenigd, vermengd en dikwijls in elkander samenvloeiend, aan Rome geven zijne merkwaardige en krachtige, glimlachende en tevens droeve bekoring." Aldus Valette.

En elders in hetzelfde werk wordt de veelzijdigheid van Rome nader uitgewerkt.

„Die bekoring van Rome, die macht te betooveren welke door allen erkend wordt die het naderden en begrepen, werkt niet op gelijke, overeenkomstige wijze op alle gevoelens en op alle geesten. Zij berust voor de eenen op zijne majesteit en de continuïteit zijner geschiedenis in dien dubbelen droom — beide even prachtig en even mislukt — van algeheele overheersching, eerst door het gezag der wapenen en later door het gezag van het dogma.

„Voor anderen berust de bekoring van Rome in de bouwvallen, in de enorme ophooping, zooals geene andere stad ter wereld kan vertoonen, van reusachtige overblijfselen der verdwenen oudheid: forums, tempels, schouwburgen, triomfbogen, aquaducten, mausolea, thermen, zuilenhallen en paleizen. Enkelen worden vooral getroffen door de grootheid dier roemruchte bouwvallen, anderen door hare schoonheid en weer anderen, vooral sinds Chateaubriand, gevoelen de intense melancholie en droeve poëzie die uit de zoo groote overblijfselen nog spreekt van een wonderbaren droom die ineengestort is.

„Voor vele reizigers — men zou kunnen zeggen pelgrims, want Rome is het groote bedevaartsoord der wereld gebleven — bestaat de bekoring van Rome vooral in de harmonieuze schoonheid, in den onzegbaren adel, samengesteld uit sierlijkheid en grootschheid, van het romeinsche landschap. De tuinen, de villa's van Rome, de albaansche en sabijnsche bergen, de Castelli romani en de antieke Vicus treffen het diepst de beminnaars dier natuur die door een goddelijk kunstenaar gestyleerd kon zijn.

„Voor anderen berust de groote aantrekking van Rome in de kunstschatten — bouwkunst, schilderkunst, beeldhouwkunst — die de eeuwen op dien bodem, in de verzamelingen en in de paleizen der Eeuwige Stad bijeenbrachten. Het is een buitengewoon verschijnsel of liever een merkwaardig phenomeen: geene stad misschien heeft minder kunst voortgebracht,

geene stad is minder volkomen steriel in kunstenaars geweest dan Rome zelf. Rome heeft geen enkel groot kunstenaar, geen enkel geniaal kunsthervormer voortgebracht, want niemand zal dien titel geven aan den nauwgezetten GIULIO ROMANO, den lompen famulus van RAFAEL.

„Maar tevens is Rome de stad die de meeste kunstwerken verzamelde, die de meeste op zijn grond liet verrijzen door er de kunstenaars van Italië en van de geheele wereld heen te lokken en hen er te laten werken. De negen obelisken — die opgericht staan op de groote pleinen der stad, voor St. Pieter, St. Jan van Lateranen en St. Maria Maggiore — geven aanstonds den indruk van de wijze waarop Rome de hand legde op de artistieke voortbrenging der geheele wereld. Zonder nog te spreken van de schatten ontroofd aan de overwonnenen van Egypte, van Griekenland, van Azië en Afrika door de zegevierende legioenen, waren de Romeinen uit den kerkelijken tijd, keizers zoowel als partikulieren, verwoede, onverzadigbare verzamelaars. Hun ijver bepaalde er zich niet toe de schoonste werken der toenmalige beeldhouwers van Griekenland te koopen; zij bestelden aan de beste beeldhouwers van hun tijd copiën, nu eens middelmatig, dan weer bijna volmaakt van de erkende meesterwerken van de groote klassieke periode van Griekenland; en die herhalingen zijn den roem van de musea van het Vatikaan, het Lateraan en het Kapitool. Meer nog, zij maakten zich den smaak en het begrip voor de archaïsche grieksche kunst eigen, voor de attische beeldhouwers uit den aanvang der vijfde eeuw — die zich tot PHIDIAS en PRAXITELES verhouden als de groote praerafaelitische schilders tot MICHELANGELO of RAFAEL zelf. Die primitieve werken, welke in onze dagen vooral in het bed van den Tiber zijn teruggevonden, zijn het schoonste sieraad van het prachtige nationale museum dat de italiaansche regeering in de thermen van DIOCLETIANUS heeft ingericht in den door MICHELANGELO gebouwden kruisgang der Kartuizers.

„De reeks van groote pausen der renaissance, van NICOLAAS V tot SIXTUS V, beriepen en hielden te Rome de kunstenaars van Italië, architecten, beeldhouwers en schilders, die er alle een meer of minder duidelijk spoor hunner werkzaamheid achterlieten. De kunstwerken van MICHELANGELO en RAFAEL zouden op zich zelf beschouwd Rome al maken tot het rijkste en bewonderenswaardigste museum ter wereld, wanneer er niet ten overvloede de onschatbare meesterwerken van vreemde kunstenaars aan waren toegevoegd: DÜRER, VELASQUEZ, RUBENS, VAN . IJCK, RIBERA, NICOLAS POUSSIN, CLAUDE LORRAIN!

„Voor anderen eindelijk, voor overtuigde katholieken is Rome gebleven de Heilige Stad waarvan de atmosfeer de ziel van den geloovige die haar inademt, doordringt, opwekt en verrukt. Deze komen te Rome de wieg van hun geloof beschouwen en bewonderen en zij doorloopen de catacomben en de oude basilieken Zij komen zich neerbuigen voor het hoofd hunner Kerk, den plaatsvervanger van CHRISTUS op aarde, en neergeknield in het Vatikaan ontvangen zij den zegen van den Heiligen Vader. En van die universeele macht die zij voor de kerk eischen en verwachten, vinden zij hier het roemruchte en prachtige zinnebeeld in die twee werelden die heeten Sint Jan van Lateranen, hoofd en moeder van alle kerken der stad en der wereld, en Sint Pieter van Rome, die kapel van den Paus die de ontzagwekkendste tempel geworden welken de wereld kende."

Bij die laatste groep heeft men den schrijver te rangschikken die door zijn werk „Roomsche schoonheid" onze vaderlandsche literatuur over Italië — waarover hij in zijn voorwoord een allerinteressantst en citaten-rijk overzicht vanaf de 15e eeuw verzamelde — aanvulde. Hij zocht „van St. Pieters top Italië's Roomsche schoonheid" zonder deswege, 'tzij aanstonds gezegd, de andere te verwaarloozen. Had dit werk van ruim 500 kloeke bladzijden minder geboeid, het ware waarschijnlijk, na meer vluchtige kennisname, reeds eerder, maar dan korter, aangekondigd. Het verdient gelezen te worden ook door wie met den schrijver van standpunt verschilt. Door diep gevoel en krachtige overtuiging treft het ook wie voor zichzelf de gebeurtenissen en personen in ander licht ziet.

Het werk — uitbreiding eener reeks „Centrum"-artikelen — wijst op eene groote mate van belezenheid en stevige kennis. De schrijftrant is gloedvol; hier en daar laat de schrijver zich zelfs door zijn geestdrift misschien te zeer medesleepen, maar die warmte stemt wèl. Wat de inhoud belooft is af te leiden uit eene vermelding der hoofdstukken: Rome (dat de helft van het geheel in beslag neemt), Het Land van Napels (Monte Cassino, Napels, levende en doode steden), Door Umbrië (Assisië, Perugia, Orviëto), Toskane (Florence, Siëna, Pisa), Van Ravenna naar Venetië (Ravenna, Padua, Venetië). De verwachtingen door deze reeks namen opgewekt, worden niet beschaamd.

Met deze hoedanigheden gaat nog gepaard keur van met zorg gekozen afbeeldingen. Het door dit samenstel van eigenschappen bereikte geheel is zonder eenigen twijfel als een aanwinst onzer over Italië handelende literatuur te begroeten.

„Ik heb mijne herinneringen en mijne indrukken willen vertellen met de welwillendheid die men vergeeft aan reizigers met betrekking tot plaatsen die hen bekoorden" (Ozanam) Deze verontschuldiging heeft de schrijver van „Roomsche schoonheid" niet in te roepen.

Reisherinneringen. Goed, mits die omschrijving geene kleineering uitlokt. Zij zijn weliswaar niet opgebouwd op opgravingen of zwaarwichtige bronnenstudies en brengen geene verrassende onthullingen uit het stof van archieven aan het licht. Zij berusten wat de feiten betreft op bestaande werken — die grootendeels evenwel door de meesten onzer niet gelezen zijn, noch zullen worden — en verwijzen ter gepaster plaatse naar de

meening van anderen. Maar — afgezien nog van de waarde eener zoodanige vergelijking en naast elkanderstelling der opinies — er blijft op schier iedere bladzijde dezer doorwerkte causeriën ruimte te over voor het individueele element in de vertolking van persoonlijke indrukken, opmerkingen en gewaardingen, die in dit werk de eruditie gelukkig aanvullen met levende, tintelende noten, welke het kontakt met de realiteit onderhouden.

Voor wie Italië hoopt te bereizen is dit boek dan ook eene uitstekende voorbereiding en het zal hem eene aangename herinnering blijven. En aan wie zich dat voorrecht moet ontzeggen zal de lezing — voor zoover lezing dat dan vermag — veel vergoeden. L.

VENTILEERENDE PLAFONDKONSTRUKTIE IN GEWAPEND BETON (SYSTEEM WOHLFAHRT)

NADRUK VERBODEN.

Ten vervolge op het in „De Bouwwereld" 1912 blz. 403 opgenomen artikel „Plafondkonstrukties voor plattelandsstallen" nemen wij hieronder uit de „Bautechn. Mitt. des Stahlwerks-Verbandes, Düsseldorf" over de beschrijving van een nieuw systeem eener ventileerende plafondkonstruktie. In het genoemde artikel werd uiteengezet welke plafond-konstrukties in stallen enz. de doelmatigste waren en waarop bij de keuze moest worden gelet.

Daarbij werd o. a. medegedeeld dat een hoofdbezwaar tegen de oudere massieve plafonds (gewelven uit massieve steenen, beton- en gewapend-betonplafonds) gelegen was in de sterke vorming van condensatiewater, dat van de plafonds afdruipt, de atmosfeer in de stal voor mensch en vee zeer ongezond maakt en dat voorts meestal het boven de stalruimte geborgen graan, hooi enz. door deze slechte lucht wordt aangegrepen en bederft.

Om in dit bezwaar afdoend tegemoet te komen, is vóór alles noodig om te zorgen voor eene goede, indirect te regelen ventilatie in de stallen. Dit doel wordt in hooge mate bereikt door de toepassing der hierna beschreven plafondkonstruktie in gewapend beton systeem-WOHLFAHRT, waarbij leidingskanalen voor frissche en gebruikte lucht zijn aangebracht.

De zoldering bestaat uit holle cementblokken welke (met telkens 10 cM. opklimmend) in lengten van 80 tot 140 cM. worden gemaakt en zulks uit materialen die zoo poreus mogelijk en ter plaatse goedkoop verkrijgbaar zijn, zooals bijv. stofvrije slakken, hoogovenslakken, puimsteengruis enz. (Afb. 1 en 2.)

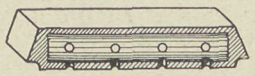

Afb. 1.

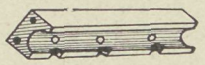

Afb. 2.

De vervaardiging geschiedt in ijzeren vormen en is buitengewoon eenvoudig, zoodat zij zelfs door ongeoefende werklieden na korte oefening kan worden bewerkstelligd.

Al naar gelang de spanning worden deze holle blokken in hoogten van 12 tot 18 cM. (met eene onveranderlijke breedte van 20 cM.) gemaakt en krijgen zij eene ijzeren bewapening (zooals afb. 3 toont) wier zwaarte eveneens wisselt met de spanning en de belasting. Ook in de bovenhoeken kunnen dunne rond-ijzeren staven worden gelegd. Deze hebben echter geen statisch doel te vervullen, doch alleen een praktisch, omdat daardoor de blokken tegen beschadiging bij het spoortransport en op het bouwterrein worden beschermd.

Bij het aanbrengen van dit rond-ijzer moet er echter steeds op gelet worden dat het niet in onmiddellijke aanraking komt met de slakken, aangezien gerekend moet worden met de mogelijkheid dat deze zuren bevatten die onder omstandigheden het ijzer kunnen aantasten.

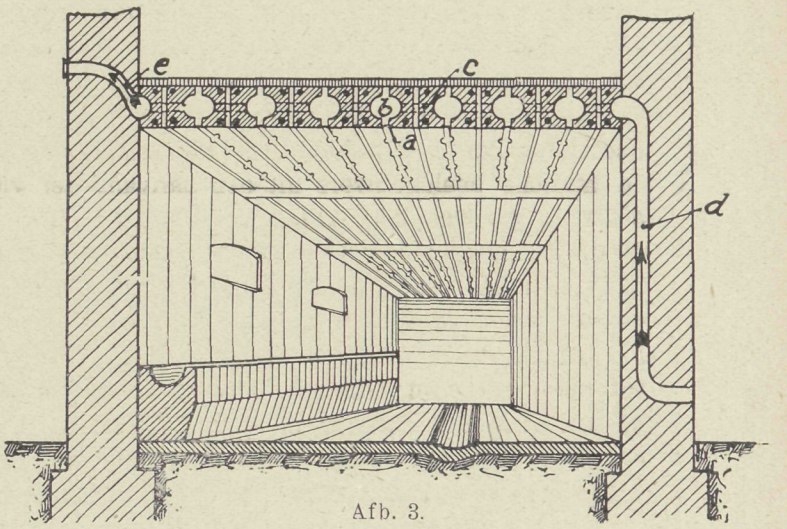

Afb. 3.

Om de plaatsing der blokken tusschen de ijzeren I-liggers te vergemakkelijken, zijn de blokken aan de kop-einden afgeschuind (afb. 4). Aan die einden is ook eene groef voor de oplegging op den muur of op de flenzen der ijzeren liggers uitgespaard. De blokken hangen dientengevolge ongeveer 1,5 cM. onder de flens door, en deze kan dus worden ommanteld of bepleisterd waarna een vlak plafond ontstaat. De blokken zelf kunnen — althans in ruimten met groote dampontwikkeling — onbepleisterd blijven, daar zij zeer glad uit den vorm komen.

De wigvormige opening tusschen de afgeschuinde kop-einden en den muur of de liggers, wordt met beton aangestampt. (Afb. 4.)

Reeds uit den naam dezer konstruktie valt af te leiden dat in de eerste plaats eene goede lucht-

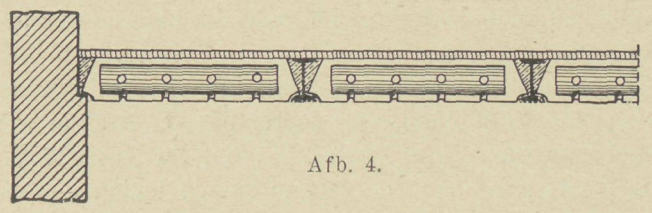

Afb. 4.

verversching door toevoer van frissche en afvoer van verbruikte lucht beoogd en bereikt is. (Afb. 3.)

Aan de onderzijde der blokken zijn op afstanden van ongeveer 20 à 30 cM. ronde, ongeveer 4 cM. wijde openingen, a, aangebracht, waardoor de slechte en verbruikte opstijgende lucht in de groote holten der blokken, b, dringt. Deze holten der verschillende blokken staan onderling in verbinding door luchtkanalen, c, zoodat eene volkomen luchtcirculatie binnen de geheele zoldering-konstruktie ontstaan is.

Voor den toevoer van frissche lucht worden in het metselwerk kanalen, d, aangebracht (of wel buizen), gelijk dat op de afbeelding blijkt. Voorts worden gebogen buizen, e, (met eene verstelbare klep) voor den afvoer der verbruikte slechte lucht in den tegenovergestelden muur ingemetseld; dikwijls wordt nog een automatisch werkende ventilator aangebracht die de slechte en verbruikte lucht afzuigt.

Bij deze wijze van ventilatie is van groote beteekenis dat de geheele luchtafvoer indirekt geschiedt en dus schadelijke tocht in de betrokken ruimte vermeden is. Deze zolderingkonstruktie zal in de eerste plaats worden toegepast in ruimten met groote dampvorming, zooals stallen, keukens, badkamers, spoelkeukens, brouwerijen, fabrieken enz. Maar zij kan ook bij vele andere soorten van gebouwen met voordeel toegepast worden, want door de samenstelling uit poreus materiaal en den vorm, wordt ook eene goede isolatie tegen geluid en warmte verzekerd. Verder gaat de plaatsing der holle blokken zeer snel in haar werk zoodat in ieder jaargetijde de bouwtijd belangrijk kan worden verkort.

De zoldering is volkomen brandvrij en bezit het groote voordeel, dat zij direkt na de voltooiing kan worden in gebruik genomen. De vervaardiging is zeer eenvoudig en goedkoop.

Op deze konstruktie is, evenals op het stelsel van ventilatie en op de verstelbare ijzeren vormen, door den uitvinder Joh. Wohlfahrt te Kirchheim-Teck (Würtemberg) patent genomen.

GEMENGDE BERICHTEN

De Schoonheidscommissie te Amsterdam. De vier constitueerende vereenigingen hebben een adres aan B. & W. gericht waarin zij wijzen op de wenschelijkheid bij meeningsverschil de gelegenheid tot nader overleg te openen. Zij verklaren voorts dat de leden der commissie het volle vertrouwen der vereenigingen bezitten. Er wordt voorts op gewezen dat de niet deskundige slechts zeer moeilijk het vereischte inzicht kan verkrijgen van bouwkundige ontwerp-teekeningen.

Adressanten spreken de overtuiging uit dat bij B. & W. de ernstige wil voorzit de commissie te handhaven en hare positie te versterken. Zij herinneren eraan dat de commissie zelf reeds 26 October 1910 aandrong op betere regeling harer positie, waarna door B. & W. in overleg met de commissie en de vereenigingen een nieuw reglement ontworpen werd waarbij de positie der commissie aanmerkelijk versterkt zou worden.

Adressanten verzoeken hen te willen mededeelen of binnen korten tijd voorstellen van B. & W. te wachten zijn tot reorganisatie der commissie in dien zin. In afwachting daarvan zijn de leden der Schoonheidscommissie, die hun mandaat ter beschikking der vereenigingen stelden, bereid bevonden hunne functie te blijven waarnemen.

De Drommedaris te Enkhuizen. Betreffende de restauratie van den Drommedaris te Enkhuizen, (waartoe in de raadszitting van 22 Mei 1913 reeds is besloten) is thans in de vergadering van den gemeenteraad medegedeeld, dat de raming der kosten van 't gebouw alleen, is vastgesteld op f 18.000, van welke som het Rijk en de provincie elk $^1/_3$ zullen bijdragen.

De herstelling van carillon en uurwerk zal worden opgedragen aan IJsbouts te Asten.

De groote eikenhouten schoeiing zal publiek worden aanbesteed, maar al de overige restauraties zullen in eigen beheer worden uitgevoerd, onder toezicht van den gemeente-architect.

De gewelven, gelijkvloers, zullen worden hersteld; niet alzoo het bekende gewelf boven den kelder, waarvan de schietgaten voor de kanonnen vroeger reeds zijn dichtgemetseld. Ter meerdere sterkte van het gebouw zal deze onderaardsche ruimte met zand worden gevuld.

De barakken, tegen den Drommedarismuur gebouwd, zullen worden gesloopt, en de oude doorgang zal worden hersteld.

„N R. C."

Brandproef rietendak. Het proefhuisje met gepraepareerd rieten dak dat op initiatief van den heer R. P. J. Tutein Nolthenius — die ook grootendeels de kosten droeg — door bemiddeling van de afd. der Mij. t. B. d. B. aan de Lawick von Pabststraat te Arnhem is gebouwd, zal 25 Maart a s., 2 uur n.m., in brand worden gestoken. Het is dan circa 2 jaar aan den invloed van weer en wind blootgesteld, hetgeen eenige meerdere waarborg biedt omtrent de weerbestendigheid van de gevolgde Gernentz-methode. Het dak is gelegd door een uit Worpswede overgekomen rietdekker.

Over overlast door circulaires en offerten wordt ons vooral in den laatsten tijd herhaaldelijk door architekten geklaagd met de vraag of er niets tegen te doen is. Leveranciers en installateurs kunnen zich naar het schijnt abonneeren bij een bureau dat hen op de hoogte houdt van komende bouwwerken. Op grond van die inlichtingen wordt de betrokken architekt overstroomd met brieven in zoo grooten getale dat hij de beleefdheid van te antwoorden, niet kan volhouden. Veelal visschen bovendien de schrijvers toch achter het net omdat zij te laat zijn. Daar valt natuurlijk niets tegen te doen. Waarschijnlijk zal de gewoonte vanzelf ophouden als de betrokken firma's inzien dat geregeld adverteeren de eenige kans geeft dat bijtijds aan hen gedacht wordt en dat zulke gelegenheids-brieven geen succes plegen te hebben.

Het loodwitverbod voor werken van het Dept. van Waterstaat heeft aan de firma G. Greve, loodwitfabrikant te Utrecht, aanleiding gegeven tot een adres aan den Minister, waarin zij er op wijst dat de bereiding van in olie gemalen loodwit aan hare fabriek voor de werklieden thans ongevaarlijk is. Terwijl vroeger het loodwit droog en gebuild bij de olie gemengd werd, geschiedt dit thans terwijl het loodwit nog 25 % water bevat en dus niet kan verstuiven. Het water wordt dan verwijderd na de menging met de olie.

Ten aanzien van de vergiftigingsverschijnselen die zich bij werkzaamheden aan de sluisdeuren te IJmuiden voorgedaan hebben en die den Minister aanleiding gaven tot zijne verbodsbepaling, wordt opgemerkt dat het werk (het afbikken van de roest en menie) gevaarloos had kunnen geschieden door gebruik te maken van „afbijtsels" die de oude verflagen oplossen en nat verwijderen.

Het adres verzoekt onder verwijzing naar de getroffen voorzorgsmaatregelen om het loodwitverbod in te trekken op voorwaarde dat de fabriek het loodwit aflevert gemalen in zuivere belegen lijnolie en dat tevens verboden wordt het droog afkrabben en droog puimen van loodhoudende verflagen. Het adres herinnert er voorts aan dat het loodwit niet in alle gevallen met goed gevolg door zinkwit kan worden vervangen.

De bouwbedrijven en bouwmaterialenindustrie in 1913. In afwachting van het verslag wordt in het officieel weekblad „Handelsberichten" een voorloopig overzicht gegeven waaraan het navolgende ontleend is.

In de bouwbedrijven bestond ook in 1913 over het geheel voldoende levendigheid. Toch schijnt de toestand iets minder gunstig te zijn geweest dan over 1912.

Aarden buizen. De gang van zaken in deze industrie wordt door de meeste ondernemingen, zij het ook nog niet geheel onbevredigend, toch ongunstiger dan over 1912 geacht.

De vraag was voldoende, maar grondstof- en brandstofprijzen stegen evenals de loonen, terwijl de prijs daalde.

Naar dakpannen bestond gedurende 1913 goede vraag; voor de meeste ondernemingen was de gang van zaken dan ook bevredigend en beter dan in 1912. Brandstoffen en looderts stegen zeer in prijs; echter kon ook het product duurder verkocht worden.

De gang van zaken in de gewapend betonindustrie gedurende 1913 was slechts in zooverre bevredigend, dat de orders talrijk waren en een grooter omzet werd bereikt dan in vorige jaren. De geldelijke uitkomsten hielden echter geen gelijken tred met den omvang in het bedrijf.

Voor schelpkalkfabrikanten was 1913 over het geheel geen ongunstig jaar, hoewel niet beter dan 1912. De afzet was meestal voldoende, doch de stijging van den prijs voor schelpen en brandstoffen kon niet op het product verhaald worden, o.a. ten gevolge der sterke concurrentie van de zijde der kluit- of Luiksche kalk.

Trasfabrikanten klaagden over een min bevredigenden gang van zaken.

Een onderneming, die o.m. schelpkalktrasmeel vervaardigt, oordeelt den gang van zaken in 1913 als vermoedelijk bevredigend en beter dan in 1912. Ook de onderneming, welke zich speciaal toelegt op het machinaal blusschen en pulveriseeren van Luiksche en Doorniksche kluitkalk, was over den gang van zaken in 1913 tevreden. Wel is waar werd de grondstof duurder, doch het product kon naar evenredigheid in prijs verhoogd worden.

Fabrikanten van Waal- en Friesche steen achten algemeen 1913 als een bevredigend en beter jaar dan 1912. Wel waren de productiekosten, o.a tengevolge dure brandstoffen, hooger, doch door de groote vraag en den kleinen voorraad uit de campagne 1912 kon ook voor het product een betere prijs bedongen worden. Daarbij was de weersgesteldheid over het geheel vrij gunstig, zoodat een behoorlijke productie verkregen kon worden.

Daarentegen wordt door fabrikanten der Hollandsche IJselsteen de gang van zaken niet meer dan tamelijk bevredigend geacht, zij het ook tijdelijk iets beter dan in 1912. Deze tijdelijke verbetering is hoofdzakelijk te danken aan het successievelijk verdwijnen van de steenfabrieken aan den IJsel, waardoor minder steen aan de markt komt en voor het product, waarnaar een redelijke vraag bestaat, tot dusver een betere prijs gemaakt kan worden.

De ondernemingen, die ook of uitsluitend andere steen vervaardigen, als sier-, profiel-, verblendsteen, vuurvaste steen enz. hadden een gunstig jaar.

Voor fabrikanten van kalkzandsteen daarentegen was de gang van zaken in 1913 eer achteruitgaande dan vooruitgaande; desniettemin was de toestand nog tamelijk bevredigend. Kalk was duurder, evenals zand en brandstoffen; de hiervoor benoodigde bedragen werden door den voor het product te behalen prijs niet gedekt.

Muurtegels. De gang van zaken in deze industrie was bevredigend en beter dan in 1912. Er bestond goede vraag naar het product.

Vloer- en trottoirtegels waren zeer gevraagd. De omzet over 1913 overtreft dan ook dien over 1912 aanmerkelijk. De prijzen konden meestal iets verhoogd worden, maar niet in verhouding tot de stijging, welke voor de prijzen der grondstoffen viel waar te nemen.

De houtbewerking noemt over het geheel de gang van zaken in 1913 bevredigend en niet slechter dan in 1912. Alleen nam in het laatste kwartaal de bedrijvigheid nogal af, als gevolg van geringer levendigheid in de bouwvakken. Houtprijzen waren in het algemeen hoog, mede als gevolg van de gedurende een groot deel des jaars bestaande hooge vrachten; door den zooveel grooteren omzet behoefde deze prijsverhooging niet geheel teruggevonden te worden in den prijs van het afgewerkte product.

Houtgraniet. Voor deze industrie was de gang van zaken in 1913 niet onbevredigend en wel eenigszins vooruitgaande in vergelijking met 1912. Als oorzaak daarvan kan genoemd worden het toenemend gebruik van het materiaal, met name aan boord van schepen.

Over het geheel bleef de gang van zaken in de meubelindustrie nog wel bevredigend, maar voor de meeste ondernemingen toch minder gunstig dan in 1912. Als oorzaken zijn te noemen de ongunstige toestanden op geld- en effectenmarkt, in de diamantindustrie e. d., waardoor de koopkracht van het publiek daalde. Bovendien waren de grondstoffen duurder en door het stijgen der loonen moest ook de prijs van het afgewerkte product verhoogd worden. Een en ander leidde tot geringer afzet; de tot dusverre geringe export nam evenwel toe.

Stoomwaterverwarmingen. De „Ned. Mij. vooor centrale verwarming en ventilatie" te Amsterdam zendt ons de navolgende beschrijving van haar nieuw systeem:

„Daar hier in ons land het maken van een waterdichten kelder voor het opstellen van ketels voor centrale verwarmingsinstallaties steeds met groote moeite en kosten gepaard gaat, hebben wij door het toepassen van bovengenoemd systeem een verdiepte stookplaats kunnen laten vervallen en worden de ketels op dezelfde hoogte opgesteld als de verwarmingslichamen en kunnen deze laatste zelfs, indien noodig, lager dan de ketels geplaatst worden.

„Werkingswijze. Tot het opwekken der benoodigde warmte wordt een lagedruk stoomketel (origineel Strebelketel) met hoogen waterstand opgesteld en worden hieraan, door een aparte leiding alle verwarmingslichamen, welke op gelijke hoogte met de ketels zijn geplaatst, aangesloten en daar deze onder den waterstand van de ketels aangebracht worden, geschiedt de warmte-overdraging door middel van warmwater.

„De hooger gelegen verwarmingslichamen worden op een stoomleiding aangebracht op de bovenzijde van de ketels aangesloten, zoodat hier de warmte-overdraging geschiedt door stoom.

„Zoodra nu het vuur in de ketels ontstoken is, geeft dit direct zijne warmte af aan het zich daarin bevindende water, hetwelk door het temperatuurverschil, door de leidingen begint te circuleeren en vervolgens weer zijn warmte afgeeft aan de daarop aangesloten verwarmingslichamen, tegelijkertijd heeft de stoomontwikkeling plaats en verwarmt deze de hooger gelegen elementen.

„Zooals nu uit bovenstaand blijkt is de geheele installatie niet anders dan een gewone lagedrukstoomverwarming waarbij de op gelijke hoogte met de ketels opgestelde elementen door middel van warmwater verwarmd worden en de stoomdruk welke in de ketels moet heerschen, ten einde de stoom te doen circuleeren, niet hooger behoeft te zijn dan 0.05 tm., welke druk ook vereischt wordt voor ketels opgesteld in een verdiepte stookplaats.

„Waar door het circuleeren het water zich door de op den beganen grond staande verwarmingslichamen afkoelt, wordt hierdoor ook de brandstof beter uitgenut dan bij een stoomverwarming en zoodoende het brandstofverbruik verminderd.

„Ten einde de circulatie te kunnen regelen wordt de warmwateraanvoerleiding voorzien van een speciaal daarvoor vervaardigd ventiel, waarmede men naar gelang van de buitentemperatuur, de toevoer kan regelen. Door de snelle circulatie van het water door de leidingen is het niet noodig deze met stijging te monteeren, doch kunnen geheel naar willekeur aangebracht worden, zoodat b.v. bij een deur de leiding in- en voorbij deze weer boven den vloer gelegd kan worden. Dit is een der groote voordeelen van dit systeem, zoodat hierdoor vooral in bestaande gebouwen, veel breek timmer- en metselwerk bepaard wordt. De bediening is zeer eenvoudig, dezelfde als bij een lagedruk stoomverwarming.

„Daar andere verwarmingssystemen, wanneer de ketels op gelijke hoogte met de verwarmingslichamen zijn opgesteld, zeer gecompliceerd zijn en dus nauwkeuriger bediening vereischen, verdient bovengenoemd systeem in alle opzichten de voorkeur en leert de ervaring, dat installaties volgens dit uitgevoerd, tot volkomen tevredenheid van de betrokkenen zullen functionneeren"

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Das Freilufthaus, ein neues Bausystem für Krankenanstalten und Wohngebäude (prämiiert mit der goldenen Medaille vom Internat. Tuberkulosekongress in Washington 1908), von Dr. med. D. Sarason (Berlin), nebst Erläuterungen durch Prof. H. Chr. Nussbaum (Hannover), Ingenieur Heinr. Becher (Berlin), Dr. med. H. Bardswell (Midhurst). — J. F. Lehmanns Verlag, München. (Ingenaaid 5 Mark, gebonden 6 Mark.)

De prijsvraag die in 1901 door koning Eduard van Engeland uitgeschreven werd voor het ontwerp van een sanatorium gaf aan Dr. Sarason aanleiding om zijne gedachten te wijden aan den bouw der zieken-

huizen. Hij kwam daarbij tot de konklusie dat een kompromis moest worden gevonden tusschen het ouderwetsche corridorstelsel en de steeds lastiger wordende decentralisatie van het paviljoen-systeem.

Ten einde nu bij de meerdere verdiepingen tellende gebouwen tevens de openluchtbehandeling gemakkelijk te kunnen toepassen, heeft Dr. SARASON op elke verdieping breede terrassen ontworpen door telkens den gevelmuur te doen terugspringen. Dit is het eenvoudige gronddenkbeeld van het „Freilufthaus", waarvan welbeschouwd de beruchte terrassenbouw die in de amsterdamsche Kalverstraat door de voorschriften der toenmalige bouwverordening bij eenige huizen (o. a. Café Neuf). voorkomt, een voorlooper zou kunnen zijn.

Dr. SARASON wil aan dit denkbeeld eene ruimere toepassing geven dan bij den ziekenhuisbouw. Hij wil er den bouw van arbeiders- en burgerwoningen aan den omtrek der steden en in de voorsteden mede hervormen in hygiënischen zin. Met de vertrekken der woning wordt dan eene even groote terrasruimte onmiddellijk verbonden en de schrijver verwacht dat daarvan een ruim gebruik zal worden gemaakt, dat er onder den open hemel — maar binnen de grenzen der woning zelf— zal worden gespeeld, gewerkt, gegeten, geslapen zelfs. Dit hygiënisch bestaan zal z.i. meer dan daktuinen of volkstuinen de nadeelen van overbevolking opheffen. Of schrijver echter niet te optimistisch is wanneer hij in zijne vinding, althans voor ons klimaat, een grondslag ziet voor geheel nieuwe woningtoestanden?

Het boek bevat eene uitvoerige motiveering en verklaring van het stelsel (zelfs met begrootingen!) in het bijzonder voor ziekenhuizen, waarvoor het in therapeutisch en economisch opzicht als ideaal geprezen wordt. Prof. NUSZBAUM behandelt bouw en inrichting, de ingenieur BECHER de konstruktie en de bouwkosten, terwijl de geneeskundige leider van het koning Eduard-Sanatorium te Midhurst, Dr. BARDSWELL, in het slothoofdstuk „Een openlucht-sanatorium in bedrijf" bespreekt.

Of nu dit gebouwentype inderdaad toekomst heeft en of de architektonische oplossingen reeds bevredigend zijn — en dat met name in aesthetisch opzicht — blijve hier, na de opmerking dat wij beide vragen ontkennen, verder in het midden. (Te Parijs is nu juist eene toepassing van het denkbeeld beproefd blijkens afbeeldingen in de „Illustration".) Maar de door den schrijver als voordeel geroemde mogelijkheid om bij het type hooger te bouwen en aan smallere straten, (omdat het terugspringen der verdiepingen toch licht en lucht laat toetreden) is o. i. verbonden met eene opeenhooping der bevolking die, onder alle omstandigheden in de nieuwe wijken moet worden tegengegaan. Ter verbetering van woningtoestanden in de oude stad, op duur terrein en aan bestaande smalle straten, kan het stelsel mogelijk goede diensten bewijzen. Verder mag men er bij de toepassing voor volkshuisvesting niet mede gaan. En dit weinige wettigt de kritiek dat het goede in het denkbeeld niet nieuw en het nieuwe niet goed is.

De tekst bevat verschillende gegevens en mededeelingen van hygiënischen en praktischen aard, die den lezer, los van zijn oordeel over het „Freilufthaus" zullen interesseeren.

Der Baumeister. Afl. 10 is gewijd aan Noord-Duitsche gebouwen. De belangrijkste bijdragen behandelen het door de architekten ABBENHUSEN & BLENDERMANN in den klassiek getinten trant van 1840 ontworpen Neue Schauspielhaus te Bremen en het gerechtsgebouw te Nordenham aan de Weser door den architect A. RAUCHHELD, die hierbij voor het in- en het uitwendige op ruime schaal van baksteen gebruik maakte.

Voorts, van denzelfden ontwerper, een woonhuis te Oldenburg en de spaarbank te Vegesack door de architekten HANS & HEINRICH LASSEN.

Een interessante oplossing op stedebouwkundig gebied is het centrum der stad Rüstringen, als antwoord op een prijsvraag ontworpen door de architekten LÜBBERS & DIETER te Wilhelmshafen.

Dekorative Kunst. Afl. 5. Een tweetal werken van den architekt F. KRUGER (Keulen), een zomerhuis bij Aken en eene voorstadsvilla te Remscheid worden, besproken en in- en uitwendig, afgebeeld met eene uitvoerigheid welke hunne belangrijkheid verre overtreft. Hetzelfde moet gezegd worden van het werk van SCHMITHALS (Munchen), een aantal tapijten en de inrichting van een heerenkamer.

De aflevering bevat voorts nog een aantal afbeeldingen van fayence uit de werkplaatsen van DEBSCHITS te Munchen, frische, vroolijke potten en vazen, borden en gebruiksvoorwerpen.

FRITZ SCHMOLL VON EISENWERTH toont zijne veelzijdigheid door gevlochten meubels, sieradiën (waarbij de ambtsketen van den Rektor der T. H. te Stuttgart de aandacht trekt), beeldhouwwerk, een rijk zilveren theeservies.

Het barnsteen is eerst in de laatste jaren voor versiering weer in zwang gekomen. Een aantal werkstukken van MORITZ STUMPF & SOHN te Danzig en PAUL PFEIFFER te Pforzheim toonen wat er mede kan worden bereikt

„Het duitsche volkspark der toekomst" is de titel eener — uitvoerig besproken — brochure van HARRY MAAS, de tuinarchitekt van Lubeck, welke daarin den aanleg van volkstuinen — „Lauben-koloniën" — in verbinding met een park tot een groot geheel bepleit.

Der Industriebau. Afl. 2 van 1914 brengt allereerst eene uitvoerige, in hoofdzaak technische bespreking van de uitbreiding der Zschocke Werke te Kaiserslautern, een bouwwerk dat echter niet aan de matigste schoonheidseischen beantwoordt. Interessant is het fabrieksgebouw der „Schweizerische Stickerei Manufaktur Zürich" te Trübbach, van de architekten G. HARTMANN & P. MÜLLER.

De aflevering bevat voorts eene beschrijving van de konstruktie van groote houten loodsen voor opslag van kalizouten en van schachttorens, een artikel over omsnoerd gietijzer, over baksteenbouw, over cement en tras, over den Werkbond en Ingenierskunst, het ontwerp eener weverij door architekt ZIEGENBEIN te Barmen en van een pakhuis te Koningsbergen door architekt KUCKUCK aldaar.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

NATIONALE STUDIEPRIJSVRAAG VOOR HET ONTWERP VAN EEN TUINSTADWIJK

uitgeschreven door de Sociaal-Technische Vereeniging van Demokratische Ingenieurs en Architecten.

Ingekomen zijn twaalf ontwerpen, bovendien is er één plan ontvangen, met het bijschrift „buiten mededinging".

De ontwerpen zijn genaamd: Suum Cuique, Sweet Home, Sapienti Sat, Huis en Tuin, Verkaveling (buiten mededinging), Sol Lucit Omnibus, In Solidum, Licht en Lucht, Travaíl, Drie Cirkels, Phere klos, B, Eenvoud en Regelmaat.

Namens de Jury, A. KEPPLER, Secretaris.

Prijsvraag Hildebrand-Monument.

Vraag 12. Waar kan men goede foto's of gravures bekomen van BEETS.

Antwoord. De beeltenis in de twintigste uitgave van de „Camera Obscura" is goed. Verder kan wellicht Dr. A. BEETS te Leiden inlichtingen verschaffen over meerdere afbeeldingen van HILDEBRAND.

Vraag 13. Mag over het terrein, dat als tuin wordt aangelegd een pad loopen.

Antwoord. Men is hierin geheel vrij.

Daar de termijn verstreken is, worden geen verdere vragen meer beantwoord De Secretaris de Monumentcommissie

J. B. VAN LOGHEM, Zonnelaan 2, Haarlem.

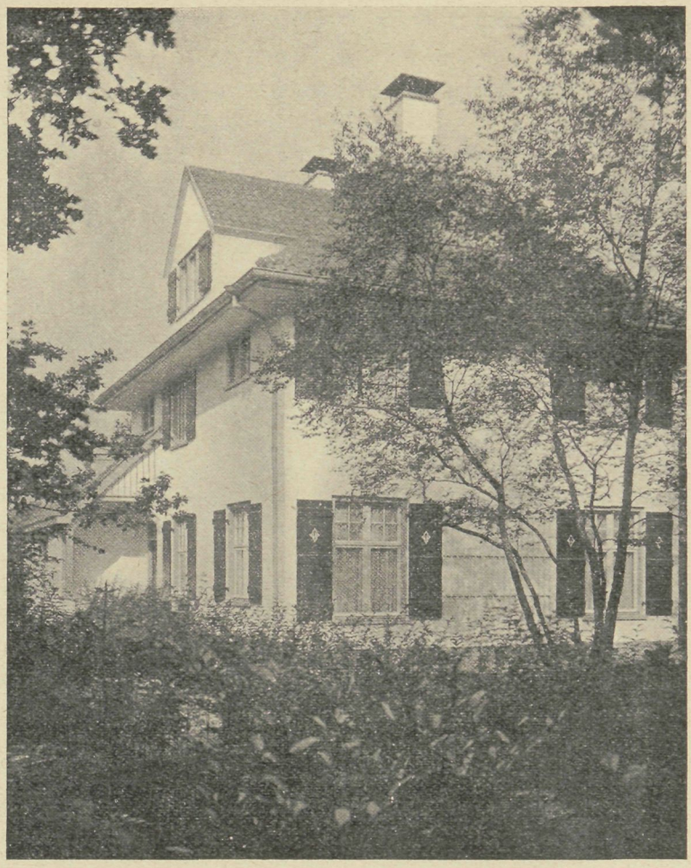

LANDHUIS TE BAARN. ARCH. J. H. W. LELIMAN. B.-I.
(ZIE OOK BLZ. 99)

XIIIE JAARGANG No. 13 1 APRIL 1914

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

EEN RAADSEL VAN DE SPHINX DOOR J. D. C. VAN DOKKUM

NADRUK VERBODEN.

De Sphinx, vertelden de oude Grieken, het zonderlinge fabeldier half vrouw half leeuw, dat in de dagen van olim den weg naar Thebe versperde, gaf een raadsel op aan elken voorbijganger, en alleen hij die dit raadsel van de Sphinx oploste mocht verder gaan. Wie met zijn mond vol tanden bleef staan, viel ten prooi aan het bloeddorstige monster.

De schrandere koning OEDIPUS vond te kwader ure het antwoord op de raadselvraag, en dit berokkende hem grooter onheil, dan ooit de klauwen van het gedrocht hem hadden kunnen bereiden, want zonder het te willen of te weten, werd hij daardoor de moordenaar van zijn vader en de echtgenoot zijner moeder.

En thans, versteend en geweldig in de onmiddellijke nabuurschap der groote Pyramiden van Gizeh, ligt, half in het woestijnzand bedolven, de reusachtige Sphinx van Memphis, en geeft nog immer raadsels op, die niemand raadt.... niet één raadsel, maar velen....

En als vliegen om de kaars zwermen de geleerde avonturiers om het raadsels-verzinnende reuzen-beeld, en trachten uit de steenen oogen de geheimen te lezen, die hun wellicht nimmer ontsluierd zullen worden.

Ziehier enkele van de vele vragen, die de Sphinx aan de wereld der weetgierigen voorlegt:

Wie hieuw uit rotssteen mijn geweldige vormen?

Waartoe bestemde men mij?

Wanneer heeft het volk van Oud Aegyptenland mij en de nog geweldiger pyramiden opgericht?

Welk verband was er tusschen mij en deze pyramiden?

Waartoe dienden deze Pyramiden?

Hoe kon men met de gebrekkige hulpmiddelen bouwwerken van dien omvang vervaardigen?

Boeken zijn over dit alles vol geschreven, en nog altijd heeft de moderne wetenschap niet den Oedipus gevonden, die een dezer raadselvragen volkomen bevredigend heeft opgelost, want het zijn louter geleerde hypothesen, welke ons in den arbeid der Aegyptiologen worden voorgelegd over deze wonderwerken der grijze oudheid, en nog immer is er zelfs geen schijn van zekerheid verkregen over de methoden, door welke het eene zware blok graniet op de schouders van het andere getild werd, totdat ten slotte de opeenstapeling der blokken op een hoogte gestegen was, die de bouwmeesters van den nieuweren tijd nimmermeer hebben bereikt, want de grootste Pyramide, de zoogenaamde „Cheops", is 138 meters hoog, en haar geheele volume bedraagt twee en een half millioen kubieke meters inhoud, terwijl zij rust op een basis van 217 meter. Vermoedelijk door zandverstuiving, ligt zij thans minder hoog boven den bodem dan weleer, en de oorspronkelijke hoogte was nog ongeveer tien meter meer, terwijl de basis in evenredigheid breeder was. Dat zij bovendien fundamenten zou bezitten, die nagenoeg even diep in den grond liggen is een niet te controleeren legende.... De afmetingen, die bekend zijn, maken het ons intusschen volkomen verklaarbaar, ook zonder dit laatste gegeven, dat de Grieken deze grootste der Pyramiden rangschikten onder de zeven wereldwonderen, want ook zij stonden voor het raadsel, hoe dit primitief-arbeidende volk dergelijke reusachtige monumenten had kunnen tot stand brengen.

De Grieksche geschiedschrijver Diodorus Siculus onthaalt ons naar aanleiding zijner verbazing over dit feit, op de volgende beschouwing:

„De achtste opvolger van Remphis, zoon van Proteus, was Chemnis, geboren te Memphis, die 50 jaren regeerde. Het was deze vorst, die de grootste der drie Pyramiden deed bouwen, aan welke men den rang toekende van een van de zeven wereldwonderen. Zij is geheel samengesteld uit steenen, die zeer moeielijk te bewerken, maar ook tevens duurzaam zijn voor de eeuwigheid, en daar men nog de kunst niet kende om stijgers te bouwen, zegt men, dat men zich bediend heeft van terrassen om ze op te heffen. Maar het meest onbegrijpelijke is bij dit werk, dat men te midden der zandvlakten geen spoor bemerkt van het transport, noch van de bewerking der steenen, noch ook van de terrassen, die bij den bouw hebben dienst gedaan. En daarom gelooft men, dat zonder de hand der menschen te gebruiken, die altijd traag is, de goden plotseling dit monument hebben neergezet in het midden der aarde. Men zegt dat 366.000 slaven gedurende 20 jaren aan dit bouwwerk hebben gearbeid."

Een dergelijke medeeling wordt ook aangetroffen bij Plinius, die echter de drie pyramiden van Gizeh als geheel neemt en aanteekent, dat men over deze trits 78 jaren heeft gearbeid. Ook hij besluit zijn mededeeling met een grappige naiviteit: de namen der bouwmeesters der Pyramiden, zegt hij, zijn niet bekend, en dit is een rechtmatige straf voor hun „overgroote ijdelheid"! Plinius was zonder eenige twijfel „een man van rechtsch"....

Van den Griekschen geschiedschrijver Herodotus, is intusschen het bericht afkomstig, dat de groote Pyramide door Cheops gebouwd zou zijn, en door het gezag van dezen historicus ontving zij naar dezen koning den naam, dien zij nog ten huidigen dage draagt. Herodotus heeft ons tevens enkele bizonderheden overgeleverd, welke betrekking hebben op den bouw van het reuzenwerk.

Volgens hem zou aan dezen bouw gewerkt zijn door 100.000 menschen, waarvan er elke drie maanden 10.000 werden afgelost en door frissche werkkrachten vervangen.

De eerste tien jaren werden uitsluitend besteed, om een glooienden weg te leggen naar de hoogte op welke de pyramide gebouwd zou worden, en die dienen moest om de zware steenblokken, welke in het „Arabische gebergte" gehouwen of gezaagd waren, van den Nijl-oever, waar ze aangevoerd werden, naar de plaats te brengen, waar het gebouw verrijzen ging.

Maar de verhaler laat ons hier juist op het kritieke moment in den steek, want hij deelt ons niet mede, op welke wijze deze steenblokken van 30 voet lengte tegen deze glooiende straat werden opgesjouwd en vervolgens op hun nog hooger plaats gelegd.

Over den bouw zelf zwijgt hij nagenoeg geheel. Het helpt ons niet bij de oplossing van dit raadsel, (al is ook dit op zichzelf niet oninteressant) te mogen vernemen, dat de 100.000 werklieden vervolgens 10 jaar arbeidden, om onder den heuvel verschillende kamers en heiligdommen te bouwen, en een onderaardschen vijver te graven, waarin zich een klein eiland bevond, waarop des konings lijk zou geborgen worden. Het water voor dezen vijver kwam uit den Nijl door een wellicht ondergrondsch kanaal.... We blijven met dit verhaal (dat bovendien van veel jonger datum is dan de gebouwen zelf) echter onder en op den beganen grond en over den eigenlijken bouwarbeid vernemen we alleen maar, dat er nog twintig volgende jaren mee heengingen.

Zóó is dus de puzzle van het bouwen der pyramiden tot ons gekomen, en men verdiept zich daarover nog steeds in meer of minder scherpzinnige gissingen.

Men heeft weleens de vooronderstelling geopperd, dat de architecten der pyramiden machtige werktuigen hebben gehad, om hun steenklompen naar boven te takelen. Maar dit is onwaarschijnlijk, omdat daarvan in het beeldschrift geen enkele afbeelding voorkomt, terwijl de Grieken, die in nauwe verbinding met Aegypte stonden, en veel van het land der Pharaonen geleerd hadden, zelf nog op zeer primitieve wijze hun prachtige tempels bouwden. Er kwamen daarbij volstrekt geen machinerieën, in modernen zin, te pas, en de ingenieurskunst droeg er uiterst weinig toe bij.

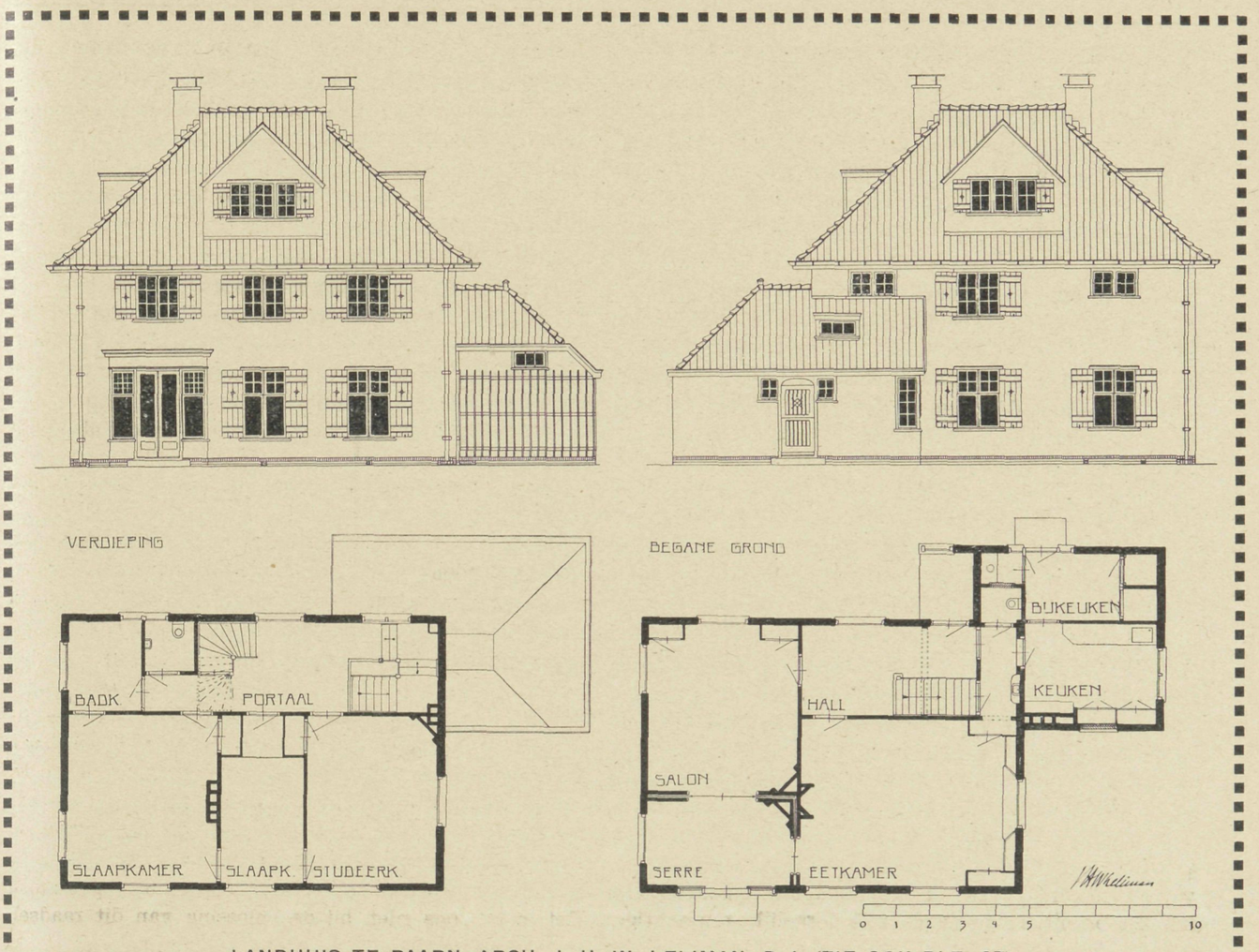

LANDHUIS TE BAARN. ARCH. J. H. W. LELIMAN. B.-I. (ZIE OOK BLZ. 97)

CHERSIPHRON, de architect, die den eersten Dianatempel te Epheze bouwde, wist geen beter middel, om bovenop de kolommen de zware verbindingsblokken van marmer te brengen, dan een zeer primitief en zeer tijdroovend ezelsbrugje. Hij bouwde om deze kolommen een zacht-glooiende heuvel van zakken zand en tegen de helling daarvan werden de marmerblokken opgesjord en op hun plaats gebracht, en de vooronderstelling ligt voor de hand, dat men een dergelijke methode heeft gevolgd bij het bouwen der Pyramiden, hoewel die van veel grooter omvang, veel tijdroovender en veel kostbaarder geweest moet zijn.

Een Arabisch schrijver vertelt, dat in het jaar 1156 een der Sultans besloot, de derde en kleinste der drie pyramiden van Gizeh te slopen. Hij zond er een leger heen van duizenden werklieden en deze begonnen een der steenen op den top los te woelen, maar 't ding bood hardnekkig tegenstand, het wist van geen wankelen of wijken en eerst na meer dan een maand arbeidens raakte het los en men liet het langs de helling naar beneden rollen. Het viel naar omlaag met een ratelend geluid als van een geweldigen donderslag en door zijn vaart en zijn zwaarte sloeg het beneden zoo diep in het zand, dat men opnieuw een maand noodig had, om het daaruit los te woelen en voor het vervoer gereed te maken.

Na acht maanden werkens waren er nog slechts enkele steenen losgewoeld. Toen erkenden de oosterlingen hun onmacht en gaven den arbeid op.

Dit overigens zeer bloemrijke verhaal, geeft ons bij benadering een voorstelling van de zwaarte der bouwblokken en van de soliditeit van dezer praehistorischen metselarbeid, en we kunnen daaruit de conclusie trekken, dat de methode van CHERSIPHRON hier een duizendvoud van de bezwaren moest ontmoeten, welke bij den bouw van zijn Diana-tempel (toch óók een der wereldwonderen) werden overwonnen.

Hoe dit kan geschied zijn, heeft ons, in een weinig bekend geschriftje, de Amerikaan J. ELFRETH WATKINS verteld.

Deze schrijver was „Curator of technology of the United-States National Museum", een vakman dus.

In zijn opstel „The transportation and lighting of heavy bodies by the ancients" (Report of the Smithsonian Institution 1898) deelt hij ons de volgende merkwaardige gissingen mede. Volgens hem zouden de Pyramiden gebouwd zijn met behulp van „inclined planes of earth" (hellende vlakten van aarde). We

worden hier onmiddellijk herinnerd aan de „terrassen", waarover DIODORUS spreekt en „den glooienden weg", dien HERODOTUS ons opdischt...

De „inclined planes" van WATKINS hebben dus een tamelijk soliede historisch fundament, maar hij heeft deze vage gegevens eenvoudig en helder uitgewerkt en laat ons niet in 't verschiet, wanneer we hem om 't hoe en 't waarom vroegen. In woord en beeld geeft hij ons het volledige antwoord. Hij zegt, dat men naar alle waarschijnlijkheid van den Nijl-oever af een hellende aarden dijk heeft gebouwd, aanvankelijk gelijk met den bodem van de hoogte, die de Pyramiden draagt. De steenblokken, die op vlotten over den Nijl werden aangevoerd, zijn langs dezen dijk door het heirleger van werklieden op rollen naar boven getrokken, en werden op den bodem des heuvels gelegd als eerste laag van den reuzenbouw, of wat misschien juister is, als eerste dekking van de reeds bestaande grondslagen. Toen is men op nieuw begonnen de dijk met aarde uit de omgeving op te hoogen tot de hoogte van dezen eersten stoep bereikt was, zoodat de eerste steenlaag opnieuw als gelijkvloersch vóór de bouwers lag, en de tweede laag van steenen daarop kon worden uitgespreid, en zoo heeft men bij elke stoep opnieuw de „hellende vlakte" verhoogd, totdat eindelijk de top bereikt was. Toen heeft men met behulp van de tweemaal-honderd duizend handen den dijk weder geslecht, en de afgeschepte aarde over de vlakte verdeeld, en daardoor alle hulpmiddelen opgeruimd, die bij het bouwen gebruikt waren.

Dit alles schijnt een buitengewoon langdurige en tijdroovende voor-arbeid, vooral omdat de aarde waarvan de dijk gebouwd werd wellicht door de duizenden arbeiders in gedragen zakken moest worden aangesjouwd, en wij prijzen ons dus gelukkig, dat wij met dergelijke wijdloopige introducties niets meer te maken hebben, maar de heer WATKINS is een andere meening toegedaan.

Hij berekent, dat de dijk, die een lengte moet gehad hebben van 750 Engelsche ellen, toen hij de top der pyramide bereikt had, een volume vertegenwoordigde van 7.500.000 kubieke ellen gronds. Zoo dus een arbeider $2^1/_2$ kubieke el (zijnde twintig vrachten) per dag kon aanbrengen, konden 10.000 man deze geheele „hellende vlakte" hebben gereed gemaakt in 12 maanden van 25 werkdagen elk: in één enkel jaar dus; en met een grooter gedeelte der 100.000 werklieden, zal de arbeidstijd nog belangrijk verkort zijn. Het was dus nog maar een zeer kleine fractie van de 20 bouwjaren, welke door dezen voor-arbeid werd in beslag genomen. De heer WATKINS neigt dus tot de meening, dat de toepassing van „inclined planes" ook in den tegenwoordigen tijd b.v. in afgelegen streken, waar het vervoer van machinerieën zeer groote kosten met zich brengt, misschien nog niet geheel verwerpelijk is en dat, om met DICKENS te spreken, ook hier wellicht „the wisdom of our ancestors is in the simile".

Deze les is ten opzichte der Pyramide in elk geval van toepassing, want er blijkt uit dezen reuzenbouw, dat men met een onuitputtelijke volharding en een eindeloos geduld het geweldigste, het schijnbaar onbereikbare kan tot stand brengen.

Er was trouwens nog een andere voor-arbeid dan deze. De groote Pyramide werd gebouwd van blokken kalksteen en blokken rood graniet. De kalksteen vond men te El-Massarah, ruim 70 kilometer van Gizeh verwijderd, maar het roode graniet werd verder gehaald namelijk bij het eerste Nijl-katarakt, meer dan 800 kilometer stroomopwaarts en er voeren — dit staat als een paal boven water — toen nog geen stoombooten op den Nijl; maar... geduld is zulk een schoone zaak!

En... zou nu de heer ELFRETH WATKINS dit ééne raadsel van de Sphinx geraden hebben? Gij en ik, waarde Lezer, zullen dat niet uitmaken. Maar wat hij vond en betoogde is zoo helder en eenvoudig, dat het er als een waarheid uitziet, en bovendien voert hij een argument aan voor zijn beweringen, dat zeer opmerkenswaardig is.

Toen namelijk de Fransche oudheidkundige LEGRAIN in 1895 begon met de restauratie van den ± 4000 jaren ouden tempel van Karnak nam hij een aantal Fellahs in dienst, en deze begonnen onmiddelijk te doen wat hun voorvaderen wellicht duizenden jaren geleden gedaan hadden. Zak voor zak droegen de donkerhuidige werklieden de aarde aan, waarin ze zuilen en muren begroeven, om aldus zonder stijgers of andere hulpmiddelen de architraven en sluitstukken op hun plaats te kunnen brengen, zoo simpel en primitief mogelijk. Het volk had dus hier de traditie der oude bouwmethode bewaard. Het is dus wel min of meer waarschijnlijk, dat de heer WATKINS aan de Sphinx een harer raadsels heeft ontfutseld. Maar.... wie zal scheidsrechter zijn?

BRIEVEN UIT ROTTERDAM

NADRUK VERBODEN. (Vervolg en slot.)

Er is zóó weinig vooruitgezien dat nu al reeds sedert een of twee jaar nergens bouwterrein te vinden is voor heerenhuizen, als men ten minste een onherbergzaam stukje in het Oosten buiten beschouwing laat, waar trouwens in geen geval de plaats is voor meer kostbare behuizingen. Maar ook voor alle andere woningtypen is er òf totaal gebrek òf althans niet die keuze van terrein die zoo noodig is om opdrijven van den prijs in de tweede en verdere hand te voorkomen. Men vergete daarbij niet dat de gemeente, deels door haar eigen grondbezit deels door haar publiekrechtelijke macht, de grond-exploitatie beheerscht, en dus daartegenover ook zeer ernstige

verplichtingen jegens de gemeenschap heeft na te komen wil niet óók in deze materie het nadeel van elk monopolie, zeer tot schade van de bevolking, zich krachtig doen gelden. Om dan eenigszins tegemoet te komen aan het nijpend gebrek aan grond voor goedkooper woningen heeft de Raad op 13 November l. l. aangenomen een plan tot straataanleg op het terrein van den voormaligen Reserveboezem, een terrein waarover de Gemeente eenige jaren geleden door een ruiling met Schieland op zeer voordeelige condities de beschikking verkreeg.

Het plan ziet er weinig opwekkend uit, niettegenstaande het tot buurman krijgt het groote Plasbosch in het Oosten, weliswaar — en schuilt daarin wellicht de oorzaak! — met de Algemeene begraafplaats in het Noorden, het Abattoir in het Zuiden. De perceelsverkaveling zou goed zijn indien de Rotterdamsche Bouwverordening voor nieuwbouw het Amsterdamsche alcovenverbod kende en bij de vaststelling van den grondprijs daarmede rekening werd gehouden — nu zal de diepte der perceelen, ook in verband met den prijs, onvermijdelijk leiden tot diepen bouw mèt tusschenvertrekken.

Hoe dit zij, dit plan heeft voor de grondpolitiek geen andere beteekenis dan dat het ± 75000 M². bouwgrond beschikbaar doet komen, waarvan tijdelijk nog 22500 M². in gebruik blijft als sportterrein, een beteekenis die weliswaar niet onderschat mag worden en in verband met het bestaand gebrek aan grond zeker nog verhoogd zou zijn indien de spoed met de uitvoering betracht geëvenredigd ware geweest aan den spoed bij de behandeling in den Raad gemaakt. Belangrijker, niet voor den oogenblikkelijken grondnood maar wel voor de richting waarin de grondpolitiek zich beweegt (als dit woord bij zooveel rust hier gebezigd mag worden), is het besluit einde 1913 genomen om over te gaan tot aanleg in den Spangenschenpolder, een oord dat nog volkomen geïsoleerd en ongeveer een kilometer uit de naaste bebouwing ligt.

Het is blijkbaar thans niet meer de vraag welke terreinen het eerst in exploitatie behooren te komen met het oog op de woonbehoeften der bevolking, maar welke terreinen het eerst in exploitatie gebracht kunnen worden zonder dat eenig nevenvraagstuk behoeft te worden opgelost. Daardoor krijgt de kaart van Nieuw-Rotterdam een zonderling aanzien: als op een dambord wisselen vakken bebouwd en onbebouwd elkaar af en de gelijksoortige vakken raken elkander slechts heel losjes. Dit is te erger omdat de groote uitbreiding, aan den Rechter Maasoever, naar één richting plaats heeft, naar het Westen; immers in het Oosten zullen het ontworpen Plasbosch, de spoorbanen, de oude Plantage en het Waterwerk voor bijna onafzienbaren tijd de uitbreiding tegenhouden, terwijl ook in het Noorden de plaatselijke omstandigheden niet gunstig zijn voor een spoedige uitzetting naar die zijde. Wij zien nu het vreemde verschijnsel dat de bebouwing, inplaats van geleidelijk voor te schuiven, zich met sprongen voortbeweegt, daarbij terreinen van vele tientallen hectaren overspringend: wat reeds jaren rijp is voor bebouwing blijft liggen, terwijl gronden, die anders nog in lang niet aan de beurt zouden komen, nu in exploitatie worden gebracht.

Ook hier zal dus ongetwijfeld de bekende grondrentewet haar werking doen gevoelen en ik vrees des te sterker naarmate, door te gering aanbod, de prijs van het bouwterrein aan dien uitersten rand wordt opgevoerd, zooals b.v. in den Boschpolder, waar de dichtstbijgelegen grond aanvankelijk verkocht werd voor f 13.— per M². en nu verderop reeds f 16.— en f 17.— bedongen wordt.

En ook in den nog verder uit het verkeer gelegen Spangenschen polder zullen de prijzen niet laag zijn; de kostprijs van de 180.000 M². bouwterrein wordt berekend te zijn minstens f 10.— per M²., waarbij dan nog niet eens rekening is gehouden met het feit dat onteigening van de vóórgelegen houtzagerij met balkengat, wil men het terrein behoorlijk kunnen exploiteeren, niet te ontgaan is en daardoor de doorsneeprijs vrij belangrijk zal stijgen. Het behoeft welhaast geen betoog dat bij dergelijke prijzen niet aan maar buiten de peripherie, de dichterbij nog braakliggende terreinen een méérwaarde moeten verkrijgen, die, zoodra deze gronden aan de bebouwing worden overgegeven, de stichting van werkmanswoningen vrijwel onmogelijk zal maken. Ware daarentegen bij een normalen gang van zaken dit dichtbijgelegen terrein eerder bebouwd dan zou bij de groote vraag naar arbeiderswoningen dit type zeker overheerscht hebben en al zou dan ook de grondwaarde door latere uitbreiding in de richting van den Spangenschen polder gestegen zijn, deze stijging van eenmaal bebouwd terrein wordt toch altijd beperkt door den aard van het gebouwde, zoodat alleen een betrekkelijk geringe verhooging van den huurprijs het gevolg kan zijn. En zelfs deze zal langen tijd, en vaak geheél, achterwege blijven indien slechts gezorgd wordt dat voortdurend, door aanbod van geschikt, niet te duur bouwterrein, nieuwbouw in voldoende mate wordt uitgelokt.

Dat dit mogelijk is heeft de ervaring in Rotterdam bewezen, waar, zelfs bij sterken aanwas der bevolking, tot voor betrekkelijk korten tijd de stijging der huurprijzen bezworen is doordat, als gevolg van zeer krachtigen aanbouw, de woningmarkt althans voor den werkman met normaal loon voortdurend voldoende ruimte bood.

Nu is dit anders geworden; de bevolking blijft groeien, maar de woningmarkt is onrustbarend slecht voorzien en in schier geen enkel woningtype is er een noemenswaardig overschot. Daarover en over het plan-zelf van den Spangenschen polder valt nog wel wat te schrijven!

* *

6 Maart 1914.

DE AMSTERDAMSCHE SCHOONHEIDSCOMMISSIE

GULDEN's interpellatie in de raadszitting van 25 Maart l. l. over het konflikt tusschen B. & W. en de amsterdamsche schoonheidscommissie heeft aan de laatste geene voldoening geschonken. Wie van de verhandeling slechts oppervlakkig kennis neemt, zal zelfs van een gevoelig échec spreken. Wanneer echter de beantwoording der gestelde vragen inderdaad, zooals de overzichtschrijver van het „Hblad" bericht, aanleiding gaf tot „onofficiëele uitingen", dan behooren die welbeschouwd niet gericht te worden tot de commissie maar tot den Raad zelf. Immers de naïveteit waarmede deze de officiëele voorstellingen aanvaardde, werkt verbijsterend op wie de vóór-geschiedenis en bijzonderheden der zaak eenigermate — en onpartijdig — kent.

In afwachting van het stenografisch verslag moet men afgaan op de beknopte persverslagen, maar deze zijn toch duidelijk genoeg om de vraag te wettigen of de interpellant niet een beetje tè haastig zijne konklusie trok „dat de houding der schoonheidscommissie in geen enkel opzicht kan gebillijkt worden."

De stelregel van „hoor en wederhoor" is door den Raad althans niet betracht. Voor een deel heeft de commissie dat aan zich zelve te wijten. In plaats tijdig eene breedvoerige voorstelling van zaken openbaar te maken (hetgeen dubbel geraden was, wijl dit de eenige manier was harerzijds den Raad voor te lichten) deed zij zelfs geheimzinnig tegenover den interpellant. Niemand was door haar op de hoogte gebracht. De wethouder had dus vrij spel en het gevolg is dat de commissie nu beginnen moet den stroom te keeren die zich tegen haar richtte.

De officiëele, ambtelijke voorstelling brengt den argeloozen toehoorder in den waan, dat van den kant der gemeente alles in orde is.

Niets echter is minder juist en dit geval is weer een treffend bewijs, dat men nooit te voorzichtig kan zijn met de aanvaarding van officiëele mededeelingen, waarvan het interessantste slechts al te vaak datgene is wat er aan ontbreekt. Zoo heeft de wethouder slechts zijne eigen in April 1911 begonnen ambtsperiode besproken, toen juist een geschil (betreffende het Hoofdbureau van Politie) zich had voorgedaan, waarop de commissie met den nieuwen functionaris niet verder is ingegaan, na een onderhoud met hem en met den Burgemeester vertrouwende dat herhaling zou worden voorkomen.

Daarvoor zou de reorganisatie dienen die zich nog steeds doet wachten. Aan wie de schuld?

Het „N. v. d. D." van 28 Maart brengt een ingezonden stuk van blijkbaar welingelichte zijde met eenige data:

„Mei 1910 werd door de schoonheidscommissie een bezwaarschrift aan B. & W. gezonden.

„Oct. 1910 werd op antwoord aangedrongen.

„Jan. 1911 nog geen antwoord ontvangen hebbende, zond de commissie wederom een uitvoerig gedocumenteerd schrijven, waarin o.a. bereidverklaring tot het opmaken van een reorganisatieplan, indien de zekerheid ontvangen werd dat dit plan in behandeling zou worden genomen.

„Mei 1911 (Wethouder DELPRAT was intusschen opgetreden) vond eindelijk een onderhoud met den wethouder plaats, waarin het gevraagde werd toegezegd.

„Oct. 1911 zond de commissie een concept-verordening met toelichting in.

„Maart 1913 ontving de commissie de concept-verordening terug als raadsvoordracht, waarin haar voorstel was verwerkt, maar op een wijze en met een ten deele onjuiste toelichting, die een ernstig protest van de commissie uitlokte.

„Dit concept is herzien en door den wethouder ter behandeling gesteld in handen der vereenigingen die het nog in 1913 hebben afgewerkt."

Wanneer dus over den langen duur der besprekingen wordt geklaagd, moet de oorzaak daarvan zeker niet bij de commissie worden gezocht. Dat zij eenige maanden noodig heeft om eene reorganisatie te ontwerpen is toch waarlijk niet te veel. Als daarbij de wethouder in den Raad zegt, dat het concept der reorganisatie in het eind van 1911 inkwam, terwijl dit inderdaad in October geschiedde, dan is dat vormelijk natuurlijk in orde — immers October is in het laatste deel des jaars — maar toch wekt het eene voorstelling in het nadeel der commissie, wijl ieder onwilkeurig aan December of November denkt.

Met nadruk kan tegenover den wethouder worden volgehouden, dat de kwestie van het Koloniaal Instituur de druppel was die den emmer deed overloopen. De commissie heeft zich loyaal gehouden aan de afspraak niet meer terug te komen op de kwestie die naar aanleiding van het Hoofdbureau van Politie was gerezen en die haar, 25 Januari 1911, aan B. & W. deed schrijven: „De wijze waarop Uw college bij herhaling eene commissie bejegent, die belangloos haar beste krachten ter beschikking der gemeente stelt... wordt door ons als grievend ondervonden".

Zoodra nu in 1914, driemaal kort na elkander, bleek dat in de wijze van behandeling geene verbetering was gekomen, was de commissie ten volste gerechtigd zich hare oude ervaringen te herinneren. Niet zoozeer dàt B. & W. van een advies der commissie afweken is de kwestie, maar vooral de wijze waarop en in welke gevallen zulks geschiedde, is het kriterium.

De commissie stond, dit zij in 't voorbijgaan gezegd, aan velerlei insinuaties bloot. Zij is waarschijnlijk niet vergeten dat de schunnige verdachtmaking welke voorkwam in een rapport van den Directeur van gemeentewerken te Rotterdam betrekkelijk de instelling eener schoonheidscommissie aldaar, als zouden zich te Amsterdam inzake de bemoeiing der schoonheidscommissie met het Hoofdbureau van Politie „honorariumkwesties" hebben voorgedaan (zie „Bouwwereld" 1913

blz. 101), moeilijk anders dan uit een troebele Amsterdamsche bron afkomstig kan zijn. En nu dezer dagen schrijft de „Telegraaf" : „Zoo gezien schijnt de houding der schoonheidscommissie onbegrijpelijk. Als men echter weet, dat een harer leden tot de architecten behoorde, die door het Koloniaal Instituut waren uitgenoodigd een ontwerp te maken, wordt veel duidelijk". Terwijl N.B. uitdrukkelijk door de commissie is vastgelegd dat door bedoeld lid aan het advies niet is medegewerkt! Dergelijke zinnetjes zijn te doorzichtig om weerlegging te vragen, maar het is toch interessant er kennis van te nemen.

De schoonheidscommissie zag zich bij herhaling gepasseerd op eene zoo in 't oogloopende wijze, dat die moeilijk anders dan opzettelijk kan geweest zijn, met dit gevolg dat de gemeente adviezen, welke zij belangeloos had kunnen krijgen, met duizenden betaalde. B. & W. hebben van de in de schoonheidscommissie aanwezige krachten geen partij weten te trekken en door de benoeming van speciale commissies — de eerste bij de restauratie van het Huis met de Hoofden — meer dan eens te kennen gegeven dat zij de schoonheidscommissie niet competent achtten. In die lijn past volkomen dat, wanneer het advies der schoonheidscommissie leidde tot bezwaren van belanghebbenden of van de Commissie van Bijstand die ter kennis van B. & W. kwamen, de schoonheidscommissie werd gedesavoueerd. En er deden zich meer gevallen voor dan ruchtbaar werden.

In dit licht moet men ook de cijfers bezien die het „Hblad" in zijn Raadsoverzicht met vette letter afdrukt: dat vóór de kwestie over het Kol. Inst. van 1370 adviezen er 1369 opgevolgd werden. Maar gelijk in „De Bouwwereld" 1914 blz. 86 reeds betoogd werd, doen die cijfers niets ter zake. Zij zijn slechts een bewijs „pour la galerie". Om ze te waardeeren dient men na te gaan op welke gevallen zij betrekking hebben en dan blijkt dat de enkele afwijkingen teekenender zijn voor de verhouding van B. & W. tot de commissie dan alle andere gevallen te samen.

Het „N. v. d. D." is er niet ingeloopen gelijk het „Hblad" en vertelt van een klein meisje dat van eene rijke dame een goudstuk heeft gekregen. „Ermee naar huis huppelend komt het kind langs een fruitwagen, haar oogen gaan begeerig naar de sappige pruimen.

„Lief kind — zegt dan de koopvrouw — wil je mij dat ééne stukje geld geven dat je in de hand hebt, dan krijg jij je schort vol pruimen." Al die pruimen, een schort vol!... Graag zei het kind.

„Wij trekken natuurlijk geen parallel tusschen het sluwe wijf en B. en W. van wier uitnemende bedoelingen wij in alle oprechtheid overtuigd zijn, maar vragen toch of de enkele gevallen, waarin het stadsbestuur de schoonheidscommissie in het ongelijk gesteld heeft, niet als één goudstuk waren, vergeleken bij de 1369 pruimen van wethouder DELPRAT."

En vooral als men nu de ervaringen van de commissie losmaakt van het wethouderschap van den heer DELPRAT, heeft de commissie nog meer dan dat ééne goudstuk geofferd.

Voor de commissie was uit het voortdurend toegeven van B. & W. aan de oppositie tegen hare adviezen, geen andere konklusie te trekken, dan dat zij het vertrouwen miste. (B. & W. gingen — onder den invloed der Commissie van Bijstand, die zich door de verklaring dat het onmogelijk was het oude Spinhuis te sparen, kort te voren in deze zaak deerlijk vergallopeerd had — zoover dat zij den door de commissie zelve ontworpen gevel van het Hoofdbureau van Politie verwierpen!) En zulk vertrowen is althans bij de beoordeeling van aesthetische, of in het algemeen, van subjectieve kwesties onontbeerlijk, zooals B. & W. het ten aanzien der Dam-commissie trouwens uitstekend begrepen.

Eene commissie die als het er op aan komt, zóó weinig het vertrouwen blijkt te bezitten als de schoonheidscommissie, heeft geen nut, is een wassen neus.

Daarbij komt, dat de wijze van behandeling, ook inzake het Koloniaal Instituut van weinig welwillendheid en wellevendheid getuigt. Dat B. & W. buiten de commissie om en zonder haar in staat te stellen haar advies te verdedigen tegen de felle kritiek van den (naar het schijnt door de belanghebbenden uitgenoodigden!) contra-adviseur, die kritiek geheel overnemen, dat zij in den Raad dat nog ongepubliceerde stuk uitspelen tegen de commissie die zich daar niet kan verweeren, valt o. i. niet te rijmen met elementaire eischen van billijkheid en recht. Op die kritiek — welke volgens eenige uittreksels in het raadsverslag der „N. R. C." allerminst het recht geeft het advies der commissie van te veel autoriteit of groote woorden te betichten! — trouwens zal o. i. heel wat af te dingen blijken, als het ontwerp van het Kol. Instituut, het welk wij het voorrecht hadden te zien, eens zal gepubliceerd zijn.

Wanneer dit straks geschied zal zijn en bovendien het stenografisch raadsverslag verschenen is, is het de plicht der schoonheidscommissie om zelf, in het belang harer eigen waardigheid en in dat der vereeniging die zij vertegenwoordigt, met klem te reageeren tegen de wijze waarop nu getracht is haar „af te maken".

GEMENGDE BERICHTEN

NIJMEGEN. De Waalbrug-ontwerpen, 24 in getal — resp. 7, 1, 3, 4, 4 en 5 van de Gute Hoffnungshütte, de Union, Harkort, Flender, Klönne, Augsburg-Nürnberg, (waarom geen enkel van een Nederlandsche fabriek?) — zijn beoordeeld door een Jury waarin als aesthetikus zitting had de architekt BERLAGE (ter vervanging van den heer DE BAZEL. die door ziekte verhinderd was). Volgens het rapport is bij de beoordeeling ook in aanmerking genomen dat zoo min mogelijk het vrije uitzicht op de rivier vanaf het Valkhof mocht worden belemmerd.

Uit aesthetisch oogpunt verdient beslist de voorkeur een der ontwerpen van de Brückenbauanstalt Flender A. G Dit toont een boogbrug over de groote spanning, terwijl de konstruktie der aansluitende overspanningen onder het rijvlak blijven. Een bezwaar is dat de kosten à f 1.392.240 de gemaakte raming volgens de begrooting van den Minister van Waterstaat

aanmerkelijk overtreffen. Van de overige ontwerpen voldoet een ontwerp van de Aktiengesellschaft für Eisenindustrie und Bruckenbau „Harkort" het best aan de gestelde eischen. De kosten worden rond f 270.000 lager geschat dan van het eerstbedoelde ontwerp.

De Jury geeft in overweging om tot aanbesteding van beide ontwerpen over te gaan. Dan kan blijken welk geldelijk offer zal moeten worden gebracht om dat ontwerp, 'twelk het meest aan de eischen der schoonheid voldoet, te verwezenlijken. B. & W. doen den Raad een voorstel in dien zin.

Wil men echter inderdaad de oplossing die het best aan de eischen der schoonheid voldoet, dan zou men moeten afzien van de gekozen plaats en de brug vóór de stad bouwen, waarbij tevens gelegenheid zou bestaan het stadscentrum zelf — de buurt om de Ganzenheuvel — te verbeteren.

ROTTERDAM. De Raadhuisbouw. Volgens bericht in de „N. R. C." heeft de heer A. J. Th. Kok, architect aan het bureau van gemeentewerken, zich op uitnoodiging van Prof. H. Evers, belast met de praktische leiding van den bouw.

Stedenbouw, een arbeidsveld van den architekt bedreigd. De beschouwingen van den heer Rückert over de rol die de architect bij stadsaanleg heeft te spelen, zijn in „De Bouww." 1913 Nr. 50 uitvoerig besproken. Zij hebben ook van andere zijden tegenspraak uitgelokt. In „De Ingenieur" Nr. 10 van 7 Maart l.l. beantwoordt de heer Rückert verschillende bemerkingen. Wij zullen daarop binnenkort terugkomen. Daar deze aangelegenheid van niet direct-actueelen aard is, gaan echter eenige bijdragen voor.

Een verzameling afbeeldingen van goede voorbeelden voor eenvoudigen bouw zal worden bijeengebracht door de bouwkundige commissie van Heemschut, gelijk blijkt uit een ter 25 Maart l.l. gehouden vergadering van „Architectura et Amicitia" ingekomen schrijven van den afgevaardigde van dat genootschap (de heer M. Plate). Deze was het echter met bedoeld voornemen niet eens en het genootschap, dat indertijd zich ook verzette tegen het program der Commissie voor het stadsschoon te Amsterdam, bleef zichzelf gelijk, door thans te besluiten dat het niet op den weg der commissie ligt bouwers aan goede voorbeelden te helpen en, zij het ook in verkapten vorm, bouw-adviesbureau te gaan worden. De afgevaardigde schreef volgens het verslag „dat het z i. niet op haar weg (d.w.z. van dien van de commissie) ligt om eigenbouwers aan voorbeelden voor eenvoudige bouwwerken te helpen."

Het bouwen dient volgens hem „alleen en uitsluitend te geschieden door daartoe aesthetisch en praktisch volkomen bevoegden"

Dat laatste zal ieder met hem eens zijn. Maar er is een groot verschil tusschen hetgeen dient te geschieden en hetgeen inderdaad geschiedt. Er wordt nu eenmaal niet alleen en uitsluitend door zulke ten volle bevoegden gebouwd en het ziet er ook niet naar uit dat zulks voorshands zal gebeuren. Misschien komt het nog eens zoover. In afwachting en ter voorbereiding van die blijde toekomst kan vooral ten aanzien van eenvoudigen bouw een adviesbureau uitstekende diensten bewijzen. Daarop is in de voordracht over „Schoonheidscommissies en openbare bouwkundige adviesbureaux" (zie „Bouww." 1914 Nr. 7 en vgd.) breedvoerig gewezen. En wat de verzameling voorbeelden betreft, mag niet worden over het hoofd gezien dat, aangezien niemand aan eigenbouwers en plattelandsbouwkundigen kan beletten voorbeelden te raadplegen, het toch altijd beter is voor een goede keus te zorgen dan hen vrij te laten. Konkurrentie met architekten is daarvan waarlijk niet te duchten. De opdrachten in kwestie worden dezen toch niet verstrekt. En zelfs als in een hoogst enkel geval misschien eens een kleine schadepost ontstond, dan staat daartegenover dat in vele andere gevallen grove ontsiering door leelijken bouw wordt voorkomen en dat in ruimen kring juister begrippen over het aesthetisch karakter van eenvoudigen bouw worden verspreid. De architekten moeten bereid zijn daarvoor desnoods een klein offer te brengen Dat kan bovendien hunne populariteit slechts vergrooten.

Toen de berg niet tot Mohammed kwam, ging Mohammed naar den berg. Nu de eenvoudige bouw aan de architekten onttrokken pleegt te worden, schiet er voorloopig niets anders op over dan dat de architekten getuigen van hunne belangstelling en tevens bewijzen dat zij voor zulke eenvoudige gevallen goede en economische oplossingen kunnen leveren, hetgeen niet zelden betwijfeld wordt.

Het 30-jarig bestaan der Ver. van Nederl. Baksteenfabrikanten is 26 Maart l.l. herdacht, bij welke gelegenheid de eenig overgebleven oprichters, Jules van Hasselt en Jos. van de Loo, tot eereleden werden benoemd. De stoot tot de oprichting werd in een tijd van malaise door den eerstgenoemde gegeven. Nadat de vereeniging de kon. goedkeuring op hare statuten had verkregen, werd in begin 1885 het voorloopig bestuur definitief gekozen. Als eerste voorzitter trad op de heer Nic. van Heukelum, en de vereeniging telde 67 gewone leden.

In het overzicht dat in de feestvergadering gegeven werd van de werkzaamheden der vereeniging, treffen in het bijzonder de hardnekkige pogingen die de bestuurders steeds — maar schijnbaar zelden met succes — hebben gedaan om te komen tot regeling der productie. Gepaard aan deze pogingen tot voorkoming van overproductie, gingen de pogingen in den vorm van adressen aan de betrokken autoriteiten, van deelname aan tentoonstellingen enz., om de Nederlandsche baksteen een goed afzetgebied te verzekeren en te doen verkiezen boven duitsche of belgische steen en — bij waterstaatswerken — boven basalt. Menig belangrijk succes, maar ook menige teleurstelling, werd geboekt.

De malaise in de steenindustrie die tot de stichting der vereeniging leidde, hield aan en bewerkte eene vermindering van het ledental. Het streven van het Bestuur om de leden er van te doordringen dat het noodzakelijk was de productie en de prijzen te regelen, bleef niet zonder gevolg. In 1889 was de productie beter geëvenredigd aan de vraag en in 1890 konden de prijzen verhoogd werden. In 1891 mislukte echter een poging van het Bestuur om den werktijd op 31 Augustus te doen eindigen. 1892 brengt weer sterke overproductie met prijsdaling, maar de vereeniging neemt in ledental toe. De aanhoudende malaise doet het Bestuur in 1893 een voorstel indienen tot productiebeperking volgens een progressief systeem, méér voor groote dan voor kleine productie, welk voorstel wordt aangenomen op voorwaarde dat 80% van de fabrikanten meegaat. Slechts 60% hunner is er toe bereid, zoodat het voorstel geen effekt heeft. 1894 wordt een goed bedrijfsjaar door het aannemen van een bestuursvoorstel om geen steen te maken voor 1 Mei. De jaren 1897 en '98 waren gunstig voor de industrie. Als '99 weder eene daling der prijzen brengt, komt de gedachte aan syndicaatsvorming op.

In 1900 was van de opleving na 1894 niet veel meer te bespeuren daar de gunstige jaren de stichting van nieuwe fabrieken hadden uitgelokt. Hoewel in 1901 tegen spotprijzen werd verkocht, liep een voorstel tot regeling der productie toch op niets uit. In die jaren mislukten ook verschillende pogingen bij de regeering ondernomen ten gunste van het gebruik van Nederlandsche baksteen. Opnieuw werden, wederom echter vruchteloos, tot 1902 verschillende plannen voor syndicaat en productieregeling behandeld.

Het ledental der vereeniging steeg inmiddels tot 147 in 1902. Aan die toename was niet vreemd de bemoeiing der vereeniging met andere economische belangen der steenbakkers als: de overeenkomst over de bevrachtingscondities, de (later vervangen door eene risico-vereeniging van klei-industriëelen) collectieve verzekering inzake de ongevallenwet, de adresbeweging om arbritage-bepalingen in de gemeentelijke bestekken op te nemen, verzekering tegen wettelijke aansprakelijkheid jegens derden.

In 1904 bedankte het Bestuur. Het nieuwe Bestuur slaagde erin de leden te bewegen om niet meer te produceeren dan de normale productie. Zijne pogingen om te komen tot productieregeling op syndicaat, hadden geen succes. Nadat in 1907 een voorstel dat, terwille eener krachtige actie voor het gebruik van baksteen, elke fabrikant 2 cent per 1000 zou afdragen, was gevallen wijl de vereischte minimum als deelname van 500 miljoen stuks, niet werd bereikt en het beu was van het herhaalde fiasco, bedankte in 1908 het Bestuur collectief.

Een nieuw Bestuur heeft sedert groote activiteit ontwikkeld. Een eigen orgaan „Klei" werd opgericht, met de steenkolenhandelsvereeniging werd eene overeenkomst gesloten, een collectieve transportverzekering werd aangegaan, deel werd genomen aan de tentoonstelling te Brussel en het wegenkongres, te Amsterdam wordt een baksteententoonstelling gehouden en een prijsvraag voor een landelijke woning uitgeschreven. De voor Amsterdam beraamde tentoonstelling „Huis en tuin" 1913 ging evenwel niet door. De vereeniging ging ook over tot de stichting van een secretariaat, welks hoofdelijk omgeslagen kosten in 1910 echter een groot aantal leden noopt te bedanken.

Deze korte greep uit de geschiedenis der vereeniging, welke een onzer belangrijkste industriën vertegenwoordigt, geeft een beeld van de volhardende werkzaamheid van het Bestuur, dat echter blijkbaar slechts zelden zijne denkbeelden door de leden zag gevolgd en gesteund. Waar echter, naar men zegt, in den laatsten tijd de toestanden in de steenindustrie veranderen en ook bij de steenbakkers meer personen met moderne en ruime inzichten komen dan vroeger bij de kleinere en anders geleide bedrijven, zal het vereenigingsleven zich in de komende periode wellicht anders ontwikkelen dan in de voorafgaande.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Prijsvraag Hildebrand-Monument.

In de prijsvraagvoorwaarden is vergeten te vermelden, dat tusschen den kruin van het beschikbare terrein voor het monument en het niveau van het water, waarop het water der waterpartij kan geloosd worden een verschil van circa 1 Meter bestaat.

Namens de Jury en de Monumentcommissie
J. B. van Loghem B.-I., Secretaris.

OUDE WONINGEN TE WINTERSWIJK (ZIE TEKST OP BLZ. 107)

XIIIE JAARGANG No. 14 — 8 APRIL 1914

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

DE AMSTERDAMSCHE SCHOONHEIDSCOMMISSIE

Het „Alg. Hbl." van 3 April l.l. ons artikel uit Nr. 13 uitvoerig vermeldend, zegt dat hem de zaak nog niet duidelijk is. Die onzer lezers voor wie dat wel het geval is, zullen willen begrijpen dat wij nog even terug komen op deze kwestie welke immers van verstrekkend belang is. Wij citeeren dan tevens het schrijven dat de S.-C. 1 April l.l. aan B. & W. zond als verzet tegen hetgeen de Wethouder op 25 Maart den Raad mededeelde.

De amsterdamsche S.-C. is de oudste in den lande en hare lotgevallen zullen elders de eventueele navolging van het denkbeeld beïnvloeden. Door de officieele mededeelingen zijn velen op een dwaalspoor gebracht. Dat blijkt bijv. ook uit de smalende wijze waarop in enkele korrespondenties van provinciale bladen over de kwestie is gesproken. Lasterpraatjes — eene parlementaire uitdrukking kan niet de verdiende kritiek vertolken — als de „Java-Bode" het niet beneden zich achtte aan een anonym „particulier schrijven" te ontleenen, kunnen hier buiten beschouwing blijven.

Vooraf ga de verzekering dat ons artikel niet de strekking had officieus „het standpunt van de S.-C." uiteen te zetten. Wij trachtten slechts onpartijdig te verklaren hoe gewettigd, ja onvermijdelijk, haar besluit was.

Wie — met het „Hbl." — meent dat het een uiting was van overprikkeldheid omdat het advies der S.-C. slechts in één enkel geval werd terzijdegesteld, dwaalt. In 1914 deden zich drie gevallen kort na elkander voor.

Het eerste betrof de lichtreclame op d'Geelvink. Wij kennen daaraan meer beteekenis toe dan het „Hbl.", dat het een „lichtreclame-gevalletje" noemt. Het is een principieel geval. B. & W. beschikken over slechts zeer beperkte bevoegdheid om in de oude stad welstandseischen te stellen. Hier echter deed zich de mogelijkheid eene ontsiering te verhoeden voor en de S.-C. wier voorlichting B. & W. inriepen

— verplicht of onverplicht is, nu zij het deden, om 't even — raadde met beslistheid af de toestemming te verleenen.

Wij tasten nog in 't duister omtrent de motieven die bij B. & W. zwaarder wogen dan het door de commissie bepleitte schoonheidsargument. Wordt dus het geval soms te zwaar opgenomen, dan kon dit door mededeeling dier motieven wellicht nog worden rechtgezet. Wij herhalen ten overvloede hetgeen wij in Nr. 11 reeds schreven: in beginsel een lichtreclame aanvaardend en erkennende dat deze een typisch en vroolijk element in het avondlijk beeld eener moderne groote stad kan zijn, heeft men toch het recht te verlangen dat zij niet tot eene zóó brutale en zóó grove ontsiering overdag leidt, als B. & W. sanctioneerden. Een gevaarlijk precedent is hier geschapen. Het gold bovendien een zéér belangrijk punt in het stadsschoon. Wanneer zelfs in een dergelijk geval het schoonheidsargument nog niet vermag door te dringen, heeft o.i. de S.-C. het volste recht uit dat precedent verstrekkende konklusies te trekken. Dan is haar advies voortaan overbodig.

Het „Hbl." zegt „niets, volstrekt niets" ervan te hebben vernomen dat er onder dezen Wethouder meer wrijving zou geweest zijn dan over dit ééne geval en vraagt bij herhaling wat zich dan na 1911 — het jaar van diens optreden — zou hebben voorgedaan. Kort na het „lichtreclamegevalletje" kwamen twee andere ervaringen — het Koloniaal Instituut en een woningblok bij het Concertgebouw — der S.-C. duidelijk maken dat hare adviezen niet het oor van B. & W. vonden. Uit die ervaring mocht zij afleiden dat ook na 1911 er feitelijk niets veranderde en daarmede is de kwestie dus losgemaakt van het feit dat sedert dat jaar een nieuwe Wethouder optrad. Aangezien immers onder diens beleid de waardeering der S.-C. niet toenam, bestaat er geen aanleiding om hare geschiedenis te splitsen in een tijdperk vóór en na 1911.

25 Januari 1911 had de commissie aan B. & W. geschreven: „De Schoonheids-Commissie ziet zich, in stede dat zij erkend wordt, en hare bevoegdheden nader geregeld worden, gemaakt tot een lichaam van zeer ondergeschikte beteekenis. Zij meent, zoowel in het toekomstig belang van het Instituut eener Schoonheids-Commissie hier ter stede als elders, zich met allen nadruk tegen zoodanige achteruitzetting te moeten verzetten. De wijze waarop uw college bij herhaling eene commissie bejegende, die belangeloos hare beste krachten ter beschikking der gemeente stelt — en in haar tevens de bouwkunst-vereenigingen, welke de leden benoemen — wordt door ons als grievend ondervonden.

„In den Raad werd namens uw college omtrent onze commissie en haar arbeid meer dan eens een onjuiste en onvolledige mededeeling gedaan. Herhaaldelijk moeten wij, bij gebreke aan eenige officiëele mededeeling omtrent bij ons aanhangig gemaakte belangrijke zaken, uit de dagbladen vernemen, wat door uw college besloten was."

De commissie was toen nog onder den indruk van de bejegening waaraan zij ten aanzien der Dambebouwing en van haar ontwerp voor het Hoofdbureau van Politie was blootgesteld. Indien het in de jaren 1911—14 niet tot eene botsing kwam, dan moet de verklaring daarvan blijkbaar gezocht worden minder in veranderde gezindheid bij B. & W., als wel in de omstandigheid dat in die jaren de commissie zich niet gesteld zag voor belangrijke vragen, waarin haar oordeel werd aangevochten. Zóódra dit echter, in 1914, weer het geval was, werd de commissie slag op slag in het ongelijk gesteld. Dat is uitermate karakteristiek. Zoodra B. & W. direct gemoeid werden in den arbeid der S.-C., verloochenden zij deze. Dit is de reden dat het half dozijn afwijkingen, zoo teekenend is voor de werkelijke positie der S.-C. en voor het vertrouwen dat, zoodra het spant, deze ..... n i e t geniet.

Behalve de reeds genoemde gevallen, willen wij er nog terloops een aanduiden dat niet ruchtbaar werd. Daarin werd ondanks het herhaald en stellig advies der commissie — en van een buiten deze om ingewonnen nader advies, dat, waarschijnlijk tegen de verwachting, de commissie bijviel — toch wijziging van een goedgekeurd project verlangd, naar wij meenen op aandrang der Commissie van Bijstand. Wijl de ontwerper een vredelievenden aard bezat en, evenmin als zijn lastgever, principiëel bezwaar had tegen de gewenschte verandering, werd een konflikt voorkomen. Maar ..... de S.-C. was weereens terzijde geschoven. Of dit geval nu van vóór of na 1911 dagteekent, heeft o. i. geene bijzondere beteekenis. Het bleek immers dat de persoonsverandering geen invloed had. Is die continuïteit eene aanwijzing dat — gelijk gezegd is — blijvende krachten B & W. beinvloeden? Anderen mogen dat ultmaken. De commissie echter deed intusschen verstandig zich niet langer te laten paaien. Als namens B. & W. verklaard wordt dat het hen niet ontbrak aan appreciatie der S.-C. is dat, in het licht der feiten nuchter bezien, een holle klank.

Wij spraken van den druppel die den emmer — of wil men liever: den beker? — deed overloopen. Wij dachten daarbij niet alleen aan het aantal en vooral aan het karakter der gevallen — immers het betrof juist de belangrijkste der aan hare beoordeeling onderworpen vragen en juist die waarin tengevolge van oppositie het vertrouwen op de proef werd gesteld! — maar tevens aan de wijze waarop de S.-C. zich zag gegriefd. Wat zij dienaangaande zelf reeds in 1911 schreef, namen wij boven over. De herinnering aan dat schrijven mag men veilig beschouwen als eene aanwijzing dat de commissie — die inmiddels grootendeels van samenstelling is veranderd — zich over hare positie in 1914 geene illusies schept.

Buiten de commissie om en zonder haar in staat te stellen tot rechtvaardiging van haar oordeel tegen

over het vanwege de belanghebbenden ingediende en o. i. allesbehalve overtuigende contra-advies, nemen B. & W. dit laatste over. Zij spelen het daarenboven in den Raad tegen de commissie uit — op een plaats dus waar deze zich niet verdedigen kan tegen de geenszins uitsluitend objectieve betichtingen van dat stuk. Dit optreden wettigt het oordeel van het „Bwk. Wkbl.": dat men eene commissie niet lomper voor het hoofd kàn stooten.

Door de bijkomende motieven van B. & W. — de haast, de betrokken belangen van het Kol. Instituut — ontzinkt bovendien aan de S.-C. elke vaste grondslag voor den vervolge. Immers diezelfde motieven kunnen met evenveel, ja soms met meer recht, worden aangevoerd tegen ieder ongunstig advies.

Wenschen B. & W. adviezen die zij ongegeneerd naast zich neer kunnen leggen, dat zij dàn benoemen een commissie van ambtenaren. Die mogen hunne gevoelens in hunne mémoires neerleggen. Maar zoolang er eene commissie van particuliere, onafhankelijke deskundigen is ingesteld, die bovendien door hunne benoeming geacht moeten worden de vertrouwensmannen der professie te zijn, hebben B. & W. eenige meerdere égards te betrachten en kunnen zij — die in zoovele gevallen op het kompas van anderen moeten zeilen — zich in architektonische kwesties bovendien als voldoende gedekt beschouwen. Zij zijn zelfs, zou men zoo zeggen, beter verantwoord, dan wanneer zij met hun eigen oordeel te rade gaan.

OUDE WONINGEN TE WINTERSWIJK. (ZIE DE AFB. OP BLZ. 105)

NADRUK VERBODEN.

De hier afgebeelde arbeiderswoningen zullen afgebroken worden, om plaats te maken voor een modern winkelbuis. Zij geven een denkbeeld van de vroegere bouwwijze h. t. p. Zooals men ziet is het gebouw in vakwerk opgetrokken en heeft dus halfsteens buitenmuren, een bouwsysteem, dat vroeger h. t. p. bijna algemeen in zwang was, doch thans niet meer in toepassing wordt gebracht. De indeeling is als die voor bijna alle oudere typen. In den letterlijken zin van het woord, valt men met de deur in het huis. De voordeur geeft toegang tot het grootste vertrek, de keuken, die voor alles dienst doet, getuige de bedstede, waarop direct het oog valt, als men de woning betreedt. Links van de bedstede, tegenover de voordeur, treft men een binnendeur aan, die toegang geeft tot den stal. Meestal bevat de woning nog een zgn. opkamer, waaronder de kelder is aangebracht. Een zolderruimte mag natuurlijk niet ontbreken voor de berging van hooi, want bijna iedere fabrieker hield vroeger vee erop na. Thans is dat anders en is de veestapel (koe en varken) beperkt tot een varken.

Zooals uit de indeeling is op te maken, is de bewoning niet hygiënisch te noemen, daar de verblijfplaats voor mensch en vee onder hetzelfde dak was onder gebracht. Tegenwoordig wordt ook hiermede gebroken en meer en meer het vee (varken of geit) in een bijgebouwtje onder dak gebracht.

Hoe sober is het geheel gehouden. Het drukt als 't ware uit, dat getracht is met zoo weinig mogelijk geld een huisvesting te verkrijgen voor mensch en vee.

Winterswijk, Dec. 1913. J. v. d. B.

HET BEHOORT ZOO

NADRUK VERBODEN.

Beziet men Renaissancegevels uit den tijd van omstreeks 1600, dan wordt men meermalen getroffen door de rust van hun uiterlijk ondanks de vaak levendige vormen en versiering. Immers trappen, banden, sluitsteenen enz. zouden juist onrust scheppen en integendeel sluiten zij zich zoodanig aan het geheel aan, worden zij zoodanig daardoor als 't ware geabsorbeerd, dat de totaal-indruk er een van absolute rust of, als men wil, evenwicht is. En zelfs de in detail meest verschillende gevels zijn ten deze opzichte, om het maar eens huiselijk te zeggen, met één sop overgoten.

Men behoeft volstrekt niet aan te nemen, dat elke geslaagde gevel uit bovenaangegeven bouwtijd, een architect tot geestelijken vader had, wij voor ons meenen, dat dit zelfs maar met hoogstens enkele procenten daarvan het geval was. Evenmin gelooven we, dat de kunstzin in die dagen zóó het volk doordrong, dat het kunstwerk zijns ondanks, uit de hand van den werkman voortkwam. Neen, wij gelooven aan navolging in hoofdzaak met meer of minder eigen cachet in de details.

Toen ik timmeren leerde waren er verschillende dingen, afmetingen, verhoudingen, schaven en meer nog, welke mijn grijze leermeester „of volgens een loopje bepaalde" of zonder meer aangaf. Op mijn vraag: Waarom dan Gerrit?, was het antwoord meestal: omdat 't zoo behóórt. Dus daarmede uit. Gerrit vroeg niet wie dat had uitgemaakt, hij wist dat het resultaat hem en anderen bevredigde en maakte 't zóó en niet anders.

Jammer, doodjammer, dat thans niet meer zulke oude, goede begrippen niet alleen in den ambachtsman, maar ook in den tot 't ontwerpen geroepene leven. Vergeefs zullen ijverige leeraren het hunne dicipelen inprenten, de practijk laat elk individu thans dermate

VOORGEVEL VAN HET ACHTERHUIS VAN
PERCEEL RAPENBURG 13 TE AMSTERDAM

zijn vrijheid, dat in plaats van een streven voor navolging van 't goede, voor maken zooals iets „behoort", zich juist een drang openbaart, in sommige gevallen een angstig oppassen zelfs, elke navolging te vermijden en iets individueels tot stand te brengen. Zoo ziet men vormen scheppen hen, welke hoogstens op navolging aangewezen konden zijn.

Dat men zich een meester kieze en die volge. Niet angstig zijn voetstappen betredend, noch zelfs zijn voetspoor volgend, maar in zijn nabijheid naar 'tzelfde doel streve.

Ziet men een moderne drukpers, dan staat men verbaasd voor het vernuft des vervaardigers. Stelt men daarin aan 't eene einde de papierrol, aan de andere zijde reikt men U de keurig bedrukte en gevouwen courant aan. Ge zijt verrast. Edoch, niet één geest schiep dit gansche wonderwerk. Een geest schiep hoogstens de algemeene idee, anderen, soms niet minder knap, dienden zijn vernuftige gedachte, vulden aan en verbeterden, dachten uit en construeerden, maar — alles passend in het hoofdmachinisme.

Door het scheppingsgenie van één en door de toewijding van velen, werd het kunstwerk geboren.

Eenigen tijd geleden, werden we van bevriende zijde, attent gemaakt op een zeventiende-eeuwsche gevel, welke verscholen stond aan een binnenerf op het Rapenburg 13 alhier. Zonder dat nu de gevel, vergeleken met zijn tijdgenooten, bijzondere kwaliteiten bezit, frappeerde mij onmiddellijk het „ick en weet niet wat" van zijn broeders uit hetzelfde tijdperk. Zonder eenige pretentie, rustig, niet bijzonder mooi, in geen geval leelijk staat hij daar, we zouden haast zeggen, tevreden met zichzelf aan het achterplaatsje. De banden zijn van gele baksteen en springen een paar cM. voor, alleen voor de dekplaten van de trappen is natuursteen gebruikt.

De opmetingschets was spoedig gemaakt en zoo gauw de hoofdlijnen op schaal waren in teekening gebracht, bleek ook dit gebouwtje de, wel reeds aan velen bekende, eigenaardigheid te hebben: de lijn, gaande

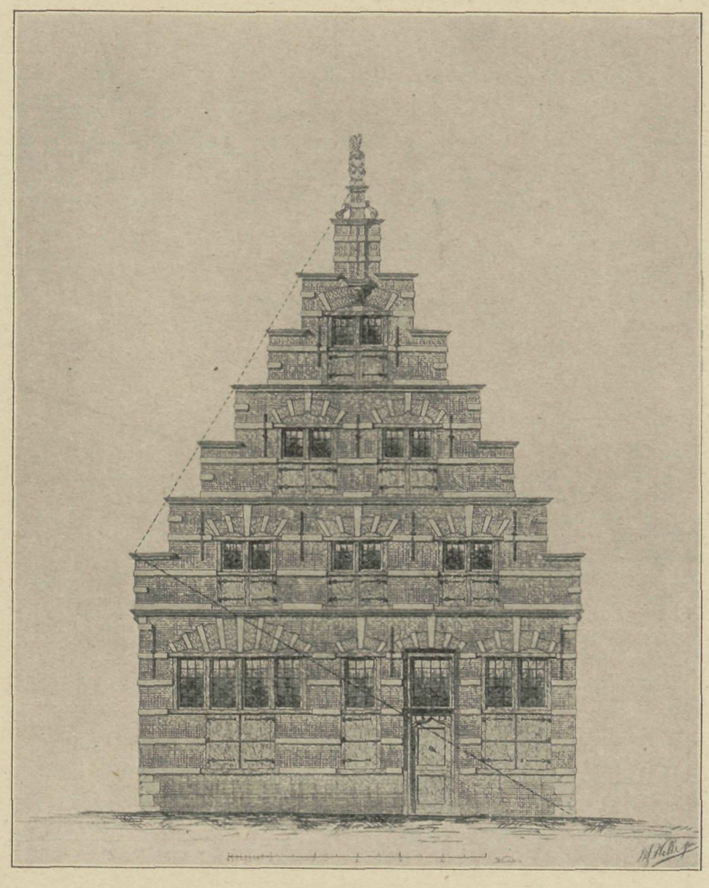

BEWAARDERSWONING AAN DE STADSTIMMERTUIN TE LEIDEN

door de eindpunten van de trappen, staat loodrecht op de diagonaal van het vierkant geveldeel of van een gedeelte daarvan. Eerstgenoemde lijn maakt met de horizontaal omstreeks een hoek van 60°, de tweede een van ongeveer 30°.

We kenden deze verhouding reeds van de Vleeschhal te Haarlem en van den gevel van de bewaarderswoning aan de stadstimmerwerf te Leiden en thans verder zoekende vonden we haar aan gebouwen in de meest verschillende deelen voor ons land: o. a. te Alkmaar, Hoorn, Medemblik, Edam, Amsterdam, Dordrecht, Veere en Middelburg.

Meestal is het de diagonaal van het vierkant, gevormd door een cordon-, pui- of andere lijst met de onderste twee geveltrappen (gevel Rapenburg, zie de afbeelding) van den gevel van de Vleeschhal te Haarlem en bovengenoemd gebouw te Leiden evenwel, vormt het geheele vierkante onderdeel van den gevel de basis voor den kop.

Laatstgenoemd gebouw, door de heer H. J. Walle reeds vroeger opgemeten en in teekening gebracht, beelden we mede hiernevens af. Wie deze verdienstelijke gevel bouwde is ons niet bekend, hij is evenwel uit denzelfden tijd als de Vleeschhal te Haarlem door Lieven de Key ontworpen en vertoont denzelfden hoofdvorm. De details evenwel wijken tamelijk sterk af.

Ook in het werk van Hendrik de Keyzer laat zich dezelfde lijn construeeren.

't Is natuurlijk mogelijk, dat ook de bouwmeesters hunne constructielijnen uit een voorgaande periode overnamen, maar desondanks is de veronderstelling gewettigd, dat zij in hun tijd voorgangers, de minder talentvolle, navolgers waren. Zóó schiepen zij gezamenlijk de werken die tot een bloeitijdperk van onze oud-Hollandsche bouwkunst hebben geleid.

De timmerman of metselaar, tot het ontwerpen van een gevel geroepen, wist hoe „'t hoorde". Hij kende zijn hoofdvorm en hield zich daaraan. Plaatste daarin eenvoudig zijn raam- en deuropeningen, dekte deze

af met meer geziene bogen of strekken en leverde zóó, feitelijk zijns ondanks, dat, wat we nu gaarne een kunstwerk noemen.

Was er ook voor het plaatsen van ramen en deuren eenige methode? We weten het niet, maar we denken aan het huisje „de Oude Man" in 1905 opgemeten en geteekend door den heer M. PLATE.[1]) De gevellijn hiervan voldoet niet nauwkeurig genoeg aan de meer genoemde verhouding, dat we het mede in verband daarmede noemen willen, maar PLATE slaagde erin, het systeem te vinden, waarop ramen en deuropening geplaatst zijn en waarop het geveltje is ontworpen.

Noch voor den gevel aan het Rapenburg, noch voor die te Leiden slaagden we erin zulk een systeem te vinden. Misschien is een ander gelukkiger, de mogelijkheid dat het er toch is, is niet uitgesloten.

Welke aestheticus weet thans voor onzen tijd eens te bepalen hoe „het behoort"? Kan de hoofdlijn aangeven, waarlangs men zich bij het ontwerp zal hebben te bewegen? Steunt de zwakken en beschermt hen tegen zichzelf? Beschermt het stadsbeeld en ons tegen hun gemis aan inzicht, tegen hun „scheppingen" evenmin steunend op het verleden als iets belovend voor de toekomst?

Door de grijze nevelen schiet een zwakke lichtstraal. Onze stedelijke overheid assumeerde zich een aesthetisch adviseur. Enkele merkwaardig frissche gebouwen getuigen reeds van zijn invloed. Nu nog één stap verder en de particuliere bouw, voorzoover deze in handen van aesthetisch onbevoegden berust, het halt! toegeroepen.[1]) Laat erkende architecten, erkend door hunne collega's, bouwen, oefen op wat anderen maken willen censuur, totdat ze bewezen hebben deze te kunnen ontberen.

Een adviesbureau, waartoe enkele eerste krachten dienen uitgezocht te worden, hebbe te beoordeelen, wat zal mogen worden opgericht en wat niet. Brenge eenheid in de chaos, weere wat slecht of wat niets is en bevordere wat tot vermooiing van de bouwkunst zal kunnen meêwerken.

Stelle regelen vast hoe dat het „behoort te zijn".

C. V.

[1]) Zie „Architectura" van 11 Februari 1905.

[1]) Toen wij dit opstelletje schreven, was de Commissie voor Stadsschoon nog niet in het leven geroepen.

NOG MEER VONDSTEN

NADRUK VERBODEN.

Onder dagteekening van 23 Februari 1914 schrijft mij de heer G. VAN DER GAAST, Opz. N. T. M. te Hijkersmilde het volgende:

„Bij het nalezen van het aanhangsel van de nieuwe oplaag van uw „Handleiding voor den metselaar", kon ik niet nalaten, U nog op een paar dergelijke gevallen te wijzen.

„1°. Te St. Nicolaasga, tusschen Lemmer en Joure. Daar is de R. K. kerk ongeveer 24 jaar oud, voor ruim twee jaar, geheel bekleed met een (als ik goed ingelicht ben) halven steen, in steensverband, hier en daar ingewerkt. Oorzaak: in de bestaande muren vielen de voegen uit, hier en daar stukken steen medenemend. Een en ander waarschijnlijk een gevolg van dezelfde oorzaken, als door U zijn beschreven. Of er indertijd ook photographische opnamen van gedaan zijn, weet ik niet.

„2°. De Gereformeerde kerk, staande op de Nieuwburen te Lemmer. Deze is ongeveer 23 jaar oud. Deze is opgetrokken van onbezande roode steen. Hiervan begonnen de muren zoodanig af te schilferen, dat voor ongeveer 8 jaar terug besloten werd de vleugels ter weerszijden van den toren te restaureeren. Dit werd uitgevoerd door de aannemer H. VISSER Hz. te Lemmer, bij wien ik indertijd nog werkte. Er werd een halfsteensmuur voor langs gewerkt in steensverband, waarvan de koplaag, om de vijf laag, telkens om de vijf koppen, in den bestaanden muur gehakt werden. Ik mocht toen de sleuven ook mede hakken. Algemeen was men van meening, dat de steen zeer slecht was, en 't hakken dus vrij gemakkelijk zou gaan. Dit viel echter geducht tegen. 't Ging zelfs zoo slecht, dat we twee cent per uur extra en vrij breekijzers kregen. Het aanmetselen werd ten slotte met zorg uitgevoerd door twee timmerlieden-metselaars. De financiëele toestand van die gemeente is van dien aard, dat totnogtoe de toren niet hersteld is. Deze ziet er thans treurig uit; is op vele plaatsen afgeschilferd, meest schilfers van enkele koppen en kleiner, en vertoont op vele plaatsen een witte uitslag. Eenige opnamen daarvan zou de moeite wel loonen.

„Hopende met bovenstaande gegevens U nog eenigszins van dienst te kunnen zijn."

Delft, 24 Februari 1914. J. A. v. d. KLOES.

GEMENGDE BERICHTEN

De A. V., de Nederlandsche Aannemersbond en de architekten. Ons bericht op blz. 87 naar aanleiding van een artikel in „De Aannemer" door * over de „bindende besluiten" van den N. A. B. geeft den schrijver daarvan aanleiding tot eene beschouwing in „De Aannemer" van 31 Maart l.l. Deze is vooral merkwaardig als uiting van de tevredenheid die in aannemerskringen over het eigen optreden bestaat. Ter zake wordt daarin echter niets nieuws aangevoerd, zoodat er ook niet veel op is te antwoorden. Wij hebben het vaststaand feit gekonstateerd dat, na kennisname der herziene A. V. bij vele partikuliere architekten principiëele bezwaren rezen en dat de aannemers daarentegen tevreden gesteld waren.

En de geachte schrijver onderstreept dat verschil van opvatting over den arbeid der A. V.-commissie, die in architektenkringen eene andere is dan in die der aannemers. Hij deed aldus uitkomen dat „De Bouwwereld" volstrekt geene „door en door onjuiste, glad verkeerde voorstelling van zaken" gaf. Het is

nu heel gemakkelijk om over de bezwaren dier architekten heen te stappen en aan „vele" partikuliere architekten te verwijten dat zij den arbeid der A. V.-commissie niet objectief waardeeren, dat zij zich over het algemeen op „breeder platform" moesten plaatsen en wat dies meer zij.

Het is een finaal onjuist standpunt van * om het opperen van principiëele bezwaren tot „tegenwerking" te stempelen, tot uiting van „reactionaire opvattingen", van liefde voor „willekeur en machtsfanatisme". Misschien hebben zulke groote woorden invloed op de lezers van „De Aannemer". Op ons hebben zij een ander effect en verraden zij eene eenzijdigheid waartegen moeilijk te debatteeren valt.

Te zeggen dat de aannemers „dagelijks de nadeelen en schaden" ondervinden van onbillijke voorschriften in de bestekken van partikuliere architekten, is eene schromelijke overdrijving. Zoo zijn de toestanden niet meer. Er doen zich bij het aannemen niet meer geschillen voor dan tusschen kontraktanten op welk ander gebied van handel of bedrijf ook. Er bestaat voor aannemers volstrekt geene reden om zich zoo bijzonder verongelijkt te gevoelen.

Er is dan ook geen aanleiding voor de vraag: „Waarom moet zulk een toestand nu nog langer worden bestendigd? Waarom, nu op volkomen normale en op een volstrekt juiste wijze nieuwe A. V., waarin billijke bepallingen zijn vervat, in niet genoeg te waardeeren samenwerking zijn vastgesteld?" Dat is een pluim voor de architekt-leden der A. V.-commissie, waarmee vele partikuliere architekten het echter allesbehalve eens zijn

Door * wordt de voortreffelijkheid van den N. A. B. in het licht gesteld: „In deze richting (d. w. z. die van recht en billijkheid) bewoog zich toch de actie van den N. A. B. altijd. En daarom kan niet genoeg betreurd, dat in de kringen der partikuliere architekten dit streven zoo weinig sympathiek wordt tegemoet getreden." * is dus blijkbaar van oordeel dat de N. A. B. het monopolie van recht en billijkheid bezit en plaatst ieder die het niet met haar eens is, dus a priori aan de zijde van onrecht en onbillijkheid! „De N. A. B. heeft zich tegenover de architekten niets te verwijten. Zijne houding was steeds correct, z'n streven kenmerkte zich nooit door eenzijdigheid of slapheid, gebrek aan goede trouw kan hem niet worden ten laste gelegd. Maar hierom dan ook te meer is die weinig sympathieke houding niet gemotiveerd." Als het de bedoeling is om hier de voorstelling te geven dat de architekten over het algemeen onsympathiek staan tegenover den N. A. B. dient die voorstelling te worden tegengesproken.

Maar daarmede is nog niet gezegd dat zij „ja en amen" zoude zeggen op, of in stomme adoratie staan voor al wat de N. A. B. gelieft te besluiten. Zij hebben zich rekenschap te geven van de gevolgen welke deze besluiten ook voor hunne belangen kunnen hebben en zij zullen zich daarbij de in aannemerskring gevallen uitspraak herinneren: „De aannemer is de bouwmeester der toekomst".

Wanneer die „bindende besluiten" de door de partikuliere architekten voorgestane belangen niet schaden, wanneer zij niet leiden tot het afdwingen van éénzijdige bepalingen en regelingen, dan zullen zij ook géén gevaar tot botsingen opleveren. Maar de beste waarborg daartegen zou zijn wanneer de partikuliere architekten — laat ons hopen uit overmaat van voorzichtigheid — bijtijds op afweer bedacht zijn voor die gevallen waarin de N. A. B. hen in de toekomst eens het „mes op de keel" wilde zetten. De mogelijkheid daartoe wordt hen aangetoond door * zelf, die zeer duidelijk eene krachtproeve met betrekking tot de invoering der nieuwe A. V. in het vooruitzicht stelt.

Brandproef rieten dak. Deze proef (zie „Bouww." Nr. 12) heeft blijkens de verslagen aangetoond dat het, volgens de te Worpswede gebruikelijke methode gepraepareerde rieten zoogen. „Gernentz" dak een groot weerstandsvermogen tegen vuur bezit. Opgemerkt moet evenwel worden dat het dak na een nat seizoen en mede door een kort vóór de proef gevallen regenbui in zeer gunstige konditie verkeerde. Absoluut onbrandbaar was het riet niet geworden. Bij het opleggen van gloeiende briketten en brandend poetskatoen breidden smeulende plekken zich slechts langzaam uit. Bij het stoken van een hevig vuur aan de onderzijde, brandde het rieten dak tenslotte. Het viel door het doorbranden van het kaphout ongeveer gelijktijdig in met een aangestreken pannendak, dat een ander gedeelte van het proefgebouwtje afdekte.

Voor de praktijk wil een dergelijk resultaat voldoende schijnen. Wanneer althans ook in een drogen zomer en na langeren tijd dan de 2 jaar, het praeparaat (een mengsel van klei, gips en ammoniakwater) zijn kracht behoudt. Men zal nu eerst moeten afwachten of de gemeentebesturen en de verzekeringmaatschappijen overtuigd zijn,

Prijsverhooging van baksteen. Volgens een communiqué van de „Ver. van Ned. Baksteenfabrikanten" is op de steenfabrieken groote schade aangericht door de hooge waterstanden. De Vereeniging is er als de kippen bij om te waarschuwen: „Het is duidelijk, dat de fabrikanten genoodzaakt zullen zijn deze reusachtige schade door prijsverhooging van hun product eenigermate in te halen."

Niet minder duidelijk is echter dat, als die prijsverhooging hinderlijk wordt of bij nader onderzoek ongemotiveerd dan wel te groot blijkt, getracht zal worden zooveel mogelijk andere materialen als kalkzandsteen, belgische steen, drijfsteen enz. te gebruiken. Het is dus de vraag of het voor de getroffen baksteenfabrikanten niet voordeeliger zou zijn om de schade te beschouwen als een onvermijdelijk risico van hun bedrijf, een „strop" waaraan ieder op zijn beurt blootstaat.

Loodwit of zinkwit? Tegenover het loodwitverbod van den Min. van Waterstaat, publiceert de Utrechtsche loodwitfabriek eene verklaring van den pruisischen minister van openbare werken, d.d. 11 Nov. 1913, volgens welke het loodwit bij binnenwerk kan worden vervangen door zinkwit of litophon, maar bij buitenwerk niet kan worden gemist. De ter vervanging gebruikte stoffen bezitten te gering dekkend vermogen. Intusschen gelast die minister om de proeven met giftvrije buitenverven voort te zetten en zal hij dienaangaande over twee jaar verslag vragen.

Toepassing van drijfsteen. In het interessante werk van Stadtbaurat H. Steinberger „Die Wohnung und die Wohnungfeuchtigkeit" (zie blz. 88) wordt in het hoofdstuk over „De bouwmaterialen voor het maken van gezonde woningen" zeer in het bijzonder de aandacht gevestigd op de voordeelen van drijfsteen. De toepassing van deze steen is zeer bevorderd, sinds zij bij Verordening van 2 Mei 1913, door het pruisische ministerie principieel is toegelaten zelfs voor buitenmuren. Wij ontleenen aan dat boek voorts de navolgende bijzonderheden:

De waarde van de drijfsteen berust, zooals Prof. Nuszbaum (Hannover) in „Der Gesundheits-Ingenieur" 1911 Nr. 12 uiteenzette op de gelijkmatige poreusheid waaraan de steen eene groote mate van doorlaatbaarheid voor lucht en waterdamp ontleent, terwijl deze eigenschap tevens het indringen van vocht bij slagregen belemmert. Het warmtegeleidend vermogen bedraagt slechts $^1/_6$ van dat van baksteen, $^1/_{14}$ van dat van natuursteen.

„In eene beschouwing uit 1912, verschenen in de „Baupolizeiliche Mitteilungen", gaat Prof. Nuszbaum nog nader in op de waarde van steenen met groote poriën voor den bouw van de muren van woonhuizen, doordien hij op grond van jarenlange ervaring en onderzoeking eerst vaststelt dat baksteen en fijnkorrelige natuursteen niet in voldoende mate de noodzakelijke warmtebescherming voor vrijstaande muren geeft.

„De warmtegeleiding en de warmtestraling in deze bouwstoffen wordt als zeer sterk aangeduid, terwijl de opname van warmte in het algemeen te klein is om de temperatuursverschillen aan beide zijden van den muur te kunnen neutraliseeren.

„De vocht dringt volgens de ervaringen van Nuszbaum zeer diep in het metselwerk en verhoogt door het uitdrijven van de lucht uit de fijne poriën de warmtegeleiding der materialen en, bij verwarmde vertrekken, de temperatuur aan de buitenzijde der muren, tengevolge waarvan daar de verdamping aanmerkelijk vergroot wordt. Dit leidt tot eene aanzienlijke afkoeling aan de binnenzijde der muren. Deze gebreken worden volgens de proeven van Nuszbaum ook vertoond door de fijnkorrelige natuursteen en de holle baksteenen, bij de laatste vooral omdat de lucht in de holle ruimten niet kan worden beschouwd als stilstaande lucht en alleen zoodanige stilstaande lucht de eigenschap van geringe warmtegeleiding bezit. Hieruit volgt dat de waarde van een bouwmateriaal voor warmtebescherming in hoofdzaak afhangt van de hoeveelheid ingesloten, stilstaande lucht en daar deze in groote hoeveelheid bij drijfsteen aanwezig is, leent volgens Nuszbaum deze steen zich bijzonder voor isolatie. In de groote gelijkmatige poriën der steenen is zelfs bij heftigen wind de lucht zoo stil dat zij haar isoleerende taak nog steeds in voldoende mate kan vervullen.

„Het geleidingsvermogen dezer steenen of wel haar onvermogen om warmte te geleiden, is ongeveer gelijk aan dat van hout. Muren van 25 cM. dikte uit drijfsteen verleenen daarom reeds een volkomen en afdoende warmtebescherming, 40 cM. dikte zelfs eene uitstekende bescherming. Deze omstandigheid verdient de bijzondere aandacht omdat thans de brandstoffen duur zijn, terwijl bovendien de steenen eene groote hoeveelheid warmte in zich kunnen opnemen en aldus zelfs sterke schommelingen in de buitentemperatuur tegenhouden. Een verder voordeel van drijfsteen is dat de in dat materiaal gebouwde muren overdag opgenomen warmte 's nachts weder gemakkelijk afstaan. Ten slotte houden deze soorten van steen met groote poriën zeer goed tegen den invloed der vocht; de slagregen dringt tengevolge van de geringe capillaire werking in de groote cellen slechts oppervlakkig in, hetgeen ook van bijzonder belang is met het oog op optrekkende bodemvochtigheid. Het eenige bezwaar tegen de algemeene toepassing van steenen

met groote poriën is haar in den regel zeer gering draagvermogen, maar toch is deze voor gebouwen van middelmatigen omvang nog juist groot genoeg.

„Helaas echter hebben de drijfsteen ook de onaangename eigenschap geluiden door te laten, hoewel in zeer veel mindere mate als andere materialen."

De ministeriëele verordening die bovengenoemd is, luidt aldus:

De navolgend opgestelde regels gelden voor goede uit het bekken van Neuwied afkomstige, uit zuiver puimsteengruis en hydraulische of dolomitische kalk als bindmiddel vervaardigde drijfsteenen. De steenen moeten zoo kantig mogelijk zijn en mogen niet meer dan 6 % breuk vertoonen; zij moeten voorts voldoende gedroogd zijn en het moet bewezen worden dat zij minstens een half jaar waren opgeslagen. Hunne drukvastheid, welke op verlangen moet worden aangetoond, moet minstens 20 KG. per cM² bedragen. De belasting van drijfsteenmetselwerk mag 3 KG. per cM². niet overschrijden, waarbij het eigengewicht op 1000 KG. per M³. moet worden gesteld.

Drijfsteenen zijn toegelaten:

1°. Tot vulling van in- en uitwendig houten- of ijzeren vakwerk, wanneer de buitenzijden — binnen de vakken — met mortel zijn bepleisterd of met een andere tegen het weer bestendige bouwstof zijn bekleed.

2°. Voor erkerwanden, balkonleuningen en dergelijke onderdeelen, waarbij een gering eigengewicht gewenscht is, mits de buitenzijden worden afgewerkt op de onder 1°. aangegeven wijze.

3°. Voor het maken van onbelaste scheidingsmuren van hoogstens drie verdiepingen boven elkander. Bij muren die op vele plaatsen door openingen doorbroken zijn moet een hydraulische toeslag bij de mortel worden gebruikt.

4°. Voor het maken van scheidingsmuren die door balken of liggers belast zijn, van hoogstens twee verdiepingen boven elkander bij eene minste dikte van 1½ steen en bij gebruik van een mortel met hydraulische toeslag.

Bij zwaar belaste scheidingsmuren met verdiepingen van meer dan 4 M. hoogte moet het draagvermogen worden aangetoond door eene statische berekening. Balken en liggers mogen niet onmiddellijk op drijfsteenmetselwerk rusten, maar moeten op eene ondermetseling van vier doorgaande lagen van harde baksteen rusten.

5°. Voor het maken van zijmuren van trappenhuizen van hoogstens drie verdiepingen boven elkander, mits deze wanden niet door balklagen of massieve trappen belast worden. Deze wanden moeten in de beide bovenste verdiepingen minstens 1 steen, in de onderste verdieping minstens 1½ steen zwaar zijn.

6°. Voor het maken van buitenmuren van gebouwen met hoogstens twee verdiepingen boven de kelderverdieping en met bewoonbare dakverdieping, mits deze muren, bij de onder 4°. genoemde belasting, behalve bij de dakverdieping, eene minste dikte van 1½ steen hebben en met hydraulische mortel uitgevoerd zijn, terwijl voor onbelaste muren eene zwaarte van 1 steen voldoende is. De muren moeten aan de buitenzijde met mortel bepleisterd of met een andere tegen het weerbestendige bouwstof bekleed worden. Bij gebouwen met meer dan twee verdiepingen boven de kelderverdieping mogen op dezelfde voorwaarden de buitenmuren van hoogstens twee verdiepingen van bovenaf gerekend en bovendien de dakverdieping uit drijfsteen worden opgetrokken.

7°. In gebouwen van niet meer dan 120 M². oppervlak en 10 M. hoogte met hoogstens twee verdiepingen en dakverdieping kan de zwaarte van belaste tusschen- of buitenmuren in de beide bovenste verdiepingen en in de dakverdieping tot 1 steen worden verminderd mits een hydraulische toeslag bij de mortel wordt gebruikt.

8°. Voor het maken van de schoorsteenen van gewone keuken- of kamerstookplaatsen, mits de totale hoogte niet 8 M. overschrijdt. De schoorsteenen mogen niet getrokken worden en moeten ook bij gebruik van vormsteenen eene wanddikte van minstens 12 cM behouden en voorts in- en uitwendig afgepleisterd worden. De buitendaksche gedeelten der schoorsteenen mogen niet van drijfsteen worden gemaakt.

9°. Voor het maken van gewelven, overkluizingen en vlakke plafonds met ijzeren versterking, zoover het statisch toelaatbaar is, en eveneens voor plafonds tusschen balken en dakgebinten inplaats van stukadoorwerk.

Verboden is het gebruik van drijfsteen voor het maken van fundeeringen en in den grond liggend keldermetselwerk tot op 0,50 M. boven het maaiveld. Voor zoover plaatselijke of andere bijzondere omstandigheden er aanleiding toe geven kunnen strengere regels worden toegepast.

Het bronskleuren van cement. In „L'Architecture" 1913 Nr. 51, wordt een procédé aangegeven om aan een cementen beeld eene tegen het weer bestendige bronzen kleur te geven.

Men bestrijkt de oppervlakte met eene sterke oplossing van ijzerchloride of zwavelzuur ijzeroxyde in water, laat dit drogen en bestrijkt vervolgens het oppervlak met eene oplossing van ammoniak in water, 1 : 1 of 1 : 2. Daardoor vormt zich een volkomen onveranderlijke laag ijzeroxyde. Wanneer de kleur een groene tint moet hebben en gelijken moet op oud, door het weer gepatineerd brons, dan moet men bij de ammoniakoplossing eenig geel bloedloogzout voegen, dat met de ijzerzouten pruisisch blauw vormt. Iets donkerder tinten dan met ijzerzouten, worden verkregen door het cement eenvoudig te vermengen met eene slappe oplossing van oppermangaanzure kali (20 à 30 G. op 1 L. water). Het mengsel wordt in de lucht ontleed en in de cement blijft achter bruin mangaanoxyde dat volkomen onveranderlijk is. Om de kleur donkerder te maken en tevens het cement te beschermen tegen de inwerking van regen en vorst bestrijkt men na droging de oppervlakte met gesmolten parafine. Met de soldeerlamp bespoedigt men het indringen van de parafine. Een overmaat daarvan smelt in de vlam en men borstelt het voorwerp vervolgens droog.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

De beginselen der wetenschappelijke bedrijfsleiding door Frederik Winslow Taylor. Met autorisatie van den schrijver vertaald door H. J. Hendrikse. Agent der Rijksverzekeringsbank. — M. F. van Piere Eindhoven.

Over het zoogen. Taylor-stelsel, beoogend de opvoering en vergemakkelijking der arbeidsprestatie, is reeds veel van gedachten gewisseld, pro en contra. De uitgave van deze beschrijving, waarin de uitvinder zelf de grondslagen van zijn stelsel uiteenzet, zal dan ook ongetwijfeld velen welkom zijn die zich moeilijk in de mogelijkheid der verrassende resultaten kunnen indenken. Het is de beste basis voor verdere discussie, eventueel voor toepassing. Eene bijzondere waarde ontleent de vertaling daarbij aan de inleiding door Henry le Chatelier, lid van het Instituut, welke ontleend is aan de Fransche bewerking van het origineel.

Raymond Brachmann Das ländliche Arbeiterwohnhaus. Heimkulturverlag, Westdeutsche Verlagsgesellschaft m. b. H. Wiesbaden (ingen. Mark 12.— geb. Mark 15.—).

De internationale bouwvaktentoonstelling te Leipzig heeft aanleiding gegeven tot het uitschrijven eener prijsvraag voor landelijke arbeiderswoningen. Het resultaat dezer prijsvraag is in opdracht van de „Gesellschaft für Heimkultur, E.V" uitgegeven onder leiding van den architect Raymond Brachmann. Deze had zelf op de genoemde tentoonstelling, gedeeltelijk in samenwerking met Prof. D. Falke van het landbouwkundig instituut te Leipzig, eene moderne dorpsuitbreiding gebouwd. Deze was gedacht in aansluiting bij een bestaand Saksisch-Thuringsch dorp. Zij bevatte o.a. een dorpskerk, een school in verbinding met een huishoudschool en een onderwijzerswoning, een smidse, een slagerij, bakkerij en dorpsherberg. Het belangrijkste onderdeel misschien was eene volledige boerderij voor circa 40 H.A.

Het doel was proefondervindelijk aan te toonen hoe aan alle hedendaagsche eischen van landbouwpraktijk en -techniek kan worden voldaan in een aesthetisch bevredigenden vorm.

Het spreekt van zelf dat het resultaat eener dergelijke prijsvraag, welke wordt uitgeschreven voor een geheel ander land, voor Nederlandsche toestanden slechts betrekkelijke waarde kan bezitten. Maar toch zijn er vele nuttige opwekkingen en aanwijzigingen uit te trekken zoo o.a. deze: dat ten onzent nog veel volharding en steeds nieuwe drang noodig zullen zijn om op het bedoelde gebied de nieuwe inzichten — gelijk zij in Duitschland meer populair zijn — te doen doordringen. Wij hopen dan ook dat de „Koninklijke Nederlandsche Landbouwvereeniging" die door hare prijsvragen reeds van hare belangstelling blijk gaf, hare aandacht bij voortduring aan het onderwerp zal blijven wijden. Want vooral van die zijde moet het streven van kunstenaars en Heemschutters steun vinden.

Der Baumeister. Afl. 11 is gewijd aan Hoffmann's ontwerp voor de nieuwe Kon. Opera te Berlijn — hetwelk onzen lezers reeds bekend is uit de afbeeldingen en beschrijving door den architect C. Zetzsche. Zij bevat voorts een aantal afbeeldingen naar werken van Richard Dollinger (Stuttgart), waarbij drie vereenigingsgebouwen voor studenten der Universiteit Tübingen (dat der Burschenschaft Palatia, het Württembergerhaus en het Rothenburgerhaus) alsmede het Reform Realgymnasium te Stuttgart.

Der Baumeister. Afl. 12 bevat een zeer veelzijdigen inhoud: landhuizen (waarbij eenige van den architekt Hecht te Holzminden, van Prof. Högg te Dresden), een kinderasyl te Leipzig (arch. Weidenbach & Tschammer, Leipzig), het Sporthotel te Oberwiesenthal i. S. (arch. Baschant, Böhm & Burghardt), een chemische fabriek te Pirna (arch. E. Weegmann), schetsen en foto's van oude bouwwerken. Bovendien een artikel van den architekt P. F. Frankl „De industrie als kultuurfaktor".